

РОДНАЕ слова



2010/11

(275)

лістапад

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Дз. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мішчанчук,
 М. Мушынскі, М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, В. Буланда,
 І. Булаўкіна, В. Давідовіч, М. Жуковіч,
 Р. Ільіна, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Марціновіч, Г. Марчук,
 М. Пазнякоў, А. Панфіленка, Т. Прадзед,
 А. Тарайковіч, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Новая рэдакцыя правіл беларускага правапісу, У дапамогу настаўніку, Тэст на ўроку, Прапануем план-канспект, Метадыст прапануе, Літаратурны дыктант),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Нацыянальны вобраз свету, Майстэрства творцы, З архіваў часу, Шлях творцы, Творчы лёс, Новае прачытанне; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Асобы, Чароўная маляўнічасць прасторы, Залацін-

кі мудрасці, З гісторыі слоў, Актуальная тэма, Род блізка і далёкі, Малады даследчык прапануе, Новыя выданні; *Методыка і вопыт*: Новае ў правапісе),

Мікола Трус (*Літаратура і час*: Жывое слова класікі, У энцыклапедыю "Максім Багдановіч"; *Нацыянальная і сусветная культура*: Архівы распа-
вядваюць),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў, З гісторыі музыкі, Нацыянальны вобраз свету, Постаці, Драматургія і жыццё, Спадчына),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактары
 вядучы рэдактар літаратурны
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар
 загадчык прыёмнай

Марыя Кныш,
Аляксандр Канановіч,
Наталля Шапран,
Ніна Ваніцкая, Вера Гарноўская,
Алена Салахітдзінава,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая,
Вольга Барздова.

ЗАСНАВАЛЬНІК:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 «Беларуская мова
 і літаратура ў школе»)

Галоўны рэдактар

**Зоя
 ПАДЛІПСКАЯ**

Змест

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

- Грамадчанка Таіса.** “Горда рабіць сваю справу...”: Штрыхі да юбілейнага партрэта Уладзіміра Караткевіча 3
- Банцэвіч Павел.** Адлюстраванне праблемы сацыякультурнай памяці ў творчасці Уладзіміра Караткевіча... 9
- Ганчарова-Цынкевіч Таццяна.** Духоўны свет чалавека і каардынаты часу ў паэзіі Уладзіміра Караткевіча 13
- Трус Мікола.** Летапісец беларускай мінуўшчыны – Адам Багдановіч 15
- Вабішчэвіч Таццяна.** Антон Луцкевіч як рэцэнзент “Вянка” Максіма Багдановіча: змена ацэначных падыходаў 19
- Жыбуль Віктар.** Аўтабіяграфічнае і тыповае ў п’есе “Запалім люлькі” Змітрака Астапенкі 23
- Лаўшук Сцяпан.** Калі не я – дык хто?: Да 90-годдзя з дня нараджэння Андрэя Макаёнка 29
- Паталкоў Юры.** Уласная поўня: Сустрэча з апавяданнем “Сузіранне начной поўні” Алеся Наварыча 33

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

- Лукашанец Аляксандр.** Слова пра Міхаіла Судніка... 35
- Бабіч Юрый.** “Шэрыя вочы, шэрыя птушкі...”: Шэры колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў... 37
- Лапуцкая Ірына.** Шэры: 3 гісторыі слоў 42
- Піскуноў Фёдар.** Гендарная роўнасць і граматычная схема: Да пытання суфіксальнай тыпізацыі назойнікаў агульнага роду 44
- Міхайлаў Павел.** Назвы швагроў у беларускай дыялектнай мове 50
- Казленка Алена.** Беларускія мовазнаўцы як аб’ект і суб’ект біябібліяграфіі 53
- Берднік Сяргей.** Тэорыя крочыць наперад побач з практыкай: Новыя выданні 56

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

- Іўчанкаў Віктар.** Беларускі правапіс у апорных схемах: Правапіс вялікай і малой літар. *Працяг* 58
- Дзятко Дзмітрый, Радзіванойская Наталля, Урбан Вольга.** Беларускі правапіс і граматыка: тэорыя і заданні для школьнікаў. *Працяг* 64
- Савіцкая Ірына.** Беларускі правапіс: дыдактычны матэрыял. *Працяг* 70

- Куліковіч Уладзімір.** Сучасныя правілы напісання літар *i, ы, й* 72
- Старасценка Таццяна.** Функцыянальная стылістыка: Кантрольны тэст 76
- Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына.** Фанетычныя напісанні. Правапіс мяккага знака і апострафа: Урок-практыкум (XI клас) 78
- Праскаловіч Вольга.** Метадычныя асновы распрацоўкі творчых заданняў па беларускай літаратуры 81
- Несцяровіч Сяргей.** Літаратурны дыктант: Ніл Гілевіч, Іван Чыгрынаў: біяграфія і творчасць (XI клас) 85

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

- Статкевіч-Чабаганаў Анатоль.** Рудзінскія герба “Прус III” 89
- Сідаровіч Людміла.** Прафесійная музыка на тэксты “Псалтыры рыфматворнай” Сімяона Полацкага 93
- Вярбіцкая Вольга.** Культуралагічная інтэнцыя творчай спадчыны Якуба Коласа 95
- Янушкевіч Язэп.** Прашыты шасцю кулямі...: Да 200-годдзя з дня нараджэння паўстанца-скульптара Генрыка Дмахоўскага 99
- Ціхая Дыяна.** Сучаснае сцэнічнае ўвасабленне твораў Андрэя Макаёнка 100
- Запартыка Ганна.** Два невядомыя аўтографы Уладзіміра Караткевіча, або Як пісьменнік гасцей запрашаў 103
- Смірнова Ірына.** Асаблівасці развіцця і трансфармацыі народнага касцюма неглюбскага строю ў XIX – XX стст. 106

- Паэтычная старонка. Астапенка З.** Шкло. Запалім люлькі (28).
- Шніп В.** “Шэры шэрага вядзе...” (43).
- Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2011 год:** Студзень (28, 71, 75).
- Залацінкі мудрасці. Зіеданіс І.** Шэрая казка (41).
- Літаратурны ветразь. Валодзька С.** Дзярага. Родная мова. Дываны цёці Гені (88).
- Крыжаванка. Карпыза І.** Летапісец роднага краю – Уладзімір Караткевіч (112).

Часопіс уключаны ў Пэралік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы для прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.



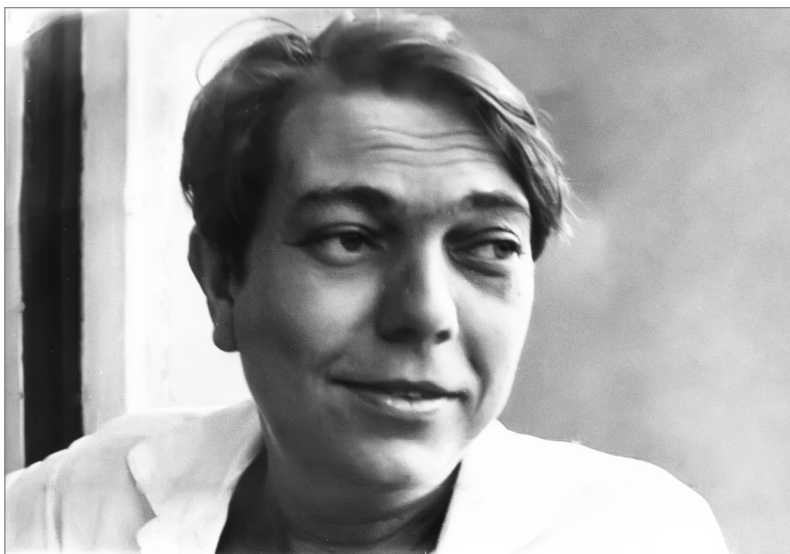
ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Жывое слова класікі

Таіса ГРАМАДЧАНКА

“ГОРДА РАБІЦЬ СВАЮ СПРАВУ...”

ШТРЫХІ ДА ЮБІЛЕЙНАГА ПАРТРЭТА УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА



*О вы, што будзеце ісці з дзяўчынай
Пад тымі ж клёнамі праз сотню год,
Ці зразумеце, што мы кахалі,
Што зніклі так, як знікнеце і вы,
Што векавечны толькі край і далеч,
І жоўты ліст на зелены травы...*

(т. 1, с. 47).

Прарочай аказалася назва апошняй паэтычнай кнігі пісьменніка “**Быў. Ёсць. Буду**” (1986). Яго прысутнасць у літаратуры адчувальна, ён сапраўды з намі, сваімі суайчыннікамі, па-ранейшаму вучыць га-

Гэтай восенню Уладзіміру Сямёнавічу Караткевічу споўнілася б восемдзесят. Але ўжо больш чым два з паловай дзесяцігоддзі беларуская зямля сумуе па заўчаснай страце і, здаецца, сама прырода цытуе паэта:

*У векавечнай бацькаўшчыне клёны
Нячутна пачынаюць аблятаць
На рыжую траву, на мох зялёны,
На весніцы, на ціхі стаў, на гаць.
Зямля глядзіць азёрамі-вачыма
На ясны свет, што стыне у красе...**

Здаецца, У. Караткевічам выказана простая думка пра някідкую спакойную прыгажосць роднай зямлі, і выказана яна таксама проста, без паэтычнай мудрагелістасці. Аднак словы паэта гучаць ціхай музыкай восеньскага лістападу, ствараюць карціну прасветлена-чыстай, афарбаванай у зялёныя, чырвоныя, жоўта-залатыя тоны беларускай прыроды, настройваюць на задумліва-журботны і, разам з тым, летуценна-ўрачысты лад:

нарыцца “*зямлёй пад белымі крыламі*”, “*любай, у барах сівых радзімай*”, продкамі, “*якія сабой заплацілі / За айчыну і слова, племя і род*”. Многае ў творчасці У. Караткевіча надзённае і актуальнае, быццам напісана не дзесяцігоддзі таму, а сёння. Напрыклад, у раннім вершы “Калумбы зямлі нязнаемай” паэт высмейваў “*Іванаў без роду, без племені*”, якія ў захапленні ад усяго чужога. Такіх людзей незалежна ад іх адукацыі і сацыяльнага статусу ён называў хамамі: “*Хамамы лічаць заўсёды “хамскім” / Матчыну песню і матчыну хату*” (т. 1, с. 341). Як П. Панчанка і М. Танк, У. Караткевіч таксама не мог пагадзіцца з “праекціроўшчыкамі” бяскласавага грамадства ў тым, што мова яго народа “*безвыходна пойдзе у змрок, / У атрутны, як вечнасць, цень*” (“*Мова*”). У канцы 1950 – пачатку 1960-х гг. тэорыі пабудовы камунізму малады паэт мог супрацьпаставіць толькі шчырую, гарачую любоў да беларускай мовы:

*Ты мой ясны хлеб і каханы май,
Песня продкаў, нашчадкаў палі,*

* Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987. – Т. 1 : Вершы, паэмы. – С. 47. Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца з указаннем тома і старонкі ў дужках.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

*Без цябе, не з табой – не патрэбен мне рай
На душы. Ёў небясі. На зямлі* (т. 1, с. 365).

У вершы з аналагічнай назвай, напісаным у 1980-я гг., паэт больш стрыманы ў выяўленні пачуццяў. Распачная інтанацыя праклёну (*“Хай не будзе світання ў народа майго, / Калі досвіткам здрадзіць цябе”*) у ім замяняецца прароча-прадказальнай. У. Караткевіч перакананы, што адмаўленне ад роднай мовы, як і адмаўленне ад роднай маці, – святатацтва, якое не можа быць непакараным. Побач з праблемамі адносін да мовы, да гістарычнай спадчыны, нацыянальнай культуры, у многім апыраджаючы час, паэт уздымаў экалагічныя праблемы (*“Дзяўчына пад дажджом”*, *“Маціцовыя слёзы”*).

Актуальнасць твораў У. Караткевіча выяўляецца не толькі ў сувязі з іх падключанасцю да балючых праблем сучаснага жыцця. Яны працуюць на выхаванне новага чалавека – адукаванага, чулага і добрага, патрыёта сваёй зямлі. У. Караткевіч апантана любіў Беларусь, яе мінулае і сучаснасць, і ў сэрцы ён нес жывую цікавасць, павагу да культуры, гісторыі, традыцый іншых народаў і краін. Героямі яго паэтычных твораў сталі легендарныя Самсон і Дантэ, Босх і Брэйгел, Міцкевіч і Лермантаў, Гоя і Чурлэнис... Ён умеў радасна адкрываць своеасаблівую прыгажосць незнаёмага краю і яго жыхароў, што выявілася ў цыкле вершаў *“Таўрыда”*, у аповесцях *“Чазенія”*, *“Лісце каштанаў”*, у эсэ *“Казкі Янтарнай краіны”*, *“Мой се градок!”*, *“Вільнюс – частка маёй душы”* і многіх іншых паэтычных, праязічных, публіцыстычных творах. *“Сваё”* і *“чужое”* арганічна ўжывалася ў душы творцы, не спрачаючыся, а дапамагаючы яму быць адначасова сынам роднай зямлі і прадстаўніком чалавецтва.

І ўсё ж чалавек вучыцца любіць на сваім, родным, каб потым, адкрываючы шырокі свет, мець пэўныя духоўныя і маральныя арыенціры. Беларусь для У. Караткевіча з’яўлялася *“домам і саборам”* – месцам звыклым, штодзённым, дзе жывуць, і месцам святым, дзе моляцца (верш *“На Беларусі Бог жыве”*). Своеасаблівае стаўленне было ў пісьменніка і да свайго народа, які паўстае ў творах гордым, моцным, прыгожым. Складаны гістарычны шлях, выпрабаванні, што выпалі на долю беларусаў, падкрэсліваюць гэтыя якасці. *“У вяршыні самых гонкіх дрэў / Маланка з неба б’е. / У вяршыні маленькіх і ніцых дрэў / Маланка ніколі не б’е”* (т. 1, с. 365), – быў перакананы паэт.

Велічным, узвышаным паўстае вобраз роднай зямлі ў *“Беларускай песні”*. Гэтым творах адкрываецца трэцяя кніга паэзіі У. Караткевіча *“Мая Іліяда”* (1969), якая засведчыла сталасць лірычнага таленту мастака слова. Як і Купала ў знакамітым *“А хто там ідзе?”*, У. Караткевіч звярнуўся

да формы пытанняў і адказаў. Аднак у *“Беларускай песні”* асноўную сэнсавую нагрузку нясуць *“адказы”*. Гістарычныя рэаліі змяніліся, і беларусам ёсць пра што з гонарам паведаміць свету. Пад пяром У. Караткевіча вобраз роднага краю набыў мастацкую шматзначнасць. Даючы адказ на пытанне *“Дзе мой край?”*, паэт згадвае беларускія рэкі і старажытныя гарады, якія былі сведкамі гераічных падзей далёкай мінуўшчыны – *“Нёман на захадзе помніць варожую кроў”*, *“На ўзвышшах Наваградскіх дрэмлюць суровыя вежы”* (т. 1, с. 136), – малое рамантычна-ўзвышанае карціны-краявіды роднай зямлі (*“Вішнёвыя хаты глядзяцца ў шырокі Дняпро”*, *“Сіняя Прыпяць ласкава віецца”* і інш.). Край – гэта і народ, які яго насяляе. Аўтар твора з гордасцю адзначае: на яго Радзіме *“людзі ніколі не будуць рабамі, / Што за поліўку носяць ярмо ў безнадзейнай турме”* (т. 1, с. 136). Т. Чабан назвала *“Беларускую песню”* гранічна сціслай паэтычнай энцыклапедыяй: *“Тут і геаграфія, і гісторыя, і этнаграфія, і пейзаж, і народ, і мова, і вернасць сцягу”* (5, с. 24). Даследчыца слухна адзначыла, што У. Караткевічам створаны ў вершы ідэалізавана-абагульнены, узвышана-рамантычны вобраз народа.

У многіх творах пісьменнік разважае: які ён, яго народ, што з сябе ўяўляе? *“Ад іх заўсёды можна чакаць самых вар’яцкіх учынкаў, за іх ніколі нельга паручыцца. <...> Крыў божа, калі сярод іх з’явіцца першы паэт – яны затопяць вершамі цэлы свет і нікому не дадуць спакою...”* (т. 2, с. 6) – такімі бачыць беларусаў воін-наёмнік Канрад Цхакен у аповесці *“Сівая легенда”*. Дадзеную чужаземцам характарыстыку, якая істотна адрозніваецца ад традыцыйнага ўяўлення пра рахманасць, ураўнаважанасць, ціхмянасць нашага народа, па-свойму паўтарае беларускі шляхціц, герой аповесці *“Ладдзя Роспачы”*. Згадка пра свой народ, які *“жыў насупор і не так і ўзрошчваў шыты на сваіх карэннях, а не на сцяблінках”* (т. 2, с. 162), дала магчымасць Гервасію Выліваху выйграць шахматную партыю ў самой Смерці.

Незалежна ад тэматыкі твораў героі У. Караткевіча – Ракутовічы, Братчыкі, Загорскія, Раўбічы, Беларэцкія, Будрысы – таксама слаба стасуюцца з шырока растыражаным воблікам *“талерантнага”* беларуса. Калі І. Мележ у *“Палескай хроніцы”* аспрэчваў крыўднае ўяўленне пра землякоў-палешукоў, то У. Караткевіч імкнуўся абвергнуць звыклы погляд на народ у цэлым. Сваімі творамі ён фарміраваў іншыя рысы і якасці беларуса – вальналюбства, гонар, нацыянальную годнасць, патрыятызм, – верыў, што названыя характарыстыкі не чужыя яго народу. Пісьменнік пры гэтым абаяраўся на ўласныя назіранні, на што меў поўнае права, бо

шмат вандраваў па роднай зямлі, быў знаёмы з многімі людзьмі з самых розных рэгіёнаў Беларусі. Ён звяртаўся таксама да летапісаў і хронік, да прац навукоўцаў.

Пісьменнік не прымаў шырокавядомую думку пра дарэвалюцыйнага беларуса як “няшчасненькага”. Дарэчы, яе ўкараненню ў свядомасць сучаснікаў нямала садзейнічалі творы школьнай праграмы – адпаведна падабраныя вершы Багушэвіча, Купалы, Коласа, Багдановіча і іншых аўтараў, у якіх паказваліся толькі гора, нядоля беларускага мужыка. Вобраз маўклівага, панурага, прыдушанага непасільнай працай, адвыклага ад роднай мовы беларуса быў уведзены ў свой час М. Някрасавым і А. Герцэнам. Расійскія дэмакраты кіраваліся гуманным намерам звярнуць увагу на становішча народа, пісалі пра гэта з “самым шчырым спачуваннем, з болем, з крывёю сэрца” (т. 8, кн. 2, с. 448). І ўсё ж такі вобраз беларуса мала адпавядаў рэальнасці, бо народ жыў, не збіраючыся ні паміраць, ні губляць мову. Даказваючы гэта, у нарысе “Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіч прывёў зусім іншае меркаванне пра жыццё народа ў XIX ст. Сучаснік М. Някрасава і А. Герцэна, адзін з аўтараў кнігі “Россия. Полное географическое описание нашего отечества” А. Грузінскі пісаў: “Ходячие представления о типе белорусского крестьянина рисуют его неказистым... тщедушным и придавленным тяжелой жизнью в болотистом бедном краю... Я увидел белоруса крепкого сложения, хотя и худощавым... Но, главное, я не заметил и следа униженности, забитости. Манера держать себя и говорить действительно отличается от великорусской своей медлительностью, сдержанностью, но в ней виделась скорее степенная важность, я бы сказал, задумчивость, не лишённая достоинства” (т. 8, кн. 2, с. 448).

Аспрэчваючы несправядлівае ўяўленне пра свой народ, пісьменнік называў прычыны яго з’яўлення і запатрабаванасці ўладамі як у XIX, так і ў XX ст. Ён глядзеў на суайчыннікаў гістарычна, разумеючы, што сутнасць натуры, характару, паводзін народа змяняецца марудна, на працягу вялікіх часавых адрэзкаў. Не мог беларус з “няшчасненькага” і “забітага” за некалькі дзесяцігоддзяў савецкай улады ператварыцца ў дзейнага і актыўнага. Тым самым аўтар нарыса ўступаў у палеміку не толькі з рускімі дэмакратамі XIX ст.

Творчасць У. Караткевіча ўвогуле мае палемічны характар. Пакаленні людзей выходзіліся на тым, што гісторыя беларускай дзяржавы пачалася з Кастрычніцкай рэвалюцыі, а ён гаварыў пра старажытнасць народа, пра яго імкненне да волі, пра яго колішнюю славу. Праўда, у аддаленую сіваю даўніну (часы Кіеўскай Русі,

станаўлення ВКЛ) У. Караткевіч не сягаў, хоць яе ведаў таксама. Так, у інтэрв’ю канца 1960-х гг. ён зазначаў: “*Пра гэтых (Давыда Гарадзецкага і князя Вячку. – Т. Г.) пакуль што не напіша ніхто. А трэба! Трэба зберагчы народную памяць аб нашых слаўных продках, аб лепшых старонках сваёй гісторыі*” [4, с. 87].

Самы ранні перыяд гісторыі народа знайшоў увасабленне ў рамане “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, аповесцях “Сівая легенда”, “Ладдзя Роспачы”, “Легенда аб бедным д’ябле і адвакатах Сатаны”. Гэта – эпоха Адраджэння на землях Беларусі. Час велічны і трагічны: чалавечы розум вызваляўся ад царкоўных догмаў, аднак старое адчайна супраціўлялася. У Еўропе палалі вогнішчы інквізіцыі, знішчалася “ерась” – тое, што характарызавала новую рэнесансную рэчаіснасць. Часты зварот пісьменніка, якога заўжды цікавіў “чалавек і чаму ён можа ўзяць уладу над іншым чалавекам” [3, с. 143], да эпохі Рэнесансу невыпадковы, бо менавіта яна аказалася прыдатным матэрыялам для пастаноўкі і асэнсавання філасофскіх, маральных, псіхалагічных праблем, актуалізаваных у другой палове XX ст.

Стрыжнёвай праблемай рамана “**Хрыстос прызямліўся ў Гародні**” (1966) з’яўляецца барацьба гуманістычных поглядаў з сярэднявечнымі. Сімвалам сярэднявечнага мыслення ў творы выступае кат з ідэяй для ўсіх жывых істот зрабіць клеткі: птушка лётае ў клетцы, звер рухаецца таксама ў клетцы, надзейнай “клеткай” для чалавека былі царкоўныя догмы. Але жыццё распарадзілася з катам па-свойму: ён утапіўся, і ўтапіўся таму, што на дно ракі яго пацягнула зробленая ім клетка.

Сярэднявечча, “цемру”, у рамане прадстаўляюць кардынал Лотр, манах-дамініканец Фларыян Басяцкі. Яны лічаць, што з чалавека можна зрабіць усё, што хочаш: “*Мярзотнікаў, і апошнюю навалач, і багоў, і воінаў веры, і забойцаў, і катаў*” (т. 6, с. 61). Напачатку ім гэта нібыта ўдаецца. Каб супакоіць гараджан, пад пагрозай катавання яны прымусілі Юрася Братчыка і яго таварышаў іграць “прышэсце Хрыста”. Аднак хутка Братчык перамог сваю расчараванасць у справядлівасці і ў чалавеку, бо ўбачыў вакол сябе грэшных, слабых, супярэчлівых, але людзей – “*беднае мора. Без грошай, без зямлі, без магчымасці ісці куды хочаш, без мовы...*” (т. 6, с. 332). За гэтае чалавечае “мора”, у імя вызвалення людзей ад “цемры” ён пойдзе і на дыбу, і на Галгофу, што з героем твора сапраўды адбываецца. Прыгодніцкі сюжэт у рамане аўтар “напоўніў сацыяльна-філасофскім і псіхалагічным зместам, багата выкарыстаў матэрыялы хронік і летапісаў, біблейскія тэксты і вытрымкі з мастацкіх твораў...” [2, с. 171].

Другое “любімае” стагоддзе У. Караткевіча – XIX, у якім прапісаны героі рамана “Каласы пад сярпом тваім”, аповесцей “Зброя”, “Дзікае паляванне караля Стаха”, драмы “Кастусь Каліноўскі”, апавяданняў “Паляшук”, “Кніганомы”, пралога да рамана “Нельга забыць”, вядомага пад назвай “Паром на бурнай рацэ”.

Пісьменнік меў адрозны ад савецкай гістарыяграфіі погляд на ролю шляхты. Прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя ён разглядаў як частку нацыі, адкрыта сімпатызаваў тым з іх, хто заставаўся сынам сваёй зямлі, не парываў сувязей з народам. Такі Раман Ракутовіч з “Сівой легенды”, Міхал Яноўскі з “Цыганскага караля”, Гервасій Выліваха з “Ладдзі Роспачы”, многія героі рамана “Каласы пад сярпом тваім”. Гэта эліта, інтэлект нацыі, бо ў яе асяроддзі стваралася і яе намаганнямі распаўсюджвалася навука, пісьмовая культура, нараджаліся ідэі адраджэння дзяржаўнасці, вызвалення народа з-пад сацыяльнага прыгнёту. Аднак героі-шляхціцы ў творах У. Караткевіча моцныя тады, калі іх падтрымлівае народ.

Ідучы за гістарычнай праўдай, У. Караткевіч, разам з тым, не мог не сказаць пра масавую здраду беларускіх магнатаў народу, пра іх адрачэнне пад націскам неспрыяльных абставін ад роднай культуры, мовы, веры і пераход у лагер чужынцаў. Стагоддзі ігнаравання свайго, роднага, сведчыць пісьменнік, прывялі да выраджэння, да маральнай і фізічнай дэградацыі старажытных і слаўных некалі шляхецкіх родаў. Гэтая ідэя звязвае ў адно цэлае “маленькія аповесці пра шляхту” – “Сівую легенду”, “Цыганскага караля”, “Дзікае паляванне караля Стаха”, – падзеі ў якіх ахопліваюць XVI – XIX стст. Нобілю Раману Ракутовічу (аповесць “Сівая легенда”), які ўзначаліў мужыцкае войска, супрацьстаяць моцныя праціўнікі. Але адступніцтва пачалося. *“Да чаго вы народ русінскі, Божы народ, давялі ў подласці сваёй... <...> Веру змянілі, хрыстапрадаўцы! Народ прадалі, гандляры! Сваімі рукамі пятлю на яго звiлі ды самі і надзелі”* (т. 2, с. 43), – кідае ў адказ на абвінавачанне ў здрадзе дваранству Ракутовіч. За вобразамі Рамана і Ірыны, якімі яны паўстаюць напрыканцы твора, можна ўбачыць трагічныя сімвалы беларускай мінуўшчыны, аддаленай і нядаўняй: знявечаная прыгажосць роднай зямлі і абязручаны, пакрыты ганьбай яе абаронца.

Аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха” (1958) з’яўляецца адным з самых ранніх і самых вядомых твораў У. Караткевіча. Так пісьменнік уводзіў у беларускую літаратуру жанр гістарычнага дэтэктыва. Падзеі, якія адбываюцца ў 80-я гг. XIX і на пачатку XX стст., трымаюць у напружанні ад першай да апошняй старонкі.

Аднак мэта У. Караткевіча была не ў тым, каб прымусяць чытача суперажываць мужным, сумленным, знешне і ўнутрана прыгожым персанажам у іх змаганні з сіламі зла. Гэта быў толькі сродак, з дапамогай якога вырашалася значна больш складаная мастацкая задача. У аповесці пісьменнік паказаў пачварны і трагічны сыход з гістарычнай арэны беларускай шляхты. Ідэю твора агучвае на самым пачатку сваіх успамінаў Андрэй Беларэцкі: *“У той час якраз падыходзіў да канца доўгі і балючы працэс вымірання нашай шляхты. <...> Калі ў васямнаціцатым стагоддзі шляхта памірала бурліва, з дуэлямі, памірала на саломе, прамантачыўшы мільёны, калі ў пачатку дзевятнаціцатага паміранне яе яшчэ было авеяна ціхім сумам забытых палацаў у бярозавых гаях, то ў мае часы гэта было ўжо не паэтычна і зусім не сумна, а брыдка, часам нават жахліва ў агалённасці сваёй. Гэта было паміранне байбакоў, якія занурыліся ў свае норы, паміранне жабракоў, продкі якіх былі адмечаны ў Гарадзельскім прывілеі. <...> Гэта было адзічанне без прасвятлення...”* (т. 7, с. 8 – 9). Жахлівае перараджэнне шляхты сімвалізуе вобраз дзікага палявання караля Стаха. Вернуты Дубатоўкам з небыцця Стах з “мужыцкага караля” ператварыўся ў забойцу сялян, увасобіў усё самае цёмнае, страшнае, бесчалавечнае.

Пісьменнік згадвае ў тэксце Мураўёва-вешальніка, які задушыў паўстанне 1863 – 1864 гг. Згадка невыпадковая, бо паўстанне абвастрыла працэс расслаення шляхецкага саслоўя і паскорыла яго сыход з гістарычнай арэны. Тыя прадстаўнікі беларускай шляхты, якія падтрымалі Каліноўскага, апынуліся на вісельні, у высылцы ці ў эміграцыі. Ацалець, захавацца маглі бязвольныя прыстасаванцы тыпу Галабурды, бесчалавечныя вароны і пацукі, жорсткія, падступныя, з езуцкім халодным розумам дубатоўкі.

Андрэй Беларэцкі, галоўны герой аповесці, прадстаўнік іншага саслоўя. Ён “паходзіў са звычайных інтэлігентаў, якія выслужвалі з пакалення ў пакаленне асабістае шляхецтва, былі вучонымі, інжынерамі” (т. 7, с. 61), з пункту гледжання радавітай шляхты, плебеямі. Гістарычнай заканамернасцю абумоўлена ў творы тое, што менавіта Беларэцкі ўзначальвае змаганне з начнымі прывідамі і перамагае, а яго цёзка, Андрэй Свеціловіч, гіне. Сцэна пахавання гэтага персанажа ў аповесці па-свойму сімвалічная. На самотны горбик зямлі сяляне ўсцягнулі вялізны шэры камень, на якім быў выбіты крыж, імя і прозвішча нябожчыка. Паводле старажытнага шляхецкага звычаю молатам быў раструшчаны аб надгробны камень родавы герб. Гэта азначала, што род вымер. Трагічным лёсам Свеціловіча пісьменнік таксама сведчыў, што час шляхты як

дзейнай гістарычнай сілы заканчваецца. Летуценны, рамантычны, шчыры і даверлівы юнак, які ўсёй душой ненавідзеў несправядлівасць і змагаўся з ёй, не мог выйсці пераможцам у вайне са злом, што здольна прыняць аблічча добрага казачнага дзеда, знаёмага з гадоў дзяцінства дзядзькі Рыгора. Свеціловіч не мае для гэтага якасцей Андрэя Беларэцкага.

Хітра сплечены, пралічаны, здаецца, да апошняй кропкі план не спрацоўвае таму, што ад вучонага-фалькларыста не чакалі такой смеласці, вытрымкі, аналітычнага мыслення, урэшце, нават такой фізічнай загартыкі. Яго не забіў на справакаванай дуэлі Варона, ён уцёк ад дзікага палявання, ён аказаўся спрытнейшым за магутнага Дубатоўка і на нейкі час вывеў таго са строю, ён напалохаў павятовых “законнікаў”, і тыя вымушаны былі адступіцца...

Цікавы сваёй унутранай мастацкай сутнасцю вобраз Надзеі Яноўскай. Гэтаму знешне слабаму і хваравітаму апошняму парастку даўняга і моцнага шляхецкага роду патрэбны заступніцтва і дапамога. Але колькі мужнасці ў яе знявераным і спакутаным сэрцы, што неаднойчы здзіўляе Беларэцкага. Абкладзеная з усіх бакоў – і ў доме, і за яго межамі – змрочнымі зданнямі, якія вяшчуюць смерць, яна не страціла такіх глыбока чалавечых рыс, як спагадлівасць, дабрыня, самаахвярнасць. Надзея з годнасцю прымае накіраваныя ёй трагічнымі падзеямі мінулага крыж: стаць апошняй у родзе Яноўскіх, хто выкупляе сваімі пакутамі здраду далёкага продка. Маладая дзяўчына рэдка ставіць пытанне пра ўласную віну: чаму яна павінна адказваць за грахі іншых, няхай сабе і родных па крыві людзей. Дзякуючы заступніцтву Андрэя Беларэцкага Надзея насуперак даўняму прароцтву застаецца жыць і не вар’яецца, як старая пані Кульша. Яна становіцца прадаўжальніцай роду, але не Яноўскіх, а Беларэцкіх – простых інтэлігентаў. Ад “высокага” шляхецтва яна свядома і па добрай волі адмовілася.

Уладзімір Караткевіч выдатна ведаў мінулыя эпохі, што таксама выявілася ў гістарычным дэ-тэктыве “Дзікае паляванне караля Стаха”. Яго стаўленне да беларускай даўніны істотна адрозніваецца ад стаўлення французскага раманіста А. Дзюма, які неаднойчы заяўляў: “Гісторыя – гэта толькі цвік, на які я вешаю сваю карціну”. Беларускі пісьменнік шмат зрабіў, каб сфарміраваць у чытача ўяўленне пра штодзённае жыццё нашых продкаў (шляхты і сялян, гараджан і вясцоўцаў), пра іх культуру, працу, быт, барацьбу з ворагам, пра выгляд старажытных беларускіх гарадоў і селішчаў. Дзякуючы яго творам мінулыя эпохі ў іх беларускім варыянце пачалі набываць канкрэтныя абрысы. Будучы прыхільнікам

твораў займальных і дынамічных, У. Караткевіч, аднак, уводзіў грунтоўныя апісанні таго, што складала бытавы бок жыцця людзей. «А для нас жа беларуская гісторыя – у многім нязведанае, – гаварыў пісьменнік пасля заканчэння першай кнігі “Каласы пад сярпом тваім”. – Мы пакуль што мала ведаем аб жыцці, звычаях, побыце нашых продкаў. І кожны, хто ведае, хто можа ведаць, павінен збіраць гэтыя падрабязнасці і перадаваць іншым. Па меры магчымасці я і рабіў гэта ў “Каласах”. У выніку – шматлікія апісанні, вялікі аб’ём рамана. Для тоненькіх гістарычных раманаў, такіх, як у Друона, у Беларусі яшчэ прыйдзе свая чарга» [4, с. 81].

Гісторыя ў творах празаіка – велічная, узвышаная, жыццесцвярджальная. Адносіны У. Караткевіча да мінулага былі ў многім абумоўлены яго рамантычным па сваёй сутнасці светаўспрыманнем. Рамантычная ідэалізацыя – адна з асаблівасцей творчасці пісьменніка – выяўляецца ў звароце да яркіх выключных падзей, абставін і такіх жа герояў. У. Караткевіч, імкнучыся да дакладнасці ў перадачы аблічча эпохі, пакідаў за сабой права змяняць гісторыю ў адпаведнасці з задумай і ідэяй твора. “Агульны дух той ці іншай гістарычнай эпохі ён увогуле захоўваў, але ў рамантычным абліччы і ў той меры, якая не прычыла ягонай устаноўцы на выпрацоўку ў новых пакаленняў цікавасці, павагі і любасці да беларускай мінуўшчыны” [1, с. 161], – сведчыць Д. Бугаёў.

Яго аповесці, раманы, п’есы, нягледзячы на часта драматычны характар узноўленых падзей, маюць адносна шчаслівы канец. Такое вырашэнне сацыяльна-грамадскіх і асабіста-чалавечых канфліктаў магчыма тады, калі сюжэт не прывязаны да рэальных гістарычных сітуацый. У творы ж, які паказвае канкрэтныя удзельнікаў вядомых падзей, канец праграмаваны хадой гісторыі і “шчаслівым” па волі аўтара быць не можа. Не выключана, што пісьменніку сапраўды было псіхалагічна цяжка працягваць працу над раманам пра паўстанне 1863 – 1864 гг., у чым ён неаднойчы прызнаваўся. Бо немагчыма ўратаваць Каліноўскага ад здрады і шыбеніцы, як быў уратаваны Юрась Братчык, герой рамана “Хрыстос прыямліўся ў Гародні”. Логіка падзей дыктавала трагедызацыю становішча арганізатараў і актыўных удзельнікаў паўстання Алеся Загорскага, Маеўскага, Франца Раўбіча. Калі яны не ўцякуць за мяжу, то ў лепшым выпадку іх чакае суд і высылка ў Сібір. План другой і трэцяй частак рамана (“Брань” і “Варанне”, іншая назва “Талгофа”) сведчыць, што аўтар збіраўся пісаць трагедыю народа і выдатных яго сыноў. «Разумеце, усё, што вы ў гэтай кнізе [“Каласы пад сярпом тваім”] прачыталі, не зважаючы на ўсе

наезды, бойкі, аблогі, дуэлі, нават забойства, – было ідыліяй, “сялянкай”, як казалі продкі. Зараз пачынаецца нешта сур’езнае. Пачынаюцца мукі, пакуты асобных, дарагіх мне людзей, і народа, грамады, яшчэ больш мне дарагой, таму што я – кроў з крыві яе» [3, с. 3], – гаварыў празаік.

Падзеі ў рамане заканчваюцца 1861 годам. Чытаецца ў цэрквах “найвышэйшая міласць” – маніфест аб адмене прыгоннага права, сялянскія масы адчуваюць сябе падманутымі, пачынаюцца стыхійныя выступленні. Арганізатары паўстання імкнуцца стрымаць сялянскі гнеў. Алесь Загорскі, калі пачуў, што Корчак павёў людзей у Гарыпяцічы шукаць “сапраўдную” царскую граматы, кінуўся туды, каб спыніць заўчасны бунт і тым самым засцерагчы сялян ад жорсткага пакарання з боку ўлады. Малады князь рызыкаваў: яго маглі забіць і “лясныя браты” Корчака, і салдаты, прыведзеныя Мусатавым. Ён разумеў, што сімвал народнага гневу – белае жарабятка – яшчэ не стала моцным канём, але расці яму застаецца нядоўга.

Пісьменнік падкрэсліваў свае асаблівыя адносіны да рамана “Каласы пад сярпом тваім”. Пэўна, тут зноў можна правесці паралель з І. Мележам: для У. Караткевіча “Каласы...” былі такім жа дарагім і асабістым творам, як для І. Мележа “Палеская хроніка”. На жаль, як і мележаўская эпопея пра часы калектывізацыі, раман пра змаганне беларусаў за зямлю і волю ў сярэдзіне XIX ст. таксама застаўся няскончаным.

Чаму раман “Каласы пад сярпом тваім” не меў працягу? Магчыма, спачатку аўтара твора прыпыніла няпэўнасць з друкаваннем першай часткі. Як сведчыць А. Мальдзіс [4, с. 75 – 78], рукапіс кнігі ў выдавецтве “зарэзалі”, і толькі дзякуючы намаганням вядомых пісьменнікаў, станоўчым водгукам чытачоў і крытыкаў думка наконт публікацыі рамана ўрэшце змянілася. У. Караткевіч не належаў да аўтараў, якія дзеля з’яўлення твора ў друку гатовы “наступіць на горла ўласнай песні”. Калі ён убачыў, што паграбуюць рэцэнзенты (яны прымушалі зрабіць галоўным героем бунтара Корчака, адмовіцца ад апявання магнацкіх палацаў і паказваць сацыяльныя нізы), то катэгарычна заявіў: “Не буду я правіць ні слова! Няхай ляжыць да сканчання свету!” [4, с. 78]. А ўжо ляжаў (з 1962 г.) раман “Нельга забыць”, ляжалі пакуль без ніякай надзеі на з’яўленне ў друку з-за іх антыкультурайскай тэматыкі рукапісы аповесці “У снягах драмае вясна”, апавядання “Маленькая балерына”...

У канцы 1960-х – 1970-я гг. У. Караткевіч шмат падарожнічаў: са здымачнымі групамі кінадакументалістаў (па яго сцэнарыях было знята некалькі фільмаў), як член экспедыцыі “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”, у скла-

дзе пісьменніцкіх дэлегацый – што, аднак, не перашкаджала яму актыўна і плённа працаваць. З’явіліся аповесці “Чазенія”, “Лісце каштанаў”, зборнікі апавяданняў “Вока тайфуна”, “З вякоў мінулых”, раман “Чорны замак Альшанскі”, п’есы “Званы Віцебска”, “Кастусь Каліноўскі”, “Маці ўрагану”, “Калыска чатырох чараўніц”. У тым жа 1967 г. калі вырашаўся лёс кнігі “Каласы пад сярпом тваім”, пісьменнік працаваў над сцэнарыем фільма “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” (сцэнарый не адзін раз перапісваўся). У час здымкаў у Крыме быў створаны вядомы цыкл вершаў “Таўрыда”, які ўвайшоў у зборнік “Мая Іліяда”. Цалкам завершаны фільм намаганнямі цензуры апынуўся на паліцы, і У. Караткевіч на аснове сцэнарыя стварыў раман пра “мужыцкага Хрыста”.

І ўсё ж твор пра паўстанне пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, якім беларусы заявілі пра сваё гістарычнае існаванне і вялікае імкненне да волі, жыў у душы – пра гэта сведчаць інтэрв’ю пісьменніка 1970-х гг., дзённікі. Так, у перадапошнюю сваю восень (1982) У. Караткевіч пакінуў наступны запіс: «Цёплыя дні стаяць, але апошняя лістота на ліпах. Цяпер складаць зборнік вершаў, а там, можа, дасць бог, да вясны рабіць “Каласы”. Праўда, час ужо» (т. 5, с. 519). Аднак часу заставалася зусім мала...

Сёння можна з поўным правам сказаць, што ад першых і да апошніх твораў У. Караткевіч працаваў на Беларусь, на яе Адраджэнне. Працаваў, апырэдджаючы час, а таму зведаў і неразуменне, і непрыманне. Сам для сябе ў самыя пэўна, складаныя ў жыцці 1960-я гг. ён запісаў у дзённіку: “...проста, горда і самотна рабіць сваю справу, не зважаючы ні на якія пляўкі, поўхі, страты” [4, с. 217]. І ён рабіў, мужна несучы ў сэрцы святую веру ў неўміручасць роднага Краю, Люду, Мовы.

Нібы прадчуваючы свой хуткі адыход, у тым жа 1982 г. У. Караткевіч прышоў да наступнай высновы: “Ты памрэш. Але ў бязмежным свеце / Будуць працвітаць твой Люд і Край... / Вер, што ў гэтым, вер, што толькі ў гэтым / Шчасце несмяротнае і рай” (т. 1, с. 394).

Спіс літаратуры

1. Бугаёў, Д. Рамантычны рыцар чалавечнасці / Д. Бугаёў // Польша. – 2000. – № 11. – С. 155 – 170.
2. Верабей, А. Абуджаная памяць : нарыс жыцця і творчасці У. Караткевіча / А. Верабей. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 256 с.
3. Караткевіч, У. Каласы з цаліны / У. Караткевіч, А. Мальдзіс // ЛіМ. – 1967. – 21 ліп. – С. 3.
4. Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : Партрэт пісьменніка і чалавека / А. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 230 с.
5. Чабан, Т. Крылы рамантыкі / Т. Чабан. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 172 с.

Павел БАНЦЭВІЧ

АДЛЮСТРАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ ПАМЯЦІ Ў ТВОРЧАСЦІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Сацыякультурная памяць – сукупнасць сацыякультурных сродкаў і інстытутаў, якія здзяйсняюць адбор і пераўтварэнне актуальнай сацыяльнай і культурнай інфармацыі пра мінулае ў рэтраспектыўную з мэтай захавання назапашанага грамадскага і культурнага вопыту і перадачы яго ад аднаго пакалення да другога [1, с. 368].

Адзін з найважнейшых сродкаў умацавання сацыякультурнай памяці этнасу – гістарычны жанр мастацкай літаратуры. Трэба адзначыць, што складанасць, а нярэдка і трагізм сацыякультурных умоў замарудзілі тэмпы фарміравання этнічнай і гістарычнай свядомасці беларусаў. Развіццё беларускай гістарычнай прозы стрымлівалася адсутнасцю нацыянальных жанравых традыцый, фальсіфікацыяй даўніны, шматлікімі дакументальнымі стратамі, гібеллю архіўных матэрыялаў. І таму ўзнавіць гісторыю роднай зямлі, памяць пра якую забівалася ў народнай свядомасці на працягу стагоддзяў, было натуральным для У. Караткевіча. Ён прысвяціў усё жыццё і творчую дзейнасць нацыянальнаму адраджэнню. Эмацыянальна-страсны, з абвостраным пачуццём гонару за наша мінулае, пісьменнік ва ўспрыманні і трактоўцы беларускай гісторыі ў 1960 – 1970-я гг. выступае як мастак-наватар, мужны грамадзянін, бунтар.

Крытыка савецкай рэчаіснасці была скіравана У. Караткевічам супраць канфармісцкай арыентацыі масавай свядомасці, супраць прымірэння чалавека з існуючымі сацыяльнымі ўмовамі, каштоўнасцямі і нормамі паводзін. На думку У. Караткевіча, мастак не павінен разважаць і дзейнічаць толькі ў межах пэўных указанняў. Філасофу, інтэлектуалу, паэту трэба валодаць успрымальнасцю да маральна-псіхалагічных праблем, у яго павінна быць гістарычная і эмацыянальная памяць, крытычнае стаўленне да сваёй працы і рэчаіснасці, свабода мыслення. Запісныя кніжкі адлюстроўваюць рэфлексіі У. Караткевіча над уласнай “будзіцельскай” місіяй, уласным месцам у тагачаснай літаратуры і беларускім грамадстве: «Пакуль самаасэнсавання няма, трэба проста, горда і самацна рабіць сваю справу, не зважаючы ані на якія пляўкі, поўхі, страты.

Відаць, пры такім становішчы біць будуць з усіх бакоў. Што ж, і гэта набытак. Такім, па-мойму, пакуль што яшчэ ніхто не мог пахваліцца. Калі вытрымаем – значыць, тытаны і не памрэм. Калі не вытрымаем – туды нам і дарога, шэлег нам кошт і смецце нам магіла. І іншага мы не варты. І хай яны тады здыхаюць, такія ўладары думак і такі народ, не пераводзяць дарма хлеб. Таму што кожны купляе права на жыццё маральнай стойкасцю, веліччу душы, у якую ніхто не мае магчымасці запусціць лапы. Відаць, лёс любіць нас, калі даў нам такі гонар: быць адным супраць усіх. А калі так, то ўступае ў правы дэвіз Давыда Гарадзенскага: “Нас мала, не чакайце літасці”» [2, с. 217 – 218].

Вялікая заслуга У. Караткевіча бачыцца ў шматаспектным падыходзе да праблемы сацыякультурнай памяці, асабліва калі ўлічыць, што сур’ёзны гістарычны раман у беларускай літаратуры адсутнічаў. Творы С. Хурсіка, М. Клімковіча, Б. Мікуліча, Я. Дылы, М. Садковіча – толькі першыя нясмелыя і часта недасканалыя крокі ў гістарычным нацыянальным жанры ў параўнанні з разнастайна прадстаўленай рускай прозай, якая займела да 60-х гг. XX ст. надзвычай багатыя традыцыі і поспех (У. Шышкоў, С. Барадзін, Л. Салаўёў, С. Злобін, А. Югаў, кагорту якіх у 1970-я гг. істотна пашырылі Ю. Трыфанаў, Д. Балашоў, Ю. Давыдаў, В. Пікуль) [3, с. 119 – 120]. Усё больш грунтоўны, аналітычны



Алег Лойка з жонкай Ліляй, Уладзімір Караткевіч, Вячка Целеш, Мірдза Абала. Латвійскі этнаграфічны музей пад адкрытым небам. 26 ліпеня 1981 г. Фота Сяргея Панізініка.

падыход праявіў да сацыякультурнай памяці краінамоўна выяўляе асветніцкую ідэю ў яго творчасці. Мастак быў упэўнены, што *“без гістарычнага рамана, гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма без пачуцця гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць яна, пераходзячая, сталая, вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва”* [2, с. 218]. Менавіта клопат пра духоўнае ачышчэнне народа, адчуванне асабістага абавязку ў адраджэнні генетычнай памяці нацыі натхнілі У. Караткевіча на стварэнне першага гістарычнага рамана ў беларускай літаратуры – *“Каласы пад сярпом тваім”*. Дарэчы, гэты твор з’яўляецца сінтэтычным, спалучаючы ў сабе таксама рысы сацыяльна-псіхалагічнага, філасофскага, дыдактычнага раманаў. *“Каласы пад сярпом тваім”* можна назваць патрыятычным і маральна-этычным урокам гісторыі, які вучыць самааддана любіць свой народ, дасканала ведаць мінулае Радзімы, змагацца за яе волю.

Заняўбанне найлепшых традыцый, выраканне роднай мовы, душэўная аморфнасць – вось далёка не поўны пералік праблем, што непакоілі пісьменніка. З гарачым запалам патрыёта ён раскрываў перад чытачом гісторыю, захапляючы яе багаццем, праводзячы паралелі з сучаснасцю і будучыняй: *“На гістарычных сюжэтах я ствараю сваю матрыцу будучага. Калі ты ў пэўнай сітуацыі калісьці зрабіў так, а не інакш, то і праз сто, тысячу гадоў ты ў падобных абставінах зробіш у нечым падобны ўчынак. Кожны гістарычны сюжэт – гэта адкрытая размова з сучасным. А дзе яшчэ можна паказаць так поўна чалавека, што стаіць перад выбарам, кім яму быць. Калі не на фоне гісторыі”* [4, с. 6]. Празаік звяртаў асаблівую ўвагу на тое, што ўзровень духоўнага багацця асобы вызначаецца ступенню інкультурацыі, культурнай кампетэнцыі. Веданне гісторыі роду, мяркуе пісьменнік, выходзіць чалавека, засцерагае ад памылак, прымушае задумацца пра ўласнае прызначэнне і асабістую адказнасць за памнажэнне славы продкаў. У рамане *“Каласы пад сярпом тваім”* Загорскія ашчадна зберагалі памяць пра свой род, увасобленую ў дакументах, кнігах, інтэр’еры, зброі. Гэта сведчыла пра гераізм і шляхетнасць роду, найлепшыя якасці якога павінен пераняць Алесь, каб потым перадаць нашчадкам. У. Караткевіч дае мажлівасць прасачыць за лёсам прадстаўнікоў некалькіх пакаленняў, прычым не толькі князёў Загорскіх, але і прыгонных сялян. Когуты таксама абпіраюцца на вопыт папярэднікаў, шануюць сямейныя традыцыі, памнажаюць набыткі дзядоў: *“Новае пакаленне аніяк не магло быць горшым за папярэдняе. Дзеці зберагалі вопыт бацькоў, аналізавалі іх памылкі”* [5, т. 5, с. 93]. Для У. Караткевіча вобразы *бацькоў і дзяцей, коласа і зерня, дрэва і галін* – сімвалы ўяўленняў пра прычынна-выніковыя сувязі

паміж мінулым, сённяшнім і будучым у гістарычным працэсе.

Гістарычныя творы праявілі таму, каб *“багатая і нармалёвая”* гісторыя беларусаў стала фактам асабістага вопыту сучаснікаў. Словы Віктара Каліноўскага, аднаго з герояў рамана *“Каласы пад сярпом тваім”*, гучаць як перасцярога сучаснікам і нашчадкам: *“Варты жалю той, хто не ведае былога дня і таму не можа разабрацца ў сённяшнім і прадбачыць будучы. Абыякавы да мінулага не мае ніякай інтэлектуальнай перавагі над жывёлай, і таму ёсць першы кандыдат на маральную, а затым і фізічную смерць. Усё адно хто гэта – чалавек ці народ”* [5, т. 5, с. 127]. Пазбавіць народ гісторыі, на думку пісьменніка, імкнуцца тыя, *“каму нявыгодна, каб людзі разбіраліся ў сённяшнім дні”* [5, т. 5, с. 129].

У лісце да М. Танка У. Караткевіч разважае над тым, якія перыяды сусветнай гісторыі і гістарычныя асобы яго найбольш цікавяць. Паводле мастака, гістарычны час у творы павінен быць *«эпохай з віруючым жыццём, эпохай, калі народу трэба было ўсе сілы накласці, каб выратаваць жыццё і сумленне і права дыхаць, калі смяротная пагроза нависала над краем, калі народ стаяў перад рэальнай і грознай небяспекай гвалтоўнай асіміляцыі. Эпоха, як бачым, павінна быць трагічнай, каб чытач сказаў: “Вялікія людзі цёмнага веку. Загінулі, але я веру ў будучае такога народа”»* [6, с. 163]. У якасці патрыятычнага ўрока сучаснікам у творчасці мастака перш за ўсё выступае паўстанне 1863 – 1864 гг., яго нацыянальна-вызваленчыя ідэі.

Прыклады адданага служэння народу апосталаў беларускага адраджэння не маглі не зацікавіць У. Караткевіча. Напоўнены высокім грамадзянскім гучаннем, гонарам за лёс суайчынніка верш *“Шляхі Ігната Буйніцкага”*. Гэта і гімн Першым, якія дзеля свайго народа не шкадавалі жыцця, і выказванне аўтарскіх адносін да культурнай спадчыны беларусаў, і ключ да раскрыцця паэтавага разумення філасофска-эстэтычнай сутнасці мастацкай культуры, яе ролі ў духоўным прагрэсе чалавецтва. На думку У. Караткевіча, нават самі імёны А. Міцкевіча, П. Багрыма, К. Каліноўскага, М. Багдановіча станавіліся сімваламі нацыянальна-вызваленчай барацьбы, увасабленнем самасвядомасці народа, а значыць, і дзейным фактарам яго кансалідацыі.

Уладзімір Караткевіч адлюстроўвае гістарычнае мінулае з рамантычных пазіцый (*“Сівая легенда”*, *“Дзікае паляванне караля Стаха”*). У многіх творах структураўтваральным з’яўляецца прыгодніцка-дэтэктывуны пачатак, што ўзмацняе іх рамантызаванасць, выступае вобразатворчай магчымасцю спасцігаць сацыякультурную памяць. Вядома, што *“Дзікае паляванне караля Стаха”* карысталася вялікай папулярнасцю ся-

род чытачоў, асабліва падлеткаў. Расказвалі пра выпадкі, калі за твор браліся школьнікі, вызвалены ад вывучэння беларускай мовы. Аповесць рабіла сваю справу лепш, чым заклікі.

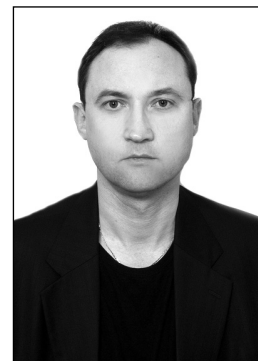
Гістарычныя падзеі не заўсёды перадаваліся мастаком з навуковай дакладнасцю, а вытлумачваліся суб'ектыўна-творча. У. Караткевіч лічыў, што стапрацэнтная праўда пра мінуўшчыну не толькі недасягальная, але і *“не патрэбная. Мяне цікавіць не гісторыя-сапраўднасць, а гісторыя-анекдот, гісторыя-прытча. Кожны бярэ з яе тое, што яму трэба. Для мяне важна перадаць дух эпохі. І каб за ёй адчуваўся сённяшні дзень”* [4, с. 6]. Творца разумеў гісторыю як школу, якая вучыць, паказвае прыклад, надае сілы.

Пісьменнік акцэнтаваў увагу на тым, што, на яго думку, здольна найлепш выходзіць цяперашнія пакаленні, свядома арыентаваўся на перыяды найбольшага росквіту культуры. Думка пра старажытныя вытокі беларускай дзяржаўнасці дазваляла абaperціся на традыцыі, у многім перапыненыя, палемічна супрацьпаставіць слаўнае беларускае мінулае савецкай рэчаіснасці. Для адлюстравання гераічных і трагічных падзей рамантызаваная гісторыя была найбольш прыдатная. Пісьменнік захоўваў агульны дух той ці іншай гістарычнай эпохі, але ў рамантызаваным абліччы і ў той меры, якая спрыяла выпрацоўцы ў новых пакаленняў павагі і любові да беларускай мінуўшчыны. Таму ў вершы *“Беларускае мінулае”* паэт называў мінулае *“святым”*. Таму рэальных гістарычных асоб ён рамантызаваў, *“упрыгожваў”*, не баючыся свядомых адступленняў ад канкрэтных фактаў, ад навуковага бачання іх.

Мастак працуе не з *“чыстым”*, а з культурна асвоеным матэрыялам, *“яго творы ніколі не з'яўляюцца першаснымі, існуюць толькі як сетка алузій на іншыя творы, як сукупнасць цытат”* [7, с. 239]. У. Караткевіч у раманах *“Хрыстос прызямліўся ў Гародні”* выкарыстоўваў тэксты-першакрыніцы: *“Хроніку”* М. Стрыйкоўскага, Збароўскую пісцовую кнігу, абaperаўся на сюжэтныя моманты Евангелля. Для стварэння аўтарскага калажу праявіў уводзіць у мастацкі ўжытак матэрыялы хронік, летапісаў, выкарыстоўвае ў раманах вершы Гесіёда, Дантэ, Гётэ, творы Скарыны і Рабле, сярэднявечны беларускі апокрыф, нямецкія баллады, лацінскія эпіграмы, кодэкс рыцарскай праўды, егіпецкае паданне і інш.

Пісьменнік падрабязна апісвае мястэчкі Любчу, Свіслач, Навагрудак. Чытач бачыць старажытную Гародню з яе вуліцамі Мечнай, Піўной, Калёснай, Багамазнай, Разьбярным кутом, плошчаю Ростань. Аўтару дакладна вядома, як выглядаў Стары замак, ён пільна сочыць за кожнай дэталлю адзення, зброі, ежы, звычайў, побытавых рэалій. Такія матэрыялы падводзяць чытача да

Павел Казіміравіч Банцэвіч – культуралаг. Дацэнт кафедры грамадскіх навук Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта, кандыдат культуралогіі. Закончыў філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы (1994). Аўтар шматлікіх артыкулаў па даследаванні культуралагічнай праблематыкі ў творчасці У. Караткевіча, манаграфіі *“Творчасць У. Караткевіча ў кантэксце культуралогіі”* (2007).



грунтоўнага разумення матэрыяльнай і духоўнай атмасферы, у якой жылі і дзейнічалі героі. Багатая спазнавальная інфармацыя дае магчымасць прасякнуцца тагачасным духам жыцця, шчыльнай зліцца з эпохай, усвядоміць яе значнасць і каштоўнасць, вымушае паважаць мінулае.

Творцу *“заўсёды краяла сэрца нейкая недарэчная прамежкавае нашага народа (народ-межумок, казалі б расіяне). Заўсёды ён за кагосьці. І амаль ніколі ён не бывае сам за сябе. 14 год як я зразумеў гэта, і ўсё гэта стала для мяне адной вечнай крыніцай пакут. І яшчэ трохі – шчасця, падфарбаванага горкім гонарам. Таму што мне нічога і нікога не трэба, акрамя гэтых людзей, якім я непатрэбен і якім непатрэбна іх імя”* [2, с. 217]. Мастак імкнецца дакапацца да праўды, прымушаючы і чытачоў далучыцца да пошуку ісціны, сваіх каранёў: *“У падзеях мінулага – нашы каранні. А дрэва без карання не можа ні існаваць, ні тым больш прыносіць плады”* [8, с. 3].

Празаік сцвярджае, што імкненні, спадзяванні людзей не знікаюць бяследна, а ўвасабляюцца ў мастацкім слове, застаюцца ў легендах, перадаюцца ад пакалення да пакалення. За кожным чалавекам – велізарная прастора перажытага народа, да якога ён належыць. Для таго каб спасцігнуць духоўную сутнасць нашага сучасніка, неабходна перш-наперш раскрыць таямніцу яго гістарычнага нараджэння, творчых магчымасцей і месца ў сучасных падзеях. Археалаг і знаўца мінулага Р. Чаховіч, герой паэмы *“Слова пра чалавечнасць”*, глыбока перакананы, што *“калісьці таксама былі на свеце чалавечнасць і мужнасць, святло і любоў”* [5, т. 1, с. 97]. Р. Чаховіч успрымае падзеі сівай мінуўшчыны так ярка, быццам яны адбыліся з ім самім. Галасы вякоў ён чуе, калі слухае вусныя паданні, і калі трымае ў руках старыя фаліянты, і калі глядзіць на руіны старажытных замкаў. Ва ўсім ён знаходзіць сляды духоўнай дзейнасці свайго народа: *“Ён любіў роднай эстэтыкі нормы, прыгажосць ва ўсім і меру ва ўсім, геніяльна-простую, грубую форму, што народ надае ўсім рэчам сваім”* [5, т. 1, с. 99]. Гісторыю гэты герой успрымае як

дзею, якая працягваецца і ў якой кожны займае адпаведнае месца.

У інтэрв'ю “Нельга не быць гісторыкам” У. Караткевіч сказаў, якім уяўляе чытача сваіх твораў: “...перш за ўсё добрага сэрцам, разумнага, сумленнага, які любіць сваю Айчыну, гуманнага. Выходзіць, пераважна ідэальнага. І кожны пісьменнік, які піша ў разліку на такога чытача, павінен старацца, каб кожны яго чытач у рэшце рэшт (хай не сёння і не заўтра) стаў такім” [5, т. 8, кн. 2, с. 421]. Клапоцячыся пра паглыбленне сацыякультурнай памяці народа, У. Караткевіч турбуецца і пра духоўны рост беларусаў. І тут ужо мае значэнне ўсё: паданні, легенды, песні, кнігі, “што гонар людзей берагуць”, “казкі маёй Беларусі”. Дарэчы, казкі – той прыдатны жанр, якім пісьменнік імкнецца сцвердзіць ідэалы добра, справядлівасці, веру ў чалавека і чалавечнасць. Вобразы яго казак увасабляюць народную этыку, мараль, духоўныя каштоўнасці, правераныя на жыццёвую трываласць стагоддзямі. Даследчык творчасці У. Караткевіча А. Верабей заўважае, што пісьменнік ужо “на пачатку творчага шляху разумеў значнасць казкі для выхавання ў дзяцей любові да радзімы, далучэння іх да беларускай мовы. У гэтым плане У. Караткевіча можна параўнаць з Г.-Х. Андэрсенам, які праз свае казкі ўзняў прэстыж дацкай мовы і культуры” [9, с. 80]. Мастак марыў пра выданне казак і легендаў з каляровымі малюнкамі, нават прыдумаў назву – “Легенды азёрнага краю”. Прычым галоўным крытэрыем для творцы былі ідэя патрыятызму, апяванне душы народа, яго таленавітасці, высакароднасці, характава. Мастак нагадваў моладзі пра неабходнасць выверыць этычныя нормы сучаснасці сацыякультурным вопытам, прыкладамі высакародных адносін да роднай зямлі, бацькоў, жанчыны, прыроды.

Зварот празаіка да праблемы сацыякультурнай памяці быў удалым прыёмам мастацкага асэнсавання рэальнага гістарычнага часу і чалавека ў ім. У. Караткевіч падае ў якасці мінулага тое, што на самай справе можа ці павінна быць здзейснена толькі ў будучым, што з’яўляецца мэтай, а зусім не рэальнасцю (прыём гістарычнай інверсіі). Творчы праект пісьменніка выяўляецца ў пошуках спрыяльных формаў для выражэння патрыятычных рэфлексій. Для народа, які страціў дзяржаўнасць, нацыянальную незалежнасць, ідэалізацыя гісторыі, абсалютызацыя ў ёй вальналюбных, гуманістычных пачаткаў былі з’явай патрэбнай, прагрэсіўнай. Рэальнасць выступае як антыпод мінуламу, гучыць як дакор нашчадкам, што забыліся пра бацькоў. Свабоднае жыццё продкаў успрымаецца як кантраст прыніжанаму становішчу сучаснікаў. Зварот да сацыякультурнай памяці, ідэалізацыя гісторыі – з аднаго боку, адкрыты пратэст мастака супраць рэчаіснасці, з другога – пошук спрадвечных каштоўнасцей, што павінны стаць асновай будучага свабоднага грамадства.

Заклікаючы да духоўнай чысціні, ідэалізуючы адносіны паміж людзьмі ў мінулым, мастак канстатуе, што ў сучасным свеце яны не могуць мець працягу па прычыне адсутнасці дасканалых, у маральным сэнсе, умоў. Тое, што было зусім натуральным паміж продкамі Грынкевіча і Горавай (“Нельга забыць”), у сучасным свеце нерэальнае. Сучасны антыгуманны свет вымагае маральнага ачышчэння, якое адбудзецца тады, калі не толькі асобны чалавек, але і ўсё грамадства абудзіцца, як гэта было ў часы старажытнасці і ў больш блізкія гады паўстання пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага.

Пісьменнік выяўляе ідэйна-маральныя кірункі сацыякультурнай памяці. Цэнтральнай з’яўляецца праблема асобы як суб’екта культуры. Гісторыя Чалавека, вытокаў яго самасвядомасці шчыльна злучаецца ў празаіка з гісторыяй многіх народаў і дзяржаў. Яго філасофія сацыякультурнай памяці – гэта абраная форма ведаў пра лёс нацыянальнага духу, пра пошукі чалавекам нацыянальных шляхоў да самавызначэння ў канкрэтных гістарычных абставінах. Асоба і народ, народ і гісторыя, гістарычны рух, яго змест і неаднароднасць – усё пад пільнай увагай У. Караткевіча.

Ва ўмовах жорсткай інстытуцыяналізацыі культуры, вынішчэння спрадвечных духоўных традыцый зварот пісьменніка да беларускай гісторыі, да культурных здабыткаў мінулых пакаленняў вызначаў яго прагу здзейсніць пералом у грамадскай свядомасці. Мастак імкнецца патрыятычна, маральна-этычна ўздзейнічаць на свой народ, ствараць агульнанацыянальны, агульначалавечы ідэал, які спрыяў бы духоўнаму адраджэнню грамадства. Значэнне такога ідэалу, паводле Уладзіміра Караткевіча, магла атрымаць патрыятычная ідэя самаахвярнага служэння Радзіме, народу.

Спіс літаратуры

1. **Хоруженко, К. Н.** Культурология : энцикл. словарь / К. Н. Хоруженко. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 640 с.
2. **Мальдзіс, А.** Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : Партрэт пісьменніка і чалавека / А. Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 229 с.
3. **Шынкарэнка, В.** Пад ветразем добра і прыгажосці : Жанрава-стылявыя асаблівасці прозы У. Караткевіча / В. Шынкарэнка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 175 с.
4. **Караткевіч, У.** Любую справу рабіць хвацка / У. Караткевіч // ЛіМ. – 1982. – 3 снеж. – С. 6.
5. **Караткевіч, У.** Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987 – 1991.
6. **Пачатак** : лісты У. Караткевіча да Максіма Танка // Маладосць. – 1987. – № 1. – С. 154 – 172.
7. **Малахов, В. С.** Современная западная философия : словарь / В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.
8. **Мальдзіс, А.** Каласы з цаліны / А. Мальдзіс // ЛіМ. – 1967. – 21 ліп. – С. 3 – 4.
9. **Верабей, А.** Абуджаная памяць : нарыс жыцця і творчасці У. Караткевіча / А. Верабей. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 255 с.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ДУХОЎНЫ СВЕТ ЧАЛАВЕКА І КААРДЫНАТЫ ЧАСУ Ў ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Асаблівасць таленту Уладзіміра Караткевіча – і паэта, і празаіка, і публіцыста – у тым, што ён сучаснасць вымяраў гісторыяй, мінулае бачыў у адлюстраванні дзён сённяшніх.

Лірычны герой У. Караткевіча валодае здольнасцю пераўвасабляцца ў гістарычных асоб, умее гаварыць ад іх імя. Паэт далёкі ад ідэалізацыі мінуўшчыны. Для яго галоўнае – духоўна засвоіць урокі гісторыі, як мага больш поўна аднавіць гераічныя старонкі жыцця беларускага народа, даследаваць крыніцы нацыянальнай свядомасці і патрыятызму, прасачыць у мінулым вытокі сучасных праблем. Таму аб'ектамі даследавання ў паэзіі У. Караткевіча заўсёды выступалі ў непарыўнай сувязі людзі, прырода і гісторыя. Яго вялі па творчай дарозе прага ведаў і імкненне да рамантычнага. Сэрца лірычнага героя поўнае трывогі: ці ведаюць людзі, хто яны самі. Гэтая трывога гучыць у вершы *“Беларуская песня”*, сапраўдным гімне нашай зямлі і яе людзям. Тут усё да месца: шматлікія пералічэнні, дэталі, тропы, бо ўсё ідзе ад багацця душы, што не можа стрымаць вялікага пачуцця і ўзрушэння, прызнаючыся ў любові да роднага краю:

*Дзе мой край?..
Там, дзе сэрца маё з першым крокам,
як молат, заб'еца,
Калі б нават сляпым і глухім я прыйшоў да цябе.
Што сляпым? Нават мёртвым успомню
высокія зоры,
Над ракою чырвонай і цьмянай палёт кажаноў,
Белы ветразь на сініх, на гордых, як мора, азёрах,
І бары-акіяны, і неба – разлівы ільноў.*

Беларуская песня [1, с. 136].

Так можа напісаць чалавек, якому любая кожная мясціна ў родным краі, які душой і сэрцам аддадзены Айчыне, жыве яе клопатамі і праблемамі. Словы верша важкія, аб'ёмныя па гучанні, адметныя яскравай вобразнасцю і напружанай інтанацыяй.

Патрыятызм творцы выяўляецца не толькі праз асабістае захапленне і паэтызацыю гісторыі Беларусі. У. Караткевіч ставіць перад сабою і сацыяльныя задачы – выхоўваць у чытача гонар за слаўнае мінулае свайго народа, яго мову і культуру. У вершах *“Кнігі”* і *“Мова”* паэт адзначае, што толькі спасціжэнне гісторыі дазваляе людю адчуць сябе нацыяй. Мова – святыня, дадзеная чалавеку як вялікі скарб на векі вечныя, каб жыць і быць самім сабой – сапраўднай асобай. Гэтая думка вельмі важная для У. Караткевіча – паэта і грамадзяніна. Яна пераходзіць з твора ў твор і асабліва пераканальна гучыць у

вершах *“Мова. Янку Брылю”*, *“Гусі-лебедзі ў лугах зялёных...”*, *“На Беларусі Бог жыве”* і інш.

Паэта заўсёды хвалявала праблема ідэйнага і мастацкага ўзроўню літаратуры, наколькі яна можа спрыяць маральнаму і эстэтычнаму развіццю чалавека, выхоўваць гарманічную асобу, наколькі сам творца ўплывае на духоўнае абуджэнне людзей. Таму такія прыцягальныя для У. Караткевіча вобразы дзеячаў сусветнай культуры розных эпох і народаў (вершы-прысвячэнні: *“Апошняя песня Дантэ”*, *“Багдановічу”*, *“Мастакам”*, *“Прарок Геронім Босх”*, *“Слова Міцкевічу”*, *“Трызненні мужыцкага Брэйгеля”*, *“Шляхі Ігната Буйніцкага”* і інш.). У аснове яго паэзіі здольнасць і жаданне суадносіць сябе, свой народ з іншымі людзьмі свету. Зацікаўлены позірк паэта ў гісторыю робіць яго творы жывымі і дзейнымі.

...Спіць народ, нібы зерне ў раллі.

*.....
Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узняў на роднай зямлі.
Ты сказаў нам:
“Унукі Скарыны,
дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць і ў вас, як у іншых, святыня.
Не давайце святыні псам!*



Уладзімір Караткевіч і Рыгор Барадулін
на берэзе Рыжскага заліва.
Пасёлак Каўгуры ў Юрмале.
Ліпень 1966 г. Фота Сяргея Панізініка.



Уладзімір Караткевіч,
Яўгенія Янішчыц,
Валянціна Коўтун,
Уладзімір Янкоўскі,
Мікола Маляўка,
Вацлаў Жыдліцкі
з Ілонай Барадулінай,
Міхась Стральцоў,
Мікола Прашковіч,
Ала Сакалоўская.
10 мая 1968 г.
У двары дома,
дзе жыву У. Караткевіч,
на вул. В. Харужай.
Фота Сяргея Панізініка.

*Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізумруд заімгліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь”.*

Багдановічу [1, с. 227 – 228].

Гаворачы пра беларускага класіка ў вершы “Багдановічу”, У. Караткевіч сцвярджае, што словы М. Багдановіча зрабілі вялікую справу ў духоўным адраджэнні самасвядомасці нашага народа, далі багаты ўраджай. А гэта – помнік сапраўднаму паэту.

Шмат вершаў У. Караткевіч прысвяціў самаму гарачаму пачуццю – каханню, якое такое крохкае і адначасна непераможнае:

*Як мне здужаць ураган і вецер,
вечны мой, зацятты, страшны бой?
Як мне, моцнаму, пражыць на свеце
без цябе, танюткай і слабой?*

Ты і я [1, с. 184].

Каханне ў творах У. Караткевіча заўсёды духоўна ачышчае і ўзвышае чалавека. У вершах беларускага мастака слова любоў да жанчыны зліваецца з любоўю да жыцця, прыроды. Няма такой моцы, якая паўстала б перад невынішчальнай сілай жыцця і кахання. Яно плыве над зямлёю, адмаўляючы зло ў прыродзе, робячыся асновай гарманічных адносін паміж людзьмі.

У вершы “Маладая вясна” вылучаюцца два планы – прырода і каханне, – якія ўзаемадапаўняюць адно аднаго і даюць штуршок для лірычнага палёту перажыванняў паэта. Як рамантык аўтар захапляецца прыродай, сузіранне спалучаецца з летуценнасцю і тугой па нязведаным і бясконцым:

*Маладыя, пушыстыя лісцейкі грушы,
А за імі, па скалах, дубоў галізна.
Ў беласнежным прыбоі, у квецені рушыць
Маладая вясна.*

.....

*Ты мне сонца! І мора! І подых маю!
Я люблю цябе так, што кроў, як прыбой!
Што ж ты плачаш, чаго ж ты мяне абдымаеш?
Я з табою.
З табой.*

Маладая вясна [1, с. 197].

Знешняе, прыродаапісальнае ў вершы “Туман” суадносіцца з унутраным, духоўным. Здаецца, паэт здольны разарваць кола звычайнага, штодзённага быцця і прымусяць чытача пановаму, больш свежа, непасрэдна ўспрымаць навакольны свет. Лірычныя вобразы пейзажных твораў нагаляюць прагу чалавека да стасункаў з прыродай, якая ў сваю чаргу патрабуе ад кожнага высокай маральнасці і чалавечнасці:

*Сёння ноччу туман зоры ясныя вымеў,
І прачнулася раніца ў флёрах сівых:
Нават мёртвыя жэрды здаюцца жывымі
З-за жамчужных зіхоткіх гірляндаў на іх.*

Туман [1, с. 189].

У яркіх, метафарычных творах Уладзіміра Караткевіча можна знайсці рэалістычныя і рамантычныя рысы. Гэта шматгранны творца, які напоўніў сэрца кожнага беларуса гонарам за свой край, сваю зямлю. Вершы выдатнага майстра слова прайшлі выпрабаванне часам і сёння абуджаюць у сэрцах чытачоў пачуццё патрыятызму, радасць мастацкага адкрыцця, узбагачаюць інтэлект.

Спіс літаратуры

1. Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987. – Т. 1 : Вершы, паэмы. – 431 с.
2. Русецкі, А. Уладзімір Караткевіч : праз гісторыю ў сучаснасць / А. Русецкі. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 287 с.

Таццяна ГАНЧАРОВА-ЦЫНКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Мікола ТРУС

ЛЕТАПІСЕЦ БЕЛАРУСКАЙ МІНУЎШЧЫНЫ – АДАМ БАГДАНОВІЧ

Праца над энцыклапедыяй “Максім Багдановіч”, прадстаўленая на старонках часопіса адмысловай рубрыкай, заахвочвае звярнуцца да каранёў класіка беларускай літаратуры, да яго радаводу, тым больш што сёлета споўнілася 70 гадоў вечнаму спачыну бацькі паэта. У фарміраванні поглядаў на грамадскую, навуковую дзейнасць Адама Багдановіча не апошняю ролю адыграла “Загадка Багдановіча” М. Стральцова. Высновы гэтага цікавага эсэ адназначныя: не ацаніў, не зразумеў, не падтрымаў геніяльнага сына. Але ці сапраўды А. Багдановіч быў індыферэнтны да пытанняў нацыянальнага жыцця, а тым больш антыбеларускі паводле поглядаў? Магчыма, надшышоў час пазбаўляцца ад замацаваных у літаратуразнаўчай навуцы і ўспрынятых шырокай чытацкай аўдыторыяй стэрэатыпаў, да чаго і заклікаюць успаміны А. Багдановіча, выхад якіх у больш-менш поўным часопісным варыянце на старонках “Нёмана” ў 1994 г. стаў сапраўднай падзеяй у культурным жыцці незалежнай Беларусі. Васіль Быкаў назваў гэтую публікацыю найлепшым выданнем года. Значнасць уласнай працы выдатна разумеў і сам мемуарыст, на падыходзе да 70-годдзя ён пісаў: *“Я – ранні выхадзец з асяроддзя беларускага сялянства, выхадзец, які мае голас. На мне ляжыць доўг – я гэта адчуваю – расказаць пра тое, што асабіста перажываў і што перажывалі мае блізкія, што я бачыў, назіраў і чуў ад другіх людзей, людзей старога пакалення, што заслугоўваюць даверу, пра людзей і іх справы, што заслугоўваюць увагі”* [4, с. 8].

Кірункі дзейнасці Адама Ягоравіча Багдановіча (1862 – 1940) у даведачнай літаратуры пазначаны наступным чынам: беларускі этнограф, гісторык культуры, фалькларыст, мовазнавец [1, с. 204]. У гісторыі Беларусі яго імя найчасцей згадваецца як бацькі класіка нацыянальнай літаратуры Максіма Багдановіча. Адзначым, што грамадская і навуковая дзейнасць гэтай выбітнай асобы ўяўляе цікавасць сама па сабе, як факт паўнаважнасці і шматграннай творчай рэалізацыі.

Ужо першыя публікацыі вучонага па этнаграфіі і фальклору, у галіне духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа былі станоўча



ўспрыняты тагачаснай навуковай думкай, а іх аўтар набыў славу сур’ёзнага і перспектыўнага навукоўцы. Такое рэнамэ зацвердзілі першыя манаграфіі А. Багдановіча: гістарычны нарыс **“Пра паншчыну”** (1894) і этнаграфічны нарыс **“Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларусаў”** (1895).

Пахвальныя водгукі рэцэнзентаў датычыліся пераважна багатага фактычнага матэрыялу, прадстаўленага аўтарам. Што да агульнаэраўтычных абагульненняў і высноў, то А. Багдановіч у значнай ступені стаў ахвярай стэрэатыпаў і нават некаторых шавіністычных поглядаў у адлюстраванні і ацэнцы духоўнага жыцця беларусаў; гэта адзначалі некаторыя яго апаненты адразу пасля выхаду “Перажыткаў...”, гэты факт пазней прызнаваў і сам аўтар. Так, ва “Уводзінах” да кнігі ён пісаў: *«Беларускія сяляне, тлумачачы па-свойму выраз “западны край”, – выраз чужы для беларускай гаворкі, – перадаюць яго словамі “западлы край”, г. зн. закінуты, заняпалы. Хоць з філалагічнага пункту гледжання можна многае запырчыць супраць такога вольнага перакладу, але рэчаіснасць яго апраўдвае. І жыццё беларуса, і яго творчая дзейнасць рэзка адзначаныя адбіткам неразвітасці, адсталасці, забітасці. Менавіта “западлы край”, “западлы народ...”* [2, с. 1].

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 3.

У літаратуразнаўстве разгляд стасункаў Багдановічаў, бацькі і сына, іх канцэптואльнага разыходжання ў поглядах на перспектывы нацыянальнага адраджэння выйшаў за рамкі аналізу ўласна сямейных адносін і пашырыўся на праблему спадкаемнасці двух пакаленняў інтэлігенцыі ў беларускай культуры. Пры гэтым трывала замацавалася меркаванне, што А. Багдановіч стаў завяршальным звяном традыцыі этнаграфічнай цікавасці да Беларусі ў XIX ст., якая дала багаты навуковы плён, невычарпальны фактычны матэрыял, але ўжо на мяжы XIX – XX стст. прынцыпова вычарпала сябе, а ў поглядах на нацыянальнае пытанне падавалася нават анахранічнай.

Вынікі навукова-даследчай дзейнасці А. Багдановіча ці друкаваліся фрагментарна, ці ўвогуле працяглы час заставаліся або застаюцца неапублікаванымі. З асноўных прац, што дайшлі да шырокага чытача, акрамя згаданых нарысаў, успомнім мемуары “Старонкі з жыцця Максіма Горкага”, «Да гісторыі партыі “Народнай волі” ў Мінску і Беларусі, 1880 – 1892 гг.». З грунтоўных, аб’ёмістых даследаванняў, якія не друкаваліся ці друкаваліся часткова, назавем “Этнічны склад народаў славянскіх і рускіх”, “Мова зямлі. Утварэнне вода-рачных імёнаў і што ад іх паходзяць”, “Этнічны склад беларускага народа”, а таксама ўспаміны “Рэвалюцыйны рух у г. Мінску і губерні ў 80 і пачатку 90-х гг.”.

З БЕЛАРУСКАГА ПЕРЫЯДУ ЖЫЦЦЯ

АДАМА БАГДАНОВІЧА

Нарадзіўся Адам Багдановіч у мястэчку Халопенічы Крупскага раёна ў сялянскай безземельнай сям’і. Першапачатковую асвету атрымаў у мясцовай царкоўнапрыходскай школе. “Я толькі напалову належу да буйных палешукоў, – пісаў пра карані А. Багдановіч, – а напалову да рахманых беларусаў-дрыгавічоў, і таму, слухаючы бацькавыя апаведы, трапятліва захапляўся сваёй беларускай палавінай, нечуванай смеласцю і дзёрзкасцю неведомых ляскавіцкіх і касарыцкіх мужыкоў...” [4, с. 10].

Карэнным паваротам у жыцці беларускай вёскі XIX ст. стала адмена прыгоннага права. Ва ўспамінах параўноўваюцца дарэформенны сялянскі ўклад жыцця і паслярэформенны. Па словах А. Багдановіча, ён заспеў час своеасаблівай ідыліі ў стасунках пан – селянін:

«Хрэсьбіны” мне наладзілі пышныя. Дзве пары кумоў, і ўсе імянітыя.

У першай пары стаяў сам малады пан Лапа (Дамінік Аляксандравіч) з ксяндзовай сястрой Ганнай Свенскай. Другая пара была прасцейшай: якісьці землямер (каморнік) і папова дачка. На-

звалі мяне Адольфам, ласкальна звалі Адолік, а скарочана Адоль. Гэтае імя я насіў да 16 гадоў. А пасля, пры выдачы метрыкі з кансісторыі, апошня перайменавала мяне ў Адама, назваўшы нібыта больш праваслаўным іменем» [4, с. 49].

Падобная ідылічная карціна пададзена ў абмалёўцы тагачаснай канфесійнай сітуацыі на радзіме аўтара ўспамінаў. Адносна веры продкаў А. Багдановіч зафіксаваў наступнае: “Быў ён [прадзед Казімір Лісоўскі] каталік, а прабабка Хрысціна – уніятка. У такіх змешаных сем’ях і дзеці даўней былі разнавернымі: сыны па бацькавай веры, а дачкі па матчынай.

Таму мая бабуля Рузалья была ўніяткай, а малодшы брат, мой дваюрадны дзед Вінцэсь, – каталіком.

Такое разнавер’е ў адной сям’і вяло да ўзаемнай верацярпімасці, тым больш што ўсе аднолькава маліліся па-польску і адныя і тыя ж малітвы чыталі. І хадзілі аднолькава і ў царкву, і ў касцёл. Гадзіны богаслужэнняў, верагодна, наўмысна былі так прыстасаваны – у царкве – раней, у касцёле – пазней, можна было пабываць і там, і там.

Бабуля Рузалья (ды і не адна яна) з замілаваннем расказвала, як хрэсныя хады (працэсіі) з царквы і з касцёла на Хрышчэнне, на Узнясенне і ў іншыя адметныя дні ішлі насустрач адзін аднаму і, сьшоўшыся, аб’ядноўваліся ў адзін агульны ход і ішлі разам” [4, с. 40].

Нечаканым адкрыццём ва ўспамінах з’яўляецца тое, што А. Багдановіч упершыню, праўда, не без іроніі, назваў сябе ахвярай русіфікацыі: «Я ўжо пераваліў за 5 гадоў, і, верагодна, лічылася, што мне ёсць што замольваць. Тут выступала на сцэну цётка Ганна, мая і Магдаленчына нянька, якая, па маладосці гадоў, не іграла ў сям’і адметнай ролі, але навучылася ў школе малітвам “па-руску” і гэтым малітвам вучыла мяне. Гэта быў пачатак абрусення, і я быў адной з першых яго ахвяр» [6, с. 21].

Адам Багдановіч спрабаваў прасачыць свой радавод і па ўспамінах родных, і па афіцыйных дакументах: “Рэвізскія сказкі – адзіныя геральдычныя дакументы для сялянства, а ў іх большы клапоцяцца пра падатныя адзінкі, як бы там яны сабе ні называліся, і таму ў імёнах і прозвішчах вялікая блытаніна”; “...Нічыпар Багдановіч, глава сям’і, продак – эпонім, перадаў прозвішча Багдановіч свайму пасынку Сцяпану, які па бацьку мог называцца Скоклічам. Адсюль дваякасць у іспаведных ведамасцях і іншых царкоўных дакументах: то Багдановічы, то Скоклічы” [4, с. 14].

З занатаванага мемуарыстам можна зрабіць выснову, што калі б не блытаніна ў дакументах,

“падпраўленасць” імён з кан’юнктурных меркаванняў, то прозвішча і імя па бацьку класіка беларускай літаратуры магло гучаць інакш – Скок-ліч Максім Адольфавіч.

У жыццё пакуль яшчэ Адольфа Багдановіча з пачаткам сістэмнай адукацыі прыходзіць свет кніг. Значнае месца ва ўспамінах адводзіцца апісанню працэсу навучання, характарыстыцы падручнікаў з вышыні практычнага вопыту прафесійнага педагога.

Шэраг яркіх згадак звязаны з дзяцінствам. Прывядзем адзін з каларытных эпизодаў пра ўцёкі Адоліка з маленькай сястрой Магдаленай з дому, хаджэнне “ўпрочкі”:

«Мы друг другу говорили самые нежные слова, какие были на нашем языке. Она говорила: *“мой братка родненькі”* и гладила меня своей ручонкой по щеке, а я отвечал: *“сестрыца мая!”* и гладил ее по головке. Солнце закатилось, и мы сочли своевременным повечерять. Огурец мы ели с хлебом, кусая по очереди (ножа у нас не было: так далеко не шла наша предусмотрительность), и прикончили всю морковь. Этого добра всюду много, и в полях можно картошку копать. И мы также знали, что свет не без добрых людей.

Но с закатом солнца поползла тьма и наступила жуткая тишина.

Магдаленка замолкла вместе с птичками. Я тоже понизил голос и предложил расположиться на ночлег, где сидели: место было удобное, кочка вместо подушки. Улеглись. Все тихо. Я говорю: *“Сні, сестрыца!”* Но вдруг в тишине послышались легкие всхлипывания. *“Чаго ты, сестрыца?”* Снова всхлипывания, чаще и громче.

– Ну чаго ты?

– Я баюся! Баюся! – и залилась слезами.

– Ня бойся, тут ваўкоў німа! І я з табою. Я цябе нікому не дам. Сні спакойна, – так убеждал я.

Ничего не помогало: она ревела во весь голос, крича: *“Баюся! Я дамоў хачу! Я хачу дамоў!”* Напрасно я ее убеждал добрыми словами, напрасно я ее ругал: *“Паганая, зачым ты ішла? Хто цябе прасіў? Жаба разлезлая...”* И кулаком в плечи толкнул. Она вскочила и стала кричать: *“Дамоў хачу!”*

При таких условиях, если бы была за нами погоня, то нас бы легко было отыскать. Голос благоразумия требовал поворачивать назад. Скрепя сердце, я схватил ее за руку, сильно потряс:

– У, паганая! – закричал. – Цяпер за цябе мяне біць будуць!

И повел ее домой, стараясь успокоить. Как только завидела она свою хату, тотчас же успокоилась и стала меня уверять:

– Я не скажу ні татку, ні мамцы, што ты ўпрочкі хадзіў!

Она сдержала слово. И наше отсутствие до *цёмнаго* не имело для меня печальных последствий: как-то дело удовлетворительно объяснилось или отец был в хорошем настроении» [6, с. 72].

Выпускнік Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі (1882), А. Багдановіч пачынаў працоўную дзейнасць у адпаведнасці з атрыманай адукацыяй. У 1885 г. ён стаў загадчыкам гарадскога пачатковага вучылішча ў Мінску. У мінскі перыяд удзельнічаў у рэвалюцыйным руху нарадавольцаў.

Па рэкамендацыі лекараў у сувязі з праблемамі са здароўем, пагрозай развіцця туберкулёзнага працэсу А. Багдановіч пакідае выкладчыцкую дзейнасць і становіцца банкаўскім службоўцам, у гэтай якасці Адам Ягоравіч працуе ў Гродне, куды разам з сям’ёй пераязджае ў 1892 г. У горадзе над Нёманам збліжаецца з нешматлікай мясцовай групай ліберальна настроенай інтэлігенцыі, актыўна супрацоўнічае з газетай “Гродненские губернские ведомости”, дзе рэгулярна друкуе артыкулы па фальклору і этнаграфіі, а таксама некаторыя пераклады замежнай мастацкай літаратуры (факт біяграфіі, дагэтуль не прааналізаваны даследчыкамі!). У Гродне А. Багдановіч атрымлівае новае месца прызначэння: Ніжні Ноўгарад, Сялянскі зямельны банк.

БЕЛАРУСЬ І БЕЛАРУСЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ ст.

У ЛЮСТЭРКУ ўСПАМІНАЎ АДАМА БАГДАНОВІЧА

Яркі талент Багдановіча-мемуарыста дэманструюць запісы, сабраныя пад назвай **“Мае ўспаміны”**. У 1965 г. даследчыкі І. Крэнь і Ю. Пшыркоў падрыхтавалі і апублікавалі фрагменты ўспамінаў А. Багдановіча пад адной вокладкай з *“Матэрыяламі да біяграфіі Максіма Багдановіча”* і *“Старонкамі з жыцця Максіма Горкага”* [7].

У час адкрыцця музея М. Багдановіча ў Яраслаўлі ўнучка А. Багдановіча Ірына Папова перадала музею тры пераплеценыя тамы машынапіснага тэксту ўспамінаў, расчытаных у 1962 г. у Інстытуце літаратуры АН Беларусі. Навуковыя супрацоўнікі Літаратурнага музея М. Багдановіча правялі ідэнтыфікацыю матэрыялаў, звернуўшы ўвагу на рукапісны тэкст. Кіраваць тэксталагічнай працай было даручана аўтару гэтых радкоў, на той час загадчыку навукова-экспазіцыйнага аддзела музея. Успаміны А. Багдановіча ў максімальна поўнай часопіснай версіі ўбачылі свет на старонках *“Нёмана”* (1994, №№ 5 – 8) з каментарыямі, фотаздымкамі з архіва Багдановічаў, дзяржаўных музеяў Мінска.

Мемуары А. Багдановіча ў рукапісным выглядзе ўяўляюць з сябе дзве стандартныя кан-

цялярскія кнігі (напамін пра банкаўскую працу аўтара), а таксама асобныя лісткі, сабраныя ў папку. На пачатку тэксту А. Багдановіч пазначыў, што напісанае “прызначаецца для майго роду і маёй сям’і”.

Аўтар успамінаў абраў прынцып храналагічнай падачы падзей, сацыяльна-грамадскія зрухі праілюстраваны зменай рэалій сялянскага жыцця; натуральна, што найбольш яркая пры гэтым пададзены карціны жыцця сям’і Багдановічаў. Бацька Адама Багдановіча быў кухарам, часта мяняў месца працы. З пераездам радзіны на новае месца пашыралася кола знаёмстваў, у поле зроку апавадальніка траплялі розныя мясціны Беларусі, розныя людзі.

Найбольш вялікімі раздзеламі выдзелены наступныя: “Касарычы і Рудабелка”, «Халопенічы да “волі”», “Род і родзічы маёй маці”, “Бабіна хата”, “Школа”, “Мая вясна прыйшла”.

Апавадальнік дае кароткую гісторыю мясцін, адкуль паходзіць яго сям’я, вёсак і мястэчак, што былі поблізу: Чарэя, Чашнікі, Бешанковічы і інш. Прасочваецца генеалагічнае дрэва па галінах роду маці і бацькі, занатаваны каларытныя эпізоды жыцця продкаў, у асноўным паводле пераказу бабулі Рузалі.

Са зменай буйнога землеўладальніка ў Халопенічах ці іх ваколіцах змяняліся стыль вядзення гаспадаркі, адносіны паміж панам і селянінам. Адам Ягоравіч дэталёва, у лічбах і фактах, прыводзіць апісанне панскага маёнтка. Просты люд паказаны ў разнастайных эпізодах жыцця: нараджэнне, хрэсьбіны, жаніцьба, вечны спачын, у штодзённай працы і ў святы, ва ўсім канфесійным, нацыянальным шматгалоссі. Са старонак успамінаў на нас дыхаюць цяплом каларытныя і запамінальныя вобразы палякаў, яўрэяў, старавераў, беларусаў-палешукоў, дрыгавічоў. Беларус характарызуецца як найбольш ціхмяны і цярдлівы да гвалту. Але ўжо няма і ценю гнятлівага выказвання пра Беларусь як “западны край”, лейтматыву “Перажыткаў...”. Ва ўспамінах сустракаем апісанні і характарыстыкі, якія наўрад ці можна было чакаць у папярэдніх працах. Так, уменне беларусаў весці гаспадарку ставіцца ў прыклад сялянам карэнных рускіх зямель:

“Белорусы, переселившиеся в Ярославщину, Владимирщину и Нижегородщину, где свиней не держат, поражаются бедности крестьянского питания: хлеб, чай да картошка; редко – огурец (покупной) да селедка. Еще реже пироги да щи с убоиной. Еще реже – жареное. И все это в самом неприятельном виде.

Белорусские бабы-переселенки смеются над ярославками:

– Куды іна к чорту гадзіцца! Толькі і знайць, што самавар свой паставіць (дужэ ён патрэ-

бен!) ды бульбы зварыць. У нас на дзяды дванадзіць патраў палагаіцца. Нехай іна папробуе толькі насчытаць дванадзіць патраў, а ні то што зварыць! Нічога путнога ня ўмеюць!

Мужики к этой насмешливой характеристике прибавляли:

– Ён (т. е. москаль) ідзе ў лес на работу, і я іду. Што ён з сабой возьме для пажыўнасці? Краюшку хлеба з сольлю, або талакна з цыбулей. А я, на крайні меры, вазьму кусок сала, кальцо кльбасы, або грудзінку атварную. Паджарываеш сабе на ражончыку, капаеш сабе на хлеб ці на сачэнь і так смайна ясі, што аж нос гібаецца. У іх што бедны, што багаты – усё роўна як свінны ядуць.

Это, конечно, преувеличено: бедняка с богатеем не сравниешь. Но несомненно, что белоруски – большие мастерицы на разного рода стряпню. Моя семья, по весьма понятной причине, в этом отношении еще дальше ушла от общего уровня – и самый бедный стол умели чем-нибудь скрасить” [5, с. 63].

Прыведзеныя вытрымкі з успамінаў Адама Багдановіча наглядна дэманструюць яго талент апавадальніка. Расповед каларытна перасыпаны беларускімі словамі, выразамі, дыялогамі. Мемуары бацькі класіка беларускай літаратуры не маюць аналагаў. Каштоўныя яны не толькі як крыніца вывучэння каранёў паэта, вытокаў яго таленту, але і як сапраўдная энцыклапедыя беларускага жыцця, якая ахоплівае больш за стагоддзе. З нецягліваасцю чакаем выдання поўнага тэксту ўспамінаў, чыя пазнавальная вартасць толькі прыбыла з часам.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская энцыклапедыя** : у 18 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996. – 480 с.
2. **Богданович, А. Е.** Пережитки древнего мирозерцания у белорусов : этнографический очерк / А. Е. Богданович. – Гродно, 1895. – 186 с.
3. **Богданович, А. Е.** Язык земли / А. Е. Богданович. – Ярославль, 1966.
4. **Богданович, А.** Мои воспоминания / А. Богданович; предисл. А. Беляцкого, коммент. П. Кочетковой, подгот. текста М. Труса [и др.] // Нёман. – 1994. – № 5. – С. 7 – 69.
5. **Богданович, А.** Мои воспоминания / А. Богданович; предисл. А. Беляцкого, коммент. П. Кочетковой, подгот. текста М. Труса [и др.] // Нёман. – 1994. – № 6. – С. 38 – 89.
6. **Богданович, А.** Мои воспоминания / А. Богданович; предисл. А. Беляцкого, коммент. П. Кочетковой, подгот. текста М. Труса [и др.] // Нёман. – 1994. – № 7. – С. 21 – 87.
7. **Богданович, А.** Страницы из жизни М. Горького / А. Богданович. – Минск : Наука и техника, 1965. – 228 с.
8. **Пширков, Ю. С.** А. Е. Богданович / Ю. С. Пширков. – Минск, 1966.
9. **Стральцоў, М.** Загадка Багдановіча / М. Стральцоў // Перад дарогай : апаваданні, аповесці. – Мінск : Юнацтва, 1994. – С. 190 – 267.

Таццяна ВАБІШЧЭВІЧ

АНТОН ЛУЦКЕВІЧ ЯК РЭЦЭНЗЕНТ “ВЯНКА” МАКСІМА БАГДАНОВІЧА:
ЗМЕНА АЦЭНАЧНЫХ ПАДЫХОДАЎ

Напал страсцей, які кіпеў вакол М. Багдановіча ў нашаніўскім інтэлігенцкім асяродку і пра які сёння можна меркаваць толькі паводле асобных фрагментаў рэцэптыўнага дыскурсу (пісьмова зафіксаваных сведчанняў наконт зместу “нефармальнага”, г. зн. не прызначаных для шырокай публікі ўнутрырэдакцыйных, міжсяброўскіх і іншых ацэнак Багдановічавай творчасці чытачом-сучаснікам, на жаль, засталася няшмат), павінен быў нейкім чынам стрымлівацца ідэйнымі кіраўнікамі беларускай справы – “генераламі адраджэння”, як называў іх Лявон Гмырак [цыт. паводле: 3, с. 17]. Найлепшым спосабам кантролю над сітуацыяй і прадухіленнем рознага кшталту “кулуарных” спрэчак было фармуляванне і агучванне ў друку “афіцыйнай” агульнаадраджэнскай пазіцыі. І такая пазіцыя сапраўды была агучана, прычым у пазітыўным для М. Багдановіча плане – як знак прызнання і канчатковай легітымацыі лірыка-“індывідуаліста” ў маладой нацыянальнай літаратуры. Напрыканцы лютага 1914 г. у “Нашай Ніве” з’явілася рэцэнзія “**Пясняр чыстай красы**”, падпісаная ініцыяламі Г. Б. (скарочанне ад *Генрых Букавецкі*). За крыптанімам, прыналежнасць якога не была таямніцаю для блізкіх да рэдакцыйнага кола “Нашай Нівы” адраджэнцаў, хаваўся Антон Луцкевіч – адзін з пачынальнікаў і найбольш аўтарытэтных тэарэтыкаў беларускага руху.

Знакаваць рэцэнзіі ў плане эвалюцыі поглядаў рэцыпіентаў-сучаснікаў на творчасць Багдановіча бяспрэчная: нездарма сам паэт у кароткім вершы-водгуку на “Песняра чыстай красы” з удзячнасцю *“ціснуў руку”* [1, с. 271] высокапаважанаму крытыку. Без артыкула А. Луцкевіча “Вянок” мог быць успрыняты чытацкай аўдыторыяй значна больш жорстка і непрыхільна, чым тое *post factum* мела месца ў ацэнках “Беларуса” і выказваннях Лявона Гмырака. Усе, хто трымаўся радыкальных народніцкіх перакананняў, аказваліся апярэджанымі і мусілі прымаць да ведама пазіцыянаванне М. Багдановіча ў якасці аднаго з найталенавіцейшых і найперспектыўнейшых мастакоў беларускага слова – згодныя яны былі з гэтым меркаваннем пра паэта ці не.

Цікаваць выклікае ўжо сам загаловак гэтага пераломнага для Багдановічавага літаратурнага

лёсу тэксту. Крыніцай фармулёўкі “*чыстая краса*”, як вядома, паслужыў для А. Луцкевіча санет самога М. Багдановіча “На цёмнай гладзі сонных луж балота...” (1912). Падхопленне і па-майстэрску абыранае рэцэнзентам азначэнне стала ўдалым выйцем з канфліктнай рэцэптыўна-камунікатыўнай сітуацыі. Выраз “*чыстая краса*” трапна перадаваў спецыфіку мастацкага таленту аўтара “Вянка”, але пры гэтым нёс у сабе значна меней “раздражняльных” для паэтавых апанентаў канатацый: быў добрай альтэрнатывай да негатыўна нагружаных ва ўспрыманні многіх адраджэнцаў паняццяў “дэкадэнцтва” і “мастацтва для мастацтва”.

Актуалізаваўшы катэгорыю красы, А. Луцкевіч здолеў намацаць і абгрунтаваць кропкі судакранання дэмакратычных адраджэнскіх ідэй і высокаэстэтычнага паэтычнага слова М. Багдановіча. Праз шэраг інтэрпрэтацыйных прыёмаў рэцэнзенту ўдалося “перакадаваць” Багдановічаву “напаўчужасць” і тым самым інкарпараваць творчасць мастака-“эстэта” ў культурна-адраджэнскі праект нашаніўства. Дзеля аб’ектыўнасці нельга не адзначыць, што паэт і сам актыўна “ішоў на збліжэнне”, даючы дастатковую колькасць падстаў, каб сапраўды пільнае вока разгледзела ў ім адраджэнскае “нутро”.

Багдановіч быў прачытаны Луцкевічам такім чынам, што раней “чужое” ў паэце стала нарэшце “сваім” для беларускага руху – зразумелым, патрэбным, вартым ухвалення. Усе тыя ўяўныя “ідэйныя” недахопы Багдановічавай лірыкі, за якія маладога аўтара калісьці дырэктыўным рашэннем пазбаўлялі права на публікаванне, цяпер ператвараліся калі не ў бяспрэчныя плюсы і перавагі, дык, прынамсі, у вартыя ўвагі. Зусім не выключана, што А. Луцкевіч выкарыстаў у рэцэнзіі і некаторыя з довадаў С. Палуяна, якому, згодна з успамінамі В. Ластоўскага, у 1909 г. першаму давялося абараняць Багдановіча ад народніцкіх прэтэнзій – у тым ліку і перад самім Луцкевічам. Болей за тое, многія з прадэманстраваных паэтам якасцей і мастацкіх падыходаў ацэньваліся як неабходныя і сапраўды каштоўныя не толькі для задавальнення эстэтычных патрэб адзінак-інтэлігентаў ці для абстрактнай, слаба адчуваль-

У № 8 распачата публікацыя аўтарскага цыкла **Таццяны Вабішчэвіч** “Лірыка Максіма Багдановіча ва ўспрыманні нашаніўскіх сучаснікаў”, надрукаваны артыкул «Багдановіч і “высокі” (інтэлігентны) чытач».

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

най у блізкай перспектыве карысці айчыннага пісьменства, але і для паспяховага практычнага развіцця беларускага адраджэння ў цэлым, для інтэнсіфікацыі нацыянальнага руху.

Пра тое, што “засваенне”, “пераадоленне” Багдановічавай “іншасці” было адной з галоўных задач А. Луцкевіча, сведчыць ужо кампазіцыйная будова рэцэнзіі. Унутраныя супярэчнасці нашаніўскага адраджэння адбіліся на структуры артыкула не менш, чым на яго змесце. Блокі-абзацы, з якіх складаецца “Пясняр чыстай красы”, дазваляюць прасачыць логіку развіцця думкі Луцкевіча і выявіць тыя цікавыя інтэлектуальныя хады, якія выкарыстоўвае знаны нашанівец з мэтай даказаць “ідэйным праціўнікам” Багдановіча роднаскасць “арыстакратычнага” паэта дэмакратычнаму ў сваёй сутнасці беларускаму адраджэнскаму руху. Узнікае ўражанне, што крытык з падкрэсленай скрупулёзнасцю ўлічвае ў рэцэнзіі ўсе тыя пытанні-абвінавачанні на Багдановічаў адрас з боку апанентаў “дэкадэншчыны па-беларуску”. У выніку разгортвання Луцкевічам такой латэнтнай дыскусіі прадухілялася магчымая хваля новых непаразумеў і прэтэнзій: народнікі атрымлівалі цэлы набор аргументаў на карысць таго, каб перастаць бачыць у М. Багдановічу чужаніцу ў справе нацыянальнага адраджэння і змяніць сваё стаўленне да паэта, якому раней было амаль цалкам адмоўлена ў народнасці, адраджэнскасці і беларускасці.

Так, нібыта прадбачачы негатыўную рэакцыю і непаразумеўне, якія мог выклікаць у прыныповага чытача-народніка змешчаны на першай старонцы “Вянка” глыбока-лірычны, з тонкімі нюансамі сэнсаў і мяккаю інтанацыяй верш-інтрадукцыя “Вы, хто любіце натрапіць...”, Луцкевіч пачынае артыкул з ударнага тэзіса – з падкрэслівання шчырасці думак і пачуццяў аўтара зборніка. Шчырасці і адкрытасці нельга было б, згодна са стэрэатыпнымі ўяўленнямі, чакаць ад “штукароў”-дэкадэнтаў, галоўнае для якіх – халодная ўскладненасць, непразрыстасць, “малажыццёвасць” і абстрагаванасць мастацкага выказвання: «У канцы краю Расейскай зямлі – здалёк ад роднай старонкі – сплятаў пясняр свой “Вянок” са “шчырых думак і чуццяў» [5, с. 16]. Ідэя паэтычнай шчырасці, запазычаная А. Луцкевічам, як і выраз “чыстая краса”, непасрэдна з Багдановічавага твора, уключаецца рэцэнзентам у адзін сэнсавы комплекс з ідэяй “роднай старонкі” – вядучы тэрмін адраджэнскага дыскурсу і пашыраны матыў нашаніўскай паэзіі. Такое цеснае суседства для большасці чытачоў “Нашай Нівы” дзейнічала, найімаверней, як “пускавы механізм” тыповай для народніцтва асацыяцыі: шчырасць перажыванняў і пачуццяў “песняра” – любоў да “роднае старонкі” – мас-

тацкае служэнне занябанай Беларусі і яе гартнаму народу.

Пасля гэтакага досыць рашучага наступальнага кроку па суаднясенні творчага падыходу М. Багдановіча з фундаментальнымі прынцыпамі нацыянальна-адраджэнскай паэзіі А. Луцкевіч звяртаецца да агучанага ў назве рэцэнзіі паняцця красы (хараства) і, зноў-такі інтэрпрэтуючы яго праз прызму паэтавай шчырасці і чуласці, сцісла акрэслівае кола тэм, якім прысвечаны вершы “Вянка”: “прыгожыя абразы Бацькаўшчыны”, “тое, што жыло калісь і замёрла” і інш. З адраджэнска-ідэалагічнага гледжання тэматыка Багдановічавай творчасці сфармулявана Луцкевічам настолькі тактоўна і дыпламатычна, што нават у скептыкаў не павінна было з’явіцца нагоды для сумневу ў гатоўнасці аўтара зборніка служыць сваім талентам агульнанароднай справе адраджэння Радзімы-Беларусі.

Зробленая ў першых двух абзацах прэамбула істотна змякчае гучанне аднаго з самых вострых палажэнняў рэцэнзіі – таго, дзе ўскосна паўтараецца галоўная прэтэнзія да М. Багдановіча з боку яго апанентаў, – пра вузкасць патэнцыйнай чытацкай аўдыторыі паэта і недаступнасць яго творчасці для народа – шараговых сялян-беларусаў: “...чытаць вершы Багдановіча, – піша крытык, – **павінны толькі тыя** (вылучана намі. – **Т. В.**), *хто разумее музыку слова, чья душа бачыць хараство ў чыстай паэзіі*” [5, с. 16].

Нельга не звярнуць увагу на адну акалічнасць. Нібыта сапраўдны адвакат, Луцкевіч (нездарма ён у свой час вывучаў ва ўніверсітэце права) абірае ў дадзеным выпадку вельмі тонкую тактыку: вонкава цалкам згаджаючыся з народнікамі ў пытанні Багдановічавай “ненароднасці”, рэцэнзент, разам з тым, паварочвае сітуацыю на карысць “абвінавачанага”. У прапанаванай крытыкам фармулёўцы ўтрымліваецца, па сутнасці, схаваны папрок усім, хто нападае на маладога мастака, і аргумент, які раней выкарыстоўваўся для доказу “ненароднасці”, а значыць, і “непатрэбнасці” лірыкі М. Багдановіча, аўтаматычна ператвараецца ва ўласны контраргумент – ухваленне паэта за дасягнутую прыгажосць мовы, з аднаго боку, і, з другога, апасродкаванае асуджэнне ўсіх тых нячужых да мастацтва людзей, якія, кіруючыся ва ўспрыманні паэзіі толькі ідэйнымі прынцыпамі, няздольныя па-сапраўднаму ацаніць хараство і музычнасць роднага беларускага слова.

Выказаўшы пра М. Багдановіча самае складанае, спрэчнае і “непажаданае” з ідэалагічнага пункту гледжання, А. Луцкевіч звяртаецца да мэтанакіраванага “транскрыбавання” Багдановічавай паэзіі на мову адраджэнства. “Багдановіч любіць родную старонку, любіць свой народ беларускі. Здалёк глядзіць ён на родныя

вёскі і ўсюды бачыць панаванне гора і бяды...” [5, с. 16], – сцвярджае нашанівец, падкрэсліваючы, наколькі “сваім” з’яўляецца рэцэнзаваны творца для адраджэнскай літаратуры з яе пільнаю ўвагаю да жыцця вёскі і абяздоленага сялянства.

Каб ярчэй выявілася тыповасць выкарыстаных тут А. Луцкевічам народніцкіх фармулёвак, не лішнім будзе прывесці цытату з яго ж рэцэнзіі на Купалаў зборнік “Шляхам жыцця”, што выйшаў амаль на год раней за “Вянок” і, паводле крытыка, цешыў “душу кожнага шчырага беларуса” [5, с. 15]: “У... вершах [з кнігі Купалы] адбіваецца жыццё нашага народа, шэрай беларускай вёскі... Многа гора, многа бед, крыўды. Многа смутку і жалю, што так дрэнна жывеца народу, каторы нічым не заслужыў на гэтую долю” [5, с. 15].

Узнёслы адраджэнскі пасаж пра спачувальнае стаўленне М. Багдановіча да асуджанага на бядотнае існаванне вясковага людзю змяняецца ў А. Луцкевіча чарговым “крамольным” па мерках народніцтва сцвярджаннем – на гэты раз пра цэнтральны стрыжань Багдановічавай творчасці: «Але не грамадскія тэмы займаюць галоўным чынам паэта: ён перш за ўсё шукае чыстай красы (вылучана намі. – Т. В.) і ў тэй дзяўчыныцы васьмілетняй, што, пахіліўшыся з трывогаю над плачучым брацікам, выяўляе песняру тайну Мадонны Рафаэля (“Мадонны”), і ў народнай веры ў лесуноў і русалак ды вадзянікаў (“У зачарованым царстве”), і ў абразох роднай прыроды, і ў стараніцах мінуўшчыны (“Старая Беларусь»)» [5, с. 16 – 17]. Агучванне “небяспечнай” высновы пра прыярытэт для М. Багдановіча “чыстай красы”, а не грамадзянскіх, запатрабаваных адраджэннем матываў зноў вымушае рэцэнзента згладжваць вострыя вуглы, дзеля чаго Луцкевіч выкарыстоўвае ўжо апрабаваны ў першым і другім абзацах артыкула прыём: падкрэслівае паэтаву шчырасць, пры гэтым удакладняючы, што яна сагравае і ажыўляе кожны твор, нараджае ў душы чытача такія ж шчыры, па-сапраўднаму цёплыя водгукі. Згодна з крытыкам, Багдановічу неўласцівыя штучнасць, пустая пафаснасць ці празмерная надуманасць і нерэалістычнасць (што магло б даваць пэўныя падставы для залічэння паэта ў “дэкадэнты” і “ненароднікі”): наадварот, усё ў стваральніка “Вянка” “выходзіць у такіх мяккіх тонах, быццам на старых тканінах-габеленах”, усё “жыве, выдаецца рэальным” [5, с. 17]. У якасці прыкладаў А. Луцкевіч прапануе некалькі запамінальных, вельмі фактурных цытат з Багдановічавых вершаў гістарычнай, а таксама міфалагічнай тэматыкі.

У наступным сэнсавым блоку рэцэнзіі крытык закранае яшчэ адно надзвычай сур’ёзнае для нашаніўскай паэзіі пытанне, наўпрост звязанае з творчасцю М. Багдановіча: магчымасць і права-

моцнасць ажыццяўлення айчыннымі аўтарамі пошукаў у галіне мастацкай формы. Павышаная ўвага Багдановіча да архітэктонікі верша вытлумачваецца Луцкевічам двума асноўнымі момантамі: па-першае, багацце думак патрабуе багацця і разнастайнасці формаў іх паэтычнага выяўлення; па-другое (і гэта ўжо больш прынцыпова ў сэнсе нацыянальна-адраджэнскай ідэалогіі), «бачым у “Вянку” вершы такой формы, такой будовы – часта вельмі рэдкай, якой могуць пахваліцца толькі найбольш культурныя народы з найвышэй развітай літаратурнай мовай, здаецца, калі б наш “пясняр красы” меў толькі адну мэту: паказаць, што беларуская мова можа развівацца, як мова літаратурная, – дык ён гэтай мэты дайшоў» [5, с. 17]. Дадзенае палажэнне Луцкевіча таксама пераканаўча абгрунтавае прысутнасць Багдановіча-“фармаліста” ў “народнай”, “простай”, “нявытанчанай” беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. Супраць сцвярджэння пра неабходнасць усімі сіламі развіваць беларускую мову ў яе “цывілізаваным” (літаратурным) варыянце не дазволіў бы сабе выступіць ні адзін нават самы зацяты максімаліст-народнік (узгадаем, напрыклад, у таго ж Лявона Гмырака: “Справа чыстаты мовы ды падняцця яе на вышнюю вымаганню сучаснасці (вылучана намі. – Т. В.) дужа важная” [2, с. 124]).

Луцкевіч, такім чынам, планамерна “разбівае” ўсе аргументы Багдановічавых апанентаў, трывала ўпісвае “нестандартнага” паэта ў агульную плынь беларускага адраджэнскага руху. З аналізу структуры і зместу “Песняра чыстай красы” відавочна, што крытык пастаянна чаргуе, пераплятае ў тканцы артыкула тыпова адраджэнскія, па-народніцку афарбаваныя палажэнні з палажэннямі ідэалагічна-нейтральнымі, арыентаванымі ў першую чаргу на адэкватнае раскрыццё мастацка-эстэтычных адметнасцей лірыкі М. Багдановіча. Такая “асцярожнасць” дазваляе крытыку вельмі мякка, без націску, але з дастатковай ступенню эфектыўнасці правесці мадыфікацыю і пашырэнне народніцкай крытычнай традыцыі, абнаўленне дыскурсаў народніцтва і адраджэнства ў цэлым. Слаба прагавораны дагэтуль нашаніўствам “інтэлігенцкі”, “высокі”, “арыстакратычны” пачатак цяпер атрымлівае легальнае (пакуль яшчэ сціплае) месца ў беларускай нацыя- і літаратуратворчай праграме.

Луцкевічаў артыкул яскрава выявіў тыя глыбінныя абнаўленчыя працэсы, што з канца 1900-х усё болей і болей набіралі моц у грамадска-культурнай і літаратурна-крытычнай думцы нашаніўства. Ухвальная рэцэнзія на дыскусійнага, далёка не ўсімі зразуметага і прынятага паэта стала, па сутнасці, не менш значнай падзеяй у справе мадэрнізацыі, “ацывілізоўвання” нацыянальнага жыцця Беларусі, чым сам выхад Багдановічавай кнігі.

(Нельга не адзначыць, што ўжо само па сабе рашэнне выдаткаваць грошы на не прызначанае для шырокага кола чытачоў выданне было паказальным крокам з боку кіраўнікоў адраджэння: нярэдка сродкаў не хапала нават на самыя неабходныя для падтрымання жыццядзейнасці беларускага руху рэчы – тая ж “Наша Ніва” часта друкавалася ў крэдыт.) Разам з тым водгук А. Луцкевіча дакладна акрэсліў і тыя межы, якія адраджэнства ў сілу сваёй унутранай народніцка-дэмакратычнай зададзенасці пакуль не магло пераступіць.

Перадапошні сказ “Песняра чыстай красы” – характэрны прыклад максімальна прыглушанай, зведзенай амаль да нуля, але пры ўсіх намаганнях так да канца і не пераадоленай амбівалентнасці ва ўспрыманні лірыкі М. Багдановіча выхаванымі на народніцтве інтэлігентамі-нашаніўцамі. Назваўшы дастаткова прычын, каб залічыць “ні да каго не падобнага” паэта ў лік вядучых літаратараў-младабеларусаў, даўшы “Вянку” вельмі высокую агульную ацэнку, Луцкевіч-крытык нечакана патрапляе ў інтэрпрэтацыйную пастку, ім самім і створаную. Цягам усяго артыкула намагаючыся “састыкаваць”, узгадніць “народніцкае” (“першаснае”, сацыяльна вітанае) і “ненародніцкае” (“другаснае”, адмоўна ўспрынятае многімі прадстаўнікамі нашаніўскай супольнасці), рэцэнзент у высновах сутыкаецца з неабходнасцю зрабіць агаворкі, якія, насуперак яго жаданню, “выдаюць” неарганічнасць і маргінальнасць Багдановічавай “герметычнай” лірыкі для ідэалагічна-заангажаванай адраджэнскай літаратуры і для бурлівых, супярэчлівых беларускіх рэалій пачатку ХХ ст.: «“Вянок” – гэта праўдзівая перла ў беларускай паэзіі. Раўнаваць Багдановіча ні з кім не будзем: не затым, што няма лепшых за яго паэтаў (бо такія ёсць), але затым, што ён ні да каго не падобны. Яго душа замкнёная ў сабе, жыве ў нейкім іншым, асаблівым свеце – у свеце чыстай красы і шчырай паэзіі, ды толькі праз яе глядзіць на нашае жыццё – рэальнае, цяжкае, поўнае змагання і безупынным працы (вылучана намі. – Т. В.)» [5, с. 17].

Узгадка пра складанасці рэальнага жыцця беларусаў парушае з такою цяжкасцю дасягнуты баланс паміж ідэйнасцю і мастацкасцю, паміж “паэзіяй барацьбянай” і “эстэтызмам” (як пазней акрэсліць гэтыя кірункі нашаніўскай літаратуры сам Луцкевіч [6]). І крытык, адчуўшы, што адхіляецца ад галоўнай мэты – апраўдання творчай свабоды Багдановіча-лірыка і абгрунтавання тых універсальна-эстэтычных прынцыпаў, якіх трымаецца паэт, – робіць апошні інтэрпрэтацыйны “віраж” – дадае яшчэ адзін сказ, дзе, нібыта раптоўнае прасвятленне-адкрыццё, гучыць высокая ісціна пра самакаштоўнасць характэрна і нязменную запатрабаванасць красы ў такім негарманіч-

ным, турботным і далёкім ад ідэалу свеце: “І як у летні гарачы дзень у крыстальна чыстай крынічнай вадзе асвятляецца нашае цела, так асвятляе душу паэзія Максіма Багдановіча” [5, с. 17]. Фінальны акорд рэцэнзіі, такім чынам, цалкам мажорны і абсалютна дакладна ўказвае, што ўзаемадзеянне сацыяльнага і эстэтычнага перастала ўкладвацца ў нашаніўскім дыскурсе ў жорсткія іерархічныя схемы. Ідэалогія паступова скаралася перад цяжкавытлумачальнай, але пераможна-акрыляльнай сілай прыгажосці.

Антон Луцкевіч ажыццявіў максімальна магчымую ў канкрэтна-гістарычных умовах пачатку ХХ ст. адаптацыю Максіма Багдановіча да чытацкіх густаў рэцыпіентаў-народнікаў і паспяхова ўключыў стваральніка “Вянка” ў сістэму ўнутрыграмадскіх адраджэнскіх канвенцый. Па шляху “засваення”, “прыўлашчавання” Багдановічавай “іншасці”, прапанаваным аўтарам “Песняра чыстай красы”, пойдучь пазней многія іншыя адраджэнскія чытачы-інтэрпрэтатары, у прыватнасці Язэп Лёсік, які ў артыкуле-лекцыі “Асноўны матыў у творчасці М. Багдановіча” (1923) наўпрост будзе сцвярджаць, што перад паэтам “стаяла свая беларуская праблема, сваё беларускае заданне” [4, с. 177]: праз уласнамастацкія якасці творчасці (надзвычайнае характэрнае ў выкладзе думак, вытанчанасць формы верша і інш.) служыць “той справе, якую мы называем справай адраджэння” [4, с. 179]. Але інтэрпрэтацыйны канфлікт, справакаваны Багдановічавай мастацкай адметнасцю, у корані сваім не вырашыўся і не мог быць вырашаным у нашаніўскі перыяд. Галоўнае абвінавачанне – “ненароднасць” – заставалася ў сіле, бо (калі разумець пад народамі, як у большасці выпадкаў разумелі нашаніўцы, толькі сялянства) апаненты Багдановіча мелі дастаткова падстаў для выпадкаў супраць паэта.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 1 : Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды / рэд., аўт. прадм. А. Лойка. – 752 с.
2. Гмырак, Л. Творы : Проза. Крытыка. Публіцыстыка / Л. Гмырак; уклад., падрыхт. тэксту, прадм. і камент. У. Конана. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 239 с.
3. Конан, У. “Хацеў ён волі для сялян...”: прадмова / У. Конан // Творы : Проза. Крытыка. Публіцыстыка / Л. Гмырак. – Мінск : Маст. літ., 1992. – С. 3 – 24.
4. Лёсік, Я. Асноўны матыў у творчасці Максіма Багдановіча / Я. Лёсік // Польша. – 1991. – № 12. – С. 177 – 192.
5. Луцкевіч, А. Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч; уклад., прадм., камент., пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 400 с.
6. Навіна, А. Галоўныя кірункі ў беларускай паэзіі / А. Навіна // Гадавік Беларускага Навуковага Таварыства. – Вільня, 1933. – Кн. 1. – С. 143 – 161.

Віктар ЖЫБУЛЬ

АЎТАБІЯГРАФІЧНАЕ І ТЫПОВАЕ Ў П'ЕСЕ “ЗАПАЛІМ ЛЮЛЬКІ” ЗМІТРАКА АСТАПЕНКІ



100

Нягледзячы на драматычны лёс і не заўсёды спрыяльныя ўмовы творчасці, Змітрок Астапенка пакінуў заўважны след у айчыннай літаратуры. Майстар тонкага лірызму ў паэзіі, аўтар першай спробы беларускага вершаванага рамана, пачынальнік навукова-фантастычнага жанру ў прозе – З. Астапенка адзін з тых творцаў, якія ў 1920 – 1930-я гг. стаялі на шляху абнаўлення беларускай літаратуры.

Нарадзіўся Змітрок (Дзмітрый Емяльянавіч) Астапенка 23 (па іншых звестках, 27) лістапада 1910 г. у вёсцы Калеснікі Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні (цяпер Хіславіцкі раён Смаленскай вобласці) у настаўніцкай сям'і. Паводле згадак сястры пісьменніка Ніны Астапенкі, у 1920 г. сям'я пераехала ў вёску Сяргееўка (цяпер Шумяцкі раён Смаленскай вобласці), якая ў некаторых крыніцах фігуруе як месца нараджэння З. Астапенкі. У 1929 г. Змітрок закончыў Мсціслаўскі педагагічны тэхнікум і пераехаў у Мінск, дзе працаваў у Дзяржаўнай бібліятэцы імя У. І. Леніна, у рэдакцыях рэспубліканскіх газет і часопісаў, з 1930 г. вучыўся на літаратурным факультэце Мінскага педагагічнага інстытута, пазней перавёўся ў БДУ. 16 сакавіка 1933 г. арыштаваны па справе Беларускай народнай грамады. Высланы ў г. Марыінск Кемераўскай вобласці.

Пасля вызвалення ў чэрвені 1935 г. жыў у Маскве, працаваў выкладчыкам рускай мовы і літаратуры ў 252-й школе, вучыўся ў Маскоўскім дзяржаўным універсітэце. 5 снежня 1936 г. ізноў арыштаваны і асуджаны за “антысавецкую дзейнасць” на 8 гадоў пазбаўлення волі. Пакаранне адбываў у Новасібірску. Пасля датэрміновага вызвалення (1942) жыў у Маскве. Удзельнічаў у Другой сусветнай вайне. Згодна з афіцыйнай версіяй, прапаў без вестак у кастрычніку 1944 г. у Карпатах, на тэрыторыі Славакіі, куды быў перакінуты з Масквы ў складзе падраздзялення разведчыкаў.

У друку З. Астапенка выступаў пачынаючы з 1926 г. Выдаў зборнікі вершаў “На ўсход сонца”, “Краіне” (абодва 1931), “Абураныя” (1932), раман “Вызваленне сіл” (часопіс “Маладняк”, 1932), падрыхтаваў да друку кнігу лірыкі “Як шум дажджу” (карэктурны адбітак зберагаецца ў Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, далей – БДАМЛМ). Сярод твораў, напісаных у час вайны, вылучаюцца паэмы “Ганна” і “Эдэм” (абедзве 1944). Вершы і казкі, адрасаваныя дзецям, З. Астапенка рэгулярна публікаваў у часопісе “Беларускі піянер” (з 1929 г. “Іскры Ільіча”), асобна выдаў кніжку-малюнак “Трактар” (1933). Перакладаў з рускай, украінскай, чэшскай моў. У пазнейшы час выйшлі кнігі “Выбранае” (1957), “Вершы і паэмы” (1968), “Пад шум дажджу” (1991).

Акрамя паэтычнага і праязічнага, быў у З. Астапенкі і драматургічны талент. У асабістым фондзе пісьменніка (БДАМЛМ, ф. 128, воп. 1) захавалася разгорнуты план яго камедыі “Туфелька” (1940-я гг.), а таксама два варыянты (чарнавы рукапісны і машынапісны) п'есы “Запалім люлькі” (закончана 5 студзеня 1943 г. у Маскве). Пра апошнюю і пойдзе гаворка ў нашым артыкуле.

Нягледзячы на несумненную значнасць у творчай спадчыне З. Астапенкі, п'еса “Запалім люлькі” ніколі не публікавалася і не ставілася ў тэатрах. Не была яна і аб'ектам увагі з боку даследчыкаў, відаць, таму, што напісана па-руску, хоць і на беларускім матэрыяле. Спачатку пісьменнік меў у задуме два варыянты назвы п'есы: беларускамоўны і рускамоўны, пра што сведчыць білінгвістычны заглавак на вокладцы рукапісу: “Запалім люлькі (Большой экзамен). П'еса ў 4-х дзях. Чорновыя наброскі” [3, с. 1]. Але ў выніку была пакінута толькі беларускамоўная назва. Прычына ж у выбары працоўнай мовы, напэўна, у тым, што пасля няўдалых

спроб надрукаваць вершы, дасланыя на Беларусь яшчэ з першага зняволення ў 1934 г., З. Астапенка, падобна, ужо не спадзяваўся ў найбліжэйшы час публікавацца на радзіме.

Акрамя п'есы “Запалім люлькі”, у перыяд з 1937 да 1944 г. паэт напісаў па-руску некалькі дзясяткаў вершаў, 6 апавяданняў, артыкул “В чём ваше credo?”. Некаторыя з іх, магчыма, існавалі ў дзвюх моўных версіях: штосьці пісалася адразу па-руску, а штосьці перакладалася з беларускай. На такую думку наводзяць успаміны Станіслава Шушкевіча: “Сваякі паэта пазнаёмлі мяне з неапублікаванымі творамі З. Астапенкі і з яго нешматлікімі пісьмамі. Знайшліся публіцыстычныя творы паэта, апавяданні, нарысы, вершы, якія паэт сам пераклаў на рускую мову і меркаваў надрукаваць у Маскве, калі жыў там і праходзіў ваенную падрыхтоўку (1943 – 1944)” [6, с. 569]. У любым выпадку, апынуўшыся ў рускамоўным асяродку, паэт не забываўся на родную мову – менавіта на ёй стварыў ён паэмы “Ганна” і “Эдэм” (выдатныя ўзоры беларускага паэтычнага эпосу), цыкл вершаў “Спаленая вёска” і іншыя паэтычныя творы 1943 – 1944 гг. Дый у разглядаанай п'есе “Запалім люлькі” беларуская мова прысутнічае не толькі ў назве: героі прамаўляюць на ёй вершы, спяваюць песні, зрэдку ўжываюць беларускія прымаўкі. Па-беларуску размаўляе і адзін з падпольшчыкаў, які выдае сябе за “простага селяніна”, – відаць, хоць такім чынам З. Астапенка спрабаваў захаваць прысутнасць роднай мовы. Не выключана, што аўтар меў у задуме і паўна-вартасны беларускамоўны варыянт твора.

Што ж уяўляе сюжэт п'есы?

Першая дзея адбываецца ў Мінску ў 1937 г. Студэнтка Галя, “дзяўчына з характарам”, гатовая звязаць лёс з закаханым у яе паэтам Юрыем Смоліным, але з умовай, што той возьмецца за розум і кіне багемны лад жыцця. Юры і сам стаміўся ад частых застоляў і выказваў думкі з'ехаць з горада і пажыць у вёсцы, у гэтым яго падтрымаў былы настаўнік Герасім Андрэвіч, які прапанаваў Юрыю ўладкавацца ў вясковую школу. Да Галі заляцаецца франтаваты службовец з Наркамсветы Анічкін. Ён усцешаны меркаваным ад'ездам Смоліна і хоча ўладкаваць Галю, якая заканчвае педінстытут, на працу ў сталіцы. На развітанне Смолін ладзіць дома сяброўскую вечарынку з нагоды 10-годдзя сваёй літаратурнай дзейнасці. З вуснаў героя гучаць тосты “за Беларусь”, “за народныя песні”, “за беларускую нацыянальную культуру”. На гэтай падставе прысутны там крытык Бамбура піша на Смоліна чарговы данос з абвінавачаннем у антысавецкіх і контррэвалюцыйных выказваннях. Юрыя арыштоўваюць і, як потым высвятляецца, асуджаюць на 10 гадоў лагераў.

Другая дзея пачынаецца праз чатыры гады, у дзень уступлення ў Мінск немцаў – 22 чэрвеня 1941 г. У кватэры Смоліна жывуць Галя і Анічкін з 3-гадовым сынам Юрыкам. Анічкін сыходзіць у партызаны. Нечакана вяртаецца абарваны, брудны і змучаны Смолін, ён уцёк з лагера, наракае на загубленае жыццё і ахоплены прагай помсты. У гэтым стане яго і застаюць немцы, якія абяцаюць вызваліць Беларусь ад бальшавікоў і заахвочваюць Смоліна да супрацоўніцтва. Галя ж, адаслаўшы сына да бабулі ў вёску, ідзе ў партызаны, як і муж.

Смолін ізноў жыве ў сваёй кватэры, дзе цяпер месціцца рэдакцыя акупацыйнай газеты “Беларускі лісток”, над выданнем якой Юры працуе разам са сваім сябрам Скаргам. Галя лічыць іх здраднікамі. Не дзіва: Смолін уваходзіць у давер фашысцкіх улад, у тым ліку генеральнага камісара Беларусі Кея. Але раптам Галя даведваецца, што Смолін і Скарга, працягваючы выдаваць пранямецкую газету, ужо пэўны час супрацоўнічаюць з антыфашысцкім падполлем і што актыўны няўлоўны падпольшчык з мянушкай Святы Юры – гэта Смолін. Юры і Галя зноў знаходзяць паразуменне і прызнаюцца адно аднаму ў пяшчотных пачуццях.

Трэцяя дзея: Галя па важным даручэнні выпраўляецца да Герасіма Андрэвіча – цяпер “знакамітага бацькі Герасіма”, камандзіра партызанскага атрада, і доўга не вяртаецца. За рэдакцыяй “Беларускага лістка” сочаць шпікі. У гэты небяспечны час у кватэры з'яўляецца Анічкін: пакінуўшы атрад, ён прайшоў 80 кіламетраў, каб пабачыцца з жонкай. Сам таго не жадаючы, ён наводзіць на след падпольнай арганізацыі Бамбуру, які працуе на гестапа. Высвятляецца, што Галю схапілі немцы. Падпаліўшы рэдакцыю, падпольшчыкі ўцякаюць.

Чацвёртая дзея адбываецца ў засценку гестапа, дзе дапытваюць Галю. Сюды ж прывозяць узятых у палон Анічкіна, Скаргу і Смоліна, які неўзабаве таямніча знікае. Не дабіўшыся ад Галі ніякай інфармацыі, гестапаўцы за сцяной да смерці катуюць яе маленькага сына. Памірае і Анічкін. У самы крытычны момант у памяшканне ўрываюцца партызаны на чале з Герасімам Андрэвічам і Смоліным, захопліваюць у палон начальнікаў гестапа і вызваляюць Галю і Скаргу. Бамбуру вырашаюць павесіць. У фінале партызаны спяваюць песню на словы Юрыя Смоліна, а Герасім Андрэвіч прамаўляе: “Погодите! Не так еще запоем в нашей вольной Белоруссии” [4, с. 59].

Як бачым, п'еса мае дынамічны сюжэт, заснаваны на найбольш трагічных падзеях беларускай і савецкай гісторыі, прычым аўтар закрэпіў адну з балючых нацыянальных праблем, якую можна акрэсліць як імкненне беларусаў

прыстасаванца да новай сацыяльна-палітычнай сітуацыі, праз якое часам выяўляецца іх беспрынцыповасць і нацыянальны нігілізм. Гэта збліжае твор Змітрака Астапенкі з вядомай п'есай "Тутэйшыя" (1922) Янкі Купалы, толькі дзеянне перанесена ў пазнейшыя часы. Тып прыстасаванца, увасоблены Я. Купалам у вобразе Мікіты Зноска, у З. Астапенкі дзеліцца на некалькі падтыпаў.

1. Франц Любецкі, сусед Смоліна, характарызуе сам сябе як *"неапраўнага аптыміста"* з *"прыроджанай здольнасцю выходзіць з усялякіх становішчаў"*. Гэтая здольнасць выяўляецца ва ўменні лісліва перадаць любой уладай: пры царызме ён служыць у губернатарскай канцылярыі, пры савецкай уладзе без праблем працуе агентам па забеспячэнні і бухгалтарам "Союзплодоовоща", а як прыйшлі нямецкія акупанты – начэпляе царскія ордэны і прадстаўляецца тытулярным саветнікам, ахвярай бальшавіцкай тыраніі.

2. Грунт-Манеўскі – абсурдызаваны тып вучонага-гуманітарнага, гатованага адмовіцца ад навуковых поглядаў у залежнасці ад палітычнага становішча. Так, раней гэты персанаж адстойваў *"самабытнасць"* беларускай культуры (чым выклікаў насцярожанасць старога камуніста Герасіма Андрэевіча), а пры немцах пачаў даводзіць, што беларусы ўсяго толькі *"ославяненное германское племя"*.

3. Бамбура, бадай, самы агідны і небяспечны тып нацыянальнага здрадніка. Калі першыя двое – "пасіўныя" прыстасаванцы, то Бамбура дзеля ўласнага хваравітага самасцвярджэння гатовы адправіць на гібель дзясяткі невінаватых. І бальшавікам, і немцам ён служыць з аднолькавым фанатызмам. Дзеля апраўдання злачынства Бамбура пускае ў ход самыя парадаксальныя довады. Напрыклад, тлумачычы Смоліну ў час нямецкай акупацыі прычыну пісання даносаў у 1930-я, сказаў, што такім арыгінальным чынам... змагаўся супраць бальшавікоў: *"Чем больше, думал я, пересажу, тем больше будет озлобленных на советскую власть, тем лучше я отомщу за отца, за себя"* [4, с. 47]. Можна сказаць, што ў адным гратэскавым персанажу З. Астапенка сканцэнтравана дэструктыўны бок двух рэжымаў – сталінскага і фашысцкага – і, магчыма, сам таго не жадаючы, паставіў паміж імі знак роўнасці.

Асуджэнне калабарантаў прысутнічае ў многіх творах айчыннай літаратуры перыяду Другой сусветнай вайны. Але іх аўтары, кіруючыся найперш прапагандысцкімі мэтамі, не заўсёды заглыбляюцца ў сацыяльна-псіхалагічную сутнасць праблемы і не адказваюць, напрыклад, на пытанне, чаму ўсё ж такі частка беларусаў падчас вайны супрацоўнічала з акупантамі. Сапраўды,

былі звычайныя прыстасаванцы-кар'ерысты, але разам з імі З. Астапенка выявіў і нявінную ахвяру сталінізму – Юрыя Смоліна з яго натуральнай прагай помсты за паламанае жыццё. На прыкладзе гэтага станоўчага героя пісьменнік яскрава паказаў: людзей, пацярпелых ад рэпрэсій, завабіць акупацыйнай прапагандай было насамрэч даволі лёгка. Адначасова З. Астапенка выкрывае злачынны папулізм гітлераўскіх улад, што спекулявалі на ўшчэмленых нацыянальных пачуццях беларусаў. З Смоліна калабарант не атрымаўся, бо ён, пабачыўшы масавыя забойствы, знішчэнне гістарычна-культурных каштоўнасцей, зразумеў, што немцы не вызвалальнікі, а ворагі, якія "барацьбой супраць бальшавіцкага рэжыму" толькі прыкрываюцца, каб схаваць захопніцкія мэты і падпарадкаваць сабе беларускі народ.

Юры Смолін не адзіны персанаж З. Астапенкі, які сутыкаецца з акупацыйнай рэчаіснасцю, будучы пакрыўджаным савецкай уладай. Так, у паэме (аўтар вызначае яе як "раман") "Эдэм" сын раскулачанага і рэпрэсаванага заможнага селяніна ("кулака") Юхім Кашлаты добраахвотна здаецца нямецкім акупантам і працуе пад іх уладаю сельскім старастам. Кашлаты паказаны чалавекам недалёкім і абмежаваным, з гіпертрафаваным пачуццём уласнасці і неадольнай прагай матэрыяльнага ўзбагачэння. Чалавечыя пачуцці ў яго прачынаюцца толькі тады, калі ахвярай акупантаў становіцца яго сястра Наста. Смолін жа, у адрозненне ад Кашлатага, адпачатку намаляваны гарманічнай асобай, якая мае недахопы, але ўмее іх прызнаваць і стараецца выпраўляць. Ён катэгарычна адмаўляе прыстасаванства, не прымаючы і сталінізм (хоць і не цалкам, а ў вядомых яму пабочных праявах), і фашызм. Гэта – рамантык і авантурыст, які любіць Радзіму і гатовы дзеля яе рызыкнуць жыццём.

Скажам болей: Юры Смолін – своеасаблівы дваінік З. Астапенкі. Па ўзросце – аднагодак аўтара або крыху маладзейшы за яго. Спрычыненне героя да літаратурнай багемы таксама супадае з фактамі біяграфіі аўтара: на пачатку 1930-х гг. З. Астапенка ўваходзіў у літаратурнае аб'яднанне з жартоўнай назвай "ТАВІЗ" ("Таварыства Аматараў Выпіць І Закусіць"), на сходках якога чыталіся вершы, не прызначаныя да друку.

Цалкам верагодна і тое, што да арыштаў самога З. Астапенкі спрычыніўся нехта з крытыкаў-вульгарызатараў: паэт неаднойчы цяпеў ад несправядлівай, зневажальнай крытыкі. На яго чаплялі цэтлік "правага папутніка пад найбольш небяспечнай маскіроўкай тандэтнай ружовасці", абвінавачвалі ў тым, што ён "у канцэпцыі ўсемагутнага суму траціць сваю дзейную сілу і робіцца пасыўным канстатуючым фонам кляса-

ва чужой нам практыкі” [5, с. 122, 118]. Выпадкі, калі крытыкі супрацоўнічалі з органамі НКУС, пісалі па іх замове артыкулы-даносы на пісьменнікаў, таксама вядомыя.

Арыштоўваўся ж З. Астапенка двойчы: у 1933 і 1936 гг. Хутчэй за ўсё, у аснову п’есы ён паклаў абставіны першага арышту: да другога ён быў падрыхтаваны і хаваўся, пакуль яго ўрэшце не злавлілі. Аднак дзеянне п’есы аўтар перанёс у 1937 г. – і ў гэтым бачыцца яго імкненне паказаць якраз не выключнасць і канкрэтнасць, а тыповасць сітуацыі, бо і цяпер менавіта лічба 1937 выклікае ў нас асацыяцыі з разгарам культу асобы і спадарожных яму арыштаў, зняволенняў і расстрэлаў. Словы, пракрычаныя галоўным героем па вяртанні з лагера, поўныя адчаю і трагізму: *“Да! Я говорю о своем горе! Оно велико, оно слышком велико для одного человека. Я кричу о нем! Всем!”* [4, с. 26]. Сёння мы добра ведаем, што гэтае “асабістае” гора закранула мільёны людзей, таму ва ўспрыманні сучаснага чытача словы Смоліна набываюць асаблівую вастрыву.

Вядома ж, З. Астапенка тут не асуджае сталінізм як такі (да смерці Сталіна заставалася 10 гадоў, а да выкрыцця культу асобы – яшчэ болей), а Смолін паказаны ў яго хутчэй ахвярай даносу, “паклёпу мярзотніка”, чым ахвярай рэжыму. Але – праз тыповасць сітуацыі – аўтар намякае на тое, што такія даносы ў 1930-я гг. былі справай звычайнай. І ўвогуле, амаль мінаючы палітычныя аспекты тагачаснай савецкай рэчаіснасці, З. Астапенка даволі ўдала перадае псіхалагічны бок праблемы, узнавіўшы нездаровую атмасферу татальнай падазронасці, недаверу, страху быць абвінавачаным – нават у коле сяброў. У адным з эпизодаў, які ў канчатковы варыянт п’есы не ўвайшоў, З. Астапенка паказаў, як лёгка людзі паддаваліся ўнушэнню з боку бальшавіцкіх прапагандыстаў і пачыналі верыць у тое, што іх сябры і знаёмыя – сапраўды “ворагі народа”:

“Аничкин. <...> Этот мерзавец Бамбура выставил меня свидетелем против тебя, а я... я не нашел в себе мужества отрицать его клевету. Он так ловко все обставил. И кроме того я тогда сам был убежден, что ты...

Смолин. Что я – враг?

Аничкин (смущенно). Что ты немножко белор[усский] национал[ист].

Смолин. Ну конечно! В то время многие, как ты, любовь к своему краю принимали за к[онтр]р[еволюционный] национализм. Незначительное необдуманное выражение – за а[нти]советчину, за к[онтр]р[еволюционную] агитацию” [3, с. 52].

Змітрок Астапенка і сам часткова паддаўся гэтай прапагандзе. Ён на ўласным вопыце і вопыце калег па пярэ пераканаўся, што большасць

прадстаўнікоў беларускай творчай інтэлігенцы арыштаваная і асуджаная па сфальсіфікаваных абвінавачаннях, але пісьменнік, падобна, і сапраўды верыў у справядлівасць прынятых да “кулакоў” мер пакарання або проста не смельваўся ісці насуперак афіцыйнаму пункту гледжання.

Смолін патрапіў у лагер, дзе *“расчараваўся ў любові, справядлівасці, сэнсе жыцця”* і хацеў нават здзейсніць самагубства. Аднак яму пашанцавала, ён уцёк. Доўгі час лічылася, што і сам аўтар, З. Астапенка, на пачатку Вялікай Айчыннай вайны ўцёк з лагера на фронт, аднак дакументы, што захоўваюцца ў БДАМЛМ, сцвярджаюць іншае. Як сведчыць даведка, выпісаная ў Маскве 1-м спецаддзелам НКУС СССР (ф. 128, воп. 1, адз. зах. 21, арк. 3), пісьменніка датэрмінова вызвалілі 22 кастрычніка 1942 г. У акупаваным Мінску ён не быў – беларускія рэаліі паспрабаваў узнавіць дзякуючы савецкай і акупацыйнай прэсе, а таксама ўласнай фантазіі.

Нягледзячы на пэўнае разыходжанне ў біяграфіях, З. Астапенка быццам знарок дэманструе неаддзельнасць асобы героя ад асобы аўтара, выкарыстоўваючы прыём самацытавання, адсылка да ўласных твораў. Так, у вусны Юрыя Смоліна паэт укладвае свой верш “Запалім люлькі”, які і даў назву п’есе. Першы раз Смолін зачытвае верш на сваім літаратурным юбілеі: лірычны герой запрашае сяброў запаліць люлькі і атрымліваць асалоду ад жыцця, маладосці, пакуль не настаў *“інакшы час”* з *“горкімі, як слёзы, пацалункамі”*:

Запалім люлькі, другі і сябры!

Ў мядовы тытунь дамяшаем мяты.

Хай майскіх зор далёкія кастры

На нас міргаюць і на нашы хаты.

Запоўнім вечар гэты, гэту ноч –

Такой бо заўтра ўжо не будзе.

Яна атуліць нас і знікне з воч,

Як нікне ўсё – і час забот, і людзі [4, с. 14].

Другі раз верш – у іншым варыянце, але з тым самым першым радком – з’яўляецца ў Смоліна ўжо ў час вайны. Галя просіць занатаваць даўні верш для Герасіма Андрэевіча, але Смолін не можа прыгадаць яго і, імправізуючы, стварае зусім новы.

Цікава, што ў З. Астапенкі быў і яшчэ адзін верш пад назвай “Запалім люлькі”, напісаны ў жніўні 1932 г. і ўпершыню апублікаваны ў часопісе “Полымя рэвалюцыі” (1932, № 4). У тым, ранейшым, вершы лірычны герой, адпачываючы ўвечары з запаленай люлькай, стараецца забыцца на трывогі і крыўды, развеець тугу і адзіноту, настроіцца на аптымістычны лад. Толькі зусім пазбавіцца ад трагічных успамінаў і прадчуванняў ён не можа: герою даўно сняцца трывожныя сны (за якія ён павінен яшчэ і каяцца), і ён ужо гатовы спакойна і мужна прыняць любое нака-

наванне лёсу, “у твар звычайнай смерці зірнуць звычайнымі вачыма” [1, с. 98].

А яшчэ ў З. Астапенкі ёсць рускамоўны верш “Трубка отщепенца”, створаны ў лагеры ў Новасібірску. Калі ў 1932 г. лірычны герой адчувае проста адзінокім, то ў 1940 г. – увогуле адшчапенцам: да пачуцця самоты дадаюцца боль, “смятых чувств разруха”, стома і поўная расчараванасць ва ўсім: “Все на свете – бредни, сказки, / Блажь вселенского растяпы... / Мне бы вот – немножко ласки – / Самой маленькой хотя бы” [2, с. 8]. Адзінае, што яго супакойвае, – гэта люлька, якая “из всего одна осталась”.

Як бачым, герой-двайнік З. Астапенкі не расставіцца з люлькай у самых розных жыццёвых абставінах: і ў мірнай, але трывожнай адзіноце, і ў суровых лагерных умовах, і ў цёплым сяброўскім коле, і “ў чорны час” паміж напружаным змаганнем з ворагам. Захаваўся фотаздымак З. Астапенкі, зроблены ў Маскве ў 1943 г. – акурат неўзабаве пасля напісання п’есы (БДАМЛМ, ф. 128, воп. 1, адз. зах. 26, арк. 4). На ім паэт з засяроджана-задумным тварам трымае ў роце люльку. Дарэчы, жаданне З. Астапенкі напісаць твор пад назвай “Запалім люлькі” зафіксавана ў мемуарах яго сучаснікаў. Ян Скрыган успамінаў, як З. Астапенка яшчэ ў пачатку 1930-х гг. падзяліўся з ім гэтай задумай, кажучы: “Пакуль што гэта нізка вершаў, але так я збіраюся назваць усю кнігу. Новую, вядома. Толькі яшчэ не ведаю, куды яна мяне завядзе...” [6, с. 112]. З таго часу – пасля дзесяцігоддзя адарванасці ад актыўнага літаратурнага жыцця – аўтар не адмовіўся ад задумы, якая вылілася ўрэшце ў п’есу – як пра перажытае (напады крытыкаў-вугарызатараў, арышт, зняволенне, лагер), так і пра прыдумане (уцёкі з лагера, вайна, прапановы да супрацоўніцтва з боку акупантаў, змаганне ў падполлі). Магчыма, З. Астапенка, якому вызваленне дасталася цаной самапрыніжэння і падпісання дамовы пра супрацоўніцтва з органамі дзяржбяспекі, адчуваў пэўную прыгнечанасць, да якой дадаваўся і цяжар некалькіх дарэмна пражытых гадоў, – і, працуючы над п’есай, пісьменнік разам з героем-двайніком хацеў перажыць іншае жыццё – у якім ёсць месца актыўнай дзейнасці, гераізму, подзвігу, выяўленню найлепшых якасцей характару. Таму вобраз Юрыя Смоліна мае прыкметы рамантычнасці, ідэалізаванасці: герой трапляе ў небяспечныя сітуацыі, але заўсёды паспяхова выходзіць з іх: збягае і са сталінскага лагера, і з нямецкага палону, працуе ў неверагодна складаных умовах падполля.

Яшчэ адзін блізкі да аўтара персанаж – супрацоўнік Беларускага радыёцэнтра Скарга, якому З. Астапенка “падарыў” іншы свой верш, – “Шкло” (напісаны ў 1940 г.). На першы погляд,

Скарга стварае ўражанне чалавека, на якім атмосфера літаратурнай багемы адбілася найгоршым чынам і які даўно прапіў талент. Прыхільнасцю да “зялёнага змяя” Скарга прыўносіць у п’есу яскравы элемент камізму: ён не расстаецца з бутэлькай нават у самых экстрэмальных абставінах. Калі ў горад уваходзяць немцы, за акном чуюцца страляніна, выбухі, Скарга налівае, п’е і з выглядам пабочнага назіральніка разважае пра падзеі. Урэшце, калі ўзятага ў палон Скаргу спрабуюць дапытаць, ён просіць літр гарэлкі, залпам выпівае яго і падае непрытомны, так нічога і не скажаўшы ворагам. І адначасова на працягу п’есы Скарга раскрываецца як даволі складаная асоба з жыццёвай драмай, прываблівае шчырасцю, разважлівасцю, іранічным поглядам на рэчы.

Юры Смолін і Скарга (як, напэўна, і аўтар), нягледзячы ні на што, далейшы лёс звязвалі з савецкай дзяржавай (дакладней, з савецкай Беларуссю, вольнай ад фашызму), спадзеючыся, што часы масавых рэпрэсій застаюцца ў мінулым і выказвацца пра любоў да роднага краю, працаваць на карысць беларускай культуры можна не баючыся быць асуджаным за нацыянал-дэмакратызм. Не адмаўляючы савецкі лад у прыцыпе, З. Астапенка не пабаяўся напісаць праўду пра атмосферу сталінскага часу.

Займальны, востры сюжэт набліжае п’есу да авантурна-прыгодніцкіх твораў – аўтар умее трымаць чытача (гледача) у напружанні. Тут ёсць месца і любоўнаму трыкутніку, і гумару, і іроніі, і складаным псіхалагічным сітуацыям маральнага выбару, і па-сапраўднаму жудасным эпізодам кшталту катаванняў у засценках гестапа. Напісаная на рускай мове ў Маскве, п’еса напоўненая беларускімі рэаліямі, тлумачыць паводзіны беларускай інтэлігенцы ў складаных гістарычных варунках і, такім чынам, з’яўляецца набыткам менавіта айчыннай літаратуры. Створаная на даволі высокім мастацкім узроўні, яна можа быць пастаўлена і ў наш час у перакладзе або арыгінале.

Спіс літаратуры

1. Астапенка, З. Пад шум дажджу : вершы, паэмы, лісты / З. Астапенка. – Мінск : Маст. літ., 1991.
2. Астапенка, З. [Сшытак вершаў, 1937 – 1944] / З. Астапенка // БДАМЛМ. – Ф. 128. – Воп. 1. – Адз. зах. 5.
3. Астапенка, З. Запалім люлькі (Большой экзамен) : п’еса ў 4-х дзях : чорновыя наброскі / З. Астапенка // БДАМЛМ. – Ф. 128. – Воп. 1. – Адз. зах. 9.
4. Астапенка, З. Запалім люлькі : п’еса в 4 действиях и 9 картинах / З. Астапенка // БДАМЛМ. – Ф. 128. – Воп. 1. – Адз. зах. 10.
5. Паўлоўскі, Т. Шляхі і сацыяльная прырода творчасці З. Астапенкі / Т. Паўлоўскі // Маладняк. – 1932. – № 5-6. – С. 115 – 122.
6. Скрыжалі памяці : 3 творчай спадчыны пісьменнікаў, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны : у 3 кн. / уклад., біягр. давед. пра аўт. і камент. А. Бельскага. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005. – Кн. 1.

Змітрок АСТАПЕНКА

ВЕРШЫ З П'ЕСЫ “ЗАПАЛІМ ЛЮЛЬКІ”

ШКЛО

(Верш Скаргі)

Ізноў вечарэе, цямнее*.
Дзень гасне ў сіняй мгле.
Цвітуць снегавыя лялей
На тонкім ваконным шкле.

Прыходзіць згадка такая
Аб тым, што было, жыло.
Кране крылом – і знікае,
Празрыстая, нібы шкло.

Было – ў юнацкай надзеі,
Зрабілася – даўным тлом,
Як унікум у музеі
За чыстым ваконным** шклом.

Аддамся ўвесь успаміну –
Яму не заказан шлях.
Хай кветкі цвітуць і стынуць
На цёмных ваконных шклах.
[1940]

ЗАПАЛІМ ЛЮЛЬКІ

(Верш Юрыя Смоліна)

Запалім люлькі, другі і сябры!
Бой скончаны. Мы ў пушчы, на прывале.

Ярчэй паліце смольныя кастры.
Выходзьце ўперад, хлопцы-запывалы!

Удар, музыка, ў срэбра звонкіх струн,
Каб наша песня ўсцяж загаманіла.
Ударыў з хмар маланкамі пярун,
Агнямі сэрцы нашы апаліла.

І ў дні баёў, у чорны час нягод
Яны палаюць помсты гнеўным палам.
– За родны край, за змучаны народ...
Запалім люлькі нашыя, запалім!

Вы, зоры ясныя, з вышынь нябёсных шат
Ярчэй свяціце ў цемры нашых вулак,
Як вочы закаханыя дзяўчат,
Як іскры гэтыя з вішнёвых люлек!

Нічога лепшага няма у нас,
Як родны край, як наш народ і воля.
Дык за народ, за волю – ў добры час
Ударым ворага – без жалю, без патолі!

Аж покуль ёсць у сэрцах нашых жар,
Аж покуль ў бойцы мёртвымі не ўпалі,
За ўдарам гнеўны наш кіруйма ўдар,
Запалім люлькі нашыя, запалім!..
[1942 – 1943]

* Пачатковы варыянт радка (БДАМЛІМ. – Ф. 128. – Воп. 1. – Адз. зах. 5, арк. 6): *Сіхае ў вулцы завяе.*

** У 1-м варыянце – *халодным.*

Падрыхтоўка тэкстаў да друку і заўвагі
Віктара ЖЫБУЛЯ.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2011 год

СТУДЗЕНЬ

1 студзеня – 265 гадоў з дня нараджэння Францішка Ксаверыя Міхала Богуша (1746 – 1820), філосафа, гісторыка, тэолага, пісьменніка

150 гадоў з дня нараджэння Яўхіма Карскага (1861 – 1931), філолага-славіста, заснавальніка беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства, этнографа, фалькларыста, палеографа, педагога

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Белавусава (1921 – 2006), мастака кіно, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Кудраўца, празаіка, публіцыста, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Іны Булгакавай, мастака па касцюмах, графіка

2 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Макаранкі (1931 – 2009), графіка

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Жука, мастака-плакатыста

70 гадоў з дня нараджэння Міхася Зарэмбы (1941 – 2002), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Пелагейчанкі, беларускага і расійскага артыста оперы, народнага артыста Расіі

5 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Яркова (1941 – 1991), дыктара радыё і тэлебачання, заслужанага артыста Беларусі

7 студзеня – 120 гадоў з дня нараджэння Сяргея Аксакава (1891 – 1968), кампазітара

110 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Раеўскага (1901 – 1972), расійскага і беларускага рэжысёра, педагога, акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Мельнікава (1936 – 1999), рускамоўнага паэта

8 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дудзіцкага (сапр. Гуцька; 1911 – ?), паэта, празаіка, перакладчыка, публіцыста, грамадска-палітычнага і культурнага дзеяча. Жыў у ЗША, Венесуэле

85 гадоў з дня нараджэння Георгія Вылчавы, балгарскага пісьменніка, перакладчыка твораў беларускай літаратуры

75 гадоў з дня нараджэння Генадзя Кахановіча (1936 – 1994), гісторыка, краязнаўцы, фалькларыста, літаратуразнаўцы

Заканчэнне на с. 71, 75.

Сцяпан ЛАЎШУК

КАЛІ НЕ Я – ДЫК ХТО?

ДА 90-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АНДРЭЯ МАКАЁНКА

Кажуць, што пісьменнікі жывуць мала. У доказ згадваюць імёны Максіма Багдановіча, Паўлюка Труса, Міхаіла Лермантава, іншых паэтаў, якія пражылі караценькія чвэрці стагоддзя. Дык жа тое паэты, народ далікатны, даткліва-крохкі... Андрэй Макаёнак (12.11.1920 – 16.11.1982) адносіўся да творчага цэху драматургаў. А там узвышаліся фігуры 95-гадовага Кандрата Крапівы, 94-гадовага Бернарда Шоу, іншых доўгажыхароў. Згадалі мы гэта, каб яшчэ раз скрушліва пажалкаваць з-за ранняга адыходу ў іншы свет нашага бадай самага яркага, бескампраміснага, творча-эфектыўнага сатырыка. Таго Макаёнка, чые заслугі перад беларускай драматургіяй і нацыянальнай культурай проста нельга пераацаніць. Хацелася б, каб і нашы чыноўнікі не забываліся пра календар памятных датаў, каб іх пражэкты часцей і часцей увасабляліся ў канкрэтных справах, а не ў сатырычных п'есах. Даўней, напрыклад, многа гаварылася пра стварэнне кінастужкі “Высокія арбіты Андрэя Макаёнка”. Няма такога фільма! А між тым жыццё пісьменніка – найудзячнейшы матэрыял для яго стварэння, бо з ранняга дзяцінства багатае на яркія, неардынарныя падзеі і факты. Сапраўды, ці шмат хто з сяброў-пісьменнікаў мог, як ён, запісаць у адным з лісткоў па ўліку кадраў у графе аб працоўнай дзейнасці: “1932 – 33 – 34 – *пастухом у калгасе*”. Тое пастухоўства далася будучаму драматургу ў знакі. «*Асабліва калі прыгадаць, – натаваў ён у “Аўтабіяграфіі”, – пасля якога сняданку выганяў на пашу свіней: галадуха вымушала маці на такія кулінарныя хітрыкі, як прыгатаванне страў з лебяды, лісця ліпы, а потым бацвінны. Цяпер запознена магу прызнацца, што даводзілася, азірнуўшыся на баках, спешна выгортаваць з барознаў толькі ўчора пасеяную бульбу... крый бог, даведаўся б мой бацька – пісягоў на спіне панасіў бы.*

Ён быў прававерны актывіст.

Свіней з калгаснай фермы пасвіць паслаў ён нас, бо ніхто не хацеў за так ганяць у поле іх. Яны ж не свінні былі, а злыя ганчакі. Такія рухавыя і прадпрымальныя, што нават доўгая пуга была толькі сімвалам улады. А ўладай быў – голлад. Ён і гнаў іх у шкоду. За дзень, бывала, так

выбегаем, што засынаў, не даходзячы да пасцелі. <...> У школу хадзілі з братам праз дзень. Дзень я пасу – ён у школе, а назаўтра мяняліся: я ў школе, а ён пасе».

Але будучы сцэнарыст пачаў адукацыю раней, у 1927 г. Тады ў роднай вёсцы А. Макаёнка Борхаў адкрылася пачатковая школа. Андрэевы сябры 1 верасня селі за парты, яго ж не прынялі: не хапіла да сямі гадоў пару месяцаў з хвосцікам. Іншае дзіцё змірылася б з лёсам, чакала б наступнага верасня. Андрэй з дня на дзень, укінуўшы ў торбачку некалькі сшыткаў, цёгся да школы і ўсю змену праседжаў пад яе вокнамі. Моцна здзіўлялася ўпартасці хлопчыка настаўніца, а калі насталі халады, злітасцівілася, упусціла ў клас, дзе ён і прыжыўся, стараючыся не адстаць ад сяброў. Гэты выпадак яскрава засведчыў, што прырода падарыла будучаму драматургу моцны характар. Паказальна, што прадэманстраваць рысы таго характару Андрэю давялося ўпершыню менавіта на адукацыйнай пуцявіне. І ўвогуле цяга да адукацыі, асветы ў ім заўсёды была натуральна-пастаянная, настойліва-мэтанакіраваная. Борхаўскі малалетак без прынуку хадзіў у школу ажно за восем кіламетраў (праўда, неўзабаве сямігодка адкрылася і ў бліжэйшых Шапчыцах). Брат Іван жывапісна, са смакам расказваў, як вучыўся Андрэй у Журавіцкай СШ (у райцэнтр Журавічы сям'я перабралася ў другой палавіне 1930-х). Тут будучы драматург узмоцнена займаўся самаадукацыяй. Праўдамі і няпраўдамі даставаў розныя кнігі: побач з творамі класікаў сусветнай літаратуры на яго стала нярэдка можна было ўбачыць навуковую кнігу, жывапісны альбом, дапаможнікі прыкладнога зместу.

Вучоба вымагала часу, таму Андрэй патрабаваў, каб яму дакладна вызначылі долю працы па хатняй гаспадарцы. Выканаўшы яе, садзіўся за кнігі, і сямейнікі ведалі, што з гэтага моманту ён цалкам выпадаў з працоўнай талакі. А каб ніхто ў тым не сумняваўся, грамацей усталёўваў побач з сабой на край стала ўмела выразаную ім жа з ліпавага пацурбалка “камбінацыю з трох пальцаў”. Так, разьба па дрэве ў школьныя гады была яго каньком. А яшчэ ён любіў і ўмеў маляваць. І тым не менш пасля заканчэння ў 1938 г. Журавіцкай сярэдняй школы ў мастацкую ВНУ паступаць не стаў. Паступіў Андрэй у ваеннае

вучылішча. І такому выбару здзіўляцца не даводзіцца. У канцы 1930-х гг. прафесія кадравага ваеннага, будучага абаронцы Айчыны была акружана зіхоткім арэолам рамантыкі і гераізму. Служба ў арміі атаясамлівалася са служэннем Радзіме, з прайвай патрыятызму.

У ваенным вучылішчы А. Макаёнак не затрымаўся. Праўда, мілітарныя багі не адступіліся на заўсёды ад борхаўца, а далі яму кароценькую адтэрміноўку: нідзе не дзенецца, бо над планетай усё гусцейшымі станавіліся хмары чарговай светнай вайны. Хай сабе юнак папрацуе ў раённым доме культуры, хай паспрабуе паступіць у славуты Усесаюзны дзяржаўны інстытут кінематаграфіі... Не прынялі на вучобу, але А. Макаёнак ніколі і ні на каго не крыўдаваў. Не вінаваціў і сябе. Малавата ўсё ж аказалася кніг у Журавіцкай бібліятэцы. Хоць... На экзамене па спецпрадмеце з шэрай вокладкі звычайнага вучнёўскага сшытка ўмомант “выкамычыў” зграбную мышку, прывязаў яе на шнурок, вышмаргнуты з уласнага адзення і... Калі члены экзаменацыйнай камісіі цалкам засяродзілі ўвагу на іншым абітурыенце, на іх стол ускочыла “жывая” мыш, зашамацела паперкамі, раскладзенымі на сталю. Што тут пачалося! Сталічныя дамачкі гучным лямантам жаху і істэрыі аддалі належнае дзёрзкай прыдумцы. Ці не таму, вяртаючы з прыёмнай камісіі дакументы, запрасілі Андрэя паступаць на наступны год.

Аднак жа вернемся да гіпатэтычнага сцэнарыя фільма “Высокія арбіты Андрэя Макаёнка”. Цэнтральнае месца ў ім несумненна зоймуць 1939 – 1949 гады. Менавіта тады атрымаў ментальную і сацыяльна-ідэалагічную агранку характар драматурга. Хай сабе не канчатковую, не цалкам завершаную, але пэўна структураваную. Зусім поўна акрэсліліся і творчыя арыентацыі ды прыярытэты пісьменніка. Зрэшты, гэтае дзесяцігоддзе ў яго біяграфіі так шчодро насычана падзеямі – ды не шараговымі, руціннымі, а часта проста-такі трагічнымі, – што іх хапіла б на некалькі фільмаў.

Пачалося ўсё з урадавай пастанова: юнакі, якія мелі закончаную сярэдняю адукацыю, прызываліся ў армію на год раней, таму Андрэй трапіў не ў студэнты, а ў салдаты. Ішоў 1939 год, службыць накіравалі ў Грузію. Каўказ – з яго скаламі, цяснінамі і далінамі ў квецені – здаўся казачным краем. Пакуль не пачаліся паходы з поўнай баявой выкладкай, з частымі начнымі баявымі трывогамі, з капаннем акупаў у камяністым грунце. Прызначэнне на пасаду памочніка палітрука роты ўскладніла становішча: засталася тая ж салдацкая ношка, а дадаўся абавязак выпускаць баявыя лісткі, чытаць чырвонаармейцам свежыя газеты, праводзіць

з імі гутаркі, паказваючы пры гэтым асабістыя “ўзоры бадзёрасці, аптымізму”. Нічога – паступова абвыкся, адаптаваўся да армейскіх будняў, службу нёс спраўна, а па начах усё часцей сніў родныя мясціны. Служыў і не думаў, што самае складанае яшчэ наперадзе і надыйдзе яно неўзабаве.

“Вайна звалілася ўсё-такі нечакана для нас – кадравых вайскоўцаў, – успамінаў пазней А. Макаёнак. – Напачатку настрой быў – шапкамі закідаем. Верылі ў свае сілы, свой дух і вельмі спадзяваліся на класавую салідарнасць нямецкіх рабочых і сялян...”

У жніўні 1941 года пайшлі да іранскай граніцы, каб апырэдзіць пранікненне туды немцаў. Казалі, што там яны вілі гняздо. Каля двухсот кіламетраў пехатою – ды ў такую спякоту, ды з такім ранцам. А ліха з тым паходам! Нам здавалася, што вядуць нас не туды. Вайна ж ішла ў іншым месцы. Там нашы здавалі горад за горадам... Там былі патрэбны мы і наша злосць”.

Шмат цікавых дэталей іранскай экспедыцыі запрыкмеціла дапытлівае вока маладога палітрука, але не ўсё засталася ў памяці. Затое на векі вечныя ўрэзаліся ў памяць падзеі пазнейшыя. Перад самым новым 1942 годам, калі ўсе савецкія людзі жылі пад уражаннем разгрому немцаў пад Масквой, дывізію, дзе служыў А. Макаёнак, кінулі ў бой. У пекла крымскага дэсанту. *“Цяжка было. Многіх сяброў страціў. І сам цудам выбраўся, атрымаўшы два цяжкія раненні. Аднак ногі выратаваў. На сваіх хаджу”.*

Ратуючы ў палявым шпіталі пры дапамозе трафейнага пісталета свае ногі ад ампутацыі (урачы памылкова вызначылі гангрэну, але А. Макаёнак катэгарычна адмовіўся ад жахлівай аперацыі), хлопец тым самым зрабіў максімалісцкі маральны выбар: жыццё без ног – не для яго. Можна зразумець бескампраміснасць яго грамадзянскай пазіцыі ў будучай дзейнасці. Не мог чалавек, які выбіраў смерць замест калецтва, па-канфармісцку мірыцца з сацыяльнымі недахопамі і перажыткамі – калецтвам сацыяльным. Вайна не выпаліла з душы А. Макаёнка дабрыні і спагадлівасці, але зрабіла яго характар загартавана-нязломным. Без такога ў сатыру прабівацца было б пустой справай.

А на ніву літаратурнай працы яму і сапраўды давялося менавіта прабівацца. Пасля чатырохмесячнага лячэння ў шпіталюх Краснадара і Баку чакаў накіравання на фронт. Але раны зноў адкрыліся, таму давялося папрацаваць у Акаурцкай СШ у Грузіі выкладчыкам ваеннай справы. У студзені 1944 г. вярнуўся ў Журавічы. Папрацаваў настаўнікам, суддзёй, першым сакратаром райкама камсамола. Толькі ж праца не прыносіла асаблівага задавальнен-

ня, бо Прырода запраграмавала яго на творчыя здзяйсненні, на значныя мастацкія вынікі. Нягледзячы на хранічныя працоўныя перагрузкі (у прыфрантавых Журавічах катастрафічна не хапала кадраў), умудраўся пісаць, напісанае пасылаў дзеля ацэнкі сябру-аднакласніку Пятру Васілеўскаму, у будучым таксама пісьменніку. А. Макаёнак ведаў, што будзе пісаць, і пісаць хацеў добра. Ведаў і іншае: без сістэматычнай адукацыі сур'ёзным пісьменнікам не стаць, таму з вялікай радасцю ў снежні 1944 г. выехаў у Мінск на гадавыя курсы прапагандыстаў пры ЦК КПБ. На жаль, давучыцца

яму не далі: аказалася, што ў заходніх рэгіёнах Беларусі, не так даўно вызваленых Чырвонай Арміяй, таксама вялікі кадравы дэфіцыт. І становіцца А. Макаёнак сакратаром Гродзенскага гаркама камсамола. Для мясцовай самадзейнасці ён піша аднаактовую п'есу "Добра, калі добра канчаецца", якая вельмі спадабалася і артыстам, і таварышам па працы. Кансэнсусам было вырашана паслаць п'есу на конкурс, толькі што аб'яўлены Упраўленнем па справах мастацтва і культуры БССР. І драматургічны першынец А. Макаёнка атрымаў лаўрэатскі дыплом і прэмію. З таго часу творца ўсё радзей спрабаваў сілы ў прозе, затое аднаактоўкі выходзілі з-пад яго пера адна за адной: "Перад сустрэчай" (1950), "Першае пытанне" (1950), "Аксеніна цялушка" (1951), "Жыццё патрабуе" (1950), "Крымінальная справа" (1951).

А вучоба? А. Макаёнак цаной нечалавечых намаганняў усё ж займеў студэнцкі білет: у верасні 1947 г. яго прынялі ў Рэспубліканскую партыйную школу пры ЦК КПБ. Аднакурснікі пазней успаміналі, што ён быў проста апанаваны прагай ведаў. Праграму адольваў як бы між іншым, у асноўным налягаў на самаадукацыю. Стараўся не прапусціць ніводнай мастацкай выстаўкі, патрапіць на канцэрт сваіх і гастрольных музыкантаў... І тэатр. Славуты спектакль купалаўцаў па сатырычнай камедыі "Хто смяецца апошнім" Кандрата Крапівы, напрыклад, ён прагледзеў больш як дваццаць разоў.

Напісаўшы ў 1947 – 1948 гг. тры шматэпавыя п'есы "Ворагі", "Выйгрыш" і "Узыходы шчасця", рэжысёраў не турбаваў. А мог, паколькі п'еса "Узыходы шчасця" была адзначана прэміяй на Рэспубліканскім конкурсе, што аўтаматычна адкрывала ёй шлях на сцэны тэатраў Беларусі. Але ж А. Макаёнак з самага пачатку ставіў да ўласнай творчасці вельмі высокія па-



Якуб Колас і Андрэй Макаёнак з жонкай Аленай. 1950-я гг.

трабаванні. У 1951 г. на сцэне тэатра імя Янкі Купалы ішла яго драма "На досвітку". Яшчэ не таго мастацкага ўзроўню, якога жадала самалюбства аўтара. Але дарэмна драматург пасля дакараў сябе за паспешнасць: пастаноўка драмы такім выдатным тэатральным калектывам раскрыла яму сапраўдныя таямніцы творчасці для сцэны. Без гэтай пастаноўкі наўрад ці ён здолеў бы ўзняцца на тыя вяршыні мастацкага асэнсавання рэчаіснасці, якіх дасягнуў у сатырычнай камедыі "Выбачайце, калі ласка!" (1953). Гэтая п'еса – сапраўдны творчы подзвіг. У час, калі дапускаўся і ўхваляўся паказ толькі барацьбы добрага з лепшым, драматург вывёў пад святло рампы канфлікты вялікага грамадскага нападу, з мастацкай дакладнасцю і пераканальнасцю выкрыў многія заганы адміністрацыйна-бюракратычнага стылю кіраўніцтва сельскай гаспадаркай, што атрымаў вызначэнне – калібраўшчына.

Дзве наступныя камедыі "Каб людзі не журыліся" (1957) і "Лявоніха на арбіце" (1960) драматург таксама прысвяціў асэнсаванню жыццёвых клопатаў сельскіх працаўнікоў. Сцэнічны лёс п'ес склаўся па-рознаму. Калі першая з іх, нягледзячы на несумненна высокія мастацкія вартасці, была гвалтоўна выкасавана з рэпертуару тэатральнымі чыноўнікамі, то другая атрымала ўсесаюзную і міжнародную вядомасць. Небясспрэчная па грамадска-палітычных вывадах, "Лявоніха на арбіце", разам з тым, вызначалася бліскучым майстэрствам увасаблення вобразаў, вырашэння канфліктаў. У 60 – 70-я гг. мінулага стагоддзя "Лявоніха на арбіце" карысталася на Беларусі такой вялікай папулярнасцю, якую маюць толькі сапраўды народныя творы. Камедыя ўзняла арбіту вядомасці А. Макаёнка на небывалую вышыню. І хоць ён вельмі любіў гэты твор, ганарыўся ім, аднак добра ўсведамляў, што

прызнаць апагеем такі ўзровень – ранавата. Яму ўжо мроіліся новыя мастацкія вышыні, але ён добра разумеў, што дасягнуць іх без належнай падрыхтоўкі немагчыма.

З тым жа імпэтам, якім вызначаўся ў юнацтве, А. Макаёнак узяўся за новыя штудыі. Было прачытана надзвычай многа: сусветная драматургічная класіка, мадэрнісцкая літаратура, творы знакамітых філосафаў, эстэтыкаў... Такія інтэнсіўныя пошукі арыгінальных сродкаў сцэнічнай выразнасці не маглі не прынесці адпаведны плён: дзве трагікамедыі – палітычны памфлет “Зацюканы апостал” (1969) і народны лубок “Трыбунал” (1970) – далі падставы гаварыць пра **новага** Макаёнака. Гэтымі п’есамі пісьменнік распачаў літаратурную працу па “прышчэпцы” беларускай камедыі разнастайных жанравых адгалінаванняў. Ён даказаў, што спектр камедыяграфічнага выяўлення практычна невычэрпны. Калі паспрабаваць вызначыць асноўны вектар творчай эвалюцыі А. Макаёнка гэтага часу, дык кінецца ў вочы рашучы паварот ад паэтыкі традыцыйнай камедыі да камедыі гратэскавай, ад паслядоўна вытрыманай праўдападобнасці да нічым не абмежаванай фантазіі, сцэнічнай умоўнасці, ад характару пэўна-адназначнага да амбівалентнага...

Макаёнкаўскія навацыі для беларускай драматургіі аказаліся надзвычай дарэчнымі: менавіта ў пачатку 1970-х гг. у нас чарговым разам паставілі задачу павышэння мастацкага ўзроўню нацыянальнага тэатральнага мастацтва. Трагікамедыямі “Зацюканы апостал” і “Трыбунал” А. Макаёнак зрабіў своеасаблівую запеўку, за ім пацягнуліся і іншыя драматургі, стварыўшы невялікі цуд: у айчынных тэатрах пачасціліся аншлагі, беларуская п’еса стала жаданай госцяй на сцэнах тэатраў блізкага і далёкага замежжа.

Андрэй Макаёнак нязмушана, у ахвоту папаўняў наменклатуру жанраў беларускай камедыяграфіі. Вось якімі жанравымі ўдакладненнямі азначыў ён наступныя творы: “Таблетку пад язык” – *камедыя-рэпартаж*, “Кашмар” – *небяспечная камедыя*, “Пагарэльцы” – *пралог і эпілог адной прыватнай трагікамічнай гісторыі*, “Верачка” – *сентыментальны фельетон*, “Дыхайце эканомна!” – *калі гэта фарс, дык што ж тады рэальнасць?..* Такія, мякка кажучы, незвычайныя азначэнні прадыктаваны зусім не эпатажнымі або хуліганскімі памкненнямі аўтара. Хто добра ведае змест гэтых твораў, той пагодзіцца, што яны і сапраўды не месцяцца ў выяўленчых абсягах вядомых нам камедыйных жанраў.

На дзвях у адным з пакояў сваёй гарадской кватэры (Вайсковы завулак, 10) А. Макаёнак наклеіў выразкі з газет – назвы артыкулаў. Выбіраў іх чалавек гумарны, таму большасць былі або

недарэчныя, або двухсэнсоўныя (прынамсі, з вялікай доляй экспрэсіі). Размешчаныя ў абсалютна адвольнай паслядоўнасці, яны, тым не менш, утваралі цэласны і вельмі смешны тэкст. Гаспадар кватэры з гонарам усміхаўся: “*Гэта мая новая камедыя. Абсурдысцкая*”. Адна газетная палоска была прыклеена зверху, не ў падбор, а па дыяганалі, наўскасяк: “Калі не я – дык хто?”

Гэтая сентэнцыя можа лічыцца жыццёвай максімай А. Макаёнка. Закаранелы гумарыст і перасмешнік, ён становіўся надзвычай сур’ёзным, калі трэба было некаму дапамагчы, адстаяць справядлівасць. Ён дапамог многім. І ў выданні кнігі, і ў пастаноўцы п’ес, і ў атрыманні кватэр... Калі паспрабаваць пералічыць такія акцыі, спатрэбіцца некалькі старонак тэксту. Але ганарлівасці ў яго характары ніколі не было: адна з асноўных адметнасцей гумару – ён добра высвечвае адноснасць усяго існага. І пра гэта ў драматурга ў запасе мелася баечка-быль: *«Дык вось, здарылася гэта, калі мне мінуў чацвёрты ці пяты год. Мой дзядзька пасадзіў мяне на каня. Эмацыянальная памяць захавала гэтае самаадчуванне: верхам на кані! Самастойна! Праўда – аберуч за грыву. На кані я стаў вышэй за дзядзьку, вышэй плота, вышэй саламянай страхі, нават вышэй канпель паабал сцежкі ў гумно. Дзядзька вядзе каня на повадзе, а я... “вознесся”, адным словам. І раптам (адкуль яе чорт наслал) з канпель на сцежку выскачыла рабая свіння. Конь з перапуду ўзвіўся на дыбы. (Коні тады палахлівыя былі.) І я з гэткай вышыні чмякнуўся вобзем. А калі ачомаўся, – каля мяне галасіла маці, нехта паліваў мяне з шапкі вадой з лужыны... Ні каня, ні вышыні. Каноплі, як лес, высокія...*

З таго часу і па сёння запамніў: як бы ёмка ні адчуваў сябе на кані, як бы ўчэпіста ні трымаўся за грыву – не забывай, што ў любую хвіліну можа выскачыць з канпель рабая свіння і перабегчы дарогу, а палахлівы конь можа ўзвіцца на дыбы, і зноў можна чмякнуцца вобзем, бо, ухаліўшыся за грыву, не трэба думаць, што трымаеш бога за бараду».

Надзейней – за пісьмовым сталом. Каму патрэбна гарцаванне на кані, калі трэба столькі ўсяго перарабіць: ствараць уласныя п’есы, перакладаць калег з бліжняга і дальняга замежжа (“Трэцяе жаданне” Б. Блажака, “Дабракі” Л. Зорына, “Я, бабуля, Іліко і Іларыён” Н. Думбадзэ і Г. Лордкіпанідзэ, “Блакада” У. Іванова, “Чацвёрты” К. Сіманавы і інш.), даводзіць да ладу кінасцэнарыі (“У адзінай сям’і”, “Шчасце трэба берагчы”, “Кандрат Крапіва”, “Рагаты бастыён”, “Пасля кірмашу” і інш.), на бланках дэпутата Вярхоўнага Савета БССР слаць звароты ў розныя інстанцыі, даваць адказы выбаршчыкам...

Бо ніхто за яго гэтай працы зрабіць не мог.

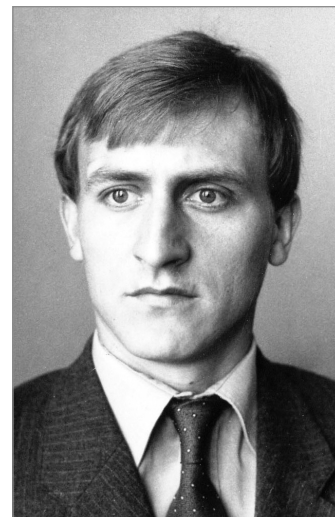
УЛАСНАЯ ПОЎНЯ

СУСТРЭЧА З АПАВЯДАННЕМ “СУЗІРАННЕ НАЧНОЙ ПОЎНІ” АЛЕСЯ НАВАРЫЧА

Алесь Наварыч – пісьменнік. Нарадзіўся 2 лістапада 1960 г. у вёсцы Відзібор Столінскага раёна. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Настаўнічаў у Дзяржынскім і Карэліцкім раёнах. З 1988 г. працуе ў рэдакцыях публіцыстычных і мастацкіх выданняў.

Шлях у літаратуру Алесь Наварыч пачаў з апавяданняў-абразкоў. Пазней часопіс “Маладосць” змясціў яго аповесць “Цкаванне вялікага звера”, а ў 1988 г. названыя апавяданні і аповесць сталі асновай першай кнігі аўтара “Рабкова ноч”. Другая кніга пісьменніка – “Ноч пацалункаў незалежнасці” (1989) – уключыла творы, народжаныя складанымі грамадскімі працэсамі канца 1980-х гг. Духам авантурызму прасякнуты самы вядомы раман А. Наварыча “Літоўскі воўк” (2005) пра паўстанне 1863 – 1864 гг.

50



Часам у метадычных распрацоўках і вучэбных дапаможніках па літаратуры сустракаеш фразы: “Пісьменнік у сваім творы хацеў паказаць...”; “Пісьменнік паказаў...”. А вучні пытаюцца: адкуль даследчыку вядома, што хацеў літаратар? Сам мастак слова не заўсёды можа сфармуляваць сутнасць творчай задумы, ды і задума не заўсёды ідэнтычная канчатковаму зместу твора. Але ёсць меркаванне, што пісьменнік не адзіны аўтар твора, а хутчэй той, каму дадзена працягваць задуму, народжаную задоўга да яго, выказаць у словах тое, што апроч яго волі накапілася ў душы чалавецтва, а не толькі ва ўласнай душы.

«Якое дзіўноцце наўкола! Павебра крышку вільготнае, але яшчэ не астыла ад дня. Перасталі рыпець далёка ў канюшыне драчы, перапёлка не б’е сваім “піць-палоць”. Уцішэлае наваколле... А поўня, якая прыгожая поўня!»*. Перад намі пачатковыя радкі з апавядання “Сузіранне начной поўні” вядомага беларускага празаіка Алеся Наварыча. Прачытаем фрагмент звыкла. Маўляў, апавяданне пачынаецца з пейзажнай замалёўкі, у якой літаратар хацеў паказаць... Стоп! Так, перад намі – пейзажная замалёўка. Але ці пра тое, што відаць воку чытаем у апавяданні? Ці ў стане зрок распазнаць дзіўноцце? Уцішэлае наваколле нібы суверэнны персанаж з уласнай душой. Чалавек і поўня хоць і роднасныя, але самастойныя адносна адно аднаго, маюць паміж сабою далёка не ціхамірныя суадносіны. Нездарма ў заключ-

ным абзацы апавядання гучыць драматычны настрой несупадзення чалавека са светам Боскай гармоніі: *“Але хлопец ненавідзеў гэтую прыгожую загадкавую поўню... Ён ненавідзеў гэты знешне прыгожы, гарманічны свет. Бо жыў на Зямлі, крывагорнай, неразумна-мыснай Зямлі”* (с. 172).

Што разбурае музыку касмічных сфер? Чытаем, даведваемся, што бацькі героя апавядання п’юць горкую. Але ці не залішне хлопец перажывае над сітуацыяй хоць і прыкрай, але не такой ужо трагічнай, каб у ёй бачыць сведчанне ўсясветнай катастрофы? Адкажам адразу: не залішне.

Каб пацвердзіць думку, спытаемся: кожны з твораў мастацкай літаратуры распавядае пра мяне ці пра кагосьці, апроч мяне? Калі пра кагосьці, дык усё лёгка, бо душы асабліва не закранае. А калі поўня свеціць менавіта нада мною, чытачом? Што тады перажываю я? (Як гэта пісьменнік пра мяне здагадаўся?) Калі так падыдем да апавядання, дык пры перачытванні кожны раз будзем знаходзіць у ім усё новыя грані: змест твора пераплятаецца з патаемным зместам душы. Чытаем – безліч усяго, перачытваем – толькі тое, што не на словах, а насамрэч дыхае жыццём. Апавяданне “Сузіранне начной поўні” – дыхае. І часу бракуе, а перачытваеш, бо яно лекавае, выратавальнае.

Такое чытанне – справа нялёгкая. Алесь Наварыч (як і кожны пісьменнік) можа прыносіць сваім апавяданнем боль. Поўня, што *“свеціць, бы той пражэктар”* (с. 171), свеціць проста ў жыццёвае бязладдзе, высвечвае ўсе слабосткі і няўдольнасці душы чалавека, маёй душы.

Сюжэт “Сузірання начной поўні” просты: хлопец-студэнт вяртаецца на вакацыі з горада ў род-

* Наварыч, А. Рабкова ноч / А. Наварыч. – Мінск, 1988. – С. 170. Далей цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з укажаннем старонкі ў дужках.

ную вёску, каб наталіцца святым подыхам роднай прыроды; і наталяецца, але з горыччу даведваецца, што бацькі ў мізэрнасці “гарэлачнага” існавання гэтага подыху не адчуваюць, нават не падазраюць пра яго. Апавяданне павучальнае, сацыяльна абумоўленае, выступае як безумоўны здабытак для грамадскага выхавання. Але гэтым змест твора не абмяжоўваецца. Герой А. Наварыча не толькі чалавек, які жыве ў грамадстве, але і непаўторны адбітак касмічнага, чалавек сусвету. І такім праз суперажыванне павінен стаць і патэнцыяльны чытач твора.

У апавяданні А. Наварыча моцна адчуваецца кантраст нябеснага і прыземленага, касмічнага і асобнага характа, чалавечай прыгажосці і “нізкасці”. Вось маці хлопца шукае прыхаваную ў торфе бутэлекку: «*Хлопец, так і не зводзячы вычэй з чароўнага дыска поўні, пачуў, як маці пачала корпацца ў прыбудоўцы, перакідаць брыкеіны торфу, пачуў кароткае “ёсць, мілая” і пад моцнае свячэнне поўні, у зіхаценні тысяч і тысяч кропель расы на вусах ячменю, пачуў агідны брыдкі гук. Нібы ў стройныя хоры анёлаў уварваўся раптам какафанічны яркат д’ябла.*

– Буль – буль – буль! – адпіла жанчына некалькі глыткаў віна. Поўня раптам заскакала перад вачыма, скрывілася ў кроплях слёз і пакацілася ў дробных пацерках на грудзі. Хлопец прыціснуў рукі да твару, каб не разраўціся...» (с. 171).

Поўня плача, разбіваецца на дробныя пацеркі з-за адной бутэлеккі. Ад зносін з падарункам д’ябла няшчасную жанчыну не могуць уратаваць ні свячэнне поўні, ні зіхаценне тысяч кропель расы на вусах ячменю, ні стройныя хоры анёлаў.

Урок, на якім будзе вывучацца апавяданне “Сузіранне начной поўні”, не павінен стаць банальным павучаннем на тэму “П’янству – бой”. Вучань (разам з настаўнікам) адчувае сябе сабратам героя апавядання. Сэнс твора не толькі ў апісанні начной поўні, якая распасціраецца над чалавецтвам, але і ў спасціжэнні касмічных глыбінь, што тояцца ў душы кожнага з вучняў. Апавяданне – слоўнае ўвасабленне тых прастораў духу, у якіх мажліва не толькі назіранне за паўсядзённасцю, але і сузіранне адвечнага.

Сузіранне і назіранне... У тлумачальным слоўніку вучань можа прачытаць такую трактоўку: “Сузіранне – у філасофіі: пачатковая ступень спазнання – пачуццёвая форма адлюстравання рэчаіснасці ў свядомасці чалавека”. Пра назіранне ж у слоўніку У. Даля чытаем: “Назіраць – разглядаць, пільна вартаваць, прыкмячаць, наглядаць, ахоўваць, трымаць”. Сузіранне (у адрозненне ад назірання) хоць і прыводзіць чытача да неабходнасці паглыблення філасофскага ўспрымання рэчаіснасці (перш за ўсё – уласнай поўні духу), але, на маю думку, не адказвае на пытанні, якія павінны ўздывацца на занятках па вывучэнні апавядання А. Наварыча. Нашто герою спатрэбілася сузіранне

поўні? Чаму кожнаму з вучняў не абысціся менавіта без гэтага апавядання пра поўню? У чым беларускасць апавядання, няўжо толькі ў мове выказвання? А можа, твор нясе ў сабе вобраз беларускага нацыянальнага менталітэту? Бацька п’яны, маці выпівае, а іх сын раствараецца ў вільготным паветры вечара, адчувае сэрцам усе праявы жыцця (у іх *крыважэрнасці, неразумна-мыснасці і ў боскіх субстанцыях усясветнага быцця, прыроды*).

Апавяданне А. Наварыча дае нам мажлівасць ад назіральнага спосабу жыцця ўзняцца да спосабу сузіральнага. Чытаючы мастацкі твор такім чынам, прыходзіш да высновы, што справа літаратуры не ў тым, каб павучаць, што добра, што дрэнна, даваць карысныя прыклады, зіхацець рэдкімі метафарамі, а ў тым, каб прыводзіць чытача ў стан, пры якім ён адчувае патрэбу ў сузіранні ўласнай поўні і знаходзіць у сабе сілы для такога сузірання.

Могуць узнікнуць пытанні да аўтара артыкула: “Чаму ён вядзе размову пра субстанцыйны, этычны змест твора, а не засяроджвае ўвагу на мастацкія яго якасці? Актуальнасць тэмы, нават складанасць праблемы – не адзіны паказчык мастацкай вартасці твора. Этычнае не жыве без эстэтычнага. Дзе размова пра мастацкія сродкі? Дзе роздум пра месца творчасці А. Наварыча ў сучаснай беларускай літаратуры?..” Многае, пра што неабходна пісаць у публікацыі, звернутаі да настаўніка, у нашым артыкуле адсутнічае. Але мы абралі іншы жанр: жанр сустрэчы. Не абмеркавання, не аналізу, а сустрэчы, задача якой – абнаўленне душы дзеля далейшага годнага руху ў паўсядзённасць. Хочацца прапанаваць свой парадак спасціжэння мастацкага вобраза: спярша палюбі, а потым зразумей. Сляпое сэрца – правадыр пры спасціжэнні літаратуры: розум жа толькі таленавіты выканаўца загадаў сэрца. А наконт таго, што этычнае не жыве без эстэтычнага ў мастацкім вобразе, дык, на маю думку, усё залежыць ад узроўню вобразнага зместу. Маральнасць – з’ява абсалютная. Пачуццё прыгожага – феномен адносны. Таму і кажу: калі мы размаўляем пра сацыяльны сэнс вобраза, дык этычнае і эстэтычнае насамрэч непадзельныя.

Гэты артыкул не альтэрнатыва афіцыйнаму аналізу літаратурнага твора, а спроба пашырыць яго гарызонты. Апавяданне “Сузіранне начной поўні” вельмі кароткае, калі мець на ўвазе аб’ём тэксту. Але яно, як мне падаецца, дае ўяўленне не толькі пра творчасць паважанага майстра, але і пра духоўны настрой беларускай літаратуры. Асабліва сць менталітэту беларусаў – абвостраная філасафічнасць, шляхетнае адчуванне ўнутранага сусвету асобы з праяўленнем у ім найвышэйшай духоўнасці быцця, пошук той маральнай поўні, без якой немагчыма годнае жыццё чалавека ў свеце.

Юры ПАТАЛКОЎ,
кандыдат філалагічных навук.



МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

СЛОВА ПРА МІХАІЛА СУДНІКА



100

21 лістапада спаўняецца 100 гадоў з дня нараджэння вядомага беларускага лінгвіста, буйнога арганізатара беларускай навукі, члена-карэспандэнта НАН Беларусі Міхаіла Раманавіча Судніка.

Нарадзіўся М. Суднік у вёсцы Пяціцольва Палацкага раёна Віцебскай вобласці. Сялянскае асяроддзе, працоўны побыт беларускай вёскі, народныя традыцыі, бурнае нацыянальнае жыццё пачатку ХХ ст. паўплывалі на фарміраванне асобы Міхаіла Раманавіча. На ўсіх этапах доўгага і вельмі няпростага жыцця яго заўсёды вызначалі такія чалавечыя якасці, як сумленнасць, працавітасць, адказнасць за справу, добразычлівасць і патрабавальнасць да сябе, калег і сяброў, спагадлівасць, любоў да роднай зямлі і імкненне працаваць на карысць свайго народа, роднай беларускай мовы і культуры. М. Суднік назаўсёды звязаў свой лёс з высакароднай працай настаўніка, а пазней – вучонага-лінгвіста. Закончыў Палацкі педагагічны тэхнікум, Мінскі педагагічны інстытут. Працаваў намеснікам дырэктара па выхаваўчай рабоце ў дзіцячым гарадку вёскі Быкаўшчына былога Ветрынскага павета, загадчыкам навучальнай часткі і выкладчыкам мовы і літаратуры ў Віцебскім педагагічным вучылішчы.

У гады Вялікай Айчыннай вайны М. Суднік настаўнічаў на Тамбоўшчыне і ў Кіргізіі. З ліпеня 1943 г. працаваў у апарате Наркамсветы БССР. У 1944 г. па рашэнні Савета Народных Камісараў БССР яго накіравалі ў Нацыянальную акадэмію навук Беларусі (тады Акадэмію навук БССР) для ўкладання “Руска-беларускага слоўніка”. З гэтага часу ўсё жыццё вучонага было звязана з беларускім мовазнаўствам і з Акадэміяй навук. Сваю разнастайную і шматгранную навуковую дзейнасць М. Суднік на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў плённа спалучаў з вялікай навукова-арганізацыйнай і грамадскай дзейнасцю. Ён займаў пасады вучонага сакратара Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва (1948 – 1951), Інстытута мовазнаўства (1951 – 1952), загадчыка сектара тэрміналогіі (кастрычнік 1951 – 1956), дырэктара Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі і адначасова загадчыка аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі (чэрвень 1957 – люты 1985). Менавіта ў гэтыя гады адбывалася станаўленне Інстытута мовазнаўства як галоўнай навукова-даследчай установы краіны, у якой праводзіліся планамерныя навуковыя даследаванні па беларускай мове і славянскім мовазнаўстве. На пасадзе дырэктара інстытута М. Суднік шмат увагі аддаваў падрыхтоўцы навуковых кадраў, фарміраванню новых навуковых напрамкаў. У гэты перыяд у інстытуце разгарнуліся шырокамаштабныя даследаванні беларускіх народных гаворак, ствараліся першыя акадэмічныя граматыкі беларускай мовы, пачалася праца над гістарычным і этымалагічным слоўнікамі беларускай мовы.

Навуковыя інтарэсы М. Судніка знаходзіліся перш за ўсё ў сферы беларускай лексікаграфіі, дзе ён праявіў сябе і як даследчык-тэарэтык, і як практык, прымаючы непасрэдны ўдзел у стварэнні многіх слоўнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Вучоны таксама плённа займаўся праблемамі беларускага правапісу, навуковай тэрміналогіі, антрапанімікі. Вынікам тэарэтычных росшукаў у галіне беларускай гістарычнай лексікаграфіі стала кандыдацкая дысертацыя “Да гісторыі беларускай лексікаграфіі XVI – XVII стст.”, якую даследчык паспяхова абараніў у 1953 г. Прызнаннем вялікага ўкладу М. Судніка

ў развіццё беларускага мовазнаўства стала абранне яго ў 1970 г. членам-карэспандэнтам НАН Беларусі. З яго імем звязаны ўсе буйныя слоўнікі беларускай мовы, падрыхтаваныя ў Інстытуце мовазнаўства ў пасляваенныя гады. Яны забяспечылі беларускай мове статус высокаразвітой літаратурнай мовы з багатым слоўнікавым складам, якая можа паспяхова абслугоўваць усе камунікацыйныя патрэбы сучаснага грамадства.

Першай самастойнай лексікаграфічнай працаўдзяляльніцай вучонага стаў “Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы”, падрыхтаваны ў суаўтарстве з М. Лобанам і выдадзены ў 1948 г. Гэты слоўнік вытрымаў шэраг перавыданняў і быў шырока запатрабаваны перш за ўсё ў практыцы школьнага навучання. Ён стаў настольнай кнігай і практычным дапаможнікам для многіх пакаленняў беларускіх школьнікаў і настаўнікаў.

Міхаіл Раманавіч Суднік – адзін з пачынальнікаў і асноўных укладальнікаў “Руска-беларускага слоўніка”. Праца над ім пачалася яшчэ ў 1944 г., а выйшаў даведнік у 1953 г. пад рэдакцыяй Я. Коласа, К. Крапівы і П. Глебкі. Гэтая фундаментальная і ўнікальная па сваім характары і аб’ёме фактычнага матэрыялу праца стала адметнай з’явай у беларускай лінгвістыцы, дзе практычна былі вырашаны многія тэарэтычныя праблемы беларускага мовазнаўства другой паловы XX ст., у прыватнасці нармалізацыі слоўнікавага складу беларускай літаратурнай мовы, навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, беларускай арфаграфіі.

Пасля была не менш адказная і плённая праца над “Беларуска-рускім слоўнікам” (1962; 3-е выд. 2003). Стварэнню гэтага слоўніка папярэднічала вялікая праца па ўсебаковым даследаванні мовы беларускай мастацкай, публіцыстычнай, навукова-папулярнай літаратуры, якая была праведзена менавіта пад кіраўніцтвам М. Судніка.

Наступным этапам у лексікаграфічнай дзейнасці М. Судніка можа лічыцца праца над першым у гісторыі беларускай лексікаграфіі найбольш поўным нарматыўным “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы” (у 5 т., 6 кн.; 1977 – 1984). Гэты слоўнік адлюстравваў лексіку беларускай літаратурнай мовы другой паловы XX ст. і сёння застаецца найбольш аўтарытэтным даведнікам па беларускай мове. Вучоны быў ініцыятарам і адным з асноўных стваральнікаў аднатомнага “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (1996; 5-е выд. 2005).

Пяру М. Судніка належыць і яшчэ адна ўнікальная па сваім характары лексікаграфічная праца – “Слоўнік асабовых уласных імён” (1965; 2-е дапр. выд. 2005). Гэты слоўнік стаў фактычна першым у беларускім мовазнаўстве нарматыўным даведнікам, у якім сабраны практычна ўсе вядомыя ў Беларусі мужчынскія і жаночыя

ўласныя імёны. Слоўнік мае арыгінальную структуру і ўключае беларуска-рускую і руска-беларускую часткі, а таксама ўстарэлыя і новыя рэдкаўжывальныя імёны, ён і цяпер застаецца асноўным нарматыўным даведнікам для работнікаў аддзелаў загс, натарыяльных кантор, пашпартных сталоў і інш.

Міхаіл Суднік прымаў актыўны ўдзел у распрацоўцы такіх прац, як “Руска-беларускі слоўнік грамадска-палітычнай тэрміналогіі”, “Руска-беларускі слоўнік па механіцы грунтоў і фундаментабудаванню”, “Атлас БССР (беларуска-руская геаграфічная наменклатура)” і інш. У складзе міжнароднага славістычнага навуковага калектыву ўдзельнічаў у падрыхтоўцы чатырнаццацімоўнага “Слоўніка славянскай лінгвістычнай тэрміналогіі” (тт. 1 – 2. Прага, 1977 – 1979).

Тэарэтычную і практычную лексікаграфічную дзейнасць М. Суднік гарманічна спалучаў з працай па ўдасканаленні беларускага правапісу. Навуковай грамадскай нашай краіны добра вядомы артыкулы вучонага, прысвечаныя праблеме гісторыі фарміравання арфаграфічнай сістэмы беларускай мовы, яе асноўным прынцыпам. Міхаіл Суднік – адзін з укладальнікаў поўнага зводу “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (1959), які лёг у аснову новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, што ўступіла ў дзеянне з 1 верасня 2010 г.

Вялікую ўвагу ў сваёй дзейнасці М. Суднік аддаваў умацаванню і пашырэнню навуковых сувязей з вучонымі іншых славянскіх краін. Як старшыня Беларускага камітэта славістаў (1959 – 1985) і член Міжнароднага камітэта славістаў (1973 – 1985), а таксама член Камісіі па славянскай лінгвістычнай тэрміналогіі ён годна прадстаўляў нашу краіну і беларускую лінгвістыку ў гэтых аўтарытэтных міжнародных славістычных арганізацыях. Можна без перабольшання сцвярджаць, што ўся дзейнасць М. Судніка ў Міжнародным камітэце славістаў была накіравана на павышэнне міжнароднага прэстыжу беларускай мовы, беларускага мовазнаўства і беларускай славістыкі ў цэлым.

Пра грамадскае прызнанне заслуг М. Судніка перад беларускім народам сведчаць ордэн “Знак пашаны”, медалі, званне заслужанага дзеяча навукі БССР і інш. У Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі захоўваецца светлая памяць пра Міхаіла Раманавіча як пра высокаінтэлігентнага, добразычлівага і спагадлівага чалавека, таленавітага вучонага-лінгвіста, які ўсё сваё жыццё прысвяціў беларускай мове і беларускаму народу.

Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Юрый БАБІЧ

“ШЭРЫЯ ВОЧЫ, ШЭРЫЯ ПТУШКІ...”

ШЭРЫ КОЛЕР І ЯГО АДЦЕННІ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Паводле ТСБМ, “шэры – колер, які атрымліваецца пры змяшэнні чорнага і белага; колер попелу”. Акрамя таго, у залежнасці ад кантэксту згаданы прыметнік можа мець і іншыя трактоўкі: “хмурны, не сонечны (пра надвор’е); бясколерны, бледны зместам, які не ўражае; непрыкметны знешне і ўнутрана, нецікавы”, а таксама ўваходзіць як састаўная частка ў склад некаторых заалагічных і батанічных назваў (*шэры папугай, шэрая качка*). Нягледзячы на дастаткова шырокі сінтагматычны патэнцыял, у розных сітуацыях ужывання колеравая сема ў той ці іншай ступені часцей прысутнічае, чым наадварот. Шэры разам з карычневым адносяць да так званых “патухлых колераў” [1, с. 15], замацоўваюць за ім сімвалічнае значэнне беднасці, нудоты і тугі. Але ў той жа час гэты колер мае станоўчы кагнітыўны патэнцыял у многіх культурах, напрыклад, на Усходзе (Кітай, Японія, Індыя) лічыцца спакойным, нейтральным, які пазітыўна ўспрымаецца зрокам.

Цікавым бачыцца аналіз дэфініцый згаданага каляроніма ў іншых, роднасных мовах. Так, “Uniwersalny słownik języka polskiego” пад рэдакцыяй С. Дубіша трактуе шэры “як мешаніну белага з чорным; сівы; які нічым не вылучаецца, малазначны”. С. Ожагаў вызначае яго як “колер попелу, дыму”, “Современный толковый словарь русского языка” пад рэдакцыяй С. Кузняцова падае як “колер попелу, дыму, асфальту, мышы”. Аднак у слоўніках робіцца спроба атаясамліваць *шэры* з пэўнымі рэаліямі, больш-менш блізкімі паводле афарбоўкі. Паколькі колер успрымаецца ў першую чаргу візуальна, то і асацыіруецца з прадметам, які мае падобную афарбоўку. Менавіта візуальны крытэрыі лічыць асноўным і расійскі лінгвіст А. Рахіліна, прапануючы ўспрымаць колераабазначэнне праз тэзу “які дрэнна відаць” [2, с. 180].

Але, на нашу думку, такі падыход з пункту гледжання развіцця канатацый, вобразна-выяўленчага і кагнітыўнага патэнцыялу колеракода выглядае ў значнай ступені фармальным, павярхоўным, бо літаратурны тэкст акумулюе ўвесь спектр індывідуальна-аўтарскіх асацыяцый, так ці інакш адлюстроўвае мастацкі досвед пісьменніка, што патрабуе ўсебаковага і глыбокага асэнсавання. І тут мы маем справу ўжо з лінгвістычнай сімволікай, якая ўзнікае “ў выніку спалучаль-

насці вербальных кампанентаў, складваецца ў калектыўнай моўнай свядомасці” [3, с. 88]. Гэта значыць, што ў мастацкім дыскурсе не толькі выяўляецца ўласнааўтарская трактоўка моўнага факта, але і ў значнай ступені перадаецца яго абагульнены нацыянальны вобраз.

На першы погляд шэры колер бачыцца пазбаўленым усякіх вартасцей, невыразным і ўвогуле зусім не колерам. Але “вобраз свету, адлюстраваны ў мове, у многіх важных дэталях адрозніваецца ад навуковай карціны свету” [4, с. 629]. У міфалагічных слоўніках *шэры* можа асацыіравацца з зямлёй і прарастаннем або трактавацца як сімвал сталасці і мудрасці [5, с. 114 – 115].

У творах беларускіх пісьменнікаў лексемы са значэннем шэрага колеру выкарыстоўваюцца з рознай прадуктыўнасцю і з рознымі мастацкімі задачамі. Так, колераабазначэнне дастаткова абмежавана ўжываецца ў праявічых і паэтычных творах Янкі Купалы: намі адзначаны толькі чатыры выпадкі. Напрыклад: *Кусочак вам паперы – / Не белы і не шэры* (Сон на кургане). Аднак невялікая частотнасць гэтых лексем не адмаўляе іх мастацка-выяўленчай значнасці. На карысць апошняй сведчыць выкарыстанне прыметніка як эпітэта: *З поля гадзінаю шэраю / Вярнуся* (Адзін). Дарэчы, устойлівае спалучэнне *шэрая (шарая) гадзіна* – досыць прадуктыўнае ў мове твораў айчынных аўтараў і азначае, паводле ТСБМ, “змрок вечарам пасля заходу сонца”. Але ў мастацкім радку звычайна не проста даецца канстатацыя гэтага звыкллага факта прыроды, а рэалізуецца куды больш глыбокі сэнс: настае вечар, паступова робіцца цёмна, і гэта ўжо само па сабе ўтрымлівае нейкую таямніцу, падсвядома рыхтуе чытача да разумення нейкіх прыхаваных сэнсаў, пераводзіць звычайную сінтагму на ўзровень сімволікі або нават выклікае шэраг сімвалічных напластаванняў, якія ў сукупнасці працуюць на выяўленне асноўнай ідэі фрагмента: *Вось апошні валасок пагас, / Прыцемак плыве ўжо над нізінай. / Гэты час на Случчыне ў нас / Называюць шэраю гадзінай* (В. Вітка. Шарая гадзіна); *Імглою шэраю спавіўся ўвесь абшар, / Бязрозка шэпчацца*

Размова пра колерава-светлавую эстэтыку ў творах беларускіх пісьменнікаў вядзецца з 2007 г. **Юрый Бабіч** разгледзеў колеры: белы (2007, №№ 3, 4), чырвоны (2007, № 9), аранжавы (2007, № 10), жоўты (2008, № 3), зялёны (2008, № 6), залаты (2008, № 11), сіні (2009, № 1), блакітны (2009, № 7).

з чырвонаю калінай, / На небе выплылі грамады сонных хмар, / Туманы сцелюцца над волкаю далінай (К. Буйло. Шэрая гадзіна).

Паколькі шэры колер з'яўляецца змешаным, выступае як спараджэнне белага і чорнага, то ў моўнай плыні адзін з гэтых каляронімаў – белы або чорны – часта дамінуе ў плане семантычнага аб'ёму, утрымлівае своеасаблівую ідэнтыфікацыйную сему, канкрэтызуе ў тых ці іншых адносінах шэры. А. Вязбіцкая адзначае, што тут “адзін кампанент заўсёды ўспрымаецца як больш важкі... Шэры ўяўляецца як разнавіднасць чорнага, а не белага” [6, с. 278]. Падобнай думкі прытрымліваецца і іншы вядомы польскі лінгвіст Р. Такарскі: “Шэры – гэта асветленая ці менш чорная чарната” [7, с. 67]. Можна сказаць, што ў шэрым крыху менш негатывінага, чым у чорным. У такіх выпадках мастацкі вобраз у свядомасці рэцыпіента ўзбагачаецца дадатковымі асацыяцыямі, а разам з тым удакладняецца, канкрэтызуецца.

Часта ў тэксце выразна выяўляецца своеасаблівая семантычная і сімвалічная інфільтрацыя двух ахраматычных каляронімаў – шэрага і чорнага або шэрага і белага – нават пры адзінкавым згадванні апошніх кампанентаў. Падобны разгорнуты колеравобраз, калі шэры ўтварае адзінае мастацкае цэлае з іншымі ахраматычнымі лексемамі, характэрны для творчасці многіх айчынных пісьменнікаў: *На пагрозлівым фоне хмары здаваліся белымі нават шэрыя будынкі ўдалечыні* (У. Караткевіч. Нельга забыць); *Старажытная шэрая мыш пакрысе святлела і ўжо ў мінулым стагоддзі набыла шляхетны белы колер, які ў геральдыцы, як вядома, аднаўдае срэбру і азначае чысціню, дабро і незалежнасць* (У. Арлоў. Ордэн Белаі Мышы); *Вочы гарэлі нейкім агнём, а твар быў шэры, ажно чорны...* (І. Шамякін. Глыбокая плынь).

Найчасцей за шэрым замацоўваецца ўсё ж такі выразная адмоўная канатацыя. Звычайна як негатывіны гэты каляронім выступае ў творах Васіля Быкава. Такая характарыстыка можа праяўляцца ў большай ці меншай ступені, але яна прысутнічае. Так, у наступных фрагментах назіраецца паступовая актуалізацыя пеярэтыўнасці: *У самым небе млеў шэры, як крыло курапаткі, прысыпаны снегам хрыбет* (Альпійская балада); *Сцепаніда неадрыўна ўзіралася ў шэры вечаровы прыцемак над шырокім прасцягам поля, дзе хутка раставалі ў шэрасці высялкоўскія хаты* (Знак бяды); *Лугавіна побач ляжала па-восеньску шэрая і пустая...* (Сцюжа); *Сонца ўжо схавалася за хмарай, па-вясноваму голае шэрае поле тужліва азмрочылася, але яшчэ было відно і ціха* (Сваякі). Характэрны падтэкст выяўляецца і ў іншых аўтараў: *Дрэвы яшчэ не распусціліся, былі брудна-шэрыя і рэзка вырысоўваліся на фоне густой зеляніны маладога ельніку* (У. Дамашэвіч. Між двух агнёў). Тут, на-

прыклад, негатывіў узмацняецца першай часткай колеракампазіта і адпаведным афармленнем фону: *брудна-шэрыя на фоне зеляніны*. У наступных прыкладах паступовая змена адцення выклікае неспакой, настройвае чытача на іншы эмацыянальны лад: *Нядаўна яшчэ лагоднае, блакітнае возера зрабілася змрочным, цёмна-шызым, пакрылася высокімі сярдзітымі хвалямі...* (В. Вольскі. Чайкі над Нараччу); *То возера блакітнае, то цёмна-сіняе, то зялёнае, то шэрае, сярдзітае і непрыгляднае* (тамсама). Выразна відаць: як толькі возера стала шэрае – адразу зрабілася сярдзітае і непрыгляднае. “Праекцыя тэксту, якая ўзнікае ў чытача, – заўважае расійскі лінгвіст В. Бялянін, – з'яўляецца вынікам уключэння зместу тэксту ў сэнсавае поле рэцыпіента” [8, с. 113]. Усе колераэлементы так ці інакш падсвядома фарміруюць прастору, афарбаваную ў шэрае, актуалізуюць у памяці іншыя лексічныя адзінкі, цесна звязаныя з колеракодам у семантычным і сінтагматычным аспектах, і ў выніку актывізуецца кагнітыўная дзейнасць чытача. А выкарыстаны ў кантэксце ваенных падзей шэры ўжо сам па сабе ўзмацняе негатывіны асацыяцыі: *Дождж, якому ўсё было абьякава, то спорна сыпаў, то абыва церушыўся, а блакітна-шэрыя канваіры то проста механічна, то з тым самым варожым металам у голасе крычалі...* (Я. Брыль. Птушкі і гнёзды). Прыгадаем тут адначасова “шэрыя роты” – сімвал цемрашальства – з аповесці “Цяжка быць богам” расійскіх пісьменнікаў братоў Стругацкіх.

Шэрасць, па сутнасці, універсальнае ўвасабленне не самых станоўчых якасцей асобы. Прыгадаем меркаванне Р. Такарскага, што “шэры чалавек – гэта сінонім абсалютнай пасрэднасці, адсутнасці якіх-небудзь значных уласцівасцей” [7, с. 63]. Іншымі словамі – ніхто: *Падыйшоў нейкі шэранькі чалавечак і скоразаворкай кінуў: – Ты ведаеш, Касабука, у нас сёння ўстаноўчы сход краязнаўчага таварыства* (А. Мрый. Тварам да вёскі); *Нейкі шэры чалавек, увесь гнуткі, нібы бяскосць, пачуўшы імя, названае сівавусым, праштурхаўся праз натоўп* (У. Караткевіч. Хрыстос прызямліўся ў Гародні). Адмоўная канатацыя ў папярэдніх фрагментах уласціва ўвогуле канкрэтным назоўнікам, з'явам матэрыяльнай прыроды. І значна радзей фіксуецца выпадкі вобразнай пеярэтыўнай характарыстыкі абстрактных паняццяў. Гэта ў пэўным сэнсе яшчэ больш цікава: *Столькі водару-паху разліта ў наветры, / Столькі фарбаў і колераў роднай зямлі, – / Што павек не паверу, каб тут у паэнтаў / Сумна-шэрыя, посныя песні былі* (Н. Гілевіч. Бакінскі экспромт).

Асобна варта разгледзець ролю каляроніма шэры ў партрэтным апісанні персанажа. У першую чаргу звяртае на сябе ўвагу колер адзення, якое можа шмат што сказаць пра ўладальніка: *Да са-*

мых халадоў Насцечка прыходзіла ў школу ў шар-
сцяной кофтацы, **шэрай**, у карычневыя палос-
кі... (К. Чорны. Насцечка). Тут пісьменнік выразна
акрэслівае колеравую гаму адзення гераіні. Гэта
асабліва важна, бо сёння нам цяжка ўявіць, што
апраналі ў школу дзеці ў той час. Паказальнае апі-
санне адзення бачым у Вольгі Іпатавай: *Мякка за-
ззяў у аконным святле ільсняны мех, пераліваючы-
ся чорным, шэрым, белым* (За морам Хвалынскім).
Як можна заўважыць, у адным мікракантэксте
сканцэнтравана ўся ахраматычная гама. З’ява да-
волі рэдкая і тым больш знакавая. І калі тут вы-
яўляецца станоўчая канатацыя, то ў наступных
фрагментах, наадварот, адмоўная: *У скверыку ся-
дзіць яна / Штодзень і грэецца на сонцы. / Сукен-
ка з цёмнага сукна. / У шэрай хустцы і ватоўцы*
(К. Буйло. “У скверыку сядзіць яна...”); *Хадзіў гер
Ракаў... у чаравіках, у шэрай несмяротнай кепач-
цы і пры вусах, даражаватых і сціпла апушчаных
канцамі ўніз* (Я. Брыль. Птушкі і гнёзды). Эпітэт
несмяротны, ужыты ў апошнім сказе пры каля-
роніме, дастаткова нечаканы, індывідуальна-аў-
тарскі. Але гэта толькі ўзмацняе ўражанне. Ці-
кавым уяўляецца меркаванне Л. Міронавай ад-
носна адзення шэрага колеру. Яна адзначае, што
шэры колер “як быццам хавае асобу таго, хто яго
носіць, ахінае не толькі яго цела, але і душу, па-
колькі іншыя колеры пра што-небудзь кажуць, а
шэры нібы маўчыць” [1, с. 51]. Заўважым, аднак,
што шэрае адзенне ў творах замежнай літаратуры
нярэдка ўспрымаецца як прыгожае, элегантнае.
Прыгадаем тут хоць бы “*даму ў шэрым*” – Ірэн – з
“Сагі пра Фарсайтаў” Д. Галсуорсі – своеасаблівы
ідэал вытанчанасці і шляхетнасці.

Можна сцвярджаць, што пры характарысты-
цы вачэй персанажа шэры колер рэалізуе ста-
ноўчую або, прынамсі, нейтральную канатацыю:
Шэрыя вочы спагадліва і стомлена глядзелі на
Андрэя (У. Караткевіч. Нельга забыць); *Ах вочы,
вочы! Шэрыя, пушыстыя ад веек* (У. Караткевіч.
Сівая легенда); *Я гляджу ў вадзяніста-шэрыя
вочы стральца* (У. Арлоў. Сны імператара); *Здзіў-
ляюць і вочы – яны, аказваецца, зусім не сінія, яны
шэрыя...* (В. Быкаў. Трэцяя ракета). Сінтагма *шэ-
рыя вочы* – асабліва адметны і паказальны кампа-
нент колерава-светлавой эстэтыкі Якуба Коласа.
У прыватнасці, толькі ў трылогіі “На ростанях”
намі выяўлены пяць выпадкаў такога апісання
вачэй з рознай ступенню колерава-светлавой на-
сычанасці: *На парозе стаяў... невысокі чалавек з
белым, даволі прыгожым тварам, з цёмна-шэры-
мі вачамі; Хрыпач... быў ужо стараваты чала-
вечак невысокага росту, сінявата-шэрыя вочкі
яго бегалі, як у злудзея; Памочнік пісара быў яшчэ
зусім малады бязвусы хлапчук з маленькімі шэ-
ранькімі вочкамі; Светла-шэрыя вочы, сярэд-
ні рост палешука... стасаваліся з агульным ма-*

люнкам палескай прыроды. Відаць, што сінтаг-
ма *шэрыя вочы* ўспрымаецца пазітыўна. Дарэчы,
гэтая акалічнасць выяўляецца і ў творах нека-
торых замежных аўтараў. Згадаем, напрыклад,
“*шэравокага караля*” ў Г. Ахматавай. Так, вочы як
сапраўднае люстэрка душы звычайна не маюць
маркіраванай шэрым колерам адмоўнай каната-
цыі. Таму выключэннем трэба лічыць іх апісанне
Іванам Шамякіным у наступным кантэксте: *Тоня
не прыгажуня: востры носік. Шэрыя маленькія
вочы...* (Трывожнае шчасце). Тут шэрыя вочы не
прыкмета прыгажосці.

Асабліва роля належыць каляроніму *шэ-
ры* ў адлюстраванні адценняў аб’ектаў жывой
і нежывой прыроды. У мове твораў айчынных
майстроў слова адпаведны эпітэт у падобных
выпадках надзвычай прадуктыўны і ўводзіць
ца ў кантэкст пры апісанні птушак, жывёл і на-
ват рыб: *Я пакінуў хату, кінуў вершы, / Блукаю
на лесе, як дзівак. / Мяне кліча ў госці друг мой
лепшы – / Шэры дрозд – цудоўнейшы спявак*
(П. Панчанка. Вясною); *Спіць чапля. / На адной
назе / Стаіць сабе ў траве. / А жораў шэры ў сі-
няве / Курлыкканне нясе* (М. Калачынскі. “Ёсць
такая рака...”); *Густая сетка дробных птушы-
ных слядоў сведчыць аб тым, што тут нядаўна
дружным шэрым табунком прабягала чарада
курапатак* (Э. Самуілёнак. Паляўнічае шчас-
це). Птушкі ў творах беларускіх пісьменнікаў, у
першую чаргу, менавіта шэрыя. Прычым птуш-
кі розныя. Канцэптually важна ў Янкі Купа-
лы, напрыклад, вобраз савы: *Совы шэрыя / Пе-
раклікаюцца* (Над магіламі); *Чаго шэрыя / Совы
ўзгукалісь?* (Чаго хмурыцца?). У абодвух купа-
лаўскіх фрагментах на першым плане не ўласна-
колеравая сема, а выразна акрэсленая сімволіка,
адмоўная канатацыя, што можна лічыць харак-
тэрнай асаблівасцю індывідуальна-аўтарскага
колераўспрымання паэтам ахраматычнай гамы.
“Калі колеравая прымета актуалізавана і пака-
зана ў паэтычным плане як важны сродак, тады
такая прымета не проста колер... а сімвал”, – пі-
ша расійскі лінгвіст В. Колесаў [9, с. 120]. І зусім
іншы псіхалагічны фон ствараецца пры апісанні
жывёл і рыб: *Там то ляжаць, то пасуцца белыя
і шэрыя барадатыя козы* (Я. Брыль. Птушкі і
гнёзды); *Шэрыя рыбка называюцца печкурамі*
(тамсама). Тут, фактычна, маем справу са сты-
лістычна-нейтральным ужываннем.

Пры характарыстыцы з’яў нежывой пры-
роды колеракод *шэры* вызначаецца надзвычай
шырокім сінтагматычным патэнцыялам. Розная
часцінамоўная прыналежнасць лексем дазваляе
аўтарам вырашаць цэлы спектр мастацкіх за-
дач, адлюстроўваючы адначасова нацыяналь-
ную спецыфіку кагнітыўнай прасторы колеру:
Было не цёмна, не так, як мінулымі начамаі, а

шаравата, і ў гэтай шэрані кідалася ў вочы, якое ўсё навокал белае, чыстае, як бы прыбранае да свята (І. Мележ. Людзі на балоце); *Ужо змрок густою шэрасцю аплёў зямлю...* (Ц. Гартны. Сокі цаліны); *Вось вецер найшоў на таполі / І полымя збіў з верхавін, / Шарэла жытнёвае поле, / Дыхнула туманам з лагчын* (К. Кірэенка. Заход сонца); *А ў нас так шэра! А ў нас так нудна!* (У. Караткевіч. Калумбы зямлі незнаёмай); *Скрозь імгліста-мільгатлівую гушчыню дажджу невыразна акрэсліваліся пашарэлыя абрысы будынкаў, вуліц, дрэў* (Т. Хадкевіч. Песня Дзвіны).

“Шэрае – ёсць няўсцешная нерухомасць”, – сцвярджаў В. Кандзінскі ў сваёй фундаментальнай працы “О духовном в искусстве”. Але, аналізуючы творы беларускіх мастакоў слова, наўрад ці можна пагадзіцца, што *шэры* – гэта сапраўды нерухомасць. Тут яскравым прыкладам можа служыць фрагмент з рамана Кузьмы Чорнага “Ідзі, ідзі”: *Ноч ішла з-над хмарных вышынь паволі, распускала шэрыя засцілы скрозь, ад краю неба і да краю, цераз поле і лясы. Якое было ў той вечар неба! Хмары рваліся і плылі. Чырвоных жа каснікоў яны кранулі позна, дык скрозь змрок доўга чулася святло. Яно дзесьці блізка і раставала ў шэрай руховасці. Апошняя сінтагма – у шэрай руховасці – вельмі добра адлюстроўвае спецыфіку ўспрымання пісьменнікам шэрага. І ўвогуле, як можна пераканацца, у мастацкім дыскурсе беларускіх аўтараў каляронім нярэдка набывае дадатковыя якасныя і дынамічныя рысы, атрымлівае пэўныя семантычныя і сімвалічныя напластаванні: *шарая гадзіна, халаднаватая шэрань, густая шэрасць, поле шарэла, пашарэлыя абрысы, было шаравата* і г. д.*

Можна меркаваць, што каларыстыка беларускай прыроды цесна знітаваная з шэрым колерам. І гэта пры тым, што ў нас няма ні гор, ні пустынь, пры апісанні якіх традыцыйна дамiнуюць менавіта шэрыя фарбы. Разам з тым адзначым, што ў мастацкіх тэкстах айчынных аўтараў нярэдка сустракаецца маляўнічая характарыстыка горнага ці пустыннага ландшафту, насычанага шэрымі адценнямі: *На даляглядзе ўзнімаліся невысокія шэрыя горы* (І. Шамякін. Злая зорка); *Упершыню Алекса бачыў пустыню. Яна сапраўды ашаламляла нязвычайна чалавека. Агromністая прастора. Пад нагамі – шэрая, расколатая трэшчынамі, бялесая пляцоўка, якая блішчыць пад сонцам, нібы адпаліраваная* (В. Іпатава. За морам Хвалынскім).

Асобна варта сказаць пра спецыфіку ўжывання ў беларускіх мастацкіх тэкстах слова *шэрань*. ТСБМ падае ажно чатыры дэфініцыі гэтага назоўніка, але ў кожнай так ці інакш выяўляецца апрадмечаная колеравая прымета. Таму ў любым радку лексема *шэрань* успрымаецца як каляронім, або, прынамсі, выконвае амбівалент-

ную функцыю: *Ледзянее ў шэрані рабіна / Па адцеўшай сонечнай вясне* (Т. Кляшторны. “Зацвілі сярэбраныя росы...”); *Зіма. Снягі. Мароз. Завеі. / Дарога звонкая, як сталь. / Бярозы ў шэрані сівуюць, / Палі бялеюць, як паркаль* (П. Глебка. Зіма); *...ужо некалькі дрэў чарнелі на шэрані неба перад рэдкімі кустамі, як залапаталі коннікі полем паўз гасцінец* (К. Чорны. Трыццаць год). У апошнім фрагменце *шэрань* выступае ў якасці фону і ў нейкай ступені замяняе белы колер – утвараецца, па сутнасці, кантраст. Цікава, што ў рускай мове за адпаведнымі эквівалентамі – *иней, изморозь* – колеравае значэнне не замацавалася. У нас жа колеравая сема ў назоўніку актуалізуецца праз асацыяцыю з роднасным прыметнікам *шэры*, што істотна павялічвае мастацка-выяўленчы і кагнітыўны патэнцыял колеракода.

Нягледзячы на ахраматычную спецыфіку, колеракод *шэры* мае дастаткова разгалінаваную сістэму колераэлементаў. Так, прадуктыўна ў мове мастацкай літаратуры ўжываюцца прыметнікі-кампазіты: *Малінава-шэрым* свяцілася вогнішча, *шэры* попел хутка зацягваў яго (В. Іпатава. За морам Хвалынскім); *Даліна ўнізе ляжала сінявата-шэрая, абрысы яе размываліся ўдалечыні* (тамсама); *Кірыла паглядзеў у акно і ўбачыў, што неба, яснае з раніцы, завалакла бела-попельная смуга* (І. Шамякін. Сэрца на далоні); *Неба зрабілася шэра-попельным* (тамсама); *Цёмна-шэрыя шырокія вочы глязелі на спакойную плынь Дняпра* (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім); *Хрыбтамі стаялі над Нёманам чорна-шызыя навальнічныя хмары* (У. Караткевіч. Хрыстос прызямліўся ў Гародні). У апошнім фрагменце асновай кампазіта выступае колераэлемент *шызы* – “цёмна-шэры з сіняватым адлівам”. Гэты прыметнік вызначаецца высокай частотнасцю ў творах Васіля Быкава, пераважна ўжываючыся як эпітэт да апелятыва *хмара*: *Усё неба ўгары аблажыла шызыя мутная хмара...* (Альпійская балада); *У ветраным небе густа плылі шызыя, набрынялыя сцюжай, хмары* (Праклятая вышыня). Сярод іншых някодавых лексем адзначым словы *папялясты* (*папялісты*), *мышасты*, *алавяны*, *грыфельны*, *сталёвы*: *Смаргдавыя літары на шэрай аснове гледзеліся, па-мойму, не горш за малахітавы кулон на тваёй купленай у краме “second hand” папялястай кофточцы* (У. Арлоў. Ордэн Белай Мышы); *Ад лугавых узгоркаў, выталеных сонцам да попельнага колеру, дыхала сумным настроем восені* (І. Шамякін. Сэрца на далоні); *Паблізу ганка стаяў прывязаны да слупка ў плоце асядланы мышасты конь* (Т. Хадкевіч. Па дарозе да Дзвіны); *Па нешматлікіх галінах, па пацямнелай ад вільгаці белай кары спываюць алавяныя струмені дажджу* (У. Караткевіч. Дрэва вечнасці); *І недзе паміж грыфельнымі хмарамі на хвіліну праяснеў незвычайным*

для восені блакітам лапiк неба (У. Караткевіч. Нельга забыць); Пачало насоўвацца нізкае *сталёвае* неба (тамсама). У асобных выпадках колер перадаецца апісальным шляхам: *Абывацелі ўбачылі яшчэ дужа доўгі, як у бусла, нос, рабы твар (як быццам ноччу на ім гарох малацілі) і круглую, зямнога калёру, кепку на галаве* (А. Мрый. Прафесар акультных навук); *Побач з намі... дзеўчына з русай касою, якую – калі б не пракураныя жоўтыя зубы і прыцьмелыя вочы колеру мешкавіны – можна было б назваць “рускай красавіцай”* (У. Арлоў. Ордэн Белай Мышы). У двух апошніх фрагментах каляронiмы ўтвораны параўнальна-асацыятыўным шляхам, з’яўляюцца iндывiдуальна-аўтарскімі і iстотна дапаўняюць апісанне.

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць некаторыя высновы адносна асаблівасцей ужывання колеракода *шэры* ў мове твораў беларускіх пісьменнікаў. Па-першае, нельга адмаўляць iстотнай выяўленчай функцыі, якую адыгрываюць лексемы са значэннем шэрага ў мастацкіх тэкстах: у пейзажных замалёўках, характарыстыцы з’яў жывой прыроды, партрэтным апісанні (*шэрыя вочы*). Пры гэтым ствараецца як адмоўны, так і станоўчы эмацыйны фон, нягледзячы на распаўсюджаную трактоўку каляронiма як невыразнага, эстэтычна нявартага. Колераабазначэнні *шызы, папялясты (папялісты), мышасты, алавяны, грыфельны, сталёвы*, як і колеракампазіты *малінава-шэры, цёмна-шэры, чорна-шызы, бела-попельны, шэра-попельны* і iншыя, арганiчна дапаўняюць семантычную прастору колеракода *шэры*, па-свойму адметна канкрэты-

зуюць аб’екты апісання і такім чынам спрыяюць вырашэнню адпаведных творчых задач.

Мы свядома пакiдаем па-за ўвагай нехарактэрныя для мастацкіх тэкстаў выпадкі метафарычнай трактоўкі слова *шэры*, напрыклад, *шэры ім-парт, шэры кардынал, шэрае жыццё*. Наяўнасць падобных спалучэнняў, у прыватнасці ў публіцыстычным стылі, паказвае, што кола асацыяцый да слова *шэры* паступова пашыраецца. А гэта, у сваю чаргу, сведчыць пра сапраўды вялікі семантычны, сiмвалiчны і кагнiтыўны патэнцыял названага прыметніка ў сучаснай беларускай мове.

Спіс літаратуры

1. **Миронова, Л. Н.** Цвет в изобразительном искусстве : пособие для учителей / Л. Н. Миронова. – 3-е изд. – Минск, 2005.
2. **Рахилина, Е. В.** Когнитивный анализ предметных имен : семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М., 2000.
3. **Григорьева, Т. В.** Символическая насыщенность серого цвета / Т. В. Григорьева, А. Р. Хамидова // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах : сборник статей участников IV Междунар. науч. конф. – Челябинск, 2008. – Т. 1.
4. **Апресян, Ю. Д.** Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избр. труды. – М., 1995.
5. **О’Коннелл, М.** Знаки и символы : иллюстрированная энциклопедия / М. О’Коннелл, Р. Эйри. – М., 2007.
6. **Вежбицкая, А.** Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая; пер. с англ. – М., 1997.
7. **Tokarski, R.** Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie / R. Tokarski. – Lublin, 1995.
8. **Белянин, В. П.** Психолингвистика / В. П. Белянин. – М., 2003.
9. **Колесов, В. В.** Мир человека в слове Древней Руси / В. В. Колесов. – Л., 1986.

Залацінкі мударасці

Імант ЗІЕДАНІС

ШЭРАЯ КАЗКА

Я – Шэры.

Я – шэры, як мышаня. Як птушка, як попел, як пыл.

Я – Шэры, але што б рабілі без мяне Яркія!
Дзе я? Паўсюдна.

Вось растаў снег, агалілася зямля – усё вакол шэрае, сумнае. Вясна пакуль што шэрая. Але вась лопнула шэранькая сціплая пупышка – расцвіла вярба. Хіба яна была б такой прыгожай і белаі, калі б я не быў такім шэрым?

Вось вылазіць з шэрай зямлі цюльпан, а вась і рэвень высоўвае свае чырвоныя, як у чорта, рогі!

У шэрым змроку пльвучць над палеткамі белыя прасціны туману! У шэрым паднябессі ўзыходзіць чырвонае сонейка, і ўсе бачаць, якое яно дзівоснае.

Я – Шэры. І я прыходжу раней за ўсе фарбы, якіх чакаюць людзі.

Шэрым ранкам яны чакаюць сонца,
шэрай ноччу – месяца,
шэрай вясной – кветак,
шэрай восенню – снегу.

Я – важны колер, таму што ўсё робіцца прыгожым побач са мной.

Я дапамагаю фарбам, і калі яны не могуць з’явіцца самі, выштурхоўваю іх з сябе. Няхай усё глядзяць.

З шэрай хмары я выштурхоўваю вясёлку.

Кiньце яркі гузік у попел. Бачыце? Вось ён, прыгожы гузік. А што там, за ім? Гэта я – Шэры.

Пераклад з рускай мовы.

ШЭРЫ

Намінацыя шэрага колеру ў беларускай мове вельмі багатая. Можам выдзеліць некалькі асноўных лексем з семантыкай 'колер, які атрымліваецца пры змяшэнні чорнага і белага; колер попелу': *шэры* (ужываецца на поўначы і ў цэнтры Беларусі), *шары* (на захадзе), *сэры* (на поўдні і на тэрыторыі Палесся), *сівы*, *сівы* (усходнепалескі і цэнтральны рэгіёны)¹. Яшчэ багацце адценняў шэрага перадаюць прыметнікі *пópельны* 'сівы, колеру попелу', *папялісты* 'тс', *сізы*, *шызы* 'цёмна-шэры з сіняватым адлівам; шэра-блакітны; з шэрымі пёрамі', *сталёны*, *сталёвы* 'падобны колерам на сталь, светла-шэры з адлівам', *мышаваты*, *мышасты*, *мышаты* 'такога колеру, як мыш; шэры', *сіваплёсы* 'ў сівыя плямы', *пляснівы* 'шараваты, светла-шэры; пакрыты сівымі плямачкамі', *шараваты* 'з шэрым адценнем, па колеры блізкі да шэрага'².

Акрамя таго, у слоўніках знаходзім рэдкі прыметнік *дарашаваты* (*дэрэшаваты*, *дзерашаваты*, *дзерэшаваты*, *дзерэсаваты*, *герашаваты*), які ўжываецца толькі ў асобных населеных пунктах³. Трэба адзначыць, што гэтая лексема ў крыніцах мае розную колеравую семантыку (хоць заўсёды гаворка ідзе пра масць каня): 'шараваты'⁴, 'з украпінамі белых валасоў у поўсць асноўнай афарбоўкі'⁵, 'брудна-карычневы, жаўтаваты (аб конях)'⁶, 'сівавата-рыжы; бела-чырвоны'⁷, 'светла-карычневы з белаі шэрсцю, перамешанай з карычневымі валаскамі'⁸. Пытанне ў дакладнасці вызначэння семантыкі выклікае і аднакарэнны назоўнік *дэраш* ('конь *шэрай* масці з прымессю іншага колеру'⁹, 'конь *любой* масці з прымессю іншага колеру'¹⁰). У дыялектах знаходзім ілюстрацыйны матэрыял, які яшчэ больш падмацоўвае сумненне: ці можна дарашаваты колер лічыць суадносным з шэрым і яго адценнямі? *Дарашаваты конь, як красны, ды белыя валасы* (дзятл.); *у герашаватага каня белая шэрсць змешана з чырвонай* (ганц.)¹¹. Названы прыметнік – прамое запазычанне з польскай мовы, дзе *dereszowaty* 'брудны чырвона-белы' ад *deresz* 'рабы, пярэсты конь, з сівізнай' (польскае слова лічыцца магчымым запазычаннем з венг. *deres* 'тое самае; далей тс')¹².

Сустракаюцца ў беларускіх гаворках і іншыя цікавыя прыметнікі: *сівозелёзы* 'шэры'¹³, *сівадўшкавы* 'з цёмна-шэрай шэрсцю на шыі і бруху і карычневата-бурай спінкай (пра лісу і яе футра)'¹⁴.

Усе асноўныя найменні шэрага (*шэры* / *серый*, *шарый*, *шерый*) фіксаваліся ў старабеларускай мове з XVI ст. Але найбольш частотным быў прыметнік *шэры* (*серый*): *шапка шэрая; штаны серые; по-*

есь серый; юта самодельки серой, одньорядокъ сукна ческого серый; отняли кгермакъ сери муравски; сукманъ муравский серый. Іншыя фанетычныя варыянты ў беларускіх помніках прадстаўлены меншай колькасцю выпадкаў: *однорадокъ пуртурьяну шерого с кнафлями позлотистыми; поставъ чырвоны под печатю шерою писан был; жупища ширая за осьмдесять грошей справлена; шата цындордоту шарого; третій ермякъ адамашки шарое; полчварта локтя сукна ческого шарого; в сермязе шарой; антипандія едамашку шарого*¹⁵.

Прысутнічаў у старабеларускай мове і прыметнік *сивый*, які меў два асноўныя значэнні: 'сівы (пра чалавека)' і 'светла-шэры (пра жывёлу)': *волосъ сивый; коня... сивого; подъездокъ сивый; козь сивыхъ двъ*¹⁶.

Цікава прааналізаваць у сучаснай мове вытворныя ад *серы* / *шэры* і *сівы*: *шарачка* 'спадніца з самаробнай тканіны (Дзяўке ў нас насілі шарачкі, такія спадніцы сь сіваго паўсукна)'; *шарачковы* 'сшыты з шарсцяной самаробнай тканіны шэрага колеру'¹⁷, *шарачак*, *шарачок* 'грубая фарбаваная тканіна дамашняга вырабу; верхняя вопратка, кафтан з такой тканіны', *шарачковы* 'пашыты з шарачку', *шарэць* 'станавіцца шэрым', *шэрвóкі* 'з шэрымі вачамі', *шэрасць* 'уласцінасць шэрага', *шарак* 'шэры заяц', *сівёнькі*, *сіваваты* 'злёгка, не зусім сівы', *сівізна* 'шаравата-белы налёт на чым-небудзь; шаравата-белы колер; сівыя валасы', *сівінка* 'тс', *сівець* 'паступова сівець', *сівак* 'сівы конь', *сівун* 'стары хлопец', *сівуха* 'старая дзеўка', *сівуля* 'прамое значэнне – сівы чалавек; зневаж. – вялікая, ні да чаго няздольная асоба', *сівабароды* 'з сівой бародой', *сівабрóвы* 'з сівымі бровамі', *сівалóсы* 'з сівымі валасамі', *сівагалóвы* 'з сівой галавой', *сівагрывы* 'з сівой грывай', *сіваварóнка*, *сіваграк*, *сівадрáка*, *сівадрáха*, *сівакрáка* 'птушка з яркім зеленавата-блакітным апярэннем', *сівадўшка* 'помесь чорна-бурай і рыжай лісы', *сівак* 'птушка чырвонагаловы нырэц'. Як бачым, выбар таго ці іншага кораня пры ўтварэнні большасці лексем нельга лічыць выпадковым. Калі вытворныя ад *серы* / *шэры* маюць адносна шырокую семантыку, то вытворныя ад *сівы* вельмі часта абмежаваны значэннем, якое мае дачыненне да колеру валасоў ці поўсці.

Рэканструкцыя зыходнай формы для лексем *серы* / *шэры* выклікае складанасці ў сувязі з чаргаваннем *s* / *š* (**serǝ* / **šerǝ*). *Серы* этымалагі ўзводзяць да прыметніка **xerǝ* 'шэры, сівы', роднаснага ст.-ісл. *hárr* 'шэры, сівы', англ.-сакс. *hár*, ст.-в.-ням. *hēr* 'паважаны, велічны', с.-в.-ням.

hêr(e) 'тс', ірл. *ciar* 'цёмны, буры' (< герм. **haira-*). Прыметнік **xêrǫ* звязваецца (але з-за фанетычных цяжасцей з няпэўнасцю) з і.-е. **koī-ro* (**kei-*, база **kei-ro*: **koī-ro*) 'цёмны, шэры, карычневы'¹⁸. Некаторыя вучоныя прытрымліваюцца іншага меркавання і параўноўваюць праславянскую форму з гоц. *skeirs* 'ясны, светлы', ст.-ісл. *skírr* 'тс', што з'яўляюцца роднаснымі **sbjati* (параўн. бел. *ззяць*)¹⁹.

Фанетычны варыянт *шáры* ўвайшоў у беларускую мову пад уплывам польскай (таму і фіксуецца ў дыялектнай зоне, якая мяжуе з польскімі гаворкамі); параўн. польск. *szary* 'шэры'.

Лексемы з пачатковым *s-* уласцівы паўднёва-славянскім і ўсходнеславянскім мовам: параўн. укр. *сірий* (у дыялектах яшчэ фіксуецца *шáрий*), рус. *сѣрый* (ц.-слав. *сѣръ*, стараж.-рус. *сѣрыи*), серб. *сѣјер*, устарэлае *сѣв*, славен. *sér, sîr*, балг. дыял. *сер, ся*.

Варыянт прыметніка з пачатковым *š-* прысутнічае ў заходнеславянскіх мовах: чэш. *šerý*, славац. *šerý*, польск. *szary*, в.-луж. *šěry*, н.-луж. *šery*.

Паходжанне заходнеславянскага *š-* высветліць вельмі складана. Магчыма, можна весці гаворку пра паходжанне з аг.-слав. *s' < ch* перад *ě* ці *i* дыфтангічнага паходжання, узнікненне ж *ch* патлумачыць вельмі цяжка²⁰.

Прыметнік *сівы* 'белы, серабрысты (пра валасы)', 'колеру попелу; шэры' [прасл. **sivǫ(jb)* 'сівы, светлы, русы'] этымолагі ўзводзяць да і.-е. кораня **kei-* 'цёмны, сівы' (але з іншым суфіксам)²¹. Паралель прасочваецца ў літ. *šyvas* 'светла-шэры, сівы', ст.-прус. *suwan* 'шэры', далей у ст.-інд. *śyvánāḥ* 'карычневы, цёмна-карычневы', авесц. *syāva-*, асец. *sau-* 'чорны'. Слова ўзыходзіць да **kī-uo* < суфіксальнае ўтварэнне – *і.-е. *kī-* 'цёмна-шэры' + *-uo* (> прасл. *-vǫ*)²².

Лексемы з гэтым коранем уласцівы і іншым славянскім мовам: укр. *сівий*, дыял. *сивковий*, рус. *сівий* (ст.-рус. *сивъ*), польск. *siwy*, чэш. *šedý*,

šedivý, славац. *sivý, šedivý*, серб. *сѣв*, славен. *sív*, в.-луж. *suwu*, балг. *сив*, макед. *сив* 'шэры, сізы'.

¹ Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. – Мінск, 1993 – 1998. – Т. 4. – К. 435.

² Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1977 – 1984.

³ Тамсама.

⁴ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1978. – Т. 2. – С. 139.

⁵ Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск, 1996. – С. 170.

⁶ Шатэрнік, Н. Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны / Н. Шатэрнік. – Мінск, 1929.

⁷ Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Мінск, 1979. – Т. 1. – С. 440.

⁸ Вярэніч, В. Л. Палескі архіў / В. Л. Вярэніч. – Мінск, 2009. – С. 466.

⁹ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1978. – Т. 2. – С. 238.

¹⁰ Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Мінск, 1980. – Т. 2. – С. 117.

¹¹ Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Мінск, 1979. – Т. 1. – С. 440; 1980. – Т. 2. – С. 22.

¹² Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1985. – Т. 3. – С. 127.

¹³ Тураўскі слоўнік. – Мінск, 1987. – Т. 5. – С. 33.

¹⁴ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1983. – Т. 5, кн. 1. – С. 125 – 126.

¹⁵ Булахаў, М. Г. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы. Ч. 3. Лексілагічны нарыс / М. Г. Булахаў. – Мінск, 1973. – С. 193 – 194.

¹⁶ Тамсама. – С. 195.

¹⁷ Цыхун, А. П. Скарбы народнай мовы (з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну) / А. П. Цыхун. – Гродна, 1993. – С. 166.

¹⁸ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 2008. – Т. 12. – С. 66.

¹⁹ Machek, V. Etymologicky slovník jazyka českého / V. Machek. – Praha, 1968. – S. 605.

²⁰ Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М., 1994. – Т. 2. – С. 158.

²¹ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 2008. – Т. 12. – С. 76.

²² Тамсама.

Ірына ЛАПУЦКАЯ,
малодшы навуковы супрацоўнік аддзела славістыкі
і тэорыі мовы Інстытута мовы і літаратуры
імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

Паэтычная хвілінка

Віктар ШНІП

Шэры шэрага вядзе,
Шэрых распіхае.
Будзеш пан ці прападзеш,
Шэры вырашае.

Раз не шэры, дык не наш.
Са стала не хапай!
Што ў кішэні? Ну пакаж,
Мо ты з поўнай лапай?

Эх вы, лапы-лапаткі,
Лапцікі забылі.

Самазваныя панкі
Кашы наварылі.

Кашу шэрую бярэш,
Аддаеш паклоны.
Белай шэрую завеш,
Каб не быць галодным.

Раз у шэрым бачыш толк,
Расчыняюць дзверы
Шэры заяц, шэры воўк,
Шэрыя паперы.

Фёдар ПІСКУНОЎ

ГЕНДАРНАЯ РОЎНАСЦЬ І ГРАМАТЫЧНАЯ СХЕМА

ДА ПЫТАННЯ СУФІКСАЛЬНАЙ ТЫПІЗАЦЫ НАЗОЎНІКАЎ АГУЛЬНАГА РОДУ

Вызначальнай характарыстыкай назоўнікаў агульнага роду (далей у тэксе “назоўнікі аг. р.” – **Ф. П.**) з канчаткамі **-а (-я)** звычайна называюць іх здольнасць: а) выступаць у якасці назваў асоб як мужчынскага, так і жаночага роду, напрыклад: *плакса, гарэза, ціхоня*; б) скланяцца і спалучацца ў сказах і словазлучэннях з усімі* дапасавальнымі формамі ў жаночым ці мужчынскім родзе: *яна такая (ён такі) плакса, выступіла (выступіў) старшыня калгаса, яна стала выдатнай кіназнаўцай (ён стаў выдатным кіназнаўцам)*. Пэўная частка назоўнікаў аг. р. маюць нейтральную азначальную характарыстыку (*сведка, цэзка, сірата і г. д.*), але ў большасці выпадкаў ім уласціва адмоўная (*выхваляка, хітруга*) ці станоўчая (*міляга, чысцюля*) канатацыя.

Суфіксальнае афармленне назоўнікаў аг. р. вельмі разнастайнае. Так, у “Кароткай граматыцы беларускай мовы” ў розных месцах прыведзены 15 тыпаў суфіксальных фармантаў у назоўніках аг. р., якія мы дзеля нагляднасці звялі ў табліцу 1.

Табліца 1. Тыпы суфіксальнага словаўтварэння назоўнікаў агульнага роду паводле КГБМ-2007.

	Суфікс	Слова
1	-аг-(а) / -яг-(а)	<i>міляга</i>
2	-айк-(а)	<i>папрашайка</i>
3	-ак-(а) / -як-(а)	<i>служака, здаравяка</i>
4	-г-(а)	<i>бадзяга, туляга</i>
5	-к-(а)	<i>выхваляка, выскачка</i>
6	-л-(а)	<i>запявала</i>
7	-он-(я)	<i>ціхоня</i>
8	-с-(а)	<i>плакса</i>
9	-уг-(а) / -юг-(а)	<i>хітруга, п’янюга</i>
10	-ук-(а) / -юк-(а)	<i>злюка</i>
11	-ул-(я) / -юл-(я)	<i>капрызуля, чысцюля</i>
12	-ышк-(а)	<i>пустышка</i>
13	-эч-(а) / -еч-(а)	<i>прастэча, скупечка</i>

Разнастайнасць тыпаў суфіксальнага словаўтварэння назоўнікаў аг. р. не вычэрпваецца прыведзенымі ў табліцы 1. На грунце аналізу тэкставых масіваў і некаторых слоўнікаў можна вылучыць дадатковыя суфіксальныя фарманты, да гэтага не разгляданыя ў беларускіх граматы-

* Назоўнікі мужчынскага роду з нулявым канчаткам, калі яны азначаюць жаночую асобу, заўсёды захоўваюць скланяльную парадыгму мужчынскага роду і толькі абмежавана спалучаюцца з формамі жаночага роду: *яна стала выдатным доктарам*.

ках у аспекце словаўтварэння назоўнікаў аг. р. (табліца 2).

Табліца 2.

	Суфікс	Слова
1	-ачк-(а) / -ячк-(а)	<i>сіротачка, нецярпячка</i>
2	-ейк-(а)	<i>госцейка</i>
3	-ен-(я) / -эн-(я)	<i>прасцена</i>
4	-ізн-(а)	<i>гулявізна, трузна</i>
5	-от-(а)	<i>неўдалота</i>
6	-ох-(а) / -ёх-(а)	<i>прайдоха, чысцёха</i>
7	-ош-(а)	<i>святоша, апівоша</i>
8	-ёшк-(а)	<i>чысцёшка</i>
9	-ц-(а)	<i>абаронца, забойца, выканаўца</i>
10	-ыг-(а)	<i>матлыга, прашчалыга</i>
11	-ыл-(а) / -іл-(а)	<i>дурыла, мазіла, дурніла</i>
12	-ын-(а) / -ін-(а)	<i>жабрачына, няўдаліна</i>
13	-ын-(я / а) / -ін-(я / а)	<i>старшыня, апівошыня, сіраціна</i>
14	-ынк-(а) / -інк-(а)	<i>бедачынка, сірацінка</i>
15	-ыц-(а) / -іц-(а)	<i>няўзорыца, тупіца</i>
16	-ышч-(а) / -ішч-(а)	<i>бедачышча, дурнішча</i>
17	-юх-(а)	<i>сплюха</i>
18	нульсуфіксацыя	<i>абжора, басалыга, кніганоша, пустамеля, трындоля, незачэпа, стараста, суддзя</i>

Большасць прыведзеных у табліцах 1 і 2 суфіксальных тыпаў словаўтварэння характэрны для лексікі былога** народна-гутарковага стылю, аднак асобныя формы, перадусім нульсуфіксныя ўтварэнні, фарманты **-ц-(а)**, **-ыц-(а) / -іц-(а)**, **-к-(а)**, прадстаўлены ў сучаснай літаратурнай мове. З пункту гледжання частотнасці суфіксальных тыпаў пераважаюць нульсуфіксныя ўтварэнні і суфіксальныя тыпы з **-ц-(а)**, **-л-(а)**, **-к-(а)**, на кожны з якіх выпадае больш чым сто лексем з агульнага масіву даследаваных назоўнікаў аг. р. аб’ёмам*** больш за 900 слоў.

Парадаксальны і дзіўны той факт, што ў беларускіх граматыках з ліку суфіксальных мадэлей утварэння назоўнікаў аг. р. выключаны суфіксы **-ц-(а)** і **-іц-(а)** (параўн. табліцу 1), што ўступае ў прамую канфрантацыю са слоўнікавай практыкай і перманентна спараджала і працягвае генера-

**Практычна поўнае выясненне беларускай мовы са сферы сямейна-бытавога ўжытку [2], на нашу думку, дазваляе гаварыць у гэты час толькі пра перадачу стылю народна-гутарковай мовы ў мастацкіх тэкстах.

*** Колькасць назоўнікаў аг. р. у СБМ-87 складае 210, у фрагменце электроннай базы аўтара – слоўніку “Парадыгма” – змешчана 387 назоўнікаў аг. р. (гл. <http://www.pravapis.tut.by>).

ваць “разнабоі” ў родавым аднясенні адпаведных слоў, пачынаючы з СБМ-87 і да апошніх выданняў слоўнікаў (ГСН-2008, БАС-2009). Бадай упершыню ў беларускай лінгвістычнай літаратуры на гэты факт звярнула ўвагу ў 1988 г. Г. Арашонкава, прапанаваўшы адносіць групу назоўнікаў з суфіксам **-ц-(а)** (*дарадца, вынаходца* і пад.), семантычна суадносных з дзеясловамі, “да разраду назоўнікаў агульнага роду ў залежнасці ад таго, асобу якога полу яны абазначаюць у кантэксце” [1]. Паказальна, што ў ліку экстралінгвістычных довадаў упершыню прыводзіліся разважанні пра нарастальную ролю жанчын у “грамадска-палітычнай, дзяржаўнай, культурнай, вытворчай дзейнасці”. На жаль, слушныя меркаванні даследчыцы пазней істотна змяніліся, і ў 2007 г. у КГБМ-2007 (с. 115) навукоўца пісала ўжо інакш: “...словаўтваральны тып на **-ц-а** ў сучаснай беларускай мове непрадуктыўны. Новыя словы з гэтым суфіксам не ўтвараюцца, а тыя, якія існавалі раней, выцясняюцца ўтварэннямі з іншымі суфіксамі... Напрыклад, замест *дарадца* ўжываецца *дарадчык*”.

Такая эвалюцыя поглядаў знойма мовазнаўцы выходзіць за рамкі індывідуальных шуканняў з моманту фармулявання палажэння ў “акадэмічнай граматыцы” і патрабуе вычарпальнага аналізу, бо адлюстроўвае супярэчліва-непаслядоўную пазіцыю складальнікаў. З іншага боку, рэзкая змена трактовак у час, калі мова характарызуецца звужэннем сферы ўжытку [2], верагодна, можа быць звязана з пазалінгвістычнымі прычынамі.

Як нам падаецца, такі аналіз можа быць праведзены на двух узроўнях: разгляду функцыянавання назоўнікаў на **-ц-(а)** у роднасных мовах (рускай, украінскай, польскай) і прасочвання эвалюцыі падыходаў у серыі наступных выданняў: ГБМ-62 / БГ-85 – СБМ-87 – СГ-2002 – БЛ-2006 – КГБМ-2007 – ГСН-2008 – БАС-2009.

Найперш азначым, што ў рускай лексікаграфіі фармант **-ц-(а)** адназначна кваліфікуецца як непрадукцыйны суфікс для ўтварэння назоўнікаў агульнага роду *убійца* (і дзевяць вытворных), *пропойца, кровопийца*. Адпаведна ў прадстаўнічых слоўніках* суадносным лексемам даецца пазнака “*м. и ж.*” за адзіным выключэннем: *мужеубийца ж. і женоубийца м.* Фармант **-шц-(я)** з’яўляецца словаўтваральным элементам як назоўнікаў агульнага роду (*пьяница, умница, тупица*), так і розных груп назоўнікаў жаночага роду.

Ва ўкраінскай мове словаўтваральны элемент **-ц-(я)** адпавядае ў частцы ўтварэння назоўнікаў аг. р. рускаму фарманту **-ц-(а)**: *убивця* (і дзевяць вытворных), *кровопивця, самогубця,*

заводця, сновидця [3]. Як назоўнікі мужчынскага роду зафіксаваны словы *гуртоправця = гуртоправ* (гуртаўшчык), *надавця = надавець* (дарыльшчык; фундатар), *відступця, здирця, кривосудця, надрадця, привідця, приводця, призвідця, провидця, провідця, радця, самовладця*. Фармант **-шц-(я)** функцыянуе адпаведна рускаму **-шц-(а)**: *п’яница, ч. і ж.; тупиця, ч. і ж.; розумница, ж., радзей ч.* (ч. – чоловічый рід ‘мужчынскі род’).

Заўважым, што слова *п’яница* залічаецца да назоўнікаў аг. р. ужо ў “Граматыкі славенскія правільное сінтагма” М. Сматырыцкага 1618 г. (рэжым доступу <http://litopis.org.ua/nimchuk/nim12.htm>). Паводле даследаванняў І. Малдвана [4], у старажытнарускай мове выкарыстоўваліся ў якасці слоў нейтральнага ці кніжнага стыляў *винопийца, пияница* побач з *сирота, неведжа*. На грунце вывучэння царкоўнаславянскіх акафістаў вылучаны такія словы са значэннем агульнага роду, як *двуица, пияница, бого-, дето-, човекоубийца* [5].

Субстантыўны суфікс **-с-(а)** у польскай мове з’яўляецца прадукцыйным для ўтварэння назоўнікаў мужчынскага роду на **-а**. Жаночыя карэляты такіх назоўнікаў маюць суфікс **-ун-(і)**: *zabójca – zabójczyni* (забойца), *obrońca – obrończyni* (абаронца) [6].

У беларускай лексікаграфіі суфіксы **-ц-(а)** і **-шц-(я)** як словаўтваральныя элементы назоўнікаў аг. р. фіксуецца наступным чынам.

СБМ-1870: *наступца* – спадчынны ўладальнік, спадчынная ўладальніца;

РБС-28: *зборца* – зборшчык, зборшчыца. Азначым, што ў выданні адсутнічаюць пазнакі роду пры назоўніках, таму суаднясенне з агульным родам магчыма толькі параўнаннем перакладаў асоб мужчынскага роду і іх жаночых карэлятаў (*сборщик, сборщица*). У гэтай сувязі верагодна, што складальнікі маглі разглядаць як назоўнікі аг. р. наступныя пераклады асоб мужчынскага полу, жаночыя адпаведнікі да якіх у слоўніку не прыведзены: *дазорца* (рус. *смотритель*), *дзяржаўца* (рус. *держатель*), *забіўца* (рус. *убийца*), *здаўца* (рус. *сдатчик*), *здзірца* (рус. *обдирала*), *зломца* (рус. *нарушитель*), *назорца* (рус. *надзиратель*);

РБВРС-89: *багамолца, безгаловіца, бязглуздіца, даводца, зборца, згубца, крыважэрца, нагліца, наёмца, пакрыўца, прадаўца, прыемца, прычыница, самагубца, спадкаемца, убіўца*, якія складальнік залічае да назоўнікаў аг. р. Паказальна, што паводле Я. Станкевіча слова *прычыница* (*заступнік, заступница*) фіксуецца ўжо ў Аль-кітабе: “Пан Бог Мухамэд прарока да Сябе прычынаю ўчыніў”.

У беларускіх граматыках, выдадзеных пасля 1950 г., суфікс **-ц-(а)** традыцыйна разглядаецца як варыянт суфікса мужчынскага роду **-ец**.

* У арфаграфічным слоўніку рускай мовы (Русский орфографический словарь. – М., 2003) назоўнікамі аг. р. усіх словаўтваральных тыпаў пазначана 406 слоў са 160 000.

Ц. Ломцеў пісаў: “Исторически засвидетельствованный суффикс **-ѡк** в виду палатализации заднеязычных под влиянием предшествующего гласного **ѡ** может принимать форму **-ѡць** → **-ѡц** или **-ѡця** → **-ѡа**: *крав-ѡц, кра-ѡц, зычлів-ѡц, шав-ѡц* или *выканаў-ѡа, красамоў-ѡа, перамож-ѡа*.

Суффикс **-ѡа** в современном белорусском языке вытесняется суффиксом **-ѡц**: *краязнав-ѡц, кнігапрадав-ѡц, выдав-ѡц* вместо прежних *краязнаў-ѡа, кнігапрадаў-ѡа, выдаў-ѡа* [7].

Гэты суфікс у ГБМ-62, з аднаго боку, разглядаецца як варыянт суфіксаў мужчынскага роду **-ѡц, -ѡц, -ѡц**: “...побач з суфіксам **-ѡц** (**-ѡц, -ѡц**) ужываецца суфікс **-ѡа**: *выканаўца, вынаходца, дазорца, творца* і інш. (тут і далей вылучана намі. – **Ф. П.**)”. З іншага боку, следам ускосна азначаецца самастойная сфера ўжывання фарманта: “Аднак сустракаюцца і такія выпадкі, калі назоўнікі з суфіксам **-ѡа** не маюць паралельных форм з суфіксам **-ѡц**. Да ліку такіх назоўнікаў адносяцца *вытворца, забойца, збаўца, знаўца, уладца* і інш.”. Канчаткова няпэўнасць азначэнняў падкрэслівае непасрэдна далучаная заўвага, прыведзеная без спасылкі на якія-небудзь крыніцы: “Асабліва інтэнсіўна ўтвараліся назоўнікі пры дапамозе суфікса **-ѡа** ў 20 – 30-я гады ХХ стагоддзя, бо ў той час гэты суфікс выступаў як літаратурная норма”.

З цягам часу катэгарызм азначэнняў нарастае.

БГ-85: “Назоўнікі з гэтым суфіксам утвараюцца ад дзеясловаў і абазначаюць асоб паводле іх дзеяння: *абараняць – абаронца, выканаўца, вынаходца, вытворца, дарадца, забойца, збаўца, знаўца, пераможца, прамоўца, прапойца*. <...> Некаторыя ўтварэнні выцясяюцца словамі з іншымі суфіксамі: *дарадчык, вынаходнік, знавец*”.

У манаграфіі СГ-2002 назоўнікі з суфіксам **-ѡа**, **-ѡа*** адназначна аднесены да мужчынскага роду. Назоўнікі агульнага роду як з суфіксамі **-ѡа**, так і з іншымі магчымымі фармантамі ў манаграфіі не разглядаліся ўвогуле.

Як своеасаблівы анонс перад выхадам у свет “Граматычнага слоўніка назоўнікаў” (2008) можна, на нашу думку, разглядаць артыкул аднаго з укладальнікаў слоўніка ў БЛ-2006. Шэраг сцверджанняў аўтара, што, як нам падаецца, закліканы абгрунтаваць прынятую ў ГСН-2008 сістэму адмежавання назоўнікаў аг. р. ад асабовых назоўнікаў мужчынскага і жаночага родаў, носяць выразна спрэчны характар. Напрыклад, можна рашуча не пагадзіцца з такой трактоўкай: “Да назоўнікаў агульнага роду адносяцца толькі тыя асабовыя назоўнікі, якія заключа-

юць у сабе якасную характарыстыку асобы, даюць ёй пэўную ацэнку (звычайна адмоўную)”**. Надзвычай спрэчнымі выглядаюць падставы аднясення адпрыметнікавых назоўнікаў з суфіксам **-ѡа**, якія прыводзіць аўтар на прыкладзе слова *здаравіла*: “...слова *здаравіла* СБМ, БРС і ТСБМ падаюць з граматычнымі паметамі *м. і ж.*, але БРС дае адсылку гл. *здаравяка*, а пры гэтым слову стаіць паметам *м.*”***. Цалкам ірацыянальнай падаецца падстава адмежавання лексемы *забойца*, сфармуляваная ў артыкуле наступным чынам: “Хаця слова *забойца* фіксуецца ў слоўніках беларускай мовы з граматычнымі паметамі *м. і ж.*, але, на нашу думку, яго трэба адносіць да мужчынскага роду”.

Такі перагляд становіцца зразумелым у святле трактоўкі суфікса **-ѡа** ў КГБМ-2007, дзе намінацыі са словаўтваральным фармантам **-ѡа** канчаткова “асуджаны” быць “рэліктавымі” назоўнікамі, якія выцясяюцца ці будуць выцеснены, належаць толькі да мужчынскага роду, таму і разглядаюцца на 14 радках раздзела “Варыянтныя формы назоўнікаў аднаго роду” (с. 115 – 116). Праблема словаўтваральнага тыпу з суфіксам **-ѡа** радыкальна вырашана: як словаўтваральны фармант ён болей не разглядаецца ў раздзеле “Словаўтварэнне назоўнікаў” (с. 171 – 194). Такім чынам працэс пабудовы жорсткай граматычнай схемы прыйшоў да завяршэння. Усім ацалелым аддзяяслоўным назоўнікам з суфіксам **-ѡа** “прадпісана” выбраць адзіны род: мужчынскі ўсім акрамя *мужазбойцы*, апошняму слову – жаночы. Што і было паслядоўна праведзена ў ГСН-2008 (гл. адпаведную калонку ў табліцы 3).

Фактычна супрацьлеглая пазіцыя, сфарміраваная на грунце даследавання словаўтваральнай структуры і семантыкі каля 50 тысяч афіксальных дэрыватаў, выкладзена П. Сцяцко ў манаграфіі “Беларускае народнае словаўтварэнне”, дзе суфіксы **-ѡц** (**-ѡц, -ѡц**) і **-ѡа** разглядаюцца без узаемных спасылак як самастойныя фарманты.

Пры дапамозе суфіксаў **-ѡц** (**-ѡц, -ѡц**) утвараюцца асабовыя і неасабовыя назоўнікі мужчынскага роду. Асабовыя назоўнікі складаюць два падтыпы: а) назвы асоб па іх занятку: *касец, грабец, сявец, гулец, жнец* і інш.; б) характарыстыкі асоб па іх схільнасці да пэўнага дзеяння: *курэц, вандровец* і інш. [8, с. 39 – 40].

Пры дапамозе суфіксаў **-ѡа** / **-ѡа** утвараюцца асабовыя і неасабовыя назоўнікі мужчынскага, жаночага і множнага ліку. Асабовыя на-

* Згодна з БГ-85 зычны ў належыць да ўтваральнай асновы дзеяслова ў прошлым часе: *выканаць – выканаў – выканаўца*, таму суфікс **-ѡа** звычайна не вылучаецца як самастойны фармант.

** Многія назоўнікі аг. р. з’яўляюцца стылістычна нейтральнымі: *кніганоша, сведка, цёзка* і інш.

*** Рэдактарскі недагляд падаецца больш слушнай прычынай разыходжання.

Табліца 3.

Слова	Крыніца			
	ТСБМ	СБМ-87	ГСН-2008	БАС-2009
абаронца	м. і ж.	м. і ж.	м.	м. і ж.
абвінаваўца	м.	м. і ж.	м.	м. і ж.
відавочца	м.	м.	м.	м.
выканаўца	м. і ж.	м. і ж.	м.	м. і ж.
вынаходца	м. і ж.	м.	м.	м.
вытворца	м.	м.	м.	–
дарадца	м.	м.	м.	–
забойца (бацька-, бра- та-, дзета-, сама-)	м. і ж.	м. і ж.	м.	м. і ж.
залогадаўца	–	м.	м.	–
знаўца	м.	м.	м.	м.
кізнаўца	м. і ж.	м. і ж.	м.	–
літаратуразнаўца	–	м.	м.	–
мовазнаўца	–	м.	м.	–
паўабаронца	м.	м.	м.	м.
пераможца	м. і ж.	м. і ж.	м.	м. і ж.
празорца	м. і ж.	м. і ж.	м.	м. і ж.
прамоўца	м.	м.	м.	м.
прапойца	м.	м.	м.	–
работадаўца	м.	м.	м.	–
дурніца	м. і ж.	м. і ж.	м. і ж.	–
п'яніца	м. і ж.	м. і ж.	м. і ж.	–
тупіца	ж.	ж.	м. і ж.	ж.
чужаніца	м. і ж.	м. і ж.	м. і ж.	м. і ж.
шаляніца	м. і ж.	м. і ж.	м. і ж.	ж.

зоўнікі называюць асоб – суб’ектаў дзеяння: *прапіць – прапойца, раіць – райца; збаўца, выхаваўца, дарадца* [8, с. 74].

Варты ўвагі ўзважаны стыль азначэнняў, які не звязвае жорстка словаўтваральны суфікс з родам назоўніка. Пашыраючы дэрывацыйную сферу фарманта **-ц-(а)** на назоўнікі жаночага роду, даследчык, па сутнасці, не блакіруе магчымасць аднясення ўтвораных субстантываў да агульнага роду*. У сваёй пазнейшай манаграфіі [9] даследчык выказаўся больш пэўна: “Фарманты **-ец / -ца, -овец / -оўца** былі вельмі прадукцыйнымі ў словаўтварэнні назоўнікаў у XIX ст., і найперш **-ц-а**. Гэты праславянскі суфікс не страціў сваёй прадукцыйнасці і ў наш час”. Каментуючы трэнд у слоўніках на замену суфікса **-ц-(а)** “на двухфамемны **-ец** або іншыя суфіксы (**-чык, -шчык, -цель**)”, аўтар адкрыта звязаў гэтую з’яву з рэалізацыяй ідэі на збліжэнне моў.

Падагульняючы вышэйвыкладзенае, можна канстатаваць, што назоўнікі з суфіксальным фармантам **-ц-(а)** сталі своеасаблівым яблыкам разладу ў граматыстаў, лексіколагаў і пісьменніцка-журналісцкай супольнасці. Найбольш радыкальная пазіцыя, сфарміраваная ў КГБМ-2007, зводзіцца да адмаўлення факта існавання назоўнікаў аг. р. з суфіксам **-ц-(а)**. Сам суфікс выведзены з разгляду як словаўтваральны фармант (гл. раздзел “Словаўтварэнне назоўнікаў”), а тыя субстантывы, што паспелі замацавацца ў слоўніках, павінны адносіцца толькі да мужчынскага роду, за выключэннем назоўніка *мужазабойца*. Гэтая пазіцыя, дадаткова адкаментаваная ў БЛ-2006, “уцялеснілася” ў ГСН-2008.

Як пазіцыю маўклівай нязгоды з дзейнымі на той час граматычнымі прадпісаннямі (БГ-85) можна ахарактарызаваць слоўнікавую практыку ў ТСБМ і СБМ-87, якая часткова абпіралася на тэкставыя масівы (картатэка ТСБМ аб’ёмам каля 3 мільёнаў словаўжыванняў). Непаслядоўнасці ў падачы лексем гэтага тыпу (*відавочца, вынаходца, дарадца* – м. р., *абвінаваўца, выканаўца, пераможца, празорца* – аг. р.; *кізнаўца* – аг. р., *мовазнаўца, літаратуразнаўца, знаўца* – м. р.) можна, на нашу думку, найбольш рацыянальна патлумачыць як хібамі рэдагавання, пра наяўнасць якіх ужо згадвалася [11], так і недаацэнкай ролі і мес-

ца назоўнікаў аг. р., што традыцыйна ўспрымаліся як далёкая моўная перыферыя.

Асаблівае месца ў трактаванні назоўнікаў з суфіксальным фармантам **-ц-(а)** займае навішны арфаграфічны слоўнік БАС-2009, найперш з той прычыны, што адзін з аўтараў і рэдактар гэтага выдання здзейсніў рэдагаванне найноўшай граматыкі (КГБМ-2007), якая зафіксавала згаданы вышэй радыкальны падыход да назоўнікаў гэтага тыпу. Нечаканым чынам рэдактарска-аўтарскі калектыў адхіліўся ад рэкамендацый КГБМ-2007, далучыўшыся да пазіцыі ўкладальнікаў СБМ-87. Выклікае, аднак, насцярожанасць той факт, што ўкладальнікі БАС-2009 праявілі дыскрымінацыю ў адносінах да слоў *відавочца, вынаходца, знаўца, прамоўца*, пазбаўляючы жанчын – носьбітаў гэтых функцый – гонару быць суб’ектамі шляхетнага звароту кшталту: “*Вінішум Вас, спадарыня Наста, выдатную вынаходцу [аўтарытэтную (мова-, кіна-, літаратура-) знаўцу]...*” Цяжка пагадзіцца і з ігнараваннем суровай рэальнасці, прызнанай нашымі мовамі-суседкамі: *прапойцай, тупіцай, шаляніцай*, на жаль, уласціва быць і жанчыне. Дарэчы, жанчына можа быць і выдатнай *паўабаронцай* у жаночай футбольнай камандзе.

Дэталёвы аналіз гэтай, на першы погляд нібыта вузкай, праблемы важны як паказальны прыклад вострай неабходнасці пераадолення застарэлых граматычных схем напярэдад-

* Значым, што кніга [8] выйшла пад рэдакцыяй акадэміка АН БССР М. Бірылы. Гэта, як падаецца, паўплывала на граматычную анатацыю лексем з суфіксам **-ц-(а)** у СБМ-87, які выйшаў пад той самай рэдакцыяй.

Табліца 4.

cameraperson (1976*)	фатограф (мужчына ці жанчына)	cameraman (1908)	фатограф (мужчына)	camerawoman (1971)	фатограф (жанчына)
chairperson (1971)	старшыня (мужчына ці жанчына)	chairman (1592)	старшыня (мужчына)	chairwoman (1685)	старшыня (жанчына)
newsperson (1973)	рэпарціёр (мужчына ці жанчына)	newsmen (1596)	рэпарціёр (мужчына)	newswoman (1928)	рэпарціёр (жанчына)
businessperson (1974)	бізнесмен (мужчына ці жанчына)	businessman (1826)	бізнесмен (мужчына)	businesswoman (1844)	бізнесмен (жанчына)
congressperson (1972)	кангрэсмен (мужчына ці жанчына)	congressman (1780)	кангрэсмен (мужчына)	congresswoman (1917)	кангрэсмен (жанчына)
craftperson (1920)	майстар (мужчына ці жанчына)	craftsman (XIII ст.)	майстар (мужчына)	craftswoman (1886)	майстар (жанчына)
ombudsperson (1974)	амбудсмен (мужчына ці жанчына)	ombudsman (1959)	амбудсмен (мужчына)	ombudswoman (пасля 2003)	амбудсмен (жанчына)

*У дужках прыводзіцца год першай фіксацыі слова паводле Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 11th Edition (2003).

ні абвешчанага перавыдання вялікага слоўніка беларускай мовы. Назоўнікі аг. р. з суфіксальным фармантам **-ц-(а)** – своеасаблівы асялок для ацэнкі адпаведнасці дзейных граматычных апісанняў рэальнаму стану мовы.

Па-першае, уяўленні аб прадукцыйнасці / непрадукцыйнасці словаўтваральных элементаў не з'яўляюцца аднойчы зададзенымі і надалей нязрушнымі. “Сапраўдныя непрадукцыйныя афіксы нічым не адрозніваюцца ад прадукцыйных у плане іх зместу: іх непрадукцыйнасць – гэта ў большыні выпадкаў дзяхранічна набытая ўласцівасць” [10]. Натуральна, што сцверджанне аўтарытэтнага лінгвіста слушнае і ў адваротным напрамку: непрадукцыйныя афіксы па логіцы моўнага развіцця набываюць прадукцыйнасць. У гэтай сувязі можна ўказаць на пашырэнне ўжывальнасці суфікса **-ecc-(а)** ў рускай мове пачынаючы з 60-х гг. мінулага стагоддзя пры ўтварэнні дэрыватаў для найменняў жаночых асоб: *авторесса, адвокатесса, гидесса, клоунесса, критикесса, стюардесса, поэтесса, патронесса, прозаікесса, хирургесса*. Пэўную паралель можна правесці да суфікса **-ц-(а)**, які актыўна ўжываўся ў беларускай мове ў 20 – 30-я гг. ХХ ст. (ГБМ-62) і, мяркуючы па колькасці адпаведных словаўтварэнняў у друку ў апошнія дзесяцігоддзі, аднаўляе свой статус прадукцыйнага суфікса. Больш за тое, паводле канстатацыі В. Варановіча [12], у шэрагу выпадкаў вытворныя з суфіксам **-ц-(а)** нават здольныя дамінаваць у сваіх карэлятах з суфіксам **-ец**: *тварэц і творца, знавец і знаўца* і іншыя, выступаючы як носбіты больш высокага стылю, чым дэрываты *тварэц, знавец*.

Па-другое, вылучэнне назоўнікаў аг. р. з масіву слоў з канчаткамі **-а / -я**, зафіксаванымі ў слоўніках як назоўнікі мужчынскага роду, стымулюеца актыўнымі працэсамі павышэння ролі жанчыны ў грамадстве і неабходнасцю ўтварэння дэрыватаў для назваў пасадаў і прафесій асоб жаночага полу. Гэтая тэндэнцыя добра прасочваецца

ў перавыданнях рускіх арфаграфічных слоўнікаў: напрыклад, з 1991 г. слова *колега* падаецца як назоўнік агульнага роду. У своеасаблівай форме гэтыя працэсы праяўляюцца ў англійскай мове. Так, калі ўмоўна прыняць за адпаведнікі беларускіх назоўнікаў аг. р. англійскія складаныя словы з кампанентам “...person” (*person* ‘асоба мужчынскага ці жаночага полу’), то можна канстатаваць, што актыўнае ўтварэнне такіх дэрыватаў пачалося ў 70-я гг. ХХ ст. (гл. табліцу 4).

Па-трэцяе, на грунце нашага ўласнага аналізу корпуса назоўнікаў з канчаткамі **-а / -я** можна сцвярджаць, што ў марфалагічна-лексічным плане не існуе такіх суфіксальных фармантаў, якія ўтвараюць толькі назоўнікі мужчынскага роду і з’яўляюцца неўжывальнымі ў назоўніках аг. р. Выкарыстанне асабовых назоўнікаў з канчаткамі **-а / -я** толькі ў форме мужчынскага роду вызначаецца выключна фактарамі біялагічнага ці этнакультуральнага парадку. Кароткая падборка ў табліцы 5 ілюструе гэтую выснову.

На нашу думку, спроба надаць выключны статус суфіксу **-ц-(а)**, што праяўляецца ў абмежаванні ці нават забароне (ГСН-2008) утварэння назоўнікаў аг. р., у гістарычным плане мае не рацыянальныя падставы, а экстралінгвістычную матывацыю: дыстанцыяванне ад лексікаграфічных крыніц 20 – 30-х гг. ХХ ст., найперш РБС-28, і пазней інтэрпрэтацыя гэтага суфікса як неўласцівага беларускай мове, які прыйшоў з польскай мовы, дзе ён, як ужо згадвалася вышэй, утварае назоўнікі толькі мужчынскага роду. Падставай для такіх уяўленняў магло быць меркаванне Я. Карскага адносна польскага ўплыву ў пранікненні слоў з суфіксам **-ц-(а)** [13]. Не адмаўляючы польскага паходжання некаторых слоў, заўважым, што далейшы лёс іншамоўных запазычанняў у мове-рэцыпіенце вызначаецца яе ўласнымі граматычнымі нормамаі. “Славянскія мовы адрозніваюцца не столькі інвентаром словаў-

Табліца 5.

Суфіксальны фармант	Назоўнік мужчынскага роду	Назоўнік агульнага роду
нульсуфіксацыя	мула	суддзя
-ак-(а) / -як-(а)	чарцяка, рубака	
-уз-(а) / -юз-(а)	чарцюга	хітруга, неўдалюга
-ышч-(а) / -ішч-(а)	шчупачышча	дурнішча
-ул-(я) / -юл-(я)	татуля	капрызуля
-ын-(а) / -ін-(а)	дзяціна	няўдаліна
-ейк-(а)	зяцейка	госцейка
-ачк-(а) / -ячк-(а)	мужчыначка	сіротачка, нецяр- пячка
-іц-(а)	вазніца	шаляніца
-ц-(а)	Збаўца	выканаўца
-л-(а)	граміла, выбівала	зубрыла, запявала
-к-(а)	безбародзька	выскачка

тваральных адзінак, колькі іх дыстрыбуцыяй, правіламі ўжывання” [14]. Паралельнае існаванне суфіксаў **-ц-(а)** ў беларускай і **-с-(а)** у польскай мовах не азначае, што адпаведныя дэрываты будуць мець тоесныя родавыя характарыстыкі, хоць бы з той прычыны, што назоўнікі агульнага роду ў польскай мове – значна радзейшая з’ява, чым у беларускай [6]. Сучасная пісьмовая практыка ў беларускамоўных выданнях паступова ломіць надуманыя граматычныя схемы, усталяваючы “роўны падыход” да асоб мужчынскага і жаночага роду праз ужыванне агульнага роду назоўнікаў з суфіксам **-ц-(а)**. Вось некалькі вытрымак да тэмы з нашымі вылучэннямі назоўнікаў аг. р.:

- запіс у эл. “Дзяржаўная бібліяграфія Беларусі”: «газета “Звязда”, 2008, 4 снежня: “Цябе як завуць” [аб беларускіх імёнах: гутарка з **мовазнаўцай** Аленай Анісім / запісаў Мікола Тамашэвіч]»;
- газета “Кобрынскі веснік”, 2010, 3 чэрвеня: *Па размеркаванні разам з жонкай Надзеяй Дзям’янаўнай, дарэчы, таксама мовазнаўцай, Андрэя Казловіча накіравалі ў Хідрынскую сярэднюю школу;*
- газета “Звязда”, 2010, 10 ліпеня: *Усе харчовыя справы на сядзібе раіць гасцям абавязкова перадаць у рукі Еўдакіі Паўлаўны, якая стала сапраўднай **знаўцай** азіяцкай кухні.*

Актыўныя працэсы пашырэння сфер ужытку назоўнікаў аг. р., што выкліканы сацыяльна-эканамічным прагрэсам, найперш у галіне становішча жанчыны ў грамадстве, павінны знайсці адпаведнае адлюстраванне ў слоўніках беларускай мовы. Штучныя абмежаванні, прыкладам якіх з’яўляецца сучасная падача назоўнікаў з суфіксам **-ц-(а)**, аб’ектыўна стрымліваюць свабоднае развіццё мовы і зніжаюць навуковую вартасць слоўнікавых выданняў. Нішто не павінна перашкаджаць называць у належных кантэкстах жанчыну *выдатнай вынаходцай, сапраўднай красамоўцай* ці *добрай знаўцай*.

Спіс літаратуры

1. **Арашонкава, Г. У.** Пра назоўнікі тыпу *вынаходца, дарадца, стараста* / Г. У. Арашонкава // Беларуская лінгвістыка. – 1988. – Вып. 33. – С. 66 – 70.
2. **Браун, А.** Изучение языкового сдвига во временной перспективе по данным опроса студентов в республике Беларусь / А. Браун // Мова. Літаратура. Культура : матэрыялы міжнар. канф. – Мінск : Права і эканоміка, 2007.
3. **Великий тлумачний словник сучасної української мовы.** – Київ : Ірпінь : ВТФ “Перун”; Издательство “Перун”, 2005.
4. **Молдаван, И. Ф.** Имена существительные общего рода в современном русском языке (в сравнении с украинским и белорусским) : дисс. ... канд. филол. наук / И. Ф. Молдаван. – Запорожье, 1973. – 159 с.
5. **Шапорева, О. А.** Слова общего рода со значением лица в церковнославянских акафистах / О. А. Шапорева // Вестник ПСТГУ. – Сер. 3. Филология. – 2009. – Вып. 4 (18). – С. 94 – 103.

6. **Минасова, В. А.** Место общего рода среди именных категорий польского и русского языков / В. А. Минасова // Исследования славянских языков и литератур в высшей школе : достижения и перспективы : информ. материалы и тезисы докладов Междунар. научн. конф. 21 – 22 октября 2003 г. – Рэжым доступу : http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/21_10_2003.pdf.
7. **Ломтев, Т. П.** Белорусский язык / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во Московского университета, 1951.
8. **Сцяцко, П. У.** Беларускае народнае словаўтварэнне / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977.
9. **Сцяцко, П. У.** Культура мовы / П. У. Сцяцко. – Мінск : Тэхналогія, 2002.
10. **Плунгян, В. А.** Общая морфология : введение в проблематику / В. А. Плунгян. – М. : УРСС, 2000.
11. **Піскуноў, Ф.** Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы : межы нарматыўнасці / Ф. Піскуноў // Роднае слова. – 2010. – № 7.
12. **Варановіч, В.** Праблема асабовых назоўнікаў у беларускай мове / В. Варановіч // Гармонія беларускага слова : падручныя нарысы для журналістаў. – Гродна, 1999.
13. **Карский, Е. Ф.** Белорусы. Язык белорусского народа / Е. Ф. Карский. – Вып. 1 : Исторический опыт словообразования и словоизменения в белорусском языке. – М., 1956.
14. **Вендина, Т. И.** К вопросу о создании единой функциональной классификации славянских словообразовательных средств / Т. И. Вендина // Philologica slavica. – М., 1993. – С. 255.

Скарачэнні

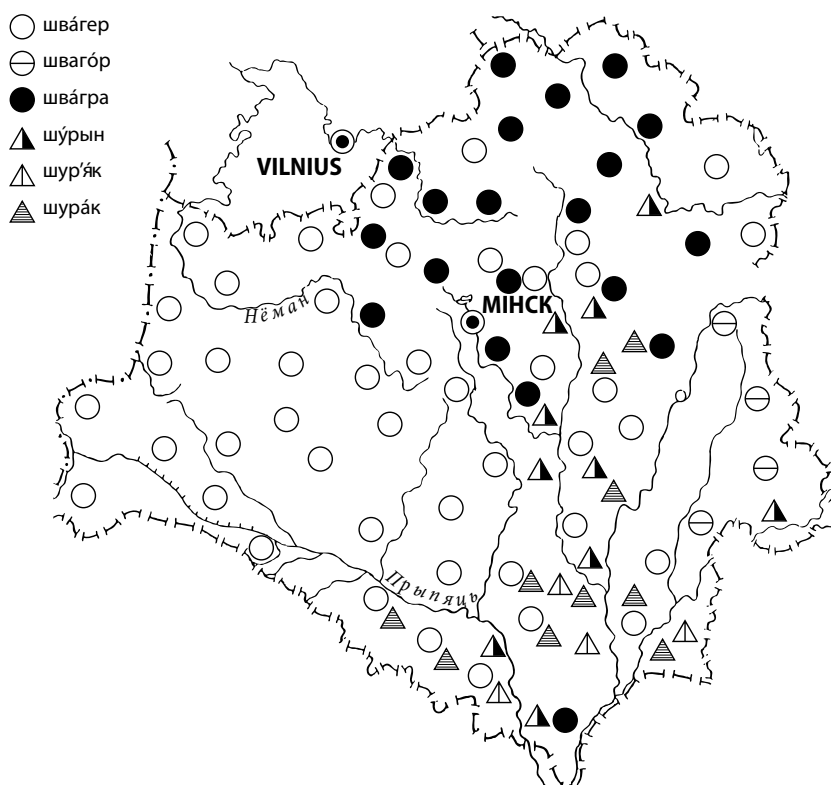
БАС-2009 – Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Л. П. Кунцэвіч, І. У. Кандраценя; пад рэд. А. А. Лукашанца. – Мінск, 2009; **БГ-85** – Беларуская граматыка. – Мінск, 1985. – Ч. 1; **БЛ-2006** – Чабатар Н. А. Назоўнікі агульнага роду і асабовыя назоўнікі мужчынскага роду і іх асаблівасці // Беларуская лінгвістыка. – 2006. – Вып. 58. – С. 73 – 78; **БРВРС-89** – Станкевіч Я. Беларуска-расійскі (вялікалітоўска-расійскі) слоўнік. – Нью-Ёрк, 1989; **ГБМ-62** – Граматыка беларускай мовы. – Мінск, 1962. – Т. 1; **ГСН-2008** – Граматычны слоўнік назоўніка. – Мінск, 2008; **КГБМ-2007** – Кароткая граматыка беларускай мовы. – Мінск, 2007. – Ч. 1; **РБС-28** – Некрашэвіч С., Байкоў М. Расійска-беларускі слоўнік. – Менск, 1928; **СБМ-87** – Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. – Мінск, 1987; **СБМ-1870** – Насовіч І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1983 (факс. выд.); **СГ-2001** – Лукашанец А. А. Словаўтварэнне і граматыка. – Мінск, 2001; **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т., 6 кн. – Мінск, 1982 – 1984.

ся навукоўцамі як русізм новага (“савецкага”) часу, акрамя адзінкавай фіксацыі ў пяцітомным “Слоўніку беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча”: *Бярош шўрына і ёдзіш* (в. Мясянцы Браслаўскага р-на; СПЗБ, т. 5, с. 509). Разам з тым, на думку Макса Фасмера, нягледзячы на выразную старажытнасць назвы *шўрын*, канчаткова вызначыцца з паходжаннем гэтага слова пакуль што праблематычна (Фасмер, т. 4, с. 488). У той жа час Аляксандр Брукнер лічыць яго праславянскім, але страчаным польскай мовай пасля XVI ст. (як, дарэчы, і ў беларускай мове ў афіцыйным ужытку) і замененым на германізм *швагер* (Брукнер, с. 558). Аднак, як бачым, у дыялектным маўленні тэрмін *шўрын* захаваўся да нашых дзён у шэрагу ўсходнебеларускіх гаворак.

Словаўтваральны варыянт *шур’ак* (фанет. *шур’як*, *шур’як*) характэрны для гаворак жыхароў міжрэчча і нізоўя рэк Прыпяць і Дняпро (карта 1): *Прышоб’у уч’ора шур’ак, дык мы забілі кыбына і пляшку трэснулі* (Бялыніцкі р-н, Яўсеёў, с. 110); *То ж шур’ак мой* (в. Мілашэвічы Лельчыцкага р-на); *Шур’ак мой д’обры чалавек* (в. Неглюбка Веткаўскага р-на; МДСГ, т. 10, с. 147); *Шураке ёздзілі на прырэзвы* (в. Цялякава Уздзенскага р-на; МММГ, т. 1, с. 154); *Мог’о братка шур’ак меў надзёл землё* (в. Тонеж Лельчыцкага р-на; Кучук-Малюк, с. 152). Цікава, што формы *шур’ак*, *шур’як* адзначаны Уладзімірам Далем у рускіх гаворках Валагодчыны (Даль, т. 4, с. 649). Фанетычны варыянт *шур’як* выкарыстоўваецца ў вусным маўленні жыхароў нізоўя рэк Прыпяць і Дняпро на поўдні Гомельшчыны (карта 1): *Майму шур’яку няд’аўна б’рдзен далі* (в. Краўцоўка Гомельскага р-на; МДСГ, т. 10, с. 147). Занатаваў гэтую дыялектную форму ў беларусаў Чарнігаўшчыны і Павел Растаргуеў: *Начав’аў я, мая мілая, у тваіх братоў, а ў сваіх шур’якоў* (Растаргуеў, с. 291).

Для наймення жончынай сястры ў беларускай дыялектнай мове выкарыстоўваюцца тэрміны *швагерка*, *швагрэня*, *швагр’іня*, *свесць* (*свесь*), *сваячка*, *сваячына*, *сваякіня*, *сваячніца*. Як вынікае з сабранага намі матэрыялу, найбольш пашыранай і фактычна агульнабеларускай назвай з’яўляецца *швагерка* (фанет. *швагерка*; карта 2):

Карта 1. Назвы швагра ў беларускіх гаворках.



Усё ш *шваг’ерка* в’ыйшла, са мной пагавар’іла (в. Дзёрнавічы Верхнядзвінскага р-на); *Сястра мая – майго мужа шваг’ерка* (в. Солы Смаргонскага р-на); *Патом сваю шваг’ерку пажаніў з ім* (в. Дарава Ляхавіцкага р-на; СПЗБ, т. 5, с. 473); *Мая шваг’ерка прыехала, во шваг’еркі адзённа вісіць* (в. Чэхі Астравецкага р-на; Сцяшковіч-72, с. 558); *Твая шваг’ерка так’а хор’оша молод’іца* (в. Гарадная Столінскага р-на; Казачок, с. 58); *Шкада, шваг’ерка мая яшч’э мал’ая, а то ўсв’атаў бы таб’е* (в. Арэхаўна Ушацкага р-на; Панюціч, с. 52); *З’аўтра ў шваг’еркі вяс’елле* (в. Труханавічы Капыльскага р-на); *Шваг’ерка мая ў Мінску в’учыцца* (в. Чыжэвічы Салігорскага р-на; АКБМ). Зафіксавана слова *шваг’ерка* і ў гаворцы беларусаў Літвы: *Шваг’ерка – ж’онкі сястра* (в. Гемзы Шальчынінскага р-на; СПЗБ, т. 5, с. 473). Назва з’яўляецца суфіксальным дэрыватам ад наймення асобы мужчынскага полу *швагер*.

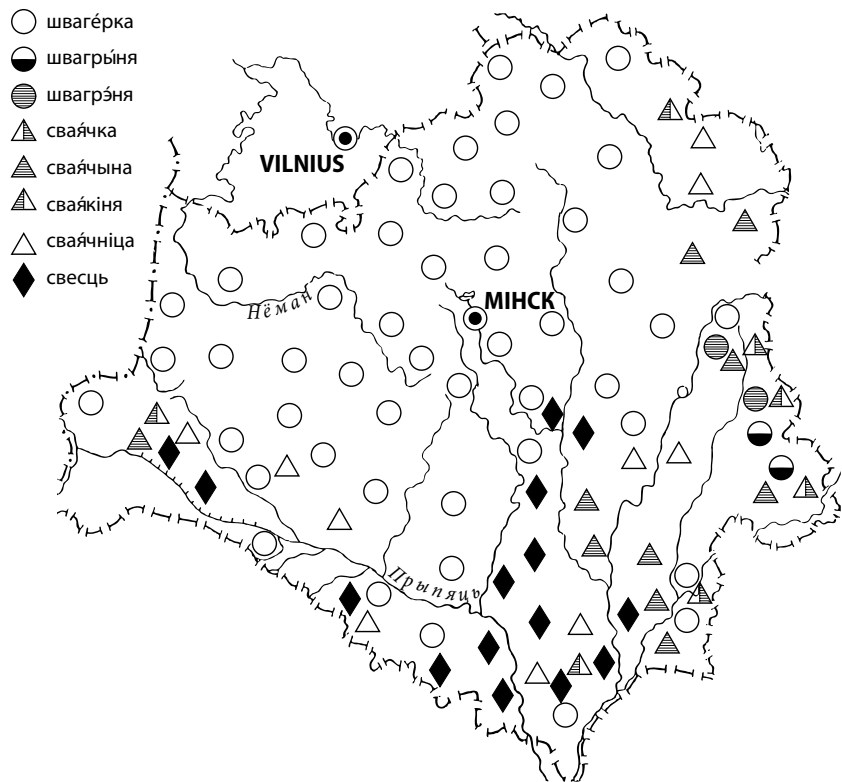
Словаўтваральныя варыянты *швагрэня* (фанет. *швагрэ́ння*, *швагрэ́ня*), *швагр’іня* пашыраны ва ўсходнемагілёўскай (мяккаэрай) групе гаворак на паграніччы з Расійскай Федэрацыяй (карта 2): *Нешта мылыд’ая іс сваёю швагрэ́ню ні л’адзіць. А ніхай швагрэ́ня ні л’яніца ды пам’о́жыць* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, НВС, т. 3, с. 326); *Ды нас прыехаў у го́сці швагер з швагрэ́няю* (в. Сохана Мсціслаўскага р-на; Бялькевіч, с. 496). Падае слова *швагрэня* ў сваім слоўніку і Іван На-

совіч (Насовіч, с. 708). Форма *швагрэня* адзначана ў в. Сла-таўшчына Дубровенскага р-на (*швагріння, швагрэня*) і в. Старакожаўка Горацкага р-на (*швагріння, швагрэня*) (Матэрыялы АЛА).

Архаічная назва *свесць* (фанет. *свісьць, свесь*) ужываецца ў беларускіх гаворках прыкладна ў міжрэччы Пцічы і Бярэзіны да іх упадзення адпаведна ў Прыпяць і Дняпро, а таксама далей на поўдзень да мяжы з Украінай і ў Заходнім Палессі (Бярозаўскі, Драгічынскі р-ны; карта 2): *Эта майму мужыку мая сястра – свесь* (в. Рубеж Клічаўскага р-на; Рамановіч-Чабырук, с. 128); *Жывём утрóх: я, жóнка і свесь* (в. Жахавічы Мазырскага р-на; Шаталава, с. 158); *Паёхаў у Прудак, сустрэў там свесь, даў і ёй пасылку* (в. Дзмітравічы Бярэзінскага р-на; Фацеева, с. 172); *Мая свесь прыходзіла* (Глускі р-н; Янкоўскі, т. 1, с. 165); *Свесць прыходзіла ў гóсці* (в. Піркі Брагінскага р-на); *Погукай свесць у гóсты* (в. Грушаўка Нараўлянскага р-на); *У маёй свесці сын пашоў у армію* (в. Краўцоўка Гомельскага р-на); *Мой сын на жончыну сестру свесць кáжэ* (в. Стадолічы Лельчыцкага р-на); *У мянэ свесь – разлúчница* (в. Ламавічы Акцябрскага р-на; МДСГ, т. 8, с. 133); *Свесць – жончына сестра* (в. Ручаёўка Лоеўскага р-на; Янкова, с. 320); *Да беры мою свесць, да будом своё* (в. М. Малешава Жыткавіцкага р-на); *Дзе мая свесь жывё, то нема дзецеў у перву клас* (в. В. Малешава Столінскага р-на; ТС, т. 5, с. 17 – 18); *Муя дочка жывэ в гóроді, там свісьць мае хату* (в. Сварынь Драгічынскага р-на; ДСБ, с. 201); *Свесці хату побудовалі* (в. Восаўцы Бярозаўскага р-на; Панюціч, с. 52).

На думку этымолагаў, слова *свесць* – індаеўрапейскага паходжання, праслав. **svestь*, **svest* ‘свой, сваяк’ (Фасмер, т. 3, с. 575). Як вынікае з сабранага намi фактычнага матэрыялу, гэтая старажытная назва пачынаючы з XVI ст. інтэнсіўна выцясялася суфіксальным дэрыватам *швагёрка*, што ўтвораны ад запазычанага з нямецкай мовы тэрміна *швагер*. Тым не менш у басейне рэк Дняпро, Бярэзіна, Пціч, Прыпяць яна захавалася ў вусным маўленні мясцовых жыхароў да нашых дзён. Дарэчы, шырока выкарыстоўвалася гэтая назва ў XIX ст. у форме *свесть, свесь, свись, свестья, свёстка* ў многіх

Карта 2. Назвы швагеркі ў беларускіх гаворках.



рускіх (Даль, т. 4, с. 148), а таксама ўкраінскіх (Грынчанка, т. 4, с. 108) гаворках.

Нярэдка, як гэта ўжо неаднаразова адзначалася намi ў ранейшых публікацыях пры апісанні розных назваў роднасці і сваяцтва, для наймення канкрэтных прадстаўнікоў пэўнага роду поруч з адпаведнымі найменнямі гэтых чыноў выкарыстоўваюцца і тэрміны агульных паняццяў. Тое ж самае назіраем і пры абазначэнні швагроў. Як сведчаць матэрыялы Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа (АЛА) і іншых дыялекталагічных крыніц, на ўсходзе і поўдні Беларусі ў гэтым значэнні ўжываюцца суфіксальныя дэрываты *сваячка, сваячына, сваякіня, сваячніца*, вытворныя ад агульнага тэрміна *свой, сваяк* (карта 2): *Сэстрыному мужыкеві я сваячка* (в. Смалянiца Пружанскага р-на; СПЗБ, т. 4, с. 383 – 384); *Сваячка, шчо б ёй сёла болячка* (прымаўка; в. Луткі Столінскага р-на; ТС, т. 5, с. 23); *Два браты і сваячына пйдзіржалі крэпка ў руках* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, СНЛ, т. 3, с. 134 – 135); *Эта ты сваячына сестрынаму мужыку* (в. Дубраўка Добрушскага р-на); *Сваячына ў нас была* (в. Неглюбка Веткаўскага р-на); *Дóма была сваячына* (тамсама; МДСГ, т. 8, с. 133); *Нёшта к табé трэцій дзень сваякіня ні пыказывыицца, а ты й рада, каб і трі гады ні зыхадзіла* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, НВС, т. 3, с. 69); *Прыходжае ягó сваякіня, кáжа, што дзэцям нёчага адзэць* (в. Быч Кармянскага р-на; МДСГ, т. 8, с. 133); *Ідзэць сваякіня ля*

магілёніка і дужа байца (в. Бязозкі Хоцімскага р-на; МАСМ, с. 84). Адзначае тэрмін *сваячыня* ў сваім слоўніку і П. Растаргуеў (Растаргуеў, с. 237).

Такім чынам, беларускія гаворкі да нашага часу захавалі ўсе старажытныя найменні шваграў.

Скарачэнні

Бялькевіч – Бялькевіч І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск, 1970; **ГЛБМ** – Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. – Мінск, 1970; **Грынчанка** – Грынченко Б. Словарь української мови. – Київ, 1907 – 1909. – Т. 1 – 4; **Даль** – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1978 – 1980. – Т. 1 – 4; **Казачок** – Казачок А. Гарадзенскі дыялектны слоўнік // Народныя скарэбы. – Мінск, 2008; **МАСМ** – Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны. – Мінск, 1981; **Матэрыялы АЛА** – Матэрыялы Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа; захоўваюцца ў Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі; **МДСГ** – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства:

Міжвузаўскі зборнік. – Мінск, 1975 – 1982. – Вып. 3 – 10; **МММГ** – Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. – Мінск, 1970 – 1977; **Насовіч** – Насовіч І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1983; **Рамановіч-Чабырук** – Рамановіч Я., Чабырук А. 3 лексікі адной гаворкі Клічаўскага раёна // Жывое слова. – Мінск, 1978; **Растаргуеў** – Расторгуев П. Словарь народных говоров Западной Брянщины. – Минск, 1973; **Трубачоў** – Трубачев О. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. – М., 1959; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1986 – 1987. – Т. 1 – 4; **Фадеева** С. 3 лексікі гаворак Бярэзінскага раёна // Жывое наша слова. – Мінск, 2001; **Шаталава** – Шаталава Л. Беларускія дыялектнае слова. – Мінск, 1975; **Юрчанка, НВС** – Юрчанка Г. Народнае вытворнае слова: 3 гаворак Мсціслаўшчыны. – Мінск, 1981 – 1985; **Юрчанка, СНЛ** – Юрчанка Г. Сучасная народная лексіка: 3 гаворак Мсціслаўшчыны. – Мінск, 1993 – 1998; **Янкова** – Янкова Т. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск, 1982; **Яўсееў** – Яўсееў Р. Маці казала так... 3 гаворкі Бялыніцкага раёна. – Мінск, 1978.

Астатнія скарачэнні змешчаны ў артыкуле П. Міхайлава ў № 10.

Малады даследчык прапануе

БЕЛАРУСКІЯ МОВАЗНАЎЦЫ ЯК АБ'ЕКТ І СУБ'ЕКТ БІЯБІБЛІЯГРАФІІ

У бібліяграфазнаўстве як асобныя комплексы са структурнымі і метадычнымі асаблівасцямі разглядаюцца біябібліяграфічныя матэрыялы пра дзеячаў мастацтва, літаратуры, прыродазнаўства і тэхнікі, навукі і адукацыі. На аснове аналізу выданняў біябібліяграфічнай інфармацыі можна сцвярджаць, што біябібліяграфія беларускіх мовазнаўцаў таксама з'яўляецца адметнай і ўнікальнай часткай біябібліяграфіі па метадыцы стварэння, ступені адлюстравання жыцця і дзейнасці асобы, інфармацыйнай напоўненасці, паліграфічным афармленні.

Вядома, што навуку як сістэму аб'ектыўных, абгрунтаваных ведаў аб рэчаіснасці можна вывучаць, не закранаючы яе гісторыі. Аднак цяжка зразумець яе метады і немагчыма вызначыць месца навукі ў культуры, калі ігнараваць гісторыю. Гісторыя навукі – гэта не толькі гісторыя навуковых ідэй, метадаў і адкрыццяў. Галоўнае – людзі, іх дзейнасць. Таму ў гісторыі кожнай з навук творчым партрэтама адводзіцца ўсё большае месца, прычым размова павінна ісці пра сістэматычную працу па падрабязным вывучэнні інтэлектуальнай спадчыны.

Палітра сучаснага біяграфічнага пісьма мнагамерная. Акрамя непасрэдна біяграфічных прац, біяграфічныя тэмы ўваходзяць у перыя-

дычны друк, тэлебачанне, кіно, тэатр. Комплексна інфармацыя пра асобу, яе жыццё і дзейнасць адлюстроўваецца і ў крыніцах бібліяграфічнай інфармацыі.

Амаль ва ўсіх відах бібліяграфічных паказальнікаў прысутнічае персанальны аспект: асоба адлюстроўваецца ў персанальных бібліяграфічных паказальніках, біябібліяграфічных паказальніках, у персанальных раздзелах галіновых паказальнікаў, у краязнаўчых бібліяграфічных паказальніках і г. д.

Родавым у адносінах да ўсіх бібліяграфічных матэрыялаў пра персаналіі і калектывы з'яўляецца паняцце “біябібліяграфічная інфармацыя” або “біябібліяграфія” (калі пад бібліяграфіяй разумець сукупнасць бібліяграфічных прац, выдзеленых па нейкай прымеце). Аб'ект адлюстравання біябібліяграфічнай інфармацыі – біяграфічныя і бібліяграфічныя звесткі пра персаналію (персаналіі), калектывы. Біяграфічныя звесткі могуць быць прадстаўлены непасрэдна біяграфіяй, аўтабіяграфіяй, храналагічным спісам дат жыцця і творчасці і г. д. Важна таксама заўважыць, што кожнае выданне біябібліяграфічнай інфармацыі нясе ў сабе прыхаваную біяграфічную інфармацыю пра персаналію (персаналіі, калектывы). Так, і з бібліяграфічных звестак пра

творы персаналіі можна даведацца пра гады яе актыўнай творчай, навуковай дзейнасці, тэматычную накіраванасць прац, навуковыя сувязі, прыналежнасць да той ці іншай арганізацыі.

Асноўныя выданні біябібліяграфічнай інфармацыі: бібліяграфічны паказальнік прац персаналіі, бібліяграфічны паказальнік прац работнікаў установы, персанальны бібліяграфічны паказальнік, біябібліяграфічны паказальнік, біябібліяграфічны даведнік ці слоўнік, аўтабіябібліяграфія. Сярод электронных выданняў біябібліяграфічнай інфармацыі варта адзначыць біябібліяграфічную базу дадзеных, персаналіі на CD / DVD.

Біябібліяграфічная інфармацыя забяспечвае ўсебаковае і аб'ектыўнае даследаванне жыцця і творчасці персаналіі і калектываў сферы навукі, культуры, адукацыі, значна палягчае стварэнне твораў біяграфічных жанраў, а таксама істотна дапамагае ў развіцці гісторыі навукі і практыкі. Акрамя таго, біябібліяграфічная інфармацыя часта падмяняе тэматычную, забяспечваючы спецыялістаў актуальнай інфармацыяй па малараспрацаваных тэмах, запаўняючы лакуны ў інфармацыйных сістэмах. Біябібліяграфічная інфармацыя дазваляе зарыентаваць карыстальніка ў гісторыі навукі, культуры і даць асноўныя звесткі пра іх прадстаўнікоў. Жыццяпіс у выданнях біябібліяграфічнай інфармацыі будзеца на аснове сінтэзу прыёмаў вобразнага адлюстравання асобы з элементамі бібліяграфічнай характарыстыкі яе творчасці. Абагульніўшы вынікі дзейнасці асобных дзеячаў, фарміруючы нябачны калектывы вызначанага профілю, біябібліяграфічная інфармацыя прама або ўскосна, з аднаго боку, персаніфікуе дасягненні ў разнастайных напрамках грамадскага жыцця, навукі і культуры, а з іншага боку – удзельнічае ў апісанні сукупнага працэсу культурна-гістарычнага развіцця дзяржавы. Гэта не сукупнасць паказальнікаў, спісаў, баз дадзеных, хоць яны і з'яўляюцца яе элементамі. Біябібліяграфічная інфармацыя па сваёй сутнасці – арганічная частка культуры. Яна апасродкавана адлюстроўвае духоўныя запыты грамадства, дамінанты розных культурных этапаў, іх псіхалагічную атмасферу, дае багаты матэрыял для меркаванняў пра грамадскія інтарэсы і густы. Як усякая гістарычная крыніца, біябібліяграфічная інфармацыя нясе на сабе адбітак тых умоў, у якіх яна стваралася, і адлюстроўвае гэтыя ўмовы.

Феномен біябібліяграфічнай інфармацыі ставіць перад даследчыкамі пытанне: чым жа з'яўляецца персаналіі ў бібліяграфіі і непасрэдна ў біябібліяграфіі – аб'ектам бібліяграфавання ці суб'ектам культуры?

У бібліяграфаванні існуюць шмат у чым узаемазвязаныя канцэпцыі бібліяграфіі, у асно-

ве адрознення якіх ляжыць адна і тая прымета – аб'ект бібліяграфавання і суадносная з гэтым аб'ектам метасістэма. Нягледзячы на рознае разуменне аб'ектаў, у канцэпцыях ёсць агульная рыса (дарэчы, не толькі яна адна) – у якасці аб'ектаў бібліяграфавання вылучаецца непасрэдна тое, што трэба апісаць і з чым трэба працаваць пры дапамозе бібліяграфічных сродкаў.

Галоўная мэта стварэння і існавання біябібліяграфічнай інфармацыі, і тут яна супадае з галоўнай мэтай стварэння і існавання біяграфічнай інфармацыі, але выконвае яе на больш комплексным і інфарматыўным узроўні, – паказаць персаналію ва ўсіх яе праяўленнях: жыццёвы і творчы шлях, светаўспрыманне, адносіны з калегамі, дасягненні і няўдачы і г. д. Такім чынам, можна сцвярджаць, што персаналіі з'яўляецца непасрэдным аб'ектам біябібліяграфіі.

Вывучэнне і аналіз сучаснай біябібліяграфічнай інфармацыі пацвярджаюць вывад пра персаналію як непасрэдны аб'ект персанальнай бібліяграфічнай інфармацыі. Аднак гэты аналіз сведчыць, што ўсё часцей біябібліяграфічная інфармацыя (вядома, з дапамогай сваіх стваральнікаў) выходзіць на прынцыпова новы ўзровень адлюстравання персаналіі, калі персаналіі падаецца настолькі комплексна і ярка, што яе ў гэтай інфармацыі можна назваць не толькі аб'ектам бібліяграфавання, але і паўнаўраўнаважаны суб'ектам культуры.

Зразумела, што персаналіі непасрэдна ў навукі, культуры, адукацыі і г. д. з'яўляецца суб'ектам культуры, якому ўласціва такая ступень унутранай свабоды выбару спосабу і формы самарэалізацыі, якая не ўласціва ні псіхалагічнаму, ні гнасеалагічнаму, ні сацыяльнаму суб'екту¹. Аднак разуменне таго, што персаналіі ў бібліяграфіі, а менавіта ў біябібліяграфіі, з'яўляецца не толькі аб'ектам бібліяграфавання, але і суб'ектам культуры, дазваляе ствараць унікальныя крыніцы біябібліяграфічнай інфармацыі з неацэнным функцыянальным і інфарматыўным патэнцыялам.

Інфармацыю пра беларускіх мовазнаўцаў можна знайсці ў самастойных выданнях біябібліяграфічнай інфармацыі (паказальнікі, слоўнікі), у даведчаных, біяграфічных і бібліяграфічных выданнях, у часопісных і нават газетных публікацыях, у базах дадзеных, на інтэрнэт-рэсурсах, напрыклад у даведніках і выданнях тыпу “Хто ёсць хто”, бібліяграфічных паказальніках “Новыя кнігі Беларусі: па старонках беларускага друку”, галіновых бібліяграфічных паказальніках (“Беларускае мовазнаўства” Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАНБ), базе дадзеных “Беларускае мовазнаўства” (ЦНБ імя Якуба Коласа НАНБ), часопісах

“Роднае слова”, “Беларуская мова і літаратура”, “Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук”, часопісах вышэйшых навучальных устаноў, манаграфіях, зборніках навуковых прац, матэрыялах навуковых канферэнцый па мовазнаўстве.

Спецыфіка адлюстравання мовазнаўцы як суб’екта навукі і культуры ў біябібліяграфіі заключана ў самой асобе мовазнаўцы. Ніякі іншы вучоны не мае такога шырокага дыяпазону творчай, навукавай і адукацыйнай дзейнасці. Таму ў выданні біябібліяграфічнай інфармацыі ўваходзяць, акрамя традыцыйных (бібліяграфічныя звесткі пра навуковыя працы, публікацыі, рэцэнзіі, навуковае кіраўніцтва і апаніраванне), і новыя элементы – бібліяграфічныя звесткі пра літаратурную творчасць мовазнаўцы, пераклады, анатацыі. Сёння становіцца практыкай адлюстроўваць і поўныя тэксты некаторых работ.

Для кнігі “Беларускія мовазнаўцы” (Мінск, 2006) аўтара-складальніка І. Германовіча (дарэчы, мовазнаўцы) характэрны набор агульнапрынятых элементаў для падобных выданняў, але біяграфіі мовазнаўцаў напісаны не энцыклапедычна – яны шчырыя, цёплыя, адлюстроўваюць чалавечыя якасці гэтых асоб.

Даведнік “Хто ёсць хто ў сучаснай беларускай лінгвістыцы” (Мінск, 1997) падае не толькі кароткія біяграфічныя і бібліяграфічныя звесткі пра беларускіх лінгвістаў, але і актуальную кантактную інфармацыю.

Як паказваюць даследаванні, сёння, на жаль, біябібліяграфічная інфармацыя не знаходзіць шматаспектнага прымянення. Тым часам выкарыстанне такой інфармацыі пра мовазнаўцаў дазваляе выкладчыку беларускай мовы вырашаць шэраг адукацыйных і выхаваўчых задач: не толькі даць інфармацыю пра людзей, што ствараюць і развіваюць навуку аб мове, але і сфарміраваць на яе аснове веданне законаў развіцця мовазнаўства, набыкі самастойнай працы па пошуку інфармацыі.

Адна з найважнейшых прафесійных якасцей адмыслоўца любой галіны – уменне самастойна арганізаваць сваю дзейнасць. Такая здольнасць развіваецца ў перыяд навучання ў школе, ВНУ. Пры гэтым варта ўлічваць, што сёння аб’ём інфармацыі павялічваецца, а час, адведзены на яе засваенне, абмяжоўваецца. Тут актуальным будзе прапанаваць навучэнцам такія матэрыялы для самастойнай падрыхтоўкі, у якіх інфармацыя падаецца комплексна, сістэматызавана. Біябібліяграфічная інфармацыя адпавядае ўсім гэтым патрабаванням. Таму менавіта крыніцы біябібліяграфічнай інфармацыі пажадана ўказваць у якасці асноўных для самастойнай працы ў метадычнай літаратуры, спісах літаратуры для

рэфератаў, падрыхтоўкі да семінарскіх заняткаў і г. д.

Функцыянаванне біябібліяграфічнай інфармацыі ў рамках курсавога і дыпломнага праектавання студэнтаў можна разглядаць у двух аспектах. Па-першае, даволі часта курсавыя і дыпломныя працы маюць сваім непасрэдным аб’ектам вывучэння вызначаную персаналію або калектыў. У гэтым выпадку біябібліяграфічныя дапаможнікі могуць стаць штуршком да даследавання. Па-другое, біябібліяграфічныя дапаможнікі – неацэнная крыніца пошуку інфармацыі вузкай тэматычнай скіраванасці для любой тэмы курсавой або дыпломнай працы.

Частка практычных заняткаў па некаторых прадметах уключае падрыхтоўку і правядзенне навучэнцамі масавага мерапрыемства, прысвечанага мовазнаўцу, калектыву (мерапрыемства да юбілею, прэзентацыя кнігі, вечар сустрэчы). Як і ў выпадку з падрыхтоўкай курсавых і дыпломных прац, біябібліяграфічная інфармацыя дапаможа ў падрыхтоўцы такіх мерапрыемстваў, і гэта павінна быць паказана ў распрацаваных для навучэнцаў метадычных матэрыялах.

Адраджэнне і захаванне нацыянальнай памяці, выхаванне маладога пакалення – найбольш важныя задачы, якія стаяць перад дзеячамі сучаснай айчыннай культуры. Вучоныя, краязнаўцы, даследчыкі, бібліяграфы і ўсе тыя, хто ганарыцца гісторыка-культурнай і навукавай спадчынай сваёй краіны, паступова прыходзяць да асэнсавання неабходнасці вывучэння жыцця і дзейнасці грамадскіх дзеячаў, дзеячаў навукі, культуры, адукацыі; стварэння біябібліяграфічных манаграфій пра іх, а таксама шматперсанальных дапаможнікаў.

Вядома, што кульмінацыяй прызнання значнасці дзейнасці чалавека перад нацыяй і сусветнай грамадскасцю служыць з’яўленне асобнага кірунку навукавай дзейнасці: напрыклад, Скарыніны ў Беларусі, Пушкініны ў Расіі. Без лопы, або біябібліяграфічнага забеспячэння, паспяховае развіццё гэтых кірункаў запавольваецца. Наяўнасць біябібліяграфічнай інфармацыі і эфектыўнае шматаспектнае яе выкарыстанне з мэтай генерацыі і распаўсюджвання комплекснай інфармацыі пра чалавека як суб’екта культуры, выхавання сапраўдных грамадзян сваёй краіны – выразны паказчык адносін грамадства да дасягненняў чалавека і дзяржавы.

¹ Устюгова, Е. Н. Культура и стили [Текст] / Е. Н. Устюгова // Метафизические исследования. Культура. – 1997. – Вып. 5. – С. 33.

Алена КАЗЛЕНКА,
аспірантка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

ТЭОРЫЯ КРОЧЫЦЬ НАПЕРАД ПОБАЧ З ПРАКТЫКАЙ

Мовазнаўцы Інстытута мовы і літаратуры НАН Беларусі змаглі папоўніць кніжныя паліцы краіны грунтоўнымі працамі, якія будуць садзейнічаць стабілізацыі правапісных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. У гэтых працах падрабязна апісана марфалагічная і сінтаксічная будова беларускай мовы на падставе тых тэндэнцый, што склаліся ў канцы мінулага стагоддзя. Завершана выданне комплексу з пяці кніг, прысвечаных актуальным праблемам сучаснай пісьмовай мовы, якія разглядаюцца ў двух аспектах – тэарэтычным і прыкладным. Праблемы пісьмовай нормы зафіксаваны двума ўзаемадапаўняльнымі спосабамі арфаграфічнага апісання – пры дапамозе граматыкі: “Кароткая граматыка беларускай мовы: у 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія; Ч. 2. Сінтаксіс” (2007; 2009) і слоўнікаў: “Граматычны слоўнік дзеяслова” (2007), “Граматычны слоўнік назоўніка” (2008), “Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя” (2009). Канкрэтнае напісанне многіх тысяч слоў засвойваецца толькі ў слоўніковым парадку, бо якім бы ні быў поўны тэкст граматычнага апісання, відавочна, што ён не можа ахапіць усе складаныя выпадкі напісання канкрэтных слоў. Таму праблема лінгвістычнай кадыфікацыі арфаграфіі цесна пераплятаецца з лексікаграфічнай фіксацыяй слоў. Найбольш поўная колькасць правільных арфаграфічных напісанняў замацавана нарматыўнымі лексікаграфічнымі крыніцамі, якія паслядоўна адлюстроўваюць сучаснае словазмяненне ўсіх знамянальных часцін мовы.

Навуковая ідэя выпуску граматыкі і слоўнікаў у якасці дадаткаў, якімі кіраваліся б стваральнікі вучэбнай і даведчай літаратуры для забеспячэння аднастайнага выкарыстання моўных сродкаў у вучэбным працэсе, друку, дзелавой перапісы, належыць акадэміку А. І. Падлужнаму. Яго светлай памяці прысвечана гэтая арыгінальная выданне. Багатая і шматгранная спадчына акадэміка А. І. Падлужнага, яго плённая праца на ніве беларускага мовазнаўства, неацэнны ўклад у справу выхавання паслядоўнікаў высока цэняцца сучаснымі лінгвістамі. Таму асабліва прыемна адзначыць, што намаганнямі зладжанага калектыву паслядоўнікаў і вучняў А. І. Падлужнага ўдалося рэалізаваць навуковую задуму выдатнага вучонага і тым самым данесці да карыстальнікаў беларускай мовы зручныя, актуальныя і запатрабаваныя дапаможнікі, аналагаў якім пакуль яшчэ не існуе ў славянскім мовазнаўстве.

На рубяжы стагоддзяў, калі задумвалася і выношвалася ідэя навуковага выдання, моўная

практыка наглядна выяўляла надзвычайную складанасць і шматаспектнасць пытанняў, звязаных з нормаў літаратурнай мовы. Пытанне моўнай нормы такое ж старое, як сама мова. Галоўнае прызначэнне мовы – быць сродкам зносін, захавання і перадачы назапашаных ведаў – прадвызначае яе грамадскую прыроду, а тым самым патрабуе абавязковага захавання яе нормаў усімі членамі моўнага грамадства. Мова – з’ява жывая, не звязаная назаўсёды аднымі правіламі напісання. Аднак пастаноўка пытання пра норму несумяшчальная з адмаўленнем свядомага пранікнення ў развіццё моўнай стыхіі, таму ўстаноўкі апанентаў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы не садзейнічалі, а перашкаджалі пад’ёму культуры мовы і маўлення. Усе гэтыя праблемы хвалявалі акадэміка А. І. Падлужнага, асабліва – шматварыянтнасць літаратурнай мовы ў яе пісьмовай і вуснай форме ў галіне вымаўлення, правапісу, словазмянення, словаўтварэння і словаўжывання. “Небяспека гэтая заключаецца ў тым, што фактычна тая мова, якой вучаць у школе, зусім не супадае з той, на якой друкуюцца некаторыя перыядычныя выданні, якой карыстаюцца на радыё і тэлебачанні. Калі такая сітуацыя захавецца і надалей, то працэс навучання беларускай мове стане або вельмі цяжкім, або зусім немагчымым, бо вучыць трэба так, каб мова на яе любым узроўні была ўнармаванай, беспамылковай. Але што такое моўная памылка, калі і ў пісьмовай і вуснай форме існуе шматварыянтнасць?” (Падлужны А. Мова і грамадства. Мінск, 1997, с. 4). Як дзейсны адказ на пытанне ўзнік грунтоўны даведачны комплекс, на старонках якога можна атрымаць падказку пра напісанне і ўжыванне любога слова, любой часціны мовы.

Сёння, калі праблемы варыятыўнасці напісання цікавяць многіх, асабліва настаўнікаў, выкладчыкаў, рэдакцыйна-выдавецкіх работнікаў, стварэнне такога комплексу работ, несумненна, садзейнічае вырашэнню адной з самых неабходных задач – павышэнню культуры маўлення і агульнай культуры грамадзян нашай краіны. Нарматыўная граматыка з’явіцца асновай для падрыхтоўкі падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў на розных ступенях навучання мове. Разам з тым і граматыка, і слоўнікі-даведнікі – гэта даведачная першакрыніца для ўсіх, хто карыстаецца беларускай літаратурнай мовай. Унармаванае, аднастайнае выкарыстанне літаратурнай мовы ў друку, справаводства, СМІ, вучэбным працэсе вельмі неабходнае, паколькі беларуская літаратурная мова – адна з дзяржаўных моў у Рэспубліцы Беларусь.

У прынцыпе арфаграфія – як пісьмовая форма мовы – найбольш устойлівая да варыятыўнасці. Арфаграфічныя нормы адзінападобныя і не дапускаюць варыянтаў; выпадкі дваякага напісання слоў – такія, як *фартэль* і *фóртэль*, *фармулёўка* і *фармуліроўка*, *стылёт* і *штылёт*, *кало́дзеж* і *кало́дзезь*, – адзінкавыя. Арфаграфічныя прадпісанні фіксуюцца ў выглядзе абавязковага і афіцыйна зацверджанага дакумента, а адзінае кананічнае напісанне слоў падаецца ў нарматыўных арфаграфічных слоўніках. І зусім натуральна, што такія дакументы і матэрыялы павінны перыядычна абнаўляцца, дапаўняцца, упарадкоўвацца з улікам новых моўных фактаў і пісьмовай практыкі. Асноўная задача новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (Мінск, 2008), якія ўведзены ў дзеянне Законам Рэспублікі Беларусь з верасня 2010 г., не змяненне арфаграфічных законаў, а ўдасканалванне іх і ліквідацыя таго дысбалансу, які быў выяўлены ў апошнія дзесяцігоддзі ў перыядычным друку, мастацкіх творах, навучальным працэсе. Думаецца, што кожны, хто бліжэй пазнаёміцца з фундаментальным комплексам прац, зразумее, што яны здымаюць вялікі шэраг праблем, звязаных са збліжэннем арфаграфічных навываў з непасрэдна моўнымі (перш за ўсё граматычнымі) ведамі носьбітаў беларускай літаратурнай мовы, садзейнічаюць паглыбленню ведаў у працэсе навучання, што само па сабе спрыяе павышэнню якасці адукацыі і агульнай граматычнасці.

“Кароткая граматыка беларускай мовы” пад навуковай рэдакцыяй доктара філалагічных навук А. А. Лукашанца (аўтары раздзелаў: Ч. 1. А. І. Падлужны, В. П. Русак, Г. У. Арашонкава, А. А. Лукашанец, А. М. Булыка, В. М. Нікалаева, Л. П. Кунцэвіч, П. П. Шуба; Ч. 2. А. Я. Міхневіч, Т. Р. Рамза, В. П. Русак, Н. У. Чайка, І. Л. Бурак, Т. Я. Шэмет, В. У. Русак) адлюстроўвае неабходныя звесткі пра фаналогію і марфаналогію беларускай мовы, словазмяненне і словаўтварэнне знамянальных часцін мовы (назоўніка, прыметніка, лічэбніка, займенніка, дзеяслова, прыслоўя). Апісаны службовыя словы, усе тыпы простых і складаных сказаў, падаюцца асноўныя віды словазлучэнняў. У словазмяненні і сінтаксісе прыведзены дапушчальныя варыянты, таму граматыку можна лічыць нарматыўнай. У граматыцы апісанне зроблена з улікам тых тэндэнцый, якія склаліся на рубяжы стагоддзяў. Яна разлічана на выкладчыкаў і студэнтаў, настаўнікаў агульнаадукацыйных і спецыяльных навучальных устаноў.

У якасці дадатку да граматыкі падрыхтаваны тры граматычныя слоўнікі-даведнікі з аднатыпнай падачай матэрыялу. Адпаведныя слоўніковыя артыкулы даюць граматычную характарыстыку часцін мовы і поўную парадыгму словазмянення. У слоўніках ва ўсіх загалюўных словах і ў формах словазмянення ўказваецца націск, акрамя аднаскладовых і слоў, у

якіх націск падае на арфаграфічнае ё. Ва ўступных артыкулах да пэўнай часціны мовы прыводзіцца шырокі тэарэтычны матэрыял, у якім асвятляюцца асноўныя пытанні марфалогіі.

“Граматычны слоўнік дзеяслова” пад навуковай рэдакцыяй доктара філалагічных навук В. П. Русак (укладальнікі В. П. Русак, Л. А. Ліхадзіеўская, Н. П. Еўсіевіч, А. А. Кірдуноў) змяшчае каля 35 тыс. дзеясловаў. У аснову рээстра слоўніка пакладзены дзеяслоў ва ўсёй шматграннасці яго формаў, значэнняў і словазмянення ў мове. Асноўнае прызначэнне слоўніка – адлюстраваць сучаснае словазмяненне дзеяслова, даць поўную сістэму яго марфалагічных формаў. Усю граматычную інфармацыю змяшчаюць артыкулы з рээстравым словам-дзеясловам, для якога падаюцца формы цяперашняга і прошлага часу, загаднага ладу, дзеепрыметнікаў незалежнага і залежнага стану, дзеепрыслоўяў.

“Граматычны слоўнік назоўніка” пад навуковай рэдакцыяй дактароў філалагічных навук А. Я. Міхневіча і В. П. Русак (укладальнікі Г. У. Арашонкава, А. М. Астапчук, В. І. Уласевіч, Н. А. Чабатар) змяшчае каля 50 тыс. назоўнікаў з іх поўнай парадыгмай змянення па склонах, родах і ліках. Гэта самы поўны даведнік па формазмяненні назоўніка. У адпаведным слоўніковым артыкуле можна знайсці ўсю патрэбную інфармацыю пра той ці іншы назоўнік. Пасля граматычных памет падаецца поўная парадыгма назоўніка. Калі канчаткі ў пэўных склонах супадаюць, яны прыводзяцца разам (*ДМ анкёце*).

“Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя” пад навуковай рэдакцыяй доктара філалагічных навук В. П. Русак (укладальнікі Н. П. Еўсіевіч, Л. П. Кунцэвіч, В. М. Нікалаева, В. П. Русак) змяшчае 30 тыс. прыметнікаў, усе асноўныя займеннікі, лічэбнікі і прыслоўі. Словазменныя часціны мовы прыведзены з поўнымі парадыгмамі граматычных формаў.

Усе слоўнікі-даведнікі разлічаны на самае шырокае кола чытачоў: настаўнікаў і вучняў, выкладчыкаў і студэнтаў, усіх, хто карыстаецца беларускай мовай.

Выпуск выданняў ажыццёўлены па заказе і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

У актуальнасці выдадзеных прац сумнявацца не даводзіцца, бо ўнармаванае, аднастайнае выкарыстанне беларускай літаратурнай мовы ў друку, справаводстве, СМІ, вучэбным працэсе неабходна, паколькі гэта сведчанне высокага ўзроўню маўленчай і духоўнай культуры нацыі.

Сяргей БЕРДНІК,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.



МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новае ў правапісе

Віктар ІЎЧАНКАЎ

БЕЛАРУСКІ ПРАВАПІС У АПОРНЫХ СХЕМАХ

Працяг. Пачатак у №№ 5 – 10.

Увазе чытачоў прапануюцца апорныя схемы па новай рэдакцыі беларускага правапісу. Правілы падаюцца пакрокава ў выглядзе стандартных фігур рознай формы. Схемы адпавядаюць структуры правіл (Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2008). Новае і тое, што патрабуе асаблівай увагі, у апорных схемах пазначана клічнікам.

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Схема 42-а

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ў АСАБОВЫХ НАЗВАХ

З вялікай літары пішуцца

Імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, а таксама дадатковыя азначэнні пры гэтых назвах: *Іван, Янка, Ясь, Яська, Ваня; Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас); Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька, Казімір Чацвёрты Ягелончык, Кірыла Тураўскі, Сімяон Полацкі; Віктор Гюго, Джэк Лондан, Вольфганг Амадэй Моцарт; Дон Кіхот, Дон Жуан, Нестар Летанісец.*

Кожнае імя ў састаўных імёнах і прозвішчах, калі яны пішуцца асобна або праз злучок: *Эрых Марыя Рэмарк, Іаган Себасцьян Бах, Джон Ноэль, Ханс Крысціян Андэрсен, Джавані Джакома Казанова, Жак Іў Кусто, Марыя-Луіза-Жазэфіна; Вікенцій Дунін-Марцінкевіч, Марыя Складоўская-Кюры.*

Прозвішчы, а таксама імёны ў множным ліку, калі яны выступаюць як назва роду, групы асоб ці ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы: *Міцкевічы, браты Гарэцкія, маёнтак Тышкевічаў, род Радзівілаў, абодва Жукі, бязродныя Іваны; Гагарыны, Заслонавы.*

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Схема 42-6

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ў АСАБОВЫХ НАЗВАХ**З вялікай літары пішуцца**

Часткі састаўных асабовых імёнаў кітайцаў, карэйцаў, в'етнамцаў, бірманцаў, інданезійцаў, тайландцаў, цэйлонцаў, японцаў: *Ань Лушань, Ван Янмін, Сунь Ятсен, Таа Юаньмін, Цзян Гуанцы* (Кітай); *Ан Чхан Хо, Чхве Чхі Вон, Пак Ін Но* (Карэя); *Нгуен Фук Ань, Нгуен Чай* (В'етнам); *Пі Маў Нін, Такін Кода Хмайн* (Бірма); *Сутан Такдыр Алішахбана, Прамудзья Ананта Тур, Утуі Тутанг Сантані* (Інданезія); *Кулаб Сайпрадыт, П'я Тасін* (Тайланд); *Карахара Карахіта* (Японія).

Пачатковыя часткі *Ібн, Бен, Шах-, Мак-, Сан-, Сант-, Сен-, Сент-, Тэр-* у іншамоўных асабовых імёнах, якія пішуцца асобна, разам або далучаюцца да іх праз злучок, а таксама пачатковыя *О', Д',* якія пішуцца праз апостраф: *Ібн Сіна, Бен Алі, Шах-Джахак, Мак-Доў-эл, Мак-Кінлі, Сан-Мартын, Сант-Эліё, Сен-Жуст, Сент-Эцьен, Тэр-Петрасян, О'Генры, Д'Аламбер, Д'Артаньян.*

Клічкі жывёл, птушак і іншых істот: конь *Варанок*, карова *Красуля*, сабака *Рэкс*, кот *Кузя*, курыца *Рабка*, папугай *Гоша*.

Прыналежаць прыметнікі, утвораныя ад асабовых імён і клічак жывёл, мянушак пры дапамозе суфіксаў *-ов-, -оў (-ав-, -аў), -ёв-, -ёў (-ев-, -еў), -ын-, -ін-:* *Кузьмоў сусед, Скарынавы выданні, Багдановічаў верш, Міхасёвы прыгоды, Васілёў голас, Зосьчыны бацькі, Рагуліна ма-лако.*

Адносныя прыметнікі, утвораныя ад імён і прозвішчаў, псеўданімаў, калі такія прыметнікі ўваходзяць у склад састаўных уласных назваў: *Купалаўская прэмія* (прэмія імя Янкі Купалы), *Нобелеўская прэмія, Коласаўская стыпендыя* (стыпендыя імя Якуба Коласа), *Гарэцкія чытанні* (чытанні, прысвечаныя Максіму Гарэцкаму), *Варфаламеўская ноч* (гістарычная падзея ў Парыжы ў ноч святога Варфаламея), *Маркаўскія рады* (тэрміналагічная назва ў матэматыцы).

Схема 43

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ў АСАБОВЫХ НАЗВАХ**3 малой літары пішуцца**

Агульныя назвы людзей, прадметаў, рэчываў і хімічных элементаў, адзінак вымярэння, якія ўтварыліся на аснове асабовых і геаграфічных назваў: *донжуан* (быў *донжуанам*), *донкіхот* (такі *донкіхот*), *эскулап*; *бефстроганаў*, *браўнінг*, *дызель*, *кацюша*, *маўзер*, *маргарытка*, *наган*, *такай*, *форд*, *фрэнч*, *шавіёт*; *морфій*, *амерыцый*, *палоній*, *уран*, *фермій*; *ампер*, *вольт*, *джоўль*, *ом*, *рэнтген*, *фарада*.

Прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, якія ўжываюцца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў з назоўнікамі (фразеалагізмаў) або ў складзе састаўных агульных назваў са значэннем адпаведнай адноснай прыкметы: *эзопаўская* (*эзопава*) мова, *пірава перамога*, *ахілесавы пяты*, *танталавы мукі*, *шамякаў суд*, *бальзакаўскі ўзрост*, *броўнаўскі рух*, *гегелеўская дыялектыка*, *купалаўскі верш*, *напалеонаўскія планы*, *дэголеўская Францыя*, *рэнтгенаўскі здымак*, *сідарава каза*.

Асабовыя назвы (прозвішчы, імёны і інш.) у форме множнага ліку, калі іх ужыванне выяўляе пагардлівыя, зневажальныя адносіны: *гарлахвацкія*, *заблоцкія*, *кручковы*, *пісулькіны*, *тулягі*.

Часткі *ага*, *ад*, *ал*, *ас*, *ар*, *аш*, *бей*, *бек*, *задэ*, *аглы*, *уль*, *зуль*, *кызы*, *аль*, *паша*, *хан*, *шах*, *эд*, *эль* і некаторыя іншыя ў іншамойных асабовых назвах, якія падаюцца звычайна пасля назвы або перад ёй і пішуцца праз злучок: *Ібрагім-ага*, *Амар аш-Шарыф*, *Ібрагім-бей*, *Амад-задэ*, *Турсун-задэ*, *Кёр-аглы*, *Мамед-аглы*, *Сейф уль-Іслам*, *Зульфія-кызы*, *Амад эд-Дзін*, *Седах зуль-Факар*, *Сулейман-паша*, *Махамед эль-Куні* і інш.

Часткі *ван*, *да*, *дзі*, *дзю*, *дон* (*донна*), *дэ*, *дэр*, *ла*, *ле*, *фон*, *эль* і некаторыя іншыя ў іншамойных асабовых назвах: *Людвіг ван Бетховен*, *Леанарда да Вінчы*, *Кола дзі Рыенца*, *дзю Гар*, *дон Фердынанд*, *Лопэ дэ Вега*, *ле Карбюзье*, *Ота фон Шанхаўзен*; але ў асабовых назвах літаратурных герояў (*Дон Кіхот*, *Дон Хуан*), а таксама ў некаторых выпадках у прозвішчах і імёнах пішуцца з вялікай літары: *Дзі Віторыё*, *Дэ Лонг*, *Ван Гог*, *Эль Грэка*, *Ла Баэсі*.

Назвы чалавека, утвораныя ад асабовых імёнаў, якія ўказваюць на яго прыналежнасць або прыхільнасць да каго-, чаго-небудзь: *гегельянец*, *купалавец*, *магаметанін*, *махновец*, *талстовец*.

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Схема 44

**ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ё НАЙМЕННЯХ АСОБ,
ЗВЯЗАНЫХ З РЭЛІГІЯМІ, НАЗВАХ МІФАЛАГІЧНЫХ
І КАЗАЧНЫХ ГЕРОЯЎ****З вялікай літары пішуцца**

Найменні найвышэйшых божастваў (бостваў) у рэлігійных культурах, а таксама ўсе словы ў спалучэннях, якія змяшчаюць гэтыя назвы: *Бог, Саваоф, Алах, Яхве, Шыва, Вішну; Госпад (Гасподзь), Усявышні, Уладыка Нябесны, Святая Тройца, Бог Айцец, Бог Сын, Божы (Боскі) Сын, Бог Дух Святы, Святы Дух, Прасвятая Тройца, Божая (Боская) Маці, Прачыстая Уладычыца Нябесная, Прасвятая Дзева Марыя, Царыца Нябесная, Месія.*

Прыметнікі, утвораныя ад слова *Бог*: *Божы (Боскі) суд, Божы (Боскі) храм, Божая (Боская) міласць*

Асабовыя імёны (і ўсе словы ў састаўных асабовых назвах, акрамя агульных назваў) заснавальнікаў рэлігійных вучэнняў, а таксама біблейскіх асоб (апосталаў, прарокаў, святых і інш.): *Ісус Хрыстос, Буда, Брахма, Іаан Хрысціцель.*

Агульныя назвы істот, а таксама з'яў і прадметаў, калі яны персаніфікуюцца, выступаюць у ролі імёнаў герояў літаратурных твораў (у казках, байках і інш.): *Мядзведзь, Воўк, Ліса (Ліска), Заяц (Зайка), Асёл, Каза-дзераза, Коцік-варкоцік, Варона, Сарока-белабока, Воран, Певень, Бусел-клекатун, Карась-лежабок, Сонца, Праўда, Крыўда і інш.*

Уласныя назвы ўяўных і казачных істот, герояў літаратурных твораў: *Папялушка, Чырвоная Шапачка, Калабок, Снягурка, Дзед Мароз, Баба Яга, Пегас, Буцэфал, Атлант, але як агульныя назвы: дзед-мароз – ёлачнае ўпрыгожанне, баба-яга – агідная старая, буцэфал – стары конь, атлант – у архітэктуры.*

Імёны легендарных і міфічных асоб, язычніцкіх багоў: *Антэй, Зеўс, Тытан, Венера, Фурья, Дажбог, Жыжаль, Пярун, Цмок, але як агульныя назвы: пярун – удар гromу, іуда (юда) – здраднік, цмок – змей, тытан – волат, фурья – злосная істота.*

Схема 45

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ё НАЙМЕННЯХ АСОБ, ЗВЯЗАНЫХ З РЭЛІГІЯМІ, НАЗВАХ МІФАЛАГІЧНЫХ І КАЗАЧНЫХ ГЕРОЯЎ

З малой літары пішуцца

Слова бог з агульным значэннем боства ё спалучэнні з асабовай назвай або з назойнікам з агульным значэннем у родным склоне: *старажытны славянскі бог Пярун, бог сонца Дажбог, Сварог – бог неба.*

Слова бог (*гасподзь*) ва ўстойлівых выразях, звязаных з выказаннем розных пачуццяў у прастамоўі, а не са зваротам да Бога паводле рэлігійнай абраднасці і ўяўленняў: *бог яго ведае, божа (божачка) ты мой, божа збаў, дай божа, крый бог (божа), не давядзі бог (божа, госпадзі), ратуй божа, дзякаваць (дзякуй) богу (табе, госпадзі), бог з табой (з ім, з вамі), алах з ім.*

Агульныя назвы ўяўных істот: *архангел, анёл, херувім, фея, муза, дамавік, лясун, русалка, гном, троль, здань, хохлік і інш.*

Схема 46-а

ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ё НАЗВАХ ДЗЯРЖАЎНЫХ ОРГАНАЎ І ІНШЫХ АРГАНІЗАЦЫЙ

З вялікай літары пішуцца

Усе словы ё найменнях вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады Рэспублікі Беларусь і іншых краін: *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь, Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная Дума Федэральнага Сходу Расійскай Федэрацыі, Нацыянальны Кангрэс (у Злучаных Штатах Амерыкі), Усекітайскі Сход Народных Прадстаўнікоў.*

Увага!

Выключэнне: *Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь.*

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Схема 46-6

**ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ё НАЗВАХ ДЗЯРЖАЎНЫХ
ОРГАНАЎ І ІНШЫХ АРГАНІЗАЦЫЙ****З вялікай літары пішуцца**

Першае слова ё найменнях рэспубліканскіх органаў дзяржаўна-га кіравання і іншых арганізацый: *Міністэрства эканомікі Рэспублікі Беларусь (Мінэканомікі), Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Нацыянальны алімпійскі камітэт Рэспублікі Беларусь, Еўрапейскі саюз (Еўрасаюз), Міжнародны алімпійскі камітэт, Міжнародная авіяцыйная федэрацыя.*

Простыя і састаўныя ўласныя назвы ё складзе ўласных найменняў дзяржаўных органаў і іншых арганізацый: *Адміністрацыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны акадэмічны Вялікі тэатр балета Рэспублікі Беларусь, Парламенцкая асамблея Савета Еўропы, Савет Бяспекі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН).*

Словы *Дом, Палац*, якія пачынаюць найменне ўстановы: *Дом культуры, Дом народнай творчасці, Палац спорту, Палац мастацтваў; але: Зімовы палац, дом адпачынку.*

Слова *Савет* у значэнні органа ўлады: *Мінскі абласны Савет дэпутатаў, сельскі Савет дэпутатаў; але: сельсавет.*

Схема 47

**ВЯЛІКАЯ І МАЛАЯ ЛІТАРЫ Ё НАЗВАХ ДЗЯРЖАЎНЫХ
ОРГАНАЎ І ІНШЫХ АРГАНІЗАЦЫЙ****З малой літары пішуцца**

Найменні аддзелаў і іншых падраздзяленняў навуковых і адукацыйных устаноў, іх органаў кіравання, а таксама словы тыпу калегія, вучоны савет, навукова-метадычны савет, савет па абароне дысертацый, факультэт, аддзяленне, сектар, група: *вучоны савет факультэта журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, савет па абароне дысертацый, калегія Міністэрства культуры, кафедра беларускай мовы.*

Але: *Агульны сход Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Аддзяленне аграрных навук Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.*

БЕЛАРУСКІ ПРАВАПІС І ГРАМАТЫКА: ТЭОРЫЯ І ЗАДАННІ ДЛЯ ШКОЛЬНІКАЎ

ПРАВАПІС НАЗОЎНІКАЎ

Працяг. Пачатак у №№ 7 – 10.

ПРАВАПІС УЛАСНЫХ НАЗВАЎ

З вялікай літары	З малой літары
імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі жывёл, уласныя назвы краін, гарадоў і вёсак: <i>Юген Іванавіч Скурко (Максім Танк), карова Мумуня, Рэспубліка Беларусь, Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, горад Ліда, вёска Гарадок</i>	назоўнікі, якія ўтварыліся на аснове асабовых і геаграфічных назваў: <i>наган, уран, вольт, ампер</i>
прозвішчы і імёны ў множным ліку, калі яны выступаюць як назва роду ці ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы: <i>браты Міцкевічы, спадчына Радзівілаў, Заслонавы, бязродныя Іваны</i>	асабовыя назоўнікі, якія маюць пагардліва-зневажальную афарбоўку і ўжываюцца ў множным ліку: <i>гарлахвацкія, кручковы, пісулькіны, тулягі</i>
прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад уласных назваў з дапамогай суфіксаў <i>-оў (-ов-), -аў (-ав-), -ёў (-ёв-), -еў (-ев-), -ін (-ын-)</i> : <i>Купалавы вершы, Багдановічаў артыкул, Антосевы ўспаміны, Брылёў твор, Таццяніна лютэрка, Алечыны кніжкі, Красуліна малако</i>	утвораныя ад уласных назваў прыметнікі, якія ўжываюцца ў складзе фразеалагізмаў або састаўных агульных назваў: <i>ахілешава пята, бальзакаўскі ўзрост, напалеонаўскія планы</i>
адносныя прыметнікі, якія ўтвараюцца ад імён, прозвішчаў і псеўданімаў з дапамогай суфіксаў <i>-ск-, -аўск-, -еўск-</i> і ўваходзяць у склад састаўных уласных назваў: <i>Купалаўская стыпендыя, Нобелеўская прэмія, Танкаўскія чытанні</i>	назвы чалавека па яго прыналежнасці або прыхільнасці да чаго-небудзь: <i>будыст, купалавец, хрысціянін</i>
найменні найвышэйшых бостваў: <i>Бог, Алах, Шыва, Гасподзь</i> , а таксама асабовыя імёны заснавальнікаў рэлігійных вучэнняў, апосталаў, прарокаў, святых і інш.: <i>Ісус Хрыстос, Буда, Іаан Хрысціцель, Іаан Багаслоў, Сімяон Стоўпнік</i> .	слова <i>бог (гасподзь)</i> ва ўстойлівых выразках: <i>бог яго ведае, дай божа, не давядзі госпадзі, дзякуй богу, бог з вамі, алах з ім</i> , а таксама агульныя назвы ўяўных істот: <i>архангел, анёл, херувім, фея, муза, дамавік, вадзянік, лазнік, русалка, троль</i> і інш.
усе словы ў назвах вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады Рэспублікі Беларусь і іншых краін: <i>Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь</i> (але: <i>Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь</i>)	найменні аддзелаў і падраздзяленняў навуковых і адукацыйных устаноў, іх органаў кіравання: <i>кафедра беларускага мовазнаўства, факультэт рускай філалогіі</i>
уласныя аднаслоўныя найменні і першае слова ў састаўных назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох: <i>Варфаламееўская ноч, Адраджэнне, Грунвальдская бітва, Крыжовыя паходы, Другая сусветная вайна</i> , а таксама аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах дзяржаўных, традыцыйных і рэлігійных свят: <i>Дзень Перамогі, Дзень Незалежнасці, Нараджэнне Хрыстова, Дзень ведаў, Уваскрэсенне Хрыстова, Вялікдзень, Купалле</i>	назвы родаў і відаў знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, асобных гадоў, дзён і інш.: <i>імперыялістычная вайна, лютаўская рэвалюцыя, паўстанне Кастуся Каліноўскага, эпоха капіталізму, сярэбраны век, высаўская год, віленскае барока, сталінскі ампір</i>

Заданне 1. Прачытайце. Растлумачце правапіс малой і вялікай літар у выдзеленых словах.

Варыянт 1. 1. Славяне здаўна жылі па суседстве з *балтыйскімі* плямёнамі. Асноўная вобласць іх жыхарства ляжала на *захад* ад *балтаў* паміж *Эльбай* (*Лабай*) і *Віслай*, на *поўнач* ад *Карпацкіх* гор.

2. Галоўным агульным *богам* быў *Пярун* – бог грознага неба, гromу і маланкі. Другім па значэнні *богам* быў *Сварог*, які ўвасабляў *сонца*. Трэцім *богам* быў *Вялес* – бог жывёлы, ахоўнік статка. Пакланяючыся язычніцкім *багам*, славяне будавалі спецыяльныя свяцілішчы, выраблялі фігуры *багоў-ідалаў*.

3. На *Беларусі* ў XIV – XVI стст. вызначыліся эканамічныя і сацыяльна-палітычныя перадамовы для развіцця культуры *Адраджэння*. Павышалася цікавасць да культурных каштоўнасцей *Антычнасці*, у асяроддзі феадалаў і гараджан распаўсюджваліся ідэі *Рэфармацыі* і *гуманізму*.

4. У адным з *еўрапейскіх* універсітэтаў, хутчэй за ўсё ў *Пражскім*, *Скарыну* была прысвоена вышэйшая вучоная ступень – *доктара свабодных навук*. У 1512 г. ён бліскуча здаў экзамены ў *Падуанскім* універсітэце (*Італія*) і атрымаў тытул *доктара лекарскіх (медыцынскіх) навук*.

5. Вялікую ролю ў тэатральным жыцці *Беларусі* адыгралі выступленні на сцэнічных пляцоўках *Беларусі* калектываў з *Расіі* і *Украіны*, вялікіх рускіх актрыс *М. Г. Савінай* і *Г. М. Фядотавай*, артыстаў *Александрынскага тэатра* *К. А. Варламава*, *В. П. Далматава*, акцёраў *Малога тэатра* *А. І. Южына*, *А. А. Яблчкінай*.

Варыянт 2. 1. Расказваючы пра рассяленне славян, летапіс называе *палачан*, *крывічоў*, *дрыгавічоў*, *радзімічаў*, *бужан*, якія рассяліліся на тэрыторыі *Беларусі*: *палачане* – на *Дзвіне* каля ракі *Палаты*, *крывічы* – у вярхоўях *Дзвіны* і *Дняпра*, *дрыгавічы* – паміж *Прыпяцю* і *Дзвіной*, *радзімічы* – на *Сожы*, *бужане* – на *Бугу*.

2. *Вялікае Княства Літоўскае* было поліэтнічнай феадальнай *манархіяй*. Да сярэдзіны XIV ст. яно ўяўляла сукупнасць асобных княстваў і ўдзелаў – *своеасаблівую федэрацыю*.

3. У гэты час асноўнымі архітэктурнымі стылямі былі *беларуская готыка*, *раманскі стыль* і *рэнесанс*. Характэрнымі ўзорамі *беларускай готыкі* з'яўляюцца цэрквы ў *Сынкавічах* (XV – XVI стст.), *Маламажэйкаве* і *Заслаўі* (XVI ст.).

У гэтых пабудовах злучаны мясцовыя архітэктурныя формы з *гатычнымі* і *раманскімі* рысамі. У другой палове XVI ст. узводзяцца першыя збудаванні ў стылі *рэнесансу* – пратэстанцкая царква ў *Смаргоні* і сабор у *Нясвіжы*. З канца XVI ст. у архітэктурцы Беларусі зацвярджаецца стыль *барока* (езуіцкі касцёл у *Нясвіжы*).

4. У 40 – 90-я гг. XVIII ст. беларуская літаратура развіваецца пад уплывам ідэй *Асветніцтва*. У ёй пачынаецца фарміраванне *класіцызму* і *сентыменталізму* – літаратурных напрамкаў эпохі *Асветніцтва*.

5. Майстрам беларускага пейзажа і рэалістычнага партрэтнага жывапісу быў мастак *А. Гарайскі*. Родную прыроду ён адлюстравуе ў карцінах “*На радзіме*”, “*Бераг ракі Свіслач*”, “*Балота*”, “*Вечар у Мінскай губерні*”. Ім напісана шмат партрэтаў, у тым ліку жывапісца *Бруні*, кампазітараў *Глінкі* і *Даргамыжскага*.

Заданне 2. Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце напісанне вялікай і малой літар.

Варыянт 1. І. Чытаў з радасцю. Выпісаў радкі. Не адзін з гэтых радкоў – згустак думкі, сам родны неспакой, сама вера ў роднае, вера самому роднаму. Вычытаў яшчэ не адзін афарыстычны радок (Ч, ч)арота. Вычытаў і тое (Ч, ч)аротава, што было і ёсць роднае (Р, р)удзеншчыне, (Л, л)юбаншчыне, (С, с)луччыне, (С, с)лонімшчыне, (С, с)віслаччыне, роднае (М, м)сціслаўшчыне, (П, п)олаччыне, (В, в)ілейшчыне, (Н, н)аваградчыне, (М, м)азыршчыне, (Б, б)абруйшчыне – (Б, б)еларусі (Ф. Янкоўскі).

ІІ. Камісія па найменаванні і перайменаванні пры (М, м)інгарвыканкаме даволі плённа працуе апошнія гады. Яшчэ раней (М, м)інчане займелі вуліцы (Н, н)апалеона (О, о)рды, (Я, я)на (Ч, ч)ачота, (Е, е)жы (Г, г)едройца, (У, у)ладзіслава (Г, г)алубка, (У, у)севалада (І, і)гнатоўскага, (А, а)леся (Г, г)аруна. На апошнім пасяджэнні (К, к)амісіі зацверджаны некаторыя перайменаванні. Так, вуліцы (Р, р)эвалюцыйнай вяртаецца гістарычная назва (К, к)ойданаўская, вуліцы (В, в)ызвалення – (У, у)васкрасенская, (Г, г)андлёвая зноў будзе (З, з)ыбіцкай. Камунальная ўзбярэжная стане (Т, т)раецкай узбярэжнай, вуліца (Г, г)ерцэна – (Б, б)ернардынскай, (Д, д)зімітрава – (П, п)ятніцкай, (В, в)іцебская – (Н, н)яміга-(Р, р)акаўскай (“Звязда”).

Варыянт 2. І. Пасля таго як спачатку разгледзеў на карце адну рэчку (С, с)віслач, нібы глядзелі на мяне, не зводзячы з мяне вачэй, іншыя беларускія (С, с)віслачы. (С, с)віслачы – гэта і мястэчкі, вёскі. На (Г, г)родзеншчыне, напрыклад, тая, што каля (Л, л)ашы, з якой выйшаў у вялікі свет беларусістыкі волат, гонар (Б, б)еларусі і славянскага свету акадэмік Карскі; (С, с)віслач таксама мястэчка, што між гарадоў (Б, б)еласток і (Г, г)родна; мястэчка (С, с)віслач,

што ў Асіповіцкім раёне, дзе рака (С, с)віслач нібы паднялася ўгору – на поўнач, паднялася вышэй ад (А, а)сіповіч...

Бачыў (С, с)віслач з 1936-га ледзь не ўсе гады. Разоў колькі – поўную. Не раз спыняўся каля (С, с)ямкова, (Д, д)убровы, (К, к)іршоў, (Л, л)ашанаў, (П, п)ятрышкаў, (Ц, ц)нянкі, (З, з)ацані, (П, п)аперні, (Л, л)екараўкі, (К, к)амкоў, (Ш, ш)аршун, (Ю, ю)зафова, (Л, л)агойска. Спыняўся перад зусім-зусім не падобнымі адзін на аднаго ўзгоркамі па-над (С, с)віслаччу, па-над яе прытокамі (Ц, ц)на, (Р, р)атамка, (Ч, ч)арнушка, (В, в)яча... (Ф. Янкоўскі).

ІІ. У галоўным храме (С, с)вята-(У, у)знясенскага жаночага манастыра, што ў (Б, б)аркалабаве на (Б, б)ыхаўшчыне, 13 мая адбылося свята ў гонар асвячэння прастола. У гэтым маляўнічым кутку на беразе (Д, д)няпра ў старажытнасці стаяў знакаміты (М, м)анастыр, які лічылі рэлігійным і культурным цэнтрам (Б, б)еларусі. Тут быў створаны ўнікальны помнік летапісання – (Б, б)аркалабаўскі летапіс. У манастыры захоўваўся знакаміты абраз (М, м)аці (Б, б)ожай (Б, б)аркалабаўскай, які народ дасюль лічыць цудатворным (“Звязда”).

ПРАВАПІС КАНЧАТКАЎ НАЗОЎНІКАЎ 1-га СКЛАНЕННЯ

1-е скланенне		назоўнікі жаночага роду на -а (-я): дарога, вёска, цішыня, воля		
Узор скланення				
Склон	на цвёрды зычны	на зацвярдзелы зычны	на мяккі зычны	на з, к, х
Н.	сцян-а	сцюж-а	зямл-я	папруг-а
Р.	сцян-ы	сцюж-ы	зямл-і	папруг-і
Д.	сцян-ы	сцюж-ы	зямл-і	папруз-е
В.	сцян-у	сцюж-у	зямл-ю	папруг-у
Т.	сцян-ой	сцюж-ай	зямл-ёй	папруг-ай
М.	на сцян-е	аб сцюж-ы	аб зямл-і	аб папруз-е

Заданне 1. Прачытайце. Выпішыце выдзеленыя назоўнікі, паставіўшы іх у формы давальнага і меснага склонаў адзіночнага ліку.

Варыянт 1. Рака шырокая, пакуль што чыстая, трыснёг, лаза і асака абноўлена зялёная, сонца зноў, як штогоду, грэе па-летняму, і ліпа ў самай квецені, гудзе ад цямна да цямна. Сяджу пад ёю ў халадку, і гуд пчаліны любя пяе ад высокай травы, да якое звісае духмянае голле, і ў самае неба, ажно тая ліпа варушыцца ўся. Пчол, паважаючы працу, баяцца не трэба. Можна зблізку паназіраць, як яны робяць сваё. Бясконцае, нястомнае і вельмі важнае.

Ліпа тут, над ракой, на ўзлессі, не адна. За палянай, дзе пачынаецца белая грэчка, стаяць яшчэ чатыры такія красуні, таксама ў шчодрой духмянасці і неабсяжным гудзе. На адной з дзвюх бліжэйшых ліп хаваецца ў кроне буслянка (Я. Брыль).

Варыянт 2. У галаве круціцца, здаецца, усё на свеце. Можа, гэта ад цяжкой хады...

На загоне ля лесу – на ямах – Наста наступіла на стары, шырокі, як лапаць, халодны грыб. Стала свежа ў нагрэтую ў пяску і паколатую аб іржышча *нагу*.

Да ям з *вёскі* не было *дарогі*, да іх пад'езджалі кожны раз полем, калі вазілі ўвосень сыпаць *бульбу* і ездзілі даставаць *вясной*, і Наста ішла па старым, прыбітым скацінай і калясьмі заго-не. На загоне яшчэ было знаць старое ржышча: сівое і пачарнелае, яно ляжала на цвёрдай *зямлі*, як парасыпаная з ахапка дробная *салом*, і па ім пайшлі ўжо расці падбярэзка і пырнік. За *падбярэзку* чапляліся босыя, збітыя аб каменне ногі, і трэба было трымаць у дзве рукі мех, бо можна паляцець носам у зямлю. Рассыплеш усё на свеце... (І. Пташнікаў).

Заданне 2. Спішыце тэксты. Знайдзіце назоўнікі 1-га скланення і вызначце іх склон, растлумачце правапіс канчаткаў.

Варыянт 1. Вядомы беларускі мовазнавец і пісьменнік Фёдар Янкоўскі быў шукальнікам красы і праўды. У жыцці. У кнігах. З кожнай новай кнігай ішоў на сустрэчу як на сустрэчу з аўтарам, праўдай, словам. Таму і бібліятэка ў яго назбіралася вельмі багатая, адметная. Праўда, кожная кніга як бы мела праверку і на культуру маўлення яе аўтара-апавядальніка. Былі сярод іх і густа пакрысленыя, папраўленыя, бо трэба – каб слова ў кнізе было не скалечанае, няўдала пазычанае, а сваё: яно ёсць, жывое, у мове людзей на роднай зямлі. Фёдар Міхайлавіч варушыўся, рупіўся, непакоіўся, каб не змялела рака роднага слова, нацыянальнай мовы (паводле М. Новік).

Варыянт 2. Непадалёк ад горада Слоніма можна пабачыць адно з самых дзівосных збудаванняў на Беларусі – Сынковіцкую царкву. Яна высокая – здаецца, дастае да аблокаў. Сцены – з чырвонай старадаўняй цэглы, нібыта абпалены полымем шматлікіх войнаў, што пракаціліся па нашай шматпакутнай зямлі. Цяжка адарваць вочы ад гэтага надзвычай прыгожага помніка доўлідства.

Сынковіцкая царква – царква-крэпасць. Сведчаннем таму маўклівыя байніцы ў сценах Богага храма. За яго сценамі прашчурны не толькі тварылі малітву Усявышняму, але пры неабходнасці бараніліся ад ворагаў і перамагалі іх (паводле У. Ягоўдзіка).

Заданне 3. Прачытайце. Выпішыце з тэксту назоўнікі 1-га скланення ў адпаведную калонку табліцы.

Варыянт 1. Час і людзі не шмат чаго пакінулі ад колішняй хутарскай сядзібы, рэшткі якой спакваля праглынула зямля і развееў вецер. Дзе-нідзе толькі выглядвалі на паверхню яе скупыя адзнакі: вуглавы камень падмурка, прытапаны

бугор бітай цэглы ды дзве гранітныя прыступкі каля былога ўвахода ў сені. Гэтыя камяні ляжалі на тым самым месцы, што і сто гадоў таму, і дробныя рудыя мурашы, якія недзе паблізу аблюбовалі сабе хованку, дзелавіта снавалі па ніжняй прыступцы (паводле В. Быкава).

Склон
Н.	-а	-а	-я	-я	-а	-а
Р.	-ы	-ы	-і	-і	-і	-і
Д.	-е	-е	-і	-і	-ы	-ы
В.	-у	-у	-ю	-ю	-у	-у
Т.	-аў	-аў	-ёў	-аў	-аў	-аў
М.	-е	-е	-і	-і	-ы	-ы

Варыянт 2. Алешнік з рова, адхапіўшы добрую частку хутарскага поля, падступіў да самай сядзібы, на месцы істопкі па-царску разросся густы куст шыпшыны сярод буйных зараснікаў дзядоўніку, крапівы і малінніку. Ад калодзежа нічога не засталася, зруб, пэўна, згніў або яго расцягалі людзі. На рагу колішняй хаты неўпрыцяям вылезла з пустазелля калючае дрэўца (паводле В. Быкава).

Склон
Н.	-а	-а	-а	-а	-а	-а
Р.	-і	-ы	-і	-ы	-ы	-ы
Д.	-ы	-е	-ы	-е	-е	-е
В.	-у	-у	-у	-у	-у	-у
Т.	-аў	-аў	-аў	-аў	-оў	-аў
М.	-ы	-е	-ы	-е	-е	-е

ПРАВАПІС КАНЧАТКАЎ НАЗОЎНІКАЎ 2-ГА СКЛАНЕННЯ

2-е скланенне		назоўнікі мужчынскага роду з нулявым канчаткам: <i>дол, імплэт, конь</i> ; назоўнікі ніякага роду на <i>-а, -о, -е, -ё</i> : <i>сонца, акно, вяселле, жыццё</i>			
Узор скланення					
Склон	на цвёрды зычны	на зацвярдзелы зычны	на мяккі зычны	на <i>г, к, х</i>	
Н.	лѣс	дождж	дзень	жах	
Р.	лѣс-у	даждж-у	дн-я	жах-у	
Д.	лѣс-у	даждж-у	дн-ю	жах-у	
В.	лѣс	дождж	дзень	жах	
Т.	лѣс-ам	даждж-ом	дн-ѣм	жах-ам	
М.	аб лѣс-е	аб даждж-ы	аб дн-і	аб жаж-у	

У родным склоне канчаткаў <i>-а / -я</i>	
агульныя і ўласныя назвы людзей і жывёл	<i>чытача, Міхася, камара, ката Рыжыка</i>
прадметы рэчаіснасці	<i>яблыка, аўтобуса, касцюма, стога</i>
органы і часткі цела чалавека і жывёл	<i>пальца, рота, хваста, хрыбта, але: твару</i>
навуковыя і тэхнічныя тэрміны	<i>тангенса, круга, санета</i>
адзінкі вымярэння, меры часу і пад.	<i>кілаграма, метра, пуда, года, але: веку, з году ў год</i>
арганізацыі, прадпрыемствы, установы	<i>універсітэта, камітэта, завода, штаба</i>
назвы населеных пунктаў і мясцовасцей і пад.	<i>Сахаліна, Ваўкавыска, раёна, узгорка</i>

У родным склоне канчатак -у / -ю	
грамадскія вучэнні, адцягненыя якасці	гуманізму, густу, нораву, розуму
дзеянні, працэсы, пачуцці і пад.	ад'езду, набору, болю, гневу
неакрэсленыя прамежкі часу, формы прасторы	абшару, лесу, масіву
хваробы	апендыцыту, бронхіту, грыпу, рэўматызму
з'явы прыроды	агню, ветру, галалёду, інею
рэчывы, хімічныя элементы, прадукты	асфальту, кіслароду, сіропу, суну, але: аўса, бітка, хлеба, торта, варэніка, бліна
зборныя назоўнікі	актыву, натоўпу, посуду, тавару

Заданне 1. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі.

Варыянт 1. Хлебны квас асабліва шырока ўжываўся летняй парой. Для яго прыгатавання выкарыстоўваюць хлебныя скарынкі і рэшткі хлеб(а, у), якія падсушваюць і потым крыху падсмажваюць. Без гэтага не будзе ў квас(а, у) ні прыемнага пах(а, у), ні чырванаватага колер(а, у). Некаторыя для квас(а, у) спецыяльна рашчынялі жытняе цеста, квасілі яго тры дні і затым выпякалі хлеб. Выпечаны хлеб разразалі на лусты і сушылі. Сухары складвалі ў дзяжу і залівалі вадой. На сходзе тыдн(я, ю) квас лічыўся гатовым. Нярэдка ў квас клалі соты або дадавалі крыху мёд(а, у) ці цукр(а, у), а для большай рэзкасці – прараслага ячмен(я, ю) (паводле Т. Наваградскага).

Варыянт 2. Найпершай стравой на Украіне па праве лічыцца боршч. Без яго не можа быць добрага абед(а, у). Ядуць яго і на вячэру. Назва *боршч* паходзіць ад стараславянскага *бъриць*, што азначае бурак, які абавязкова ўваходзіць у склад любога баршч(а, у).

У залежнасці ад віду баршч(а, у) буракі тушаць, вараць або пякуць. Нельга ўявіць сабе добрага баршч(а, у) без мяснога булён(а, у). Для надання асаблівага смак(а, у) многія баршчы вараць на бураковым квас(е, у). Каб прыгатаваць сапраўдны боршч, трэба зварыць крыху мяснога булён(а, у), абабраць буракі, прамыць іх, нарэзаць саломкай, дадаць воцат(а, у), перамяшаць, пасля чаго ўліць некалькі лыжчак тлушч(а, у), знятага з булён(а, у), усыпаць цукр(а, у) і тушыць да паўгатоўнасці. А яшчэ не забудзьцеся пра цыбулю, моркву і пятрушку, якія трэба абсмажыць на але(і, ю) (паводле Т. і У. Рэўтовічаў).

Заданне 2. Запішыце словы ў форме роднага склону.

Варыянт 1. Айсберг, алфавіт, апостраф, атам, балет, вадарод, вадэвіль, Віцебск, вольт, воўк, гаймарыт, гарнізон, гектар, грам, даход, задор, замаразак, зварот, зуб, калгас, камітэт, кампраміс, квадрат, кілаграм, клуб, конус, курган, ландшафт, лесастэп, Ліверпуль, намалот, народ, нюанс, нябыт, падбародак, прастор, пятак, рог, рой, сакавік, сацыялізм, світанак, снежань, сон, Столін, схіл, токар, трактарыст, тралейбус, трохвугольнік, трэст, цэнтнер, шум.

Варыянт 2. Алень, алюміній, аспірын, бензін, бой, верх, вечар, віхар, вывад, выган, гай,

гераізм, год, гонар, дзюйм, дрозд, дыябет, завод, камбайн, камбінат, кантраст, капыт, кашаль, космас, крухмал, Крым, лоб, Лондан, люд, масаж, палец, парашок, педагог, пень, пералёт, полк, ромб, рот, руль, рычаг, рэпертуар, сорам, спакой, старт, стаўбняк, стол, франк, фэст, халаднік, характар, хлеб, язык, ячмень.

Заданне 3. Перакладзіце словы на беларускую мову.

Варыянт 1. Огурца, отдыха, вторника, вереска, стихотворения, улея, часов, воротника, цвёта, учителя.

Варыянт 2. Ситца, расчета, апреля, желудка, вселенной, произведения, недели, читателя, аиста, подписи.

Заданне 4. Складзіце словазлучэнні або сказы з прыведзенымі назоўнікамі, паставіўшы іх у форме роднага склону адзіночнага ліку.

Варыянт 1. *Апарат*: прыбор, прыстасаванне – сукупнасць органаў чалавека або жывёлы, якія выконваюць пэўную функцыю; *выхад*: дзверы, вароты – дзеянне; *завод*: прамысловае прадпрыемства – дзеянне; *лістапад*: назва месяца – час ападання лісця; *панірус*: трапічная расліна, рукапіс на матэрыяле з гэтай расліны – матэрыял для пісьма, які вырабляўся з трапічнай расліны; *перавод*: грашовае адпраўленне праз банк, па пошце, тэлеграфе – дзеянне; *пераход*: месца, па якім можна пераходзіць – дзеянне; *рахунак*: дакумент – фінансавыя аперацыі; *талент*: адораны чалавек – прыродны здольнасці; *тытан*: вялікі чалавек – хімічны элемент; *чын*: пра чалавека – пасада.

Варыянт 2. *Бялок*: частка яйка – складанае арганічнае рэчыва; *дом*: будынак – радня, родныя мясціны; *загад*: дакумент – дзеянне; *лом*: прылада – ломаныя або прыдатныя толькі для перапрацоўкі металічныя прадметы; *народ*: нацыя – натоўп; *пад'езд*: уваход у будынак – дзеянне; *пейзаж*: малюнак краявіду, адзін з жанраў мастацкага жывапісу – агульны выгляд мясцовасці, краявід; *пераезд*: месца, дзе можна пераехаць цераз што-н. – дзеянне; *пропуск*: дакумент – адсутнасць, выключэнне чаго-н., няяўка на заняткі; *стан*: стаянка, лагер – фігура чалавека, вайсковыя, ваюючыя бакі, граматычны тэрмін; *узвод*: вайсковае падраздзяленне, частка затвора – дзеянне.

Асабовыя назоўнікі ў месным склоне		
канчатак	пры аснове	напрыклад
-е	на цвёрды зычны	пры сыне, аб аграроме
-у	на шыпячыя г, к, х, р і ц	аб слухачу, аб геологу, аб настайніку, аб пастуху, аб грабару, аб хлопцу
-ю	на мяккі зычны	аб вучню, аб кавалю

Заданне 5. Запішыце словы ў форме меснага склону.

Варыянт 1. Багач, беларус, дэмакрат, спявак, брыгадзір, брат, сябар, пасол, інжынер,

дырэктар, дэкан, лаўрэат, стажор, хімік, заатэхнік, акадэмік, механік, педагог.

Варыянт 2. Бядняк, селянін, сацыяліст, філосаф, урач, сусед, герой, патрыёт, весялун, агент, прэзідэнт, філолаг, пілот, капітан, муляр, майстар, псіхолаг, фатограф, канструктар.

ПРАВАПІС КАНЧАТКАЎ НАЗОЎНІКАЎ 3-га СКЛАНЕННЯ

3-е скланенне		назоўнікі жаночага роду з нулявым канчаткам: <i>печ, верф, столь</i>	
Узор скланення			
Склон	на цвёрды зычны	на зацвярдзелы зычны	на мяккі зычны
Н.	верф	печ	далонь
Р.	верф-і	печ-ы	далон-і
Д.	верф-і	печ-ы	далон-і
В.	верф	печ	далонь
Т.	верф'-ю	печч-у	далонн-ю
М.	аб верф-і	аб печ-ы	аб далон-і

Заданне 1. Спішыце тэкст. Знайдзіце назоўнікі 3-га скланення, растлумачце іх правапіс.

Варыянт 1. Мне адразу ж стала неяк лягчэй, хоць наваколле не магло пахваліцца весялосцю. Толькі тут, на мокрай сцезцы, я змог добра разгледзець гэты дом-палац. Уначы ён здаўся мне меншым, бо абодва яго крылы надзейна хаваліся ў паркавым гушчары і ўвесь першы паверх цалкам зарос здзічэлым, вялізным, як дрэвы, бэзам. А пад бэзам раслі высокія, вышэй за чалавека, жоўтыя вярціні, мясісты дзядоўнік, глухая крапіва і іншая расліннасць. Высоўваў там-сям, як ва ўсіх вільготных мясцінах, свае лапчастыя сцябліны падтыннік, буялі мядзведжая дуда, шыпшына, ліснік. І на чорнай ад вільгаці зямлі сярод гэтага разнатраўя ляжалі белыя ад цвілі, відаць, абламаныя ветрам, каржакаватыя сукі дрэў (паводле У. Караткевіча).

Варыянт 2. Васіль адчыніў варотцы, лёгка, нецярпліва пайшоў белаю сцезкай к прыгугменню. Калі ўбачыў цёмныя абрысы гумен, што цягнуліся ў ранішняй шэрані маўклівым, панурым радам, зноў ажыла трывожнасць, страшная ноч нібы зноў наблізілася. На момант аж затаіўся, ці не чуто крокаў ззаду, дотыку абрэза. Усё ж халаднаваты, нейкі асабліва свежы пах саломы з гумна, зычны рып паслухмяных гуменных варот не прайшлі міма ўвагі, устрывожаная душа адгукнулася на гэтыя родныя праявы ціхай, затоенай радасцю (паводле І. Мележа).

Заданне 2. Запішыце назоўнікі ў форме творнага склону.

Варыянт 1. Кроў, здольнасць, акрэсленасць, любоў, завадзь, мыш, борць, адлегласць, дробязь, даль, кадзь, Беларусь, горыч, печ, радасць, сталасць, масць.

Варыянт 2. Свякроў, дэталі, схільнасць, глыб, медзь, магчымасць, чвэрць, мадэль, урачыстасць, вось, плынь, сенажаць, ніць, косць, рэч, Сібір, далеч.

ПРАВАПІС СКЛАДАНЫХ НАЗОЎНІКАЎ

Складаныя назоўнікі		
разам	назоўнікі, утвораныя з дапамогай злучальных галосных <i>о (а), е (я)</i>	<i>мовазнаўства, конезавод, даляляд, зернясховішча</i>
	назоўнікі з першай іншамоўнай часткай <i>авія-, агра-, астра-, аўта-, бія-, вела-, відэа-, гідра-, гіпер-, дыс-, заа-, кіна-, контр-, мікра-, мілі-, мота-, полі-, радыё-, супер-, тэле-, фота-, цепла-, электра-, энерга-</i> і інш.	<i>авіямеханік, аграгарадок, астралогія, аўтапаездка, біярэчыва, велапрабег, відэакліп, гідракасіюм, гіпертанія, дыскамфорт, заалогія, кінафільм, контратака (але: контр-адмірал), мікраарганізм, міліметр, мотакрос, поліэтылен, радыёкропка, супермаркет, тэлеэфір, фоталабараторыя, цепластанцыя, электраабгравальнік, энергасістэма</i>
	назоўнікі, у склад якіх уваходзяць словы <i>дарма, лёгка, мала, многа, скоры, цяжка</i>	<i>дармаед, лёгкапраходнасць, малакроўе, мнагазначнасць, многгалоссе, скорасывальнік, цяжкаатлет</i>
	складаныя ўласныя назвы паселішчаў з пачатковай часткай <i>нова- (нава-), стара-, верхне- (верхня-), ніжне- (ніжня-), сярэдне- (сярэдня-) і інш.</i> , а таксама складаныя ўласныя геаграфічныя назвы з другой часткай <i>-горад, -град, -горск</i>	<i>Новалукомль, Наваполацк, Навасады, Навагрудак, Старасельск, Старакожаўка, Верхнядзвінск, Ніжнявартайск, Сярэдняборск, Краснаполле, Крутагор'е, Светлагорск; Слаўгарад, Бялград, Салігорск</i>
назоўнікі, першай часткай якіх з'яўляюцца дзеясловы загаднага ладу на <i>-і, -ы</i>	<i>сарвігалава, прайдзісвет, вярнідуб, вярцішыйка, пакацігарошак, гарыцвет (але: перакаці-поле, пусці-павалюся, вей-вечер, гуляй-вечер)</i>	
праз злучок	назоўнікі, якія складаюцца з двух самастойных слоў без інтэрфікса і маюць значэнне аднаго слова	<i>плашч-палатка, магазін-салон, генерал-маёр, прэм'ер-міністр, член-карэспандэнт, кілават-гадзіна</i>
	назоўнікі з першай часткай <i>арт-, віцэ-, вэб-, максі-, міні-, прэс-, экс-</i> і інш.	<i>арт-дырэктар, віцэ-адмірал, вэб-дызайн, максі-праект, міні-паліто, прэс-цэнтр, экс-чэмпіён</i>
	назоўнікі з аднаслоўным прыдаткам	<i>дзяўчынка-гарэза, горад-герой, нявеста-красуня, Шчара-рака</i>
	састаўныя прозвішчы і імёны	<i>Доўнар-Запольскі, Бялыніцкі-Біруля, Эпімах-Шыпіла, Дон-Кіхот, Дон-Жуан</i>
	геаграфічныя назвы, што складаюцца з двух назоўнікаў або назоўніка і прыметніка; назвы, якія з'яўляюцца спалучэннем назоўніка з назоўнікам у месным склоне і прыназоўнікам <i>на</i> , а таксама падобнымі іншамоўнымі спалучэннямі слоў з <i>дэ, сюр</i>	<i>Аўстра-Венгрыя, Давыд-Гарадок, Лос-Анджэлес, Буда-Кашалёва, Камянец-Падольскі, Пераяслаў-Хмяльніцкі, Бяла-Падляска; Растоў-на-Доне, Франкфурт-на-Майне, Па-дэ-Кале, Булонь-сюр-Мэр</i>
уласныя назвы з часткай <i>паў-</i>	<i>паў-Барысава, паў-Афрыкі, паў-Дняпра</i>	
асобна	геаграфічныя назвы, якія складаюцца з прыметніка і назоўніка, лічэбніка і назоўніка	<i>Вялікі Суцін, Каралёў Стан, Светлы Шлях, Новая Мыш, Першы тыражны (завулак)</i>
	артыклі і часціцы <i>да, дэ, ла, ле, ля і інш.</i> , а таксама словы <i>ван, дон, дэр, фон</i> у іншамоўных уласных назвах	<i>Васка да Гама, Леанарда да Вінчы, Бадуэн дэ Куртэнэ, ла Валета, ле Шпелье, Ван дэр Меер, Вільгельм фон Гумбальт</i>
	злучэнні назоўнікаў, з якіх першы азначае родавае паняцце	<i>кветка рамонак, дрэва клён; вёска Лецічы, прадмесце Пярэспа, генерал Даватар, брат Кастусь</i>

Заданне 1. Запішыце словы разам, асобна або праз злучок. Растлумачце іх напісанне.

Варыянт 1.

I. (Авія)бомба, (адна)асобнік, (адна)годак, (але-ня)вод, (Анарэ)(дэ)Бальзак, (аўдыя)касета, (Аўстра)Венгрыя, (аўта)гараж, (бавоўна)ўборка, (бамба)воз, (бая)здольны, (бенза)воз, (бенза)запраўка, (блок)сігнал, (бамба)сховішча, (броня)машына, (Буда)Кашалёва, (Буэнас)Айрэс, (Бялыніцкі)Біруля, (вагон)рэстаран, (вада)лаз, (вада)сховішча, (васьмі)граннік, (Верх)Ільмень, (віцэ)прэм'ер, (вода)лячэбніца, (вода)правод, (вярні)дуб, (гара)Эльбрус, (генерал)маёр, (горад)Мінск, (дабра)быт, (Давыд)Гарадок, (дваццаці)годдзе, (дзед)Васіль, (дома)ўладальнік, (дыван)самалёт, (Жан)(Жак)Русо, (жар)птушка, (жывёла)вод, (жыл)плошча, (заа)парк, (заяц)бяляк, (збожжа)нарыхтоўка, (звера)водства, (земле)карыстанне, (зерня)сховішча, (ільно)ва-лакно, (ільно)камбінат, (камене)драбілка.

II. (Кіна)фестываль, (контр)адмірал, (Крас-на)полле, (красуня)дзяўчына, (Леонарда)(да)Вінчы, (леса)паласа, (літ)гурток, (Магілёў)(на)Дняпры, (ма-ра)плаванне, (мед)камісія, (мед)пункт, (метэа)стан-цыя, (міні)матч, (мяса)камбінат, (Нава)грудак, (настаўнік)фізік, (неба)схіл, (Новы)Свержань, (норд)вест, (нота)друкаванне, (Ноў)гарад, (нявес-та)красуня, (пад)лодка, (Па)(дэ)Кале, (пакаці)гаро-шак, (пед)інстытут, (перакаці)поле, (перша)клас-нік, (Першы)чыгуначны завулак, (Петра)град, (плашч)палатка, (прэм'ер)міністр, (птушка)гадоўля, (пяці)годка, (рай)цэнтр, (рака)Нёман, (Рыа)(дэ)Жа-нэйра, (рэд)калегія, (Салі)горск, (Санкт)Пецярбург, (Светла)горск, (Слаў)гарад, (сон)трава, (Старыя)Да-рогі, (стоп)сігнал, (супер)герой, (сцежкі)дарожкі, (ся-мі)(дзесяці)годдзе, (танц)пляцоўка, (тэле)навіны.

Варыянт 2.

I. (Авія)дэсант, (авія)транспарт, (адна)думец, (адна)вясковец, (Астрашыцкі)Гарадок, (аўта)вак-зал, (аўта)калона, (балота)ўтварэнне, (баса)нож-ка, (Бел)гарад, (бенза)калонка, (бенза)сховішча, (блок)пункт, (броня)аўтамабіль, (броня)транс-парцёр, (Булонь)(сюр)Мэр, (бульба)водства, (бульба)сховішча, (быт)камбінат, (вагона)будаван-не, (вада)нос, (вада)спад, (ваен)урач, (Ван)Дэйк, (васьмі)класнік, (вела)трэк, (Верхня)дзвінск, (вет-ра)лом, (відэа)салон, (вода)забеспячэнне, (вугле)зда-быча, (Вялікія)Лукі, (газ)прам, (генерал)лейтэнант, (горад)герой, (даля)гляд, (дву)коссе, (дзярж)экза-мен, (дзяўчына)красуня, (Дон)Жуан, (Дунін)Мар-цінкевіч, (Камень)Кашырскі, (кампакт)дыск, (Ка-мянец)Падольскі, (кілават)гадзіна, (кіна)акцёр, (кі-на)механік, (Уж)гарад, (узвей)вечер, (фота)копія.

II. (Жывёла)гадоўля, (заа)сад, (збожжа)ўбор-ка, (звера)гадоўля, (зерне)ўборка, (ільно)завод, (ільно)сушылка, (каната)ходзец, (кіламетр)га-дзіна, (кіна)артыст, (кіна)тэатр, (контр)агент, (культ)праца, (Ла)Валета, (леса)тундра, (Люд-

віг)(ван)Бетховен, (мастак)пейзажыст, (мед)ін-стытут, (мед)сястра, (Мінск)Мазавецкі, (Нава)по-лацк, (нафта)здабыча, (Нова)лукомль, (норд)ост, (пед)савет, (Першая)пасялковая вуліца, (прайд-зі)свет, (прэс)сакратар, (Пяці)горск, (Растоў)(на)До-не, (сама)лёт, (Сан)Марына, (сель)савет, (спарт)зала, (Стара)барысаў, (сяржант)Пятровіч, (тэле)атэлье, (унтэр)афіцэр, (Усць)Каменагорск, (філ)фак, (Франк-фурт)(на)Майне, (хата)чытальня, (хлеба)пякарня, (член)карэспандэнт, (шасці)граннік, (штабс)капі-тан, (экс)чэмпіён, (электра)воз.

Заданне 2. Спішыце сказы, растлумачце напі-санне выдзеленых слоў.

Варыянт 1. 1) Чалавек быў апрануты ў зрудзе-лы ад старасці вясковы (*армячок*)паддзёўку. 2) Ён перайшоў (*беразнячок*)падлесак і выбраўся на амаль чысты і голы (*расцяроб*)дзялянку. 3) Не-калі Пятрок ужо хварэў на запаленне лёгкіх – застудзіўся на (*леса*)нарыхтоўках, як вазілі лес з пушчы і ў яго неяк зламаліся сані з бярвеннем. 4) Другая хата ўтульнай завалінкай выпнула-ся на самую вуліцу, дзе колісь любілі пасядзець мужчыны, але цяпер пад яе скасабочанай сцяной пахіла тырчэў рад (*коляў*)падпорак, каб не ўпала. 5) Ён трохі пастаяў ля (*штыкетнічка*)агароджы і, знайшоўшы праход, не без хвалявання ступіў у паселішча. 6) У (*горадзе*)Кракаве ён ніколі не быў і не думаў, што гэты незнаёмы горад так прычыніцца да яго нага лёсу. 7) Казалі разумныя людзі, што найбольш у той час гінулі не ад хвароб, а ад (*суму*)тугі па родных мясцінах. 8) Мусіць, не было ў свеце такіх абставін, якія б ён не навучыў-ся трываць, апроч хіба аднаго – (*няволі*)журбы расстання (паводле В. Быкава).

Варыянт 2. 1) Ён недалёка адышоўся ад уз-леску, але сярод дрэў і (*драбняку*)падлеску стала нібы зацішней, нават цяплей быццам. 2) Раза-бралі стайню і паплавалі на дровы – у сельсавет і (*хату*)чытальню. 3) Ельніку, здавалася, не бы-ло (*канца*)краю. 4) Зімой Багавізна трохі падмяр-зала, але яе шматлікія (*вокны*)прадонні нават у самы люты мароз браліся тоненькім лёдам, які не трымаў чалавека. 5) Ён думаў пра родную вёс-ку там, на Поўначы, думаў і цяпер пра яе хаты, клопаты, сваіх (*суседзяў*)сяльчан. 6) Бацька быў разумны, паважаны ў вёсцы (*селянін*)серадняк, ніколі нікому не прычыніў клопату. 7) Нашы войскі пасля цяжкіх і ўпартых баёў пакінулі (*горад*)Талін. 8) Стыў мокры восеньскі ранак, вечер гнаў хмары над ліпамі, але дажджу не бы-ло, і лясная далячынь выразна вылучалася на (*неба*)краі – як заўжды перад халадамі ці зімой – на мароз (паводле В. Быкава).

Падрыхтавалі
Дзмітрый ДЗЯТКО,
Наталля РАДЗІВАНОЎСКАЯ,
Вольга УРБАН.

БЕЛАРУСКІ ПРАВАПІС: ДЫДАКТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ

ПРАВАПІС ДІ ДЗ, ТІ Ц

Заданне 1. Устаўце прапушчаныя літары і спалучэнні літар.

Абгародка – абгара(дзі, ды)ць, абодва – абе(д, дз)ве, абсалютны – абсалю(ты, ці)заваць, агарод – агаро(д, дз)ніна, агент – аб аген(т, ц)е, адведваць – адве(дзі, ды)ны, а(дзі, ды)нота – аднаго, азотны – азо(ты, ці)сты, акасцянець – кас(т, ц)лявы, актрыса – ак(то, цё)р, аператар – апера(ты, ці)ўнік, арыентавацца – арыен(ты, ці)р, Балтыка – бал(ты, ці)йскі, бітва – у бі(т, ц)ве, брат – пабра(ты, ці)м, брыльянт – брыльян(ты, ці)сты, букет – буке(ты, ці)к, вахта – вах(то, цё)р, вёр(т, ц)кі – абвярцець, вецер – ве(т, ц)раны, вуда – ву(дзі, ды)льна, гвардыя – гвар(дзе, дэ)йскі, гімнас(ты, ці)ка – гімнас(цё, то)рка, жэрдка – жар(дзі, ды)на, закампастваць – закампас(ты, ці)раваць, зола – азала(ты, ці)ць, ін(дзі, ды)ец – Ін(дзі, ды)я, каратэ – кара(ты, ці)ст, карты – кар(то, цё)жнік, карэктар – адкарэ(т, ці)раваць, катлы – ка(то, цё)л, код – за(дзі, ды)раваць, куплет – купле(ты, ці)ст, лагодны – улаг(дзі, ды)ць, латынь – ла(ты, ці)нскі, лёд – на(дз, ц)ь, ліст – ліс(т, ц)вяны, мантаж – ман(то, цё)р, марудны – замару(дзі, ды)ць, медны – ме(дз, ц)ь, мёртвы – абмяр(т, ц)велы, мутацыя – му(ты, ці)раваць, памада – на(пама(дзі, ды)ць, парламент – парламен(то, цё)р, пародыя – пара(дзі, ды)ст, партыя – аднапар(ты, ці)ец, пасуда – пасу(дзі, ды)на, плот – пла(ты, ці)на, пуста – апус(тэ, це)ць, пяхота – пеха(ты, ці)нец, рэпартаж – рэпар(то, цё)р, рэпетыцыя – адрэпе(ты, ці)раваны, суд – су(дзе, дэ)йства, у грамадзе – у грама(д, дз)стве, у сакрэ(т, ц)е – сакратар, хамут – хаму(ты, ці)к, хвост – хвос(ты, ці)к, худы – ху(дзі, ды)зна, (т, ц)вёрдзі – с(т, ц)вяджэць, цела – на(тэ, це)льны, чатыры – ча(т, ц)вер, эпізод – эпізо(дзі, ды)к, эцюд – эцю(дзі, ды)к.

Заданне 2. Устаўце прапушчаныя літары і спалучэнні літар.

Аб'ек(ты, ці)ўны, абмун(дзі, ды)раванне, адкаман(дзі, ды)роўваць, адміністра(ты, ці)ўны, альтэрна(ты, ці)ва, апен(дзі, ды)цыт, Арген(ты, ці)на, архі(дзе, дэ)я, аў(дзі, ды)явізуальны, бан(дзе, дэ)роль, блан(дзі, ды)н, брыган(ты,

ці)на, брыке(ты, ці)к, бры(т, ц)венны, вен(ты, ці)лятар, вуз(дэ, дзе)чка, вы(т, ц)вілы, даліка(тэ, це)с, (Д, Дз)віна, (дзі, ды)равы, (дзі, ды)рван, (дзі, ды)ван, (дзі, ды)рэктыва, (дзі, ды)сцыплінарны, Жо(дзі, ды)на, за(т, ц)вяджэнне, здран(т, ц)велы, ін(дзе, дэ)йскі, каран(ты, ці)н, кра(дзе, дэ)ж, лі(це, цэ)йны, луна(ты, ці)к, мас(ты, ці)ты, напра(д, дз)весні, нас(т, ц)еж, паву(ты, ці)на, пас(ты, ці)ла, па(це, цэ)ркі, са(ты, ці)н, (тэ, це)рапія, (тэ, це)рытарыяльны, увер(ту, цю)ра, хрыс(ты, ці)янства, (т, ц)вердзь, (Тэ, Це)ляханы, (ты, ці)р, (ты, ці)тры, я(т, ц)вяг.

Заданне 3*. Перакладзіце словы на беларускую мову.

Авантюрыст, бандытызм, бигуды, богатей, Богородица, бодибилдинг, болотистый, ботва, бренди, варьете, веб-дизайнер, визитёр, витязь, галантерея, гвоздика, гладиатор, гостиная, грандиозный, далматин, дегустатор, Денис, декабрист, диагональ, дизель, задиристый, индивидуум, компетентный, конфетти, кутюрье, латиноамериканский, лейтенант, Матвей, медикаменты, мини-юбка, митинг, мордвин, мятеж, невидимка, нелюдимый, одеколон, пектин, пластик, претенциозный, психодиагностика, пьедестал, сдырявить, стенокардия, стереорадиола, тарантелла, темперамент, Тёркин, Тибет, триптих, Цюрих, юстиция.

Заданне 4*. Устаўце прапушчаныя спалучэнні літар.

Ан...чнасць, аўтары...т, бар...р, біле...р, брыга...р, валакар...н, валан...р, ва...рлінія, ве...рынар, галак...ка, гілья...на, ...візія, ...етычны, ...зайнер, ...назаўр, ...бют, жэс...куляцыя, ін...рнат, ін...рнэт, камп'ю...р, кан...цыянер, канкрэ...заваць, кан...нгент, канфе...р, каран...н, кас...м, кас...міраваны, ман...роўка, меры...ян, мінія...ра, на...рморт, ніка...н, пан...он, паэ...чны, пеналь..., рэй...нг, спаге..., ...раж, ...мпература, увер...ра, уль...ма...ўны, у...літарны, ...бік, ...льпан, ш...мпель, э...львейс, эру...цыя, э...днік.

АДКАЗЫ

Заданне 1.

Абгародка – абгарадзіць, абодва – абедзве, абсалютны – абсалютызаваць, агарод – агародніна, агент – аб агенце, адведваць – адведзіны, аднаго – адзінота, азотны – азоцісты, акасцянець – кастлявы, актрыса – акцёр, аператар – аператыўнік, арыентавацца – арыенцір, Балты-

“Роднае слова” працягвае друкаваць дыдактычныя матэрыялы Ірыны Савіцкай, распрацаваныя з улікам новай рэдакцыі правіл беларускага правапісу. Ужо змешчаны матэрыялы “Правапіс галосных о, э, а”, “Правапіс е, ё, я” (2010, № 6), “Правапіс галосных у складаных словах”, “Правапіс спалучэнняў галосных у іншамойных словах” (2010, № 9), “Правапіс прыстаўных і ўстаўных гукаў”, “Правапіс і, ы, й пасля прыставак” (2010, № 10).

*Заданне павышанай цяжкасці.

ка – балтыйскі, бітва – у бітве, брат – пабрацім, брыльянт – брыльянцісты, букет – букецік, вахта – вахцёр, вёртки – абвярцець, вецер – ветраны, вуда – вудзільна, гвардыя – гвардзейскі, гімнастыка – гімнасцёрка, жэрдка – жардзіна, закампаставаць – закампасціраваць, золата – азалаціць, індыец – Індыя, каратэ – каратыст, карты – карцёжнік, карэктар – адкарэктіраваць, катлы – кацёл, код – закадзіраваць, куплет – куплетыст, лагодны – улагодзіць, латынь – лацінскі, лёд – наледзь, ліст – лісцвяны, мантаж – манцёр, марудны – замарудзіць, медны – медзь, мёртвы – абмярцвелы, мутацыя – муціраваць, памада – напамадзіць, парламент – парламенцёр, пародыя – парадыст, партыя – аднапартыец, пасуда – пасудзіна, плот – плаціна, пустата – апусцець, пяхота – пехацінец, рэпартаж – рэпарцёр, рэпетыцыя – адрэпэціраваны, суд – судзейства, у грамадзе – у грамадстве, у сакрэце – сакратар, хамут – хамуцік, хвост – хвосцік, худы – худзізна, цвёрды – сцвярджаць, цела – нацельны, чатыры – чацвер, эпізод – эпізодзік, эцюд – эцюдзік.

Заданне 2.

Аб'ектыўны, абмундзіраванне, адкамандзіроўваць, адміністрацыяўны, альтэрнатыва, апендыцыт, Аргенціна, архідэя, аўдыявізуальны, бандэроль, бландзін, брыганціна, брыкецік, брытвенны, вентылятар, вуздэчка, выцвілы, далікатэс, Дзвіна, дзіравы, дзірван, дыван, дырэктыва, дысцыплінарны, Жодзіна, зацвярджэнне, здранцвелы, індзейскі, каранцін, крадзеж, ліцейны, лунацік, масціты, напрудвесні, насцеж, павуціна, пасціла, пацеркі, сацін, тэра-

пія, тэрытарыяльны, уверцюра, хрысціянства, цвердзь, Целяханы, цір, цітры, яцвяг.

Заданне 3.

Авантурыст, бандытызм, бігудзі, багацей, Багародзіца, бодзібілдзінг, балоцісты, бацвінне, брэндзі, вар'этэ, вэб-дызайнер, візіцёр, віцязь, галантарэя, гваздзік, гладыятар, гасціная, грандыёзны, далмацін, дэгустатар, Дзяніс, дэкабрыст, дыяганаль, дызель, задзірысты, індывідуум, кампетэнтны, канфеці, куцюр'е, лацінаамерыканскі, лейтэнант, Мацвей, медыкаменты, міні-спадніца, мітынг, мардвін, мяцеж, невідзімка, нелюдзімы, адэкалон, пекцін, пластылін, прэтэнцыёзны, псіхадыягностыка, п'едэстал, здзіравіць, стэнакардыя, стэрэарадыёла, тарантэла, тэмперамент, Цёркін, Тыбет, трыпціх, Цюрых, юстыцыя.

Заданне 4.

Антычнасць, аўтарытэт, бардзюр, білецёр, брыгадзір, валакардзін, валанцёр, ватэрлінія, вэтэрынар, галактыка, гільяціна, дывізія, дыетычны, дызайнер, дыназаўр, дэбют, жэстыкуляцыя, інтэрнат, інтэрнэт, камп'ютар, кандыцыянер, канкрэтызаваць, кантынгент, канфіцюр, каранцін, касцюм, касцюміраваны, манціроўка, мерыдыян, мініяцюра, нацюрморт, нікацін, пантэон, паэтычны, пенальці, рэйтынг, спагеці, тыраж, тэмпература, уверцюра, ультыматыўны, утылітарны, цюбік, цюльпан, штэмпель, эдэльвейс, эрудыцыя, эцюднік.

Працяг будзе.

Ірына САВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2011 год

СТУДЗЕНЬ

Працяг. Пачатак на с. 28.

9 студзеня – 120 гадоў з дня нараджэння Навума Лойтара (1891 – 1966), рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

11 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Бялова (1921 – 1985), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

12 студзеня – 70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Мулявіна (1941 – 2003), артыста эстрады, кампазітара, заслужанага дзеяча культуры Польшчы, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

13 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Льва Барага (1911 – 1994), беларускага і рускага фалькларыста і літаратуразнаўцы, заслужанага дзеяча навукі Башкірской АССР

75 гадоў з дня нараджэння Тамары Дубковай, музыкантаўцы, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Угрыновіча (1941 – 1994), мастака-кераміста, педагога

14 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Антона Гурскага, фалькларыста

15 студзеня – 85 гадоў з часу выхаду ў свет заходне-

беларускага сатырычна-гумарыстычнага ілюстраванага часопіса “Маланка”. Выходзіў да 1928 г.

85 гадоў з дня нараджэння Паўла Шубы (1926 – 2000), мовазнаўцы, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Віктара Кудлачова, рускамоўнага паэта

75 гадоў з дня нараджэння Янкі Сіпакова, паэта, празаіка, перакладчыка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Мікалая Калінковіча (сапр. Калянковіч; 1951 – 1990), літаратуразнаўцы, крытыка, публіцыста

16 студзеня – 155 гадоў з дня нараджэння Ісаака Асканазія (Лейбавіча; 1856 – 1903), жывапісца

110 гадоў з дня нараджэння Мікалая Міцкевіча (1901 – 1954), рэжысёра і акцёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Лазоўскага (1931 – 1993), артыста аперэты, заслужанага артыста Беларусі

Заканчэнне на с. 75.

СУЧАСНЫЯ ПРАВИЛЫ НАПІСАННЯ ЛІТАР І, Ы, Й

Агульныя заўвагі. Аснову правапісу літар *і, ы, й* у сучаснай беларускай мове складаюць:

- апорныя напісанні, калі літары абазначаюць гукі ў моцных пазіцыях;
- фанетычны прынцып, калі неабходна ўлічваць вымаўленне і фанетычную пазіцыю гукі ў слове;
- марфалагічны прынцып, калі трэба звяртаць увагу на марфемную структуру слова.

ЛІТАРА І

Правіла 6. У адпаведнасці з марфалагічным прынцыпам пачатковы каранёвы [і] захоўваецца пасля:

1) прыставак на галосны (за выключэннем выпадкаў, адзначаных у правіле 4): *заіканне, заікацца, заіскрыцца, праіснаваць, заінтрыгаваць, праілюстраваць, праінфармаваць, неістотны, Прыірттышыша, Заішымы'е, заілійскі, праіранскі, заісыккульскі, праінспектаваць, заігрыванне, заігрывацца, заігрываць, заіклівы, заілены, заільваць, заімка, заізелы, заінець* і інш.;

2) прыставак, якія пішуцца праз злучок або аддзяляюцца апострафам: *па-іспанску, па-італьянску, экс-інжынер, экс-імператар, аб'ізелы* і інш.;

3) дзвюх прыставак на зычны: **звыш-**: *звышімклівы, звышідэйны, звышіндустрыяльны*; **між-**: *міжжыгачыйны, міжжынстытуцкі*;

4) іншамоўных прыставак і прэфіксаў на зычны: **гіпер-**: *гіперінфляцыя*; **контр-**: *контрыдзя, контрыгра*; **пан-**: *панісламізм*; **пост-**: *постінфарктны, постінфляцыйны, постіндустрыяльны*; **супер-**: *суперігра, суперінтэлект*; **транс-**: *трансіндыйскі, трансірданскі*; **фор-**: *форінжэктар*;

5) у складанаскарочаных словах, першая частка якіх заканчваецца на цвёрды зычны: *дзяржінспектар, медінстытут, паліінфармацыя, педінстытут, санінструктар, спецінструктаж*;

6) пасля першай часткі складаных слоў, якая заканчваецца на галосны: *прамайдучы, рознаіменны*;

7) калі з'яўляецца злучнікам: *дзень і ноч, сястра і брат, вёска і горад*;

8) калі стаіць у пачатку слова: *яна ішла, брат іграў, з Індыі, у Іраку*.

Правіла 7. Пачатковы каранёвы *і* не пішацца ў сярэдзіне слова пасля галосных, калі з'яўляецца прыстаўным: *іржа* → *заржавець*, *імгла* → *замглены*.

ЛІТАРА Ы

Правіла 8. Каранёвы гук [і] чаргуецца з [ы] і на пісьме перадаецца літарай *ы* (фанетычны прынцып) пасля:

1) усіх уласнабеларускіх прыставак, якія заканчваюцца на зычны (за выключэннем *між-, звыш-*): **аб-**: *абыграць, абынтэлігенціца, абышоў*; **ад-**: *адыменны, адышоў*; **над-**: *надысці, надындывідуальны, надынтэгральны*; **пад-**: *падыграць, падысці, спадылба*; **перад-**: *перадынфарктны, перадыспытны*; **раз-**: *разысціся, разыграцца*; **з-**: *зымправізаваць, зыначыць*; **с-**: *сыграць, сысціся*; **уз-**: *узысці, узыход*;

2) толькі пасля дзвюх неславянскіх прыставак: **дэз-**: *дэзынкрустацыя, дэзынтэгратар, дэзынфармацыя, дэзынтэграваць, дэзынфіцыраваць*; **суб-**: *субыспектар*.

ЛІТАРА Й

Правіла 1. Літара *й* пішацца ў адпаведнасці з вымаўленнем (фанетычны прынцып) для перадачы гукі [j]:

• на канцы слоў пасля галосных: *бывай, край, май*;

• у сярэдзіне слоў пасля галосных перад зычнымі: *айва, Айні, бывайце, Драйзер, дызайн, Кландайк, камбайн, лайнер, тройка, майскі*.

Правіла 2. Перад галоснымі літара *й* пішацца толькі ў складанаскарочаных словах, першая частка якіх заканчваецца на *й*, а другая пачынаецца з галоснай (марфалагічны прынцып): *раіінспекцыя (раённая інспекцыя), раіфа (раённы фінансавы аддзел)*; але: *РАА (раённы аддзел адукацыі)*.

Правіла 3. Літара *й* захоўваецца на канцы каранёвых марфем дзеясловаў незакончанага трывання перад суфіксам *-ва-*, утвораных ад неазначальнай формы дзеяслова закончанага трывання на *-іць, -яць* (марфалагічны прынцып): *абсмяяць* → *абсмейваць, засвоіць* → *засвойваць, запаяць* → *запайваць, супакоіць* → *супакойваць, узброіць* → *узбройваць, утаіць* → *утойваць*.

Правіла 4. Літара *й* пішацца замест каранёвага пачатковага ненацісканога *і* пасля прыставак на галосную (фанетычны прынцып) у словах:

1) з каранямі:

іс-ці: *зайсці, прыйсці, пайшоў, выйду, увайсці, выйшаў, прыйшоў*; **ігр-аць:** *выйграць, зайграць, перайграць, выйгрыш*; **ім-я:** *перайменаваць, найменне, займенны, займеннік, пайменны, перайменаванне*; **інач-ай:** *няйначай, перайначыць*;

2) *займаць, наймаць, пераймаць, перайманне, праймаць, неймаверны*.

Правіла 5. Літара *й* у сучаснай беларускай мове не пішацца ў пачатку славянскіх і неславянскіх слоў, а таксама перад галоснымі: *яна ішла, ёгурт, Емен, Нью-Ёрк, феерверк, секвоя*.

Заўвага. Напісанне *й* у пачатку слова дапускаецца ў вершаваных тэкстах, дзеля захавання рытму твора:

*Як быццам дождж не йшоў, і не цвіла вяселька,
І ліпеньскі прытар паўдня не варажыў
На самых маладых, зіркастых самых зёлках,
Што выйшлі пастаяць ля жыта на мяжы.*

У. Марук.

Пытанні

1. У якіх выпадках пішацца літара *й*?
2. Калі захоўваецца на пісьме каранёвы *і*?
3. Згодна з якім прынцыпам і пасля якіх прыставак пішацца каранёвы *ы*?

ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ЗАДАННІ

Заданне 1. Ад дзеяслова *іграць* пры дапамозе прыставак *аб-, да-, за-, на-, неда-, па-, пад-, пера-, пра-, с-* утварыце і запішыце новыя словы.

Заданне 2. Утварыце і запішыце новыя словы. Раствлумачце напісанне арфаграм.

Не+істотны → ...; не+існуючы → ...; не+імаверны → ...; пра+інсцэніраваць → ...; аб+ілгаць → ...; супер+інвестыцыі → ...; над+імпульсны → ...; з+імітаваць → ...; па+іменны → ...; звыш+ідэйны → ...; экс+імператар → ...; ад+іменны → ...; за+іканне → ...; вы+іграць → ...; пост+інфарктны → ...; не+іначай → ...; пад+ісці → ...; за+інелы → ...; контр+ігра → ...; між+інстытуцыі → ...; спецыяльны+інструктаж → ...; настаяць+ва(ць) → ...

Заданне 3. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары. Правапіс арфаграм растлумачце.

1. Рукі бандытаў вока...мгненна ўзляцелі ўгору (А. Чарнышэвіч). 2. Узы...дуць з...рняты – ліху канец (У. Жылка). 3. Сонца не ўз...шло, а вы...шла з-за хмары (Я. Брыль). 4. Дарожка з вербаў выб...гла, па...мчала за сяло (П. Пестрак). 5. Успацелым быў твар яе, наліты за...рдзеўшымі бурнэлькамі шчокі (С. Баранавых). 6. У гаспадарцы было не ўсё сплоч...на, і Ягор пра боты нават не за...каўся пры бацьку (В. Быкаў). 7. Быў рад, калі на новы лад за...гралі скрыпкі і цымбалы (Я. Пушча). 8. Ты пры...дзеш нечакана, як святло блакітнай зоркі ў мро...ве вясен...ім (А. Салтук). 9. Шчарбаты мес...ц заліваў святлом поле, аблямаванае за...нелым лесам (С. Грахоўскі). 10. Нават страціўшы зрок, абы...ду я паўсвету, а да родных мясцін шлях заўсёды зна...ду (П. Броўка). 11. Спроба контр...гры супраць нямецкіх футбалістаў нашым спартсменам не ўдалася (“Звязда”). 12. Якія не...маверныя цяжкасці чакаюць наперадзе...ўдакіма Раманава, паказала спроба выдаць першы том фальклорна-...тнаграфічнага матэрыялу (С. Цярохін). 13. П’есы Шашалевіча лічы-

лі без...дэйнымі, называлі “васільковай містыкай” (“Наш край”). 14. Іван знарок зрабіў доўгую акц...рскую паўзу, каб за...нтрыгаваць слухачоў (А. Асіпенка). 15. Былыя студэнты мед...нстытута Галкін і Матуза сачылі за лагчынай, каб у час заўважыць новыя спробы немцаў аб...сці вёску (В. Быкаў). 16. На твары кул...мётчыка адбілася злосць, і вочы заснавалі па прасцягу, шукаючы вы...сця (В. Быкаў). 17. Вусны дзяўчыны час ад часу расквечваліся ўсмешкаю, і гэта супако...вала Гардзея (З. Дудзюк). 18. Кіраўнік гаспадаркі Іван Васюк пра...нфармаваў нас аб клопатах вяскоўцаў (В. Баранаў). 19. Нашай кра...не ўдалося многа зрабіць па стварэнні новай, пост...ндустрыяльнай беларуска... сацыяльна-...канамічнай мадэлі (“Польмя”).

Заданне 4. Прачытайце сказы, знайдзіце словы, дзе дапушчаны арфаграфічныя памылкі. Запішыце словы ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамаі беларускай мовы.

1. “Трэба дэзінфармаваць праціўніка”, – звярнуўся Мікалай да свайго таварыша. 2. У лагчыну высыпалі роўныя ланцугі падыйшоўшага батальона. 3. Сям-там пракідаліся абімшэлыя барадачы-дубы, пагоністыя хвой. 4. Вочы хлапчукоў зайскрыліся, шчокі зачырванелі. 5. Успомнім усіх паіменна, горам успомнім сваім. 6. Не раз даводзілася Рыгору раскарчоўваць займку. 7. Кожнаму з нас хочацца пажыць у безінфляцыйны перыяд. 8. За час турніру каманда гімназіі не праіграла ніводнага матча. 9. Дзяніс не стаў абнадзеіваць сябра і вышаў на ганак. 10. Настаўніца чакала вучняў у файе філармоніі.

Заданне 5. Устаўце прапушчаныя літары.

Не...стотная за...вага, засво...ваць правіла, не...лоная вытворчасць, не...троннае выпраменьванне, да...льны апарат, над...шлі маразы, та...ландскі бокс, пера...менаваць...уліцу, пра...гнараваць пытанне, гука...заяцыйны матэрыял, аматар па...мправізаваць, пад...спад шапкі, ...опытны борт...нжынер, бя...про...грышная лат...рэя, коні за...ржалі, пра...ракская кааліцыя, еўрапейская гіпер...нфляцыя, раз...шліся швы.

ЗАЛІКОВЫ ТЭСТ

Частка А

A1. Адзначце словы, дзе прапушчана літара *й*:

- 1) скле...ваць паперу;
- 2) пра...люстраваная кніга;
- 3) спадзявацца на вы...грыш;
- 4) старэнькі пра...гравальнік;
- 5) не...дэнтэчны замяняльнік.

A2. Адзначце словы, дзе прапушчана літара *ы*:

- 1) між...мперыялістычная вайна;
- 2) своечасовая дэз...нфекцыя;
- 3) суб...нспектар не з’явіўся;

- 4) звыш...нтэнсіўная работа;
- 5) перад...нсультны стан.

A3. Адзначце словы, дзе прапушчана літара *i*:

- 1) пра...снаваць;
- 2) з...мшэлы;
- 3) супер...дэальны;
- 4) за...скрыцца;
- 5) дэз...нфарматар.

A4. Адзначце словазлучэнні, напісаныя без арфаграфічных памылак:

- 1) зваротны заіменнік;
- 2) постынфарктны стан;
- 3) падіграць суседу;
- 4) былы педінстытут;
- 5) доўгачаканы наймальнік.

A5. Адзначце словазлучэнні, якія патрабуюць арфаграфічнага выпраўлення:

- 1) Мінская дзяржынспекцыя;
- 2) папулярны найгрыш;
- 3) наіцікавейшы выпадак;
- 4) Ашмянскі район;
- 5) ныйначай павінен прыйсці.

A6. Суаднясіце словы і прапушчаныя літары. Адказ запішыце.

- | | |
|----------------------|--------------------|
| A) аб...нтэлігенціца | 1) літара <i>й</i> |
| Б) за...нелы | 2) літара <i>ы</i> |
| В) не...тралітэт | 3) літара <i>і</i> |
| Г) сан...нструктар | |
| Д) с...ходзіць | |

A7. Адзначце радок, у якім прапушчаныя літары неабходна ўставіць у наступнай паслядоўнасці – *ы, і, ў*:

- 1) без...ніцыятыўны, рэпетыцы...ны, та...нства;
- 2) спад...лба, пера...начыць, за...клівы;
- 3) раз...сціся, супер...нфляцыя, не...мавернасць;
- 4) аб...шоў, цэ...лонскі, Пры...ртышша.

A8. Адзначце словы, у якіх пасля далучэння прыстаўкі *пра-* будзе пісацца літара *й*:

- 1) ігнараваць;
- 2) ісці;
- 3) інструктаваць;
- 4) інспектаваць;
- 5) іграць.

A9. Адзначце два "лішнія" словы:

- 1) пра...маць;
- 2) на...мальнік;
- 3) непры...мальны;
- 4) за...мальны;
- 5) прадрпы...мальнік.

A10. Адзначце словы, у якіх пасля далучэння прыставак *на-, па-* або *за-*, каранёвая літара *i* пісацца не будзе:

- 1) ілгаць;
- 2) імкнуцца;
- 3) ікаць;

- 4) ірваць;
- 5) імжэць.

Частка Б

B1. Прачытайце сказы. Знайдзіце слова, у якім дапушчана арфаграфічная памылка. Запішыце гэтае слова правільна.

- 1) У аціхлай царкве замшэлая замша.
- 2) Бачыць заінелую, густа пасоленую інеем зямлю, было нязвыкла.
- 3) Мне захацелася таксама падыйсці да акенца.
- 4) Харытон не заўважыў, калі Лаўрэн выйшаў з канцылярыі.
- 5) Заіскрыцца сонца – вір агню.

B2. Ад дзеяслова закончанага трывання *засеяць* утварыце форму 3-й асобы множнага ліку незакончанага трывання. Запішыце.

B3. Пры дапамозе ўказанай прыстаўкі вусна ўтварыце словы і запішыце "пятае лішняе".
За + ... (*ікаць, інець, іржавець, інтрыгаваць, іскрыцца*).

B4. Запішыце па-беларуску слова *мастер*.

B5. Ад дзеяслова *іграць* пры дапамозе прыстаўкі *контр-* утварыце назоўнік. Запішыце яго ў пачатковай форме.

ДАВЕДКІ

Трэніровачныя заданні

Заданне 1.

Абыграць, дайграць, зайграць, найграць, недайграць, пайграць, падыграць, перайграць, прайграць, сыграць.

Заданне 2.

Неістотны, неіснуючы, неймаверны, праінсцэніраваць, абылгаць, суперінвестыцыі, надымпульсны, зымітаваць, пайменны, звышідэйны, экс-імператар, адыменны, заіканне, выйграць, постінфарктны, ныйначай, падысці, контрыгра, міжінстытуцкі, спецінструктаж, настойваць.

Заданне 3.

1. Рукі бандытаў вокамгненна ўзляцелі ўгору (А. Чарнышэвіч). 2. Узыдуць зярняты – ліху канец (У. Жылка). 3. Сонца не ўзышло, а выйшла з-за хмары (Я. Брыль). 4. Дарожка з вербаў выбегла, памчала за сяло (П. Пестрак). 5. Успацелым быў твар яе, наліты зардзеўшымі бурнэлькамі шчокі (С. Баранавых). 6. У гаспадарцы было не ўсё сплочана, і Ягор пра боты нават не заікаўся пры бацьку (В. Быкаў). 7. Быў рад, калі на новы лад зайгралі скрыпкі і цымбалы (Я. Пушча). 8. Ты прыйдзеш нечакана, як святло блакітнай зоркі ў мроіве вясеннім (А. Салтук). 9. Шчарбаты месяц заліваў святлом поле, аблямаванае заінелым лесам (С. Грахоўскі). 10. Нават страціўшы зрок, абыду я паўсвету, а да родных мясцін шлях заўсёды знайду (П. Броўка). 11. Спроба

контрыгры супраць нямецкіх футбалістаў нашым спартсменам не ўдалася (“Звязда”). 12. Якія неймаверныя цяжкасці чакаюць наперадзе Еўдакіма Раманава, паказала спроба выдаць першы том фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу (С. Цярохін). 13. П’есы Шашалевіча лічылі безыдэйнымі, называлі “васільковай містыкай” (“Наш край”). 14. Іван знарок зрабіў доўгую акцёрскую паўзу, каб заінтрыгаваць слухачоў (А. Асіпенка). 15. Былыя студэнты медінстытута Галкін і Матуза сачылі за лагчынай, каб у час заўважыць новыя спробы немцаў абысці вёску (В. Быкаў). 16. На твары кулямётчыка адбілася злосць, і вочы заснавалі па прасцягу, шукаючы выйсця (В. Быкаў). 17. Вусны дзяўчыны час ад часу расквечваліся ўсмешкаю, і гэта супакойвала Гардзея (З. Дудзюк). 18. Кіраўнік гаспадаркі Іван Васюк прайнфармаваў нас аб клопатах вяскоўцаў (В. Баранаў). 19. Нашай краіне ўдалося многа зрабіць па стварэнні новай, постіндустрыяльнай беларускай сацыяльна-эканамічнай мадэлі (“Полымя”).

Заданне 4.

1) Дэзынфармаваць; 2) падышоўшага, багальёна; 3) абымшэлыя; 4) заіскрыліся; 5) пай-

менна; 6) заімку (*гіст.* ‘участак зямлі, заняты чалавекам пры першапачатковым засяленні мясцовасці’); 7) безынфляцыйны; 8) прайграла; 9) абнадзейваць, выйшаў; 10) фае.

Заданне 5.

Неістотная заўвага, засвойваць правіла, нейлонавая вытворчасць, нейтроннае выпраменьванне, даільны апарат, надышлі маразы, тайландскі бокс, перайменаваць вуліцу, праігнараваць пытанне, гукаізаляцыйны матэрыял, аматар паімправізаваць, падыспад шапкі, вопытны бортінжынер, бяспройгрышная латарэя, коні заржалі, праіраакская кааліцыя, еўрапейская гіперінфляцыя, разышліся швы.

Заліковы тэст

Частка А. А1. 1, 3, 4; А2. 2, 3, 5; А3. 1, 3, 4; А4. 4, 5; А5. 1, 3; А6. А2Б3В1Г3Д2; А7. 3; А8. 2, 5; А9. 3, 5; А10. 1, 2, 4, 5.

Частка Б. Б1. – *падысці*; Б2. – *засейваюць*; Б3. – *заржавець*; Б4. – *майстар*; Б5. – *контрыгра*.

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,

дацэнт кафедры рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2011 год

СТУДЗЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 28, 71.

17 студзеня – 100 гадоў з дня нараджэння Максіма Абрамава (1911 – 1973), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Мацкевіча, рэжысёра, заслужанага работніка культуры Беларусі

18 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Васіля Сёмхі, перакладчыка

19 студзеня – 85 гадоў з дня нараджэння Віктара Сянкевіча (Сянькевіча; псеўд. Язэп Барэйка), гісторыка, журналіста. З 1992 г. жыве ў ЗША

80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Нежуры (1931 – 1985), жывапісца

80 гадоў з дня нараджэння Наталлі Паплаўскай, графіка

60 гадоў з дня нараджэння Таццяны Аўтуховіч, літаратуразнаўцы

20 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Вікенція Ральцэвіча, графіка

21 студзеня – 125 гадоў з дня нараджэння Аляксея Туранкова (1886 – 1958), кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Бажэнава, артыста аперэты, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Кліменкі, графіка

22 студзеня – 105 гадоў з дня нараджэння Андрэя Александровіча (1906 – 1963), паэта

23 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Жыжэнкі (1931 – 2003), крытыка, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Ігара Грыгаровіча (1936 – 1986), жывапісца

24 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міхася Мушынскага, літаратуразнаўцы, тэкстолога, крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Рамана Філіпава (1936 – 1992), беларускага і расійскага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Алонцава, мастака-акварэліста

60 гадоў з дня нараджэння Міхася Пазнякова, паэта, празаіка, перакладчыка, мовазнаўцы, журналіста

27 студзеня – 95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Няфёда (1916 – 1999), тэатразнаўцы, пісьменніка, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Валянціны Куляшовай, літаратуразнаўцы, перакладчыка

28 студзеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Іваноўскага (1936 – 1987), артыста оперы, заслужанага артыста Беларусі

29 студзеня – 80 гадоў з дня нараджэння Вольгі Шэлега (1931 – 1965), мовазнаўцы

30 студзеня – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Шамякіна (1921 – 2004), празаіка, драматурга, грамадскага дзеяча, народнага пісьменніка Беларусі

31 студзеня – 50 гадоў з дня нараджэння Галіны Багданавай, празаіка

90 гадоў таму заснавана Дзяржаўнае выдавецтва БССР, з 1963 г. – выдавецтва “Беларусь”

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

ФУНКЦЫЯНАЛЬНАЯ СТЫЛІСТЫКА

КАНТРОЛЬНЫ ТЭСТ

Варыянт 1

1. Закончыце фармулёўку:

Сістэма моўных сродкаў, прызначаная для абслугоўвання шырокай сферы грамадскіх зносін, – гэта _____.

2. Адзначце функцыянальны стыль, якому найбольш уласціва функцыя ўздзеяння:

- 1) афіцыйна-справавы;
- 2) публіцыстычны;
- 3) навуковы;
- 4) мастацкі;
- 5) гутарковы.

3. Закончыце фармулёўку:

Эсэ, рэцэнзія, агляд – гэта жанры такога стылю, як _____.

4. Адзначце, да якога стылю, падстылю і жанру адносіцца тэкст:

Шырокі гэты абшар на ўзгорках пад Вязынкай! Жывая Беларусь, апетая Янкам Купалам, паўстае перад намі – срэбныя званочкі жаўранкаў, блакітныя далягляды, баравы шум... Але гэта зямля мае цяпер новы адбітак на сваім чале. Па ёй ходзяць новыя, шчаслівыя людзі. Янка Купала бачыў іх яшчэ тады, калі абуджаў у душы іхніх бацькоў па-чуццё чалавечай годнасці, калі заклікаў:

Паўстаньце! Край ваш стогне родны,
Заве збаўляць, як зваў не раз.

У. Караткевіч. Вязынка.

- 1) мастацкі, праявічны, апавяданне;
- 2) навуковы, навукова-папулярны, артыкул;
- 3) афіцыйна-справавы, адміністрацыйна-канцылярскі, справаздача;
- 4) публіцыстычны, мастацка-публіцыстычны, нарыс;
- 5) гутарковы, размоўна-бытавы, пісьмо сябру.

5. Адзначце найбольш выразную асаблівасць навуковага стылю:

- 1) выкарыстанне неалагізмаў, жарганізмаў, вульгарызмаў;
- 2) наяўнасць канцылярызмаў;
- 3) ужыванне тэрміналагічнай лексікі;
- 4) выкарыстанне вобразных сродкаў мовы;
- 5) наяўнасць моўных клішэ.

“Роднае слова” друкавала матэрыялы **Таццяны Старасценкі** на стылістыцы: “Тэкст. Структурныя адзінкі” (2005, № 8), “Звязнасць і цэласнасць тэксту” (2005, № 9), “Змест тэксту” (2005, № 10), “Тэма тэксту” (2005, № 11); “Моўная кампазіцыя тэксту” (2006, № 1), “Вобраз аўтара” (2006, № 2), “Вобраз апавядальніка” (2006, № 3), “Суб’ектывізацыя апаведу” (2006, № 4); “Афіцыйна-справавы стыль” (2008, № 1), “Навуковы стыль” (2008, № 4), “Публіцыстычны стыль” (2008, № 6); “Мастацкі стыль” (2009, № 5), “Гутарковы (размоўны) стыль” (2009, № 11).

6. Адзначце моўныя клішэ:

- 1) служба быту;
- 2) згодна з пастановай;
- 3) парытэтныя адносіны;
- 4) сапраўднае майстэрства;
- 5) з прапіскай у юнацтве.

7. Адзначце тропы:

- 1) асананс;
- 2) сімвал;
- 3) шматзлучнікавасць;
- 4) літота;
- 5) сінекдаха.

8. Адзначце спалучэнні, якія ўтвараюць стылістычныя фігуры:

- 1) паркалёвая моладзь;
- 2) вуліца гаманіла;
- 3) дабро і зло;
- 4) час ідзе, час ляціць, час імчыць;
- 5) мароз-мастак.

9. Адзначце словы з эмацыянальна-экспрэсіўнай канатацыяй:

- 1) манафтангічны;
- 2) забулдыга;
- 3) семдзесят;
- 4) Васька-жук;
- 5) ануліраваць.

10. Адзначце размоўныя фразеалагізмы:

- 1) ад шчырага сэрца;
- 2) жывое слова;
- 3) трымаць сябе ў руках;
- 4) вушы развесіўшы;
- 5) лезці на ражон.

11. Закончыце фармулёўку:

Перавага роднага склону назоўнікаў уласціва такому стылю, як _____.

12. Закончыце фармулёўку:

Пашыранасць плеанастычных канструкцый назіраецца ў такім стылі, як _____.

13. Адзначце спецыфічныя рысы публіцыстычнага стылю:

- 1) лагічнасць;
- 2) ацэнчнасць;
- 3) адметны характар вобразнасці;
- 4) адсутнасць метафар;
- 5) публічнасць.

14. Закончыце фармулёўку:

Інтанацыя, жэсты, міміка – характэрныя рысы такога стылю, як _____.

15. Адзначце сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя афіцыйнаму стылю:

- 1) белае золата;
- 2) храмасомы бюракратызму;
- 3) у мэтах падрыхтоўкі;
- 4) сілавая ведамствы;
- 5) на аснове вышэйпададзенага.

16. Адзначце жанры публіцыстычнага стылю, набліжаныя да мастацкіх тэкстаў:

- 1) рэцэнзія;
- 2) эсэ;
- 3) карэспандэнцыя;
- 4) рэпартаж;
- 5) нарыс.

17. Закончыце фармулёўку:

Паслядоўнасць моўных адзінак, аб'яднаных сэнсавай і граматычнай сувяззю, – гэта _____.

18. Закончыце фармулёўку:

Тып сказа, у якім група выказніка знаходзіцца перад групай дзейніка, характэрны для такога тыпу тэксту, як _____.

19. Адзначце асаблівасці разважання:

- 1) пералік розных прымет прадмета;
- 2) доказ тэзіса;
- 3) дэталёвая характарыстыка прадмета;
- 4) агульнае ўражанне;
- 5) вывады.

20. Адзначце тып тэксту:

Елка была старая, магутная – можа, з метр, можа, болей у камлі. Сукі пачыналіся высока, у рост чалавека, але раскідвалі голле так шырока, што не маглі ўтрымаць уроўні з зямлёй ні зялёную мятлу-кучомку, ні саміх сябе, апускаліся ўніз, выгіналіся дугой, дастаючы да самай зямлі. Зверху налягалі другія лапкі – зелянейшыя, маладзейшыя, густа аброслыя іголкамі, робячы з елкі тое, што называецца словам “шацёр”.

А. Кудравец. Бацька.

- 1) апісанне;
- 2) апавяданне;
- 3) разважанне.

21. Адзначце структурную адзінку, якую ўяўляе сабой тэкст:

У нашай краіне штогод выбіраецца самая нашая птушка птушкаю года. І не дзіва, што першаю такою птушкаю-сімвалам быў асвечаны белы бусел. Потым была пліска, альбо сітаўка. Тая, што нібыта спявае хвосцікам. Ці то дырыжыруе сама сабе: хвосцік ўверх-ўніз, ўверх-ўніз. Пасля амялушка. Птушкаю Беларусі 2003 года абраны верабейка, 2004 – ластаўка, 2005 – кнігаўка.

Я. Сіпакоў. Нашы святыні і сімвалы.

- 1) сказ;
- 2) праявічная страфа;
- 3) фрагмент.

22. Адзначце правільнае азначэнне абзаца:

- 1) форма перадачы чужога маўлення;
- 2) звышкантэкст;
- 3) кампазіцыйна-стылістычная адзінка тэксту;
- 4) інтэртэкстуальны прыём;
- 5) закончаны твор.

23. Адзначце спосабы злучэння самастойных сказаў пры ланцужковай сувязі:

- 1) сінтаксічная анафара;

- 2) лексічны паўтор;
- 3) сінтаксічны паралелізм;
- 4) сінонімы;
- 5) займеннікавы паўтор.

24. Адзначце тып сувязі сказаў у тэксце:

Сумна бялела неба на ўсходзе, і недзе над полем усё звінеў і звінеў першы жаваранак. На маладой траве густа халадзела раса. Нізка над жоўтым папарам заплакала кнігаўка – нехта, мусіць, так рана патрывожыў яе гняздо. За папарам зелянеў рэдкі малады лубін – увесь аж сівы ад расы, – у ім, пэўна, нешта рабілася.

В. Адамчык. Сонечны зайчык.

- 1) ланцужковая;
- 2) паралельная;
- 3) далучальная;
- 4) камбінаваная.

25. Закончыце фармулёўку:

Тэкставая паслядоўнасць адзінак, створаная рознымі моўнымі ярусамі, – гэта _____.

26. Закончыце фармулёўку:

Вобраз, які нятоесны асобе пісьменніка, але і не адарваны ад яе, – гэта _____.

27. Адзначце асаблівасць маўлення, характэрную для “аб’ектыўнага” апаведу:

- 1) ад 1-й асобы;
- 2) ад 2-й асобы;
- 3) ад 3-й асобы.

28. Закончыце фармулёўку:

Сродкі суб’ектывацыі апаведу, якія адлюстроўваюць чужое маўленне, – гэта _____.

29. Адзначце кампазіцыйныя прыёмы суб’ектывацыі аўтарскага апаведу:

- 1) прыём уяўлення;
- 2) выяўленчы прыём;
- 3) прыём кантрасту;
- 4) мантажны прыём;
- 5) алітарацыя.

30. Адзначце прыём суб’ектывацыі аўтарскага апаведу ў тэксце:

У хвіліны спакойнай разважлівасці крыўду змяняў одум: ці ж Васіль вінаваты ў тым, што не можа пайсці? Ці ж можна вінаваціць чалавека, што ён жыве так, як умее? Як душа вядзе? Што ён не можа іначай, што яму так цяжка мяняць? Што тое, што аднаму лёгка, другому – тае цяжкае, што сілы не мае пераступіць!

І. Мележ. Людзі на балоце.

- 1) мантажны;
- 2) уяўлення;
- 3) славесны (няўласна-простая мова);
- 4) славесны (простая мова);
- 5) выяўленчы.

Працяг будзе.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Святлана МАРОЗ
Марына РЖАВУЦКАЯ

ФАНЕТЫЧНЫЯ НАПІСАННІ. ПРАВАПІС МЯККАГА ЗНАКА І АПОСТРАФА

УРОК-ПРАКТЫКУМ (XI КЛАС)

Мэты: узнавіць і замацаваць веды вучняў па асноўных правілах беларускай арфаграфіі; удасканалваць арфаграфічныя ўменні і навыкі; узбагачаць слоўнікавы запас вучняў; развіваць навыкі карыстання арфаграфічным слоўнікам; выхоўваць уважлівае стаўленне да слова.

Абсталяванне: раздрукоўкі з табліцамі, схемамі, заданнямі.

На папярэднім уроку даецца заданне: паўтарыць правілы беларускай арфаграфіі [правапіс галосных *о, э, а* (у тым ліку і ў складаных словах), правапіс галосных *е, ё, я* (у тым ліку і ў складаных словах), правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах, правапіс *у – ў*, правапіс мяккага знака і апострафа]*.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

III. Актualізацыя і замацаванне раней завоеных ведаў.

Настаўнік. Першае, пра што мы будзем сёння гаварыць, – гэта правапіс галосных *о, э, а* (у тым ліку і ў складаных словах). Карыстаючыся табліцай**, сфармулюем асноўны тэзіс правіла і выключэнні з яго.

Правапіс *о, э, а* (у тым ліку і ў складаных словах).

А	О	Э
1) каласы, размаўляць	1) кóлас, мóва	1) эгé, гэ́й
2) Чарапавéц, Шаўчэ́нка	2) добразычлiвы	2) жэ́рдка, шэ́ры
3) шніцаль, óрдар	3) агóрафóбiя	3) э́ра, экзáмен, тэ́атр, óрдэ́н
4) дабрабýт	4) тóрфаўбóрачны	4) купé, рэзю́мэ
5) трыа, Тóкiа	5) вóсемсóт	5) шэ́сцьсóт
		6) шэ́равóкi
		7) Óдэр, Пiтэр

*грóм – грымiць, дрóвы – дрывóтна

Вусна фармулюецца правіла.

1. Растлумачце правапіс галосных *о, э, а, ы*.

Сардэчны, эвакуацыя, адажыя, лідар, купэ, Рамэа, грыміць, каласы, эгаізм, парэа, гастарбай-

тар, рэзюмэ, Рыа-дэ-Жанэйра, дрывасек, рачны, тэарэма, Токіа, дрымота, Ландэр, пенснэ, цагельня, экзамен, партфоліа, Юпітэр, кафэ, скутар, сакратар, экс-чэмпіён, сальфеджыя, гангстар, кашнэ, дрызiна, страха, экзэмпляр, Ватэрлоа, ордар, галіфэ, брысці, жамчужына, жэмчуг, рэклама, відэа, фламастар, Манчэстэр, крэпдэшын, кашнэ.

Растлумачце значэнне слоў *гастарбайтар, парэа, рэзюмэ, партфоліа, скутар, гангстар*.

Па дка з ка. *Гастарбайтар* – наёмны рабочы з iншай краiны.

Парэа – пляжная хустка.

Рэзюмэ – кароткі вывад са сказанага, напісанага.

Партфоліа – альбом-прэзентацыя з фотаздымкамі мадэлі.

Скутар – мапед.

Гангстар – бандыт, грабежнік.

2. Выпішыце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца: а) літара *а*, б) літара *э*, в) літара *о*.

Д...брадзей, д...браўпарадкаваны, ш...равокі, м...тазгодна, ск...раход, к...негадоўля, м...вазнаўства, м...тацykl, р...дказубы, м...танакіраваны, шт...месяц, ф...таграфія, ф...такамера, т...лебачанне, ш...сцюзамі, ш...сцьсот, мар...заўстойлівы, р...ўнапраўе, ст...тысячны, аз...настойкі, ар...хападобны, т...рфаўборачны, кр...дытаздольнасць, м...тавоз, сл...ваформа, ст...гадовы, р...дкалессе, мн...газначны, ш...разём, ф...ндасховішча.

3. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *э*.

- | | |
|-----------------|------------------|
| 1) шніц...ль | 1) пэйдж...р |
| 2) пліс... | 2) д...кальт... |
| 3) бр...вó | 3) кр...вавы |
| 4) орд...н | 4) р...візія |
| 5) ц...ны | 5) ш...ры |
| 6) ц...гляны | 6) ш...рэць |
| 7) р...спубліка | 7) вет...ран |
| 8) крат...р | 8) альма-мат...р |
| 9) Сільві... | 9) Антоні... |
| 10) адр...с | 10) літ...рагура |

Настаўнік. Карыстаючыся табліцай, сфармулюем правіла “Правапіс галосных *е, ё, я* (у тым ліку і ў складаных словах)”.

Звесткі пра аўтараў змешчаны ў № 1.

* Усе названыя правілы ўключаны ў заданні ЦТ.

** Можна выкарыстаць або асобны раздрукоўкі з табліцай, або мультымедычны слайд, або загадзя падрыхтаваныя запісы на дошцы.

**Правапіс галосных е, ё, я
(у тым ліку і ў складаных словах).**

Е	Ё	Я
1) філэ, пікэ	1) лёс, вёска	1) сяло, зямля
2) мэнеджмент, газэта	2) ёдапірын	2) дзвяўты, дзясцаты
3) зэмлі, сцэны	3) радыёстанцыя	3) Сяргей, Яфім
4) леснікі, возера	4) сёлы, мёд	4) нястóмна, бязлюдны
5) геро́й, Херсо́н	5) ме́даварэ́нне	5) за́яц, па́мяць
6) не бы́ў, без ме́ры		6) бо́язь, дро́бязь
7) сенакасілка, сенажаць		7) вялікадзяржаўны
8) велікару́скі		8) баяздóльны
9) медаго́нка		9) зямфо́нд
10) боепрыпа́сы		
11) зернеўбо́рачны		

Вусна фармулюецца правіла.

4. Запішыце словы, падкрэсліце арфаграмы, назаўважце правілы.

Уз о р. *Сервіз* (правапіс э, е ў запазычаных словах; правапіс звонкіх і глухіх зычных).

Камюніке, дзевяць, кефір, Прыпяць, дзяджурны, сястра, філе, сямнаццаць, вясло, без меры, ядловец, лаянка, Сяргей, яліна, сёстры, цецярук, дзясцатка, сяржант, Яфім, пяцьдзясцят, селянін, тысяча, веяць, пояс, вецер, язда, елка, ездзіць, зеляніна, яфрэйтар, не браць, сувязь, бясконца, Бялынічы, дзядвятка, віцязь, месяц, бязлюдны, заедзь, ёмкі, вёслы, сестрыны, песня, пясняр, дзед, дзядуля, песняры, выезд, выязджаць.

Падбярэце сінонімы да слоў *камюніке*, *вецер*, *віцязь*, *ёмкі*.

Падказка. *Камюніке* – (афіц.) паведамленне, заява.

Вецер – брыз, сухавей, ураган, скразняк.

Віцязь – асілак, волат, багатыр.

Ёмкі – зручны, зграбны.

5. Плумачальны слоўнікавы дыктант (па ланцужку).

Сенакасілка, велікадумны, Вялікабрытанія, лёгкаатлетычны, геліаграф, баяздольнасць, зернеўборачны, зямфонд, белабрысы, верхнеазёрскі, велікарускі, вялікагаловы, ледарэз, лёдадрабильны, земляроб, боепрыпасы, вогнеўстойлівы, лясгас, светапогляд, землетрасенне, велікасвецкі, ме́даварэ́нне, легадумны, крывятворны, зернебабовы, медагонка, землекарыстанне, агняцвет, свежамарожаны, агнястрэльны, лёгкарастваральны, лёнавод, галалёдзіца, медаварня.

Настаўнік. Каб паўтарыць правапіс галосных у запазычаных словах, запаўняем ілюстрацыйным матэрыялам схему:

Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах.

I. <i>io, yo</i> – як два склады	1) паміж зычнымі: <i>iё (іё), ia (ія)</i> – <i>біёлаг, біялогія</i>
	2) у пачатку слова: <i>іо, іа – іон, іаан</i>

II. <i>io, yo</i> – як адзін склад	1) пасля галосных: <i>ё, я – раён, маянэз</i>
	2) у пачатку слова: <i>ё – ёд, ёдаформ</i>
III. <i>ie</i> → <i>ie (іе)</i>	<i>кліент, абітурыент</i>
IV. <i>йе</i> → <i>е</i>	<i>канвеер, фае</i>
V. <i>ia</i> → <i>ія (ія)</i>	<i>піяніст, геніяльны</i>
VI. <i>йа</i> →	1) пасля галосных і ў пачатку слова: <i>я – раяль, яхта</i>
	2) пасля зычных [л, с, ц, дз'], непрыставачных [н, з] праз <i>ья</i> , пасля астатніх праз <i>я</i> – <i>кальян, саф'ян</i>

Ілюстрацыйным матэрыялам схему можна запаўняць наступова.

6. Карыстаючыся слоўнікам, запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах.

Биолог, ион, майор, йогурт, клиент, конвеер, лиана, яхта, альянс, аксиома, ионийцы, майонез, абітурыент, пионист, лояльный, кальян, библиотека, Иордания, районный, йод, аудиенция, Иерусалим, авиация, диаметр, Савоя, ярд, сафьян, патриот, Иоанн, клиентура, траектория, фортепиано, материал, яхонт, альянс, периодический, акционерный, майорат, иерархия, вариант, диапазон, ярус, миллиард, Майорка, иерихонский, йог, Йокогама.

Складзіце словазлучэнні са словамі: а) *аўдыенцыя, ёг, саф'ян*; б) *яхант, іерыхонскі, альянс*; в) *маярат, дыяпазон, іерархія*.

Падказка. Даць аўдыенцыю, гімнастыка па сістэме ёгаў, боцікі з саф'яну; пярсцёнак з яхантам, іерыхонская труба, міжнародны альянс; зямельны маярат, дыяпазон радыёчастот, іерархія чыноў і званняў.

Настаўнік. Карыстаючыся табліцай, фармулюем правіла.

Правапіс у – ў.

у	ў
1) ад усіх, перад універсітэтам	1) на ўвесь голас, ва ўніверсітэце
2) да урны, Брэсцкая унія	2) аўдыторыя, паўза
3) ух! у! уй!	3) даў, воўк
4) кансіліум, радыус	4) лаўка, праўда
5) траур	5) Аўстрыя, Аўрора
6) Шоу, Ландау, ноу-хау	
7) да Уладзіміра	
*краіна В'етнам, армія В'етконга	

7. Слоўнікавы папэраджальны дыктант.

Кансіліум, каўстычны, лінолеум, маўзер, медыум, натарыус, ноўтбук, прэзідыум, лакаўт, опіум, рэфэрэндум, слайд-шоу, трыумф, тэрапеўт, тэлешоу, фаўна, Гвінея-Бісау, шлагбаум, эўкаліпт, Дахау, Эўклід, Лаўра, Маўрытанія, Ланьчжоу, Львоў, Джуліус, шэдэўр, траўлер, Еўразія, ньюфаўндленд, радыус, клаўстрафобія, бефс-троганаў.

Складзіце сказы са словамі: а) *медыум, слайд-шоу*; б) *клаўстрафобія, траўлер*; в) *ноўтбук, ньюфаўндленд*.

Настаўнік. Карыстаючыся табліцай, фармулюем правіла.

Правяпіс мяккага знака і апострафа.

Змякчальны мяккі знак	Раздзяляльны мяккі знак	Апостраф
1) дзень, касьба, пісьменнік	1) калье, Лавуазье	1) ад'езд, між'ярусны
2) кіньма, кіньце, кінься	2) Васільеў, Аркадзевіч	2) сям'я, Юр'еў
3) коньмі, людзьмі	3) Лаўрэнцьеў, Кліменцьевіч	3) двух'ярусны, шмат'ядзерны
4) пяцьсот		
5) пальцы, гульні		
6) песенька, агенчык		
7) кудысьці, дзесь		
8) ліпеньскі, восеньскі, Чэрвеньскі раён		
9) даражэнькі, маленькі		
Без ь		Без апострафа
1) ноч, голуб, верф	1) Георгіеў, Дзмітрыевіч	
2) звер, песня, дзвесце	2) абаўе, салаўі	
3) галлэ, ззяць		
4) конскі, цянь-шанскі	3) цэхячэйка, трэд-юніёны	

8. Каменціраваны дыктант.

Газель, інтэр'ер, Любанскі, вельвет, прэм'ер, галлэ, тайванскі, карэньчык, хтосьці, сек'юрыці, ін'екцыя, кабель, насенне, дзве, мільён, просьба, інтэрв'ю, станьце, Дзмітрыеў, Васільевіч, В'етнам, кегельбан, маленькі, сям'я, манпансье, салаўіны, жыццё, дзьме, Мэцью, жэньшэнь, прэс-пап'е, Чэрвеньскі раён, шыфаньер, сур'эзны, рышэлье, пап'е-машэ.

• *Лінгвістычная хвілінка "Цікава ведаць"*.

Найбольшая колькасць выключэнняў з правіл ахоплівае найперш запазычаныя словы. Паходжанне іх надзвычай цікавае. Так, словы *пенснэ, кашнэ, пап'е-машэ, крэндэшы́н* – французскага паходжання.

Пенснэ (фр. *rinse-nez*) – зашчаміць нос.

Кашнэ (фр. *cache-nez*) – хаваць нос.

Пап'е-машэ (фр. *papier-mâché*) – жаваная папера.

Крэндэшы́н (фр. *crope de Chine*) – тканіна з Кітая.

Словы *рышэлье, манпансье, бефстроганаў* паходзяць ад уласных імёнаў.

Рышэльэ (фр. імя кардынала) – ажурная вышыўка.

Манпансьэ (фр. імя герцага) – гатунак ледзянцоў.

Бефстроганаў (фр. ялавічына + прозвішча рус. графа) – страва, прыгатаваная з кавалачкаў мяса, тушаных у соусе.

• *Самастойная праца (3 узроўні).*

1. Запішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары (I узровень, 7 балаў).

1. З...лёны гай см...ецца пад блакітам, празрыстым погл...дам вітае рань – в...сну (П. Трус).
2. Патр...тызм і інтэрнац...налізм непарыўныя,

і патр...т заўсёды паважае інтэрнац...нальную еднасць народаў ("Звязда"). 3. На радасць і ўцеху ч...л...веку ств...рыла матухна-прыр...да лес на з...млі (А. Савіцкі). 4. Залетась тут, у Паддуб...і, бракан...еры ясень унадзіліся красці (У. Ляўданскі). 5. Па краях сям-там пападаліся ст...радрэвіны-хвоі або таўшчэразныя дубы, як заможныя ст...расвецкія гаспадары (Я. Колас). 6. На пуцях стаяў мёртвы брон...цягнік, палалі ...шалоны з бо...прыпасамі (І. Мележ).

2. Выпішыце з арфаграфічнага слоўніка словы, якія ілюструюць правілы (II узровень, 8 балаў): а) правапіс *о, э, а*; правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах (4/4); б) правапіс *е, ё, я*; правапіс *у – ў* (4/4); в) правапіс галосных у складаных словах, правапіс мяккага знака і апострафа (4/4);

Складзіце 2 сказы з выпісанымі словамі (на выбар).

3. Складзіце тэсты (III узровень, 9 балаў): а) правапіс *о, э, а*; правапіс мяккага знака і апострафа; б) правапіс *е, ё, я*; правапіс *у – ў*; в) правапіс галосных у складаных словах; правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах.

Уз о р. Адзначце словы, у якіх пішацца літара о:

- 1) ільн...валакно;
- 2) д...масед;
- 3) н...ваўвядзенне;
- 4) т...нканогі;
- 5) п...лкаводзец.

• *Самастойная праца (індывідуальныя заданні).**Індывідуальнае заданне I.*

1. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары (4 балы).

Бакачы..., Юпіт...р, гляс..., зб...жына, барт...р, Манчэст...р, Кюраса..., сл...ваформа, м...таспорт, м...тавоз, ст...метроўка, аз...настойкі, ш...сцістамі, зб...жжаўборка, ч...рнабровы, к...негадоўля, ч...рнавалосы, ст...працэнтны, шымпанз..., кат...т.

2. Літара ў пішацца ў словах (4 балы).

- | | |
|-------------------|--------------------|
| 1) востра... | 1) класна-...рочны |
| 2) жанчына-...рач | 2) аквары...м |
| 3) архівары...с | 3) а...дыенцыя |
| 4) со...с | 4) ваку...м |
| 5) ка...чук | 5) бра...нінг |

3. Са словамі на выбар складзіце 2 сказы (2 балы).

Індывідуальнае заданне II.

1. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары (4 балы).

Дз...сяць, н...хай, в...слы, г...н...ральскі, б...з жартаў, мес...ц, вас...мнаццатага, в...тры, вос...м, ц...ц...рукоў, дз...журства, Б...лынічы, п...ран...су, ...ліна, н...пісьменны, б...з меры, дз...вятка, ц...гавіты.

2. Літара ь пішацца ў словах (4 балы).

- | | |
|-----------------|----------------|
| 1) аб...явіць | 1) міл...ярд |
| 2) будз...це | 2) цюмен...скі |
| 3) слабэн...кі | 3) паштал...ён |
| 4) натхнен...не | 4) манпанс...е |
| 5) штос...ці | 5) дз...веры |

3. Са словамі на выбар складзіце 2 сказы (2 балы).

Індывідуальнае заданне III.

1. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары (4 балы).

Бізн...см...н, тыс...ча, дэфіл..., камюнік..., м...ню, б...гучы, б...ганіна, б...жанец, св...жамарожаны, в...лікадушны, св...глафор, сённ...шні, н...самастойны, дз...вяты, цв...рдзец, пес...ннік, скан...р, в...ранда, л...дарэз, л...дадрабільны.

2. Літара у пішацца ў словах (4 балы).

- | | |
|---------------------|-----------------|
| 1) Ланьжо... | 1) Алата... |
| 2) Е...паторыя | 2) кампенды...м |
| 3) Але...цкія астры | 3) анчо...с |
| 4) тры...мфальны | 4) э...каліпт |
| 5) са...ндтрэк | 5) Клі...ленд |

3. Са словамі на выбар складзіце 2 сказы (2 балы).

Індывідуальнае заданне IV.

1. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары (4 балы).

Бленд...р, бр...зент, д...пеша, ж...ле, канап..., карат..., рыэлт...р, Баў...р, Ватэрло..., Жалі...-Кюры, Сан-Хас..., с...лявар, б...мбасховішча, шт...месяц, сл...ватворчы, в...стракамбінацыйны, раб...тадавец, кр...дытаздольны, в...гнеўстойлівасць.

2. Апостраф пішацца ў словах (4 балы).

- | | |
|-------------------|------------------|
| 1) Эл...брус | 1) экстэр...ер |
| 2) фельд...егер | 2) кан...юнктура |
| 3) П...емонт | 3) Максіміл...ян |
| 4) Пенсіл...ванія | 4) Рэйк...явік |
| 5) тэлеаб...ектыў | 5) міл...ярдэр |

3. Са словамі на выбар складзіце 2 сказы (2 балы).

IV. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне і каменціраванне адзнак.

V. Рэфлексія.

VI. Дамашняе заданне.

З мастацкіх твораў, што вывучалі на ўроках беларускай літаратуры, выпісаць 6 сказаў са словамі, якія ілюстравалі б правілы: 2 сказы – правапіс *о, э, а* або *е, ё, я*; 2 сказы – правапіс *у – ў*; 2 сказы – правапіс мяккага знака і апострафа.

Метадыст прапануе

Вольга ПРАСКАЛОВІЧ

МЕТАДЫЧНЫЯ АСНОВЫ РАСПРАЦОЎКІ ТВОРЧЫХ ЗАДАННЯЎ ПА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

У артыкуле разглядаецца актуальная для сістэмы адукацыі Рэспублікі Беларусь праблема: развіццё культуратворчай дзейнасці вучняў агульнаадукацыйных устаноў пры вывучэнні літаратуры.

Наш час вылучае *праблему развіцця літаратурна-творчай дзейнасці вучняў* у лік самых актуальных з прычыны яе глыбокага пераасэнсавання ў святле гуманістычнай тэорыі і метадыкі літаратурнага навучання, г. зн. той тэорыі і метадыкі, якія скіраваны на фарміраванне творчай асобы.

Як сцвярджаецца ў канцэпцыі літаратурнай адукацыі і матэрыялах, якія яе суправаджаюць, метадалогія творчага, а г. зн. і развіццёвага, навучання скіравана супраць дагматычнай метадыкі з яе катэгарычнасцю прадпісанняў, аднамернасцю і безальтэрнатыўнасцю ў падыходах да вывучэння мастацкіх твораў, спосабаў іх інтэрпрэтацыі. Новая метадалогія скіравана на

актывізацыю ініцыятывы і самастойнасці настаўніка, удасканалванне педагагічнага майстэрства, стымуляванне індывідуальнага пошуку, развіццё здольнасцей вучняў, навучанне ў атмасферы творчасці.

У метадыцы навучання літаратуры вырашаліся многія пытанні развіцця культуратворчай дзейнасці вучняў (гл. працы І. Аркіна, М. Качурына, Г. Кудзінай, М. Лазарука, У. Маранцмана, З. Наўлянскай, Я. Перавознай, В. Русілі, А. Руцкай, М. Рыбнікавай, В. Смыкоўскай і інш.). Аднак, на жаль, да апошняга часу адсутнічаюць спецыяльныя сістэмныя даследаванні праблемы развіцця вучнёўскай літаратурна-творчай дзейнасці.

Мэта прапанаванага артыкула – пазнаёміць з комплексам творчых заданняў па беларускай лі-

таратуры для II і III ступеней агульнай сярэдняй адукацыі і метадыкай іх прымянення ў працэсе літаратурнага навучання. Метадыка з'яўляецца аўтарскай распрацоўкай* і пашырае ўяўленні па канструяванні зместу заданняў, накіраваных на “стварэнне вучнем асабістых прадуктаў адукацыі як эквіваленту ўласнага адукацыйнага прырашчэння” [1, с. 23] і супастаўленне іх з адпаведнымі культурна-гістарычнымі аналагамі.

Навучанне рэалізуецца праз стройную метадычную сістэму, заснаваную на агульнадыдактычных і прыватнаметадычных прынцыпах, і ўключае спецыяльна распрацаваны комплекс заданняў, з дапамогай якіх наладжваецца кагнітыўная, камунікатыўна-творчая і эўрыстычная дзейнасць вучняў. Па выніках выканання такіх заданняў можна меркаваць пра ступень сфарміраванасці крэатыўных уменняў школьнікаў і валоданне ўніверсальнымі спосабамі літаратурна-творчай дзейнасці [2].

Дыдактычныя матэрыялы прызначаны для тэматычнага або выніковага кантролю за якасцю літаратурнага навучання, для выпрацоўкі і развіцця ўменняў самастойнага разгляду і ацэнкі мастацкіх твораў, а таксама для самаактуалізацыі або праверкі настаўнікам ведаў і ўменняў школьнікаў. У дадзеным дапаможніку прапануюцца заданні, якія не паўтараюць, а дапаўняюць тыя вопыты мастацка-творчай дзейнасці, што прадугледжаны падручнікамі па беларускай літаратуры і метадычнымі выданнямі да іх. Прыёмы і метадычныя ўмовы выканання большасці з іх настаўніку вядомы з практыкі работы па падручніках, некаторыя ж патрабуюць творчага і самастойнага падыходаў. Прапанаваныя заданні могуць быць выкарыстаны на факультатыўных занятках і для правядзення школьных алімпіяд па беларускай літаратуры.

Варта адзначыць, што заданні, спосаб іх прэзентацыі скіраваны не так на кантроль і праверку вынікаў вучэбных дасягненняў школьнікаў па прадмеце “Беларуская літаратура”, хоць і дазваляюць ацаніць намаганні вучняў не менш хутка і аб'ектыўна, чым пры вусным апытванні, як на фарміраванне наступных кампетэнцый:

моўнай і камунікатыўнай, арыентаваных на раскрыццё камунікатыўнай прыроды тэксту; менавіта на гэтай падставе і адбываецца дыялог чытача (рэцыпіента) з пісьменнікам (камунікатарам), з культуры ў самым шырокім значэнні слова;

* У рэчышчы гэтага магістральнага напрамку работнай групай, у склад якой увайшлі вядомыя айчыныя вучоныя-метадысты, выкладчыкі вядучых ВНУ нашай краіны, супрацоўнікі Нацыянальнага інстытута адукацыі, падрыхтаваны дыдактычныя матэрыялы для вучняў агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання: *камплект творчых заданняў* па беларускай літаратуры для II і III ступеней агульнай сярэдняй адукацыі. Камплект распрацаваны ў адпаведнасці з дзеючай вучэбнай праграмай па беларускай літаратуры [3].

творчай, якая прадугледжвае развіццё крэатыўных здольнасцей вучняў у сістэме творчых заданняў, накіраваных на развіццё лагічнага і вобразнага мыслення рэцыпіентаў, эмацыянальна-каштоўнасных адносін да твора.

Прыведзеныя ў дыдактычных матэрыялах узоры, інструкцыі па выкананні творчых заданняў, тэксты адказаў на тэматычныя заданні з'яўляюцца эталонам для вучняў і своеасаблівай метадычнай падказкай для абагульненняў настаўніка.

Творчыя заданні па беларускай літаратуры, як нам здаецца, у хуткім часе будуць мець статус дыдактычных матэрыялаў, спецыяльна прызначаных для асобна арыентаванага навучання, якія дазваляць адразу вывесці вучняў на эўрыстычны і крэатыўны ўзровень засваення зместу літаратурнага твора.

Пры арганізацыі працы па развіцці літаратурна-творчай дзейнасці вучня-чытача неабходна, на думку Г. Кудзінай, В. Левіна, З. Наўлянскай і іншых, прытрымлівацца *прынцыпаў***, адзіных для ўсіх мастацкіх дысцыплін, якія адлюстроўваюць сутнасць і глыбінную агульнасць усіх мастацтваў і садзейнічаюць раскрыццю творчага пачатку. Гэта:

- абавязковае выкарыстанне спрыяльных узроставых перыядаў (так званыя сензітыўныя перыяды развіцця);

- увага да творчай пазіцыі, выражанай у дадзеным творы мастацтва, да аўтарскай ацэнкі падзей, учынкаў, характараў, з'яў жыцця;

- успрыманне мовы таго ці іншага мастацтва як мовы, што выражае асаблівы мастацкі змест, а не як набору тэхнічных прыёмаў і правіл;

- узаемадзеянне ўласнай творчасці і мастацкага ўспрымання як непарыўных бакоў эстэтычнага развіцця школьніка [4, с. 5].

Зыходныя *прынцыпы распрацоўкі творчых заданняў* вызначаюцца мэтамі і задачамі літаратурнай адукацыі, сфармуляванымі ў канцэпцыі навучання беларускай літаратуры ў агульнаадукацыйных установах Рэспублікі Беларусь і вучэбнай праграме па беларускай літаратуры для V – XI класаў, і структураваны паводле наступнай мадэлі камунікатыўна-крэатыўнага працэсу: суб'ект – дзейнасць – адукацыйны прадукт.

1. Прынцып асобнай арыентацыі. Вядучым суб'ектам навучальнага працэсу прызначаецца вучань; адукацыя найперш арыентуецца на развіццё здольнасцей і індывідуальнасці вучняў; у працэсе літаратурнага навучання школьнік не засвойвае гатовыя веды, а сам набывае іх у выні-

** Пад прынцыпамі (ад лац. *principium* ‘аснова, пачатак’) разумеюцца зыходныя тэарэтычныя палажэнні, самыя агульныя правілы і высновы, патрабаванні да арганізацыі і правядзення вучэбнага працэсу.

ку даследавання пэўнай прадметнай рэальнасці (стварае ўласны адукацыйны прадукт).

2. Прынцып уліку ўзроставых і псіхалагічных асаблівасцей успрымання вучнямі мастацкага тэксту. Гэты прынцып абумоўлівае адбор і прэзентацыю творчых заданняў з улікам узростава-псіхалагічных асаблівасцей, інтэлектуальна-пазнавальных магчымасцей вучняў на розных ступенях навучання літаратуры, а таксама здольнасць да рэпрадуктыўнай і творчай дзейнасці, аб'ём засвоенай інфармацыі.

3. Прынцып фарміравання спосабаў дзейнасці і іх паслядоўнасці. Сутнасць развіццёвага навучання заключаецца ў тым, што вучань не толькі засвойвае канкрэтныя веды, уменні і навыкі, але і авалодвае спосабамі дзейнасці [5, с. 161]. Гэты прынцып заснаваны на тым, што новыя спосабы дзейнасці вучня, яго новыя ўменні, вопыт самастойнай творчай працы фарміруюцца на аснове ведання правіл, інструкцый, алгарытмаў, мадэлей, спосабаў рашэння вучэбных задач*.

4. Прынцып градуальнасці прадугледжвае паслядоўнае ўскладненне вучнёўскіх інтэрпрэтацый. Напрыклад, падчас працы над драмай: ад чытання і супастаўлення трактовак ролі актёрамі розных эпох, стварэння дэкарацый да спектакля – і ў выніку да спроб самастойных рэжысёрскіх інтэрпрэтацый вывучаных п'ес.

Заданні, прапанаваныя для развіцця культуратворчай дзейнасці, павінны быць не механічным аб'яднаннем, а дынамічнай сістэмай варыятыўных задач, створанай па канвеерным тыпе (ад простага да складанага, ад часткова прадуктыўнага да прадуктыўнага, ад аналітычнага да эўрыстычнага і г. д.), якія забяспечваюць індывідуальны кампанент зместу адукацыі, права выбару і тым самым – актыўнае індывідуальнае развіццё асобы вучня [6, с. 126].

5. Прынцып варыятыўнасці вучэбных заданняў.

Практыкаванні ўлічваюць як рэальныя магчымасці вучня (“зона актуальнага развіцця”**), так і патэнцыяльныя (“зона блізкага развіцця”), што вызначае магчымасць самастойнага і разнастайнага выкарыстання атрыманых ведаў у новых умовах.

* Крэатыўныя заданні як вучэбная задача: *вуснае маляванне* – напрыклад, апішыце словамі карціны, якія ўзніклі ў вашым уяўленні пры чытанні вершаў (“Над ракой” А. Астрэйка, “Над возерам” П. Трус); *інсцэніраванне і мізансцэніраванне* – напрыклад, уявіце, што вы збіраецеся інсцэніраваць п'есу (“Датрымаў характар” А. Гарун), прадумайце, якія касцюмы вы падберце для сваіх персанажаў, якое асвятленне прапануеце для сцэны, музычнае афармленне; *творчы пераказ, дапісанне асобных эпизодаў* – напрыклад, “дадумаць” за аўтара канцоўку твора і расказаць, што стала з героямі аповесці “Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў” М. Лынькова пасля вайны і г. д.

** Тэрмін Л. Выгоцкага.

6. Прынцып фарміравання літаратурна-творчых груп вучняў-чытачоў.

Заданні распрацоўваліся з улікам існуючых адрозненняў у навучальнасці дзяцей, якія знаходзяцца ў адносна роўных педагогічных умовах; скарэляваны комплекс дыдактычных сродкаў фарміравання крэатыўных здольнасцей са спецыфікай мысленчай дзейнасці вучняў і абумоўлены тыпам асобы (“мысляр”, “сярэдні тып”, “мастак”, па І. Паўлаву). Першы тып практыкаванняў разлічаны на работу з вучнямі, для якіх характэрны высокі ўзровень рэпрадуктыўнага ўяўлення; другі тып – практыкаванні разлічаны на вучняў, якія характарызуецца адноснай раўнавагай рэпрадуктыўнага і творчага ўяўлення; трэці тып практыкаванняў для вучняў-чытачоў, што праяўляюць высокі ўзровень рэпрадуктыўнага і актыўнасць творчага ўяўлення.

7. Прынцып адзінства і ўзаемасувязі развіцця маўлення і мыслення.

Гэты прынцып заснаваны на дыялектычным адзінстве і ўзаемасувязі мовы (маўлення) і мыслення. Псіхалінгвісты тлумачаць дэтэрмінаванасць мовы і мыслення наступным чынам: “Калі чалавек думае, ён выкарыстоўвае моўны матэрыял, і думкі яго фарміруюцца, выліваючыся ў маўленчыя фармулёўкі” [7]. З мэтай ажыццяўлення прынцыпу адзінства і ўзаемасувязі маўлення і мыслення неабходна так наладжваць працэс літаратурнага навучання, выкарыстоўваць такія метады і прыёмы, якія садзейнічалі б развіццю мысленчай, кагнітыўнай і культуратворчай дзейнасці вучняў.

8. Прынцып пастаяннай увагі да мовы ў яе эстэтычнай і камунікатыўнай функцыях.

Беларуская літаратура як вучэбны прадмет істотна ўплывае на агульную гуманітарна-філалагічную падрыхтаванасць вучня, яго камунікатыўную кампетэнцыю. Прапанаваная сістэма крэатыўных заданняў скіравана на развіццё маўлення вучняў, іх творчых здольнасцей, прадугледжвае камунікатыўную актыўнасць рэцыпіентаў (успрымальнікаў). Пастаянная праца па развіцці маўлення спрыяе засваенню вучнямі багацця беларускай мовы, яе літаратурных нормаў, навыкаў вуснага выказвання, разважання, дыялогу, у выніку садзейнічае фарміраванню культуры мыслення і камунікатыўнай культуры асобы.

9. “Халістычны” (ад грэч. *holos* ‘тое, што не дзеліцца на часткі’) **прынцып.**

Беларуская літаратура разам з іншымі прадметамі сацыяльна-гуманітарнага цыкла (“Руская літаратура”, “Беларуская мова”, “Руская мова”, “Замежная мова”, “Сусветная гісторыя. Гісторыя Беларусі”, “Грамадазнаўства”, “Музыка”,

“Выяўленчае мастацтва”) з’яўляецца асновай культурацэнтрычнай сістэмы адукацыі. Міжпрадметныя сувязі актуалізуюцца на ўсіх этапах навучання, іх рэалізацыя ў адукацыйным працэсе ўзбагачае дыялог літаратуры з іншымі відамі мастацтва (жывапіс, музыка, фотамастацтва, кіно, тэатр і інш.).

Рух ад рэпрадуктыўнай дзейнасці да творчай прадвызначае абавязковую рэалізацыю міжпрадметных сувязей, паколькі яны ствараюць спрыяльныя ўмовы для развіцця пазнавальных магчымасцей вучняў, садзейнічаюць фарміраванню творчага мыслення. Мэтазгодна выкарыстоўваць магчымасці сумежных відаў мастацтва, тым больш што іх жанравыя законы ў многім супадаюць. Спецыяльныя заданні па супастаўленні класічных узораў гэтых відаў мастацтва развіваюць творчае мысленне дзяцей, іх эстэтычны густ, садзейнічаюць больш глыбокаму спасціжэнню законаў мастацкай творчасці ўвогуле.

10. Прынцып адзінства літаратурнай адукацыі.

Значную ролю ў комплекснай рэалізацыі праграмы навучання на II – III ступенях літаратурнай адукацыі адыгрываюць міжпрадметныя сувязі і кампаратывісцкая карэляцыя паміж блізкароднаснымі вучэбнымі прадметамі. Скаардынаванасць беларускай і рускай літаратур на аснове гэтага прынцыпу адзначаецца ў такіх метадалагічных практыка-арыентаваных дакументах, як Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”, Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Руская літаратура”, і іншых нарматыўных дакументах.

11. Прынцып камунікатыўнай крэатыўнасці навучання.

Крэатыўнасць у навучанні спрыяе фарміраванню літаратурна-творчых уменняў, выпрацоўцы розных варыянтаў тактыка-стратэгічнага праектавання камунікацыі і рэалізацыі камунікатыўных планаў у розных відах маналогу, дыялогу, палілогу; рэпрэзентацыі ўласных выказванняў у вусных і пісьмовых формах маўлення.

Пры такім падыходзе адбываецца актыўнае ўключэнне вучняў у працэс мастацкай камунікацыі. На аснове мастацкай камунікацыі ўзнікае рэальнае ўздзеянне літаратурнага твора на асобу рэцыпіента, на яго густы і ідэалы, а праз іх – на яго паводзіны і дзейнасць.

12. Прынцып інтэрактыўнасці, інтэрацыянальнасці.

Ён прадугледжвае экспарт і / або імпорт светных дасягненняў рынку адукацыйных паслуг, дзякуючы гэтаму ствараецца аснова для

фарміравання і авалодання вучнямі ўніверсальнымі спосабамі дзейнасці (ажыццяўляць бібліяграфічны пошук, карыстацца рознага роду даведачна-інфармацыйнай літаратурай, класіфікаваць інфармацыю, знаходзіць і апрацоўваць неабходную інфармацыю з розных крыніц, уключаючы інтэрнэт, ствараць вучэбныя мультымедыяныя прадукты і інш.). Такі падыход павінен забяспечваць уключэнне інфармацыйнай культуры вучняў у вучэбную дзейнасць. Апрача таго, ён дазволіць скараціць час выканання заданняў, павысіць якасць ведаў за кошт авалодання больш прадуктыўнымі прыёмамі вучэбнай дзейнасці.

Творчыя заданні – разнастайныя па змесце і форме іх выканання – развіваюць уласналітаратурныя здольнасці вучняў, культуру асобы ў цэлым, яны накіраваны на рэалізацыю адной з асноўных мэт літаратурнай адукацыі: выхаванне асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здольнай да ўспрымання прыгожага, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця.

Такім чынам, распрацаваная сістэма творчых заданняў, дзе знайшлі адлюстраванне прагрэсіўныя спосабы адбору, падачы і інтэрпрэтацыі вучэбных матэрыялаў, якія адпавядаюць запытам вучнёўскай аўдыторыі, скіравана да эмацыянальна-творчай сферы рэцыпіента, а таксама дае штуршок да пашырэння педагагічнага арсенала настаўніка.

Спіс літаратуры

1. Хуторской, А. В. Развитие одарённости школьников : Методика продуктивного обучения : пособие для учителя / А. В. Хуторской. – М. : ВЛАДОС, 2000.
2. Иванихин, В. В. Почему у Ильина читают все? : кн. для учителя / В. В. Иванихин. – М. : Просвещение, 1990. – 160 с.
3. Вучэбная праграма для агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання : Беларуская літаратура : V – XI класы. – Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2010. – 128 с.
4. Новлянская, З. Н. От маленького писателя к большому читателю / З. Н. Новлянская, Г. Н. Кудина // Первое сентября. – 1996. – № 44. – С. 5 – 12.
5. Педагогика : учеб. пособие / под ред. П. И. Пидкасистого. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Роспедагенство, 1996. – 604 с.
6. Яленскі, М. Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М. Г. Яленскі. – Мінск : НІА, 2002. – 211 с.
7. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 486 с.

Працяг будзе.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

У наступных нумарах часопіса “Роднае слова” ўвазе чытачоў будуць прапанаваны матэрыялы з кнігі “Воьнты літаратурнай творчасці. Практыкум” Вольгі Праскаловіч, што рыхтуецца да выдання.

НІЛ ГІЛЕВІЧ, ІВАН ЧЫГРЫНАЎ: БІЯГРАФІЯ І ТВОРЧАСЦЬ (ХІ КЛАС)

НІЛ ГІЛЕВІЧ.

ЖЫЦЦЯПІС І АГЛЯД ТВОРЧАСЦІ

1. Ніл Гілевіч праславіўся б, напісаўшы толькі гэтыя славутыя радкі: ... (*“Вы шуміце, шуміце нада мною, бярозы...”*).

2. Славутага паэта і грамадскага дзеяча заўсёды хвалявалі пытанні... [а) лёсу *беларускай мовы, культуры і духоўнай спадчыны*; б) абуджэння *гістарычнай памяці народа*; в) *выхавання нацыянальнай самасвядомасці*; г) *асэнсавання нацыянальнай ідэі. Усё гэта неад’емныя часткі беларускага нацыянальнага адраджэння*].

3. Ніл Гілевіч шматкроць апяваў у лірыцы малую радзіму – ... (*Лагойшчыну, а вёска, дзе нарадзіўся, называецца Слабада*); яна застаецца... (*невывярннай крыніцай натхнення*).

4. Талент паэта сталаў падчас вучобы на... (*філалагічным факультэце БДУ*), які ён скончыў у... (*1956 г.*).

5. Пацвярджэннем выдатнай кар’еры філалага-навукоўцы з’яўляецца... (*вучоная ступень кандыдата філалагічных навук, прафесарская пасада*).

6. Грамадская дзейнасць Ніла Гілевіча атрымала прызнанне, пра што сведчаць пасады... (*першага сакратара праўлення Саюза пісьменнікаў БССР, старшыні рэспубліканскага Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, галоўнага рэдактара газеты “Наша слова”, старшыні Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны, дэпутата Вярхоўнага Савета краіны з 1985 да 1990 г.*).

7. За перакладчыцкую дзейнасць і ўмацаванне творчых сувязей з брацкай балгарскай літаратурай *узнагароджаны*... (*ордэнам Дружбы народаў, ордэнам Кірыла і Мяфодзія I ступені*).

8. Ніл Сымонавіч быў і застаецца для нас носьбітам... (*высокай маральнасці, духоўнай культуры, прыкладам служэння ідэі нацыянальнага суверэнітэту*), змагаром з... (*сацыяльнай апатыяй і нігілізмам, з ганебнай філасофіяй варвараў, з разбэшчанасцю, гультайствам і крывадушшам*).

9. Лірыка Н. Гілевіча характарызуецца... (*грамадзянскім пафасам, публіцыстычнасцю, шы-*

У №№ 9, 10 надрукаваны літаратурныя дыктанты па біяграфіі і творчасці Васіля Быкава, Эрнэста Хемінгуэя, Міхася Стральцова.

рокім тэматычным і жанравым дыяпазінам, выкарыстаннем фальклору, прысутнасцю са- тыры і гумару).

10. У вершы “Ах, якая над Гайнай купальская ноч!..” ёсць радкі: “Гдзе ж вы, хлопцы, дзяўчаты, / Чаму за сялом, / Над ракою агні не запалены?” Іх можна пракаментываць так: ... (*паэт уводзіць нас у чароўны свет народных абрадаў. Аўтар трывожыцца за сучаснасць і будучыню. Адчуваецца смутак з нагоды страты народных звычаяў, разарваная повязь людскіх пакаленняў хвалюе паэта. Ён заклікае да аднаўлення традыцый: “Раскладайце, паліце Купалля агні!..”*).

11. У вершы “Святочны, старажытны дух калядны” гучыць тэма... (*аднаўлення свят з фальклорнай спадчыны беларусаў*). Лірычны герой згадвае... (*“смалення дух, дух кміну і каляндры” – старажытны калядны дух, ён занепакоены тым, ... (“што паселіцца ў душы”)*).

12. У вершы “Мара Скарыны” праблема беларускага адраджэння звязана з... (*імя героя эпохі Сярэднявечча, з Францыскам Скарынам, які марыў далучыць свой народ да заходнееўрапейскіх каштоўнасцей. “Мудрасць вякоў” сабрана ў 23 кнігах Бібліі. Мы ганарымся тым, што атрымалі яе яшчэ пяць стагоддзяў таму*).

13. З лірыкі, прысвечанай тэме нацыянальнага адраджэння, найбольш запомніўся верш... (*даецца кароткі адказ-аналіз верша на выбар, напрыклад: “Адкажы”. Публіцыстычную завостранасць надае вершу паўтор “Брат мой! Братка мой! Братачка родны! Адкажы – сам сабе адкажы”. Вельмі ўдалае выкарыстанне прыёму градацыі. Гэта зварот да беларусаў, якія выракліся сваіх каранёў і роднай мовы. Мова ў вершы названа “скарбам бясяцэнным душы”. Твор выклікае шмат асацыяцый. Аўтар імкнецца, каб чытач задумаўся над лёсам роднай мовы. Нельга, каб “храм стаў аборай”, нельга чужыніцам бясконца “таптаць шчыры давер”, “вытраўляць усходы”, нельга патакаць “варожым збродням” і “свой лёс мяняць на чужы”*).

НІЛ ГІЛЕВІЧ.

РАМАН У ВЕРШАХ “РОДНЫЯ ДЗЕЦІ”

1. Ніл Гілевіч вядомы, як... (*таленавіты паэт, навуковец, прафесар-літаратуразнаўца, паэт-песеннік, дэпутат Вярхоўнага Савета*).

2. Раман у вершах “Родныя дзеці” пачынаецца так... (вядомы беларускі кампазітар Сцяпан Вячорка едзе ў вёску на юбілей маці, у аўтобусе ён згадвае мінулае).

3. У рамане аўтар уздымае праблемы... (кахання, вернасці, здрады, людской чуласці, узаемапаразумеў паміж блізкімі, роднымі, стасункаў паміж мужам і жонкай, адукацыі, выхавання, экалогіі і інш.).

4. Аўтар здолеў стварыць вобразы запамінальных персанажаў. Гэта... (сам Сцяпан Вячорка, каханая Альжбета, яго браты Тамаш, Антось, зводны брат Мікіта, Вінцусь і Лёдзя, Юзік Бэнсь, стары скрыпач Гарбыль і інш.).

5. У творы знайшлося месца і гумару, і сатыры. З гумарам падаецца... (як Вінцусь перасыпае мову афарызмамі, як Антось пісаў навуковы трактат), а сатырычна... (паказаны Мікіта Рэпа, Гелена з вёскі Доўгія Брады).

6. Найбольш у гісторыі трохвугольніка Сцяпан – Альжбета – Юзік уразіла... (подласць, двурушнасць і каварства Бэнся, максімалізм Альжбеты і Сцяпана, сітуацыя, у якую трапіў Вячорка, паводзіны Гелены).

7. Каханя рассталіся з-за таго, што... (Юзіку Бэнсю ўдалося рэалізаваць свой план. А потым зламанык яшчэ напісаў ананімку ў камітэт камсамола на Сцяпана).

8. На месцы Сцяпана я б... (наступіў такім жа чынам, пастараўся разабрацца і інш.). На месцы Альжбеты я б... (знайшла сілы дараваць, выслухала і інш.).

9. З усіх лірычных адступленняў уразіла... (паэтычнае, патрыятычнае, кулінарнае і інш.), таму што... (уласнае абгрунтаванне).

ІВАН ЧЫГРЫНАЎ

БІЯГРАФІЧНЫЯ ЗВЕСТКІ

1. Беларускі прэзаік Іван Чыгрынаў нарадзіўся... (у 1934 г. у вёсцы Вялікі Бор Касцюковіцкага раёна на Магілёўшчыне).

2. У гэтым жа раёне ў Саматэвіцкай школе вучыўся... (народны паэт Беларусі Аркадзь Куляшоў).

3. Пасля заканчэння школы ў... (1952 г.) паступіў... (на аддзяленне журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ).

4. У 1960 – 1970 гг. працаваў... (на пасадзе рэдактара ў Акадэміі навук БССР, часопісе “Полымя”).

5. З 1976 г. быў сакратаром... (праўлення Саюза пісьменнікаў БССР).

6. З 1989 г. рэдагаваў гістарычны часопіс... (“Спадчына”).

7. У 1980 – 1990 гг. у Вярхоўным Савеце ўзначальваў... (пастаянную Камісію па на-

цыянальных пытаннях і міжнацыянальных адносінах).

8. Раманы... (“Плач перапёлкі”, “Апраўданне крыві”, “Свае і чужыны”, “Вяртанне да вінны”, “Не ўсе мы згінем”) складаюць пенталогію. У творах... (паказана атмасфера ваеннага часу, вясковы побыт на акупаванай тэрыторыі, арганізацыя падполля і партызанскага руху. Аўтар даследаваў вытокі мужнасці і гераізму народа, стварыў яскравыя вобразы патрыётаў).

9. Першыя тры раманы былі... (эканізаваны) рэжысёрам Ігарам Дабралюбавым. (Шматсерыйны фільм пад назвай “Плач перапёлкі” выйшаў у 1991 г.).

ІВАН ЧЫГРЫНАЎ

АПАВЯДАННЕ “У ЦІХІМ ТУМАНЕ”

1. Асноўны часавы план твора – ... (1950-я гг.), а ў рэтраспекцыі паказаны... (20 – 30-я гг. XX ст. і 1942 г.).

2. Сюжэт апавядання: ... (здалёк у вёску Бароўка, што ў Вялікую Айчынную была спалена карнікамі, прыцягнулася старая Матруна Рэйдзіха, якая калісьці жыла тут; яна хацела “наведаць царкву” ў Забор’і, сустрэла былую суседку Ганну, пераначавала ў яе, раніцай пайшла на месца расстрэлу сына-паліцая).

3. Сустрэча суправаджаецца цікавай дэталлю: ... (над вадой кружацца дзве чайкі). Гэтая дэталль... (стварае настрой трывожнага чакання, насяржованых адносін).

4. Не надта чакалі Рэйдзіху ў вёсцы, бо... (у вайну яе сын Якаў служыў паліцаем у карніцкім атрадзе і спаліў вёску, менавіта ён падвёў пад шыбеніцу бацьку Ганны Тараські).

5. “...Ногі былі парэпаняны, з пакручанымі пальцамі, як у вялікай птушкі, скінутай аднекуль з гнязда: яна цяпер чаплялася сваімі кіпцюрамі, каб перастаць нарэшце падаць, нека затрымацца хоць тут, на зямлі”. Гэтую дэталля-апісанне старой Рэйдзіхі можна інтэрпрэтаваць наступным чынам: Матруна... (выглядам нагадвала такую птушку. Яна “скінута з гнязда” жыццёвым лёсам, абставінамі, нібы няма ёй месца і на самой зямлі, сярод гэтых людзей; яна маці здрадніка, які заліў крывёю гэтую зямлю, спаліў людскія гнёзды: пракліналі і яе, маці, што нарадзіла нелюдзя).

6. Становішча Рэйдзіхі падкрэсліваецца вобразам маленькага воблачка: ... (“яно было падобнае нечым на белую авечку, якая адбілася ад чарады... здавалася, што яно крывавіць”).

7. Лежачы ў Ганнінай хаце, адпачываючы пасля дарогі, старая Матруна дзякавала Богу і людзям за... (іх, здавалася, кароткую памяць, бо

вельмі баялася, што людзі пачнуць гаварыць пра яе сына).

8. З рэтраспекцыі даведваемся пра... (Лазара Рэйду). Ён... (быў заможны селянін, служыў у пана лесніком, былі ў яго і коні, і каровы. “Каровы вярталіся дамоў, ледзь не валакучы па зямлі вымі, прапахлыя малаком”).

9. Лазар Рэйда не хацеў ісці ў калгас, і калі аднойчы згарэў калгасны кароўнік, то... (улады абвінавацілі Лазара як кулака ў падпале, шкодніцтве).

10. Далікатнасць, чуласць Ганны паказана праз... (абыходжанне са старой, “нібы яна нават у чымсьці вінаватая перад Рэйдзіхай і цяпер аберагае ад непрыемнасцей. Ганна разумела, што, прымаючы Рэйдзіху ў сваёй хаце, яна рабіла нешта нядобрае”).

11. Ледзь упрасіла Ганна вясковага хлопца... (Міцьку) паказаць... (месца, дзе партызаны вынеслі прысуд Якаву Рэйду).

12. Месца гэтае было ў... (балоце), і калі вялікі чорны сабака, што прыбег з імі, зашкроб лапамі па дзірване, то... (Рэйдзіха адпіхнула сабаку, прытала грудзьмі да дзірвана, і рукі яе рухаліся, “быццам хацелі яны награбіці на шматгадовым дзірване магільны курганок”).

ІВАН ЧЫГРЫНАЎ

АПАВЯДАННЕ

“ДЗІВАК З ГАНЧАРНАЙ ВУЛІЦЫ”

1. Галоўны герой твора стары Дземідзёнак не быў бы такім дзіваком, калі б не... (жорсткія абставіны вайны).

2. Дакуліха, у якой Дземідзёнак кватараваў, адмовілася ад яго грошай, таму што... (стары ўсё траціў на птушак, і спагадлівай жанчыне, якая ведала прычыну яго страсці, было няёмка, сорамна браць грошы).

3. Жанчыне пашанцавала на кватаранта, бо... (той быў увішны, дапамагаў працаваць у агародзе, сачыў за парадкам у двары).

4. Так сталася, што стары пачаў хадзіць на рынак... (купляць птушак, а потым насіць у клетцы на луг і... выпускаць на волю).

5. Дзеянне ў творы адбываецца ў... (пасляваенны час), калі была галаднеча, нішчымніца, і птушак дзіваку Дземідзёнку... (нават прыносілі, каб зарабіць капейку. Былі і хцівыя людзі, якім адно абы нажыцца, як потым высветлілася, на гору старога).

6. Галоўнымі пастаўшчыкамі птушак для старога былі... (дзеці).

7. У чым жа сакрэт? Чаму Дземідзёнак так зацята... (купляе і выпускае птушак)? Гэтае пытанне ўвесь час хвалявала... (апавядальніка).

8. Першая версія-здагадка героя такая: ... (лавіць птушак – гэта зло, а выпускаць на волю – дабро. Вось стары і зрабіў вызваленне птушак мэтай апошніх гадоў жыцця).

9. Аб страсці старога сведчыць эпізод: ... (калі аднойчы на рынку птушак у продажы не было, збянтэжаны, пануры Дземідзёнак пайшоў адтуль. Але хутка знайшоў выйсце: купіў некалькі вераб’ёў у нейкага хлопца дома).

10. Момант, калі ён выпускаў птушак, апісаны... (узнёсла, у мажорных тонах. Гэта адбылася ўрачыста, каля рэчкі, і “здавалася, што недзе на ўзлеску ледзь чутна калоцяцца блакітныя званочки”).

11. Сам Дземідзёнак у гэты час... (пераўва-сabriaўся, маладзеў, постаць яго выпроствалася, ён “з дзіячым захапленнем пазіраў услед сваім птушкам”).

12. Нарэшце апавядальнік дазнаўся пра самае галоўнае... (да вайны стары служыў лесніком. Жыў адзінока. Дачка, якая сама ўжо гадала дачку, не прыязджала. Пачалася вайна, і “праз Лясныя Дачы пацяклі людскія натоўпы”. Ён углядаўся ў бежанцаў. Дачкаўся – прыйшла дачка з трохгадовай дзяўчынкай, пакінула дзіця ў бацькі і пайшла далей. Дзед меў ужо сувязь з партызанамі).

13. У лясную старожку аднойчы ўварваліся акупанты і... (забралі старога, дамагаліся, каб ён выдаў партызан, дзіця ж замкнулі ў староўцы. Зіма была марозная. Лесніка два тыдні катавалі).

14. Калі ж Дземідзёнка адпусцілі, і ён прыйшоў дадому, знайшоў там... (на падлозе толькі скалелую ад марозу сінічку, дзяўчынку не было).

15. Гавораць, што зло не заўсёды зло. А дабро? Апавядальнік, як дазнаўся пра гісторыю старога, сабраў хлапчукоў і... (распавёў ім усё, што ведаў пра былога лесніка, і тыя перасталі прадаваць яму птушак).

16. Прыніжаны і разгублены пакідаў вёску апавядальнік, таму што... (пасля гутаркі з Дакуліхай зразумеў сваю памылку, зразумеў, што сваім “добрым” учынкам пазбавіў чалавека таго, чым ён жыў апошнія гады).

17. Асноўная думка твора: ... (душэўныя раны – незагойныя раны. Трэба асцярожна і ашчадна ставіцца да людзей, асабліва да тых, чыя душа абпалена вайной. “Бо не кожная рана паддаецца лекам”).

Сяргей НЕСЦЯРОВІЧ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай катэгорыі гімназіі № 10 г. Гомеля.

Рубрыку вядзе Зоя Падліпская

“ПА-БЕЛАРУСКУ СЭРЦАЙКА ПЯЕ...”

Імя Станіслава Валодзькі, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, жыхара латвійскага Даўгаўпілса, вядома чытачам “Роднага слова”. Упершыню вершаваная нізка паэта была змешчана ў часопісе пятнаццаць гадоў таму, а затым – у лістападаўскім нумары 2005 г.

Аўтар кніг паэзіі “У вачах Айчыны” (1996), “Обращение к сердцу” (1998), “Памяці гаючая трава” (2000), шэрагу казак і аповяданняў для дзяцей. На вершы Станіслава латвійскімі і беларускімі кампазітарамі напісана шмат песень, многія з якіх змешчаны ў аўтарскім зборніку “Песні і раманы”.

Паэт не толькі не страчвае сувязі з роднай зямлёй, але і клапаціцца пра захаванне свайго, нацыянальнага. Станіслаў Валодзька зрабіў значны ўнёсак у стварэнне Цэнтра беларускай культуры ў Даўгаўпілсе.

Узнагароджаны нагрудным знакам Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь “За ўклад у развіццё культуры Беларусі”, памятным медалём да 100-годдзя з дня нараджэння М. А. Шолахава “За гуманізм і ўклад у славянскую культуру”.



Станіслаў ВАЛОДЗЬКА

ДЗЯРАГА*

Бегаць на аселіцы з сябрамі
Я ў дзяцінстве днямі быў гатоў.
Ды мяне дадому кліча мама, –
Чую на аселіцы гадоў.

– Трэба у дзярагу нам збірацца.
Дзён багата ў жніўні корміць дзень.

І з мяшкамі ў лесе пабірацца
З мамай мы гаротныя ідзем.

Часам адшукаць дзяражку цяжка.
Ды як сэрцы лашчыць нам яна,
Калі недзе ўбачым: густа, важка
Залаціцца, быццам збажына.

І лягчэй, вядома, йсці да хаты
З ношаю нялёгкай на плячах,
Выглядаць пры гэтым зухавата
У цікаўнай вёскі на вачах.

Ды сябе старацелем у нечым
Адчуваць мне радасна было:
Ад дзярагі высахлай у печы
Золатам – прасеяны пылок.

Весела ўсміхаўся нарыхтоўшчык:
– Сёлета ў вас добры намалот.
Вось вам, калі ласка, вашы грошы.

Бачу за ваколіцаю год:
Ў клас наступны ў верасні іду я,
У абновах ззяючы увесь,
Купленых за міластыню тую,
Што падаў нам шчодры дзядзька Лес.

* Дзярага – тое, што і дзерага (лікаподый), лекавая расліна сямейства дзеразовых.

РОДНАЯ МОВА

Равесніцу бярозку-беларуску
Ля роднай вёсачкі спяшаюся абняць.
Крынічка тут журчыць па-беларуску,
Па-беларуску травы тут звяняць.

І шэпчуць мне дажджы на мове наскай,
На роднай мове і грамы крычаць,
Дзе вечарам маўклівым летнім часам
Люблю па-беларуску памаўчаць...

А як над мілым краем
караваем
Зноў сонца беларускае ўстае,
Па-беларуску травы тут спяваюць,
Па-беларуску сэрцайка пяе...

ДЫВАНЫ ЦЕЦІ ГЕНІ

І зараз вока радуюць яны,
Праз вёсны лашчыць слых матыў дзівосны:
Як цёця Геня ткала дываны,
Здавалася, што з ёй спяваюць кросны!

І клаўся гожа на аснову ўток,
І ўзор за ўзорам клаліся удала...
Дагэтуль сонца з поўняй у акно
На іх палюбавацца заглядаюць.

Нагадваюць яны стракаты лут,
Куды за ўзяткам пчолы прыляцелі,
Таму і сённа аж займае дух,
Як імі засцілаю я пасцелі!

Калі ж іду, дзе бегаў я змяля, –
Цвітуць мае шчаслівыя імгненні, –
Купальскім лугам, –

родная зямля
Заслана дыванамі цёці Гені...



НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

РУДЗІНСКІЯ ГЕРБА “ПРУС III”

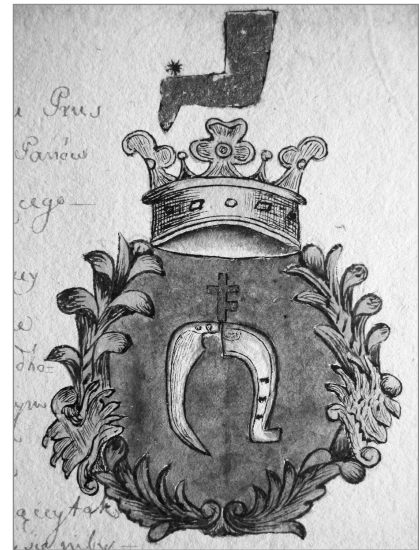
У час працы ў архівах мне не так часта сустракаліся звесткі пра вячанне маіх родзічаў. Але вось адна з хвалюючых знаходак – метрычны запіс ад 18 сакавіка 1879 г.: мая прабабуля Марыя Неафітава Рудзінская выходзіць замуж за майго прадзеда Аляксандра Платонава Карафа-Корбута. Урачысты момант аб’яднання двух вядомых родаў адбыўся ў пагосцкай Іаана-Прадцечанскай царкве. У іх нарадзілася пяць дачок, у тым ліку і мая бабуля Марыя (у шлюбе Статкевіч), і сын Рыгор.

Жылі маладыя ў Кутневе, на Случчыне. Цікава, што Марыя Рудзінская была зацверджана ў дваранстве ўказам ад 29 ліпеня 1880 г. Такія факты ў архіўных дакументах сустракаюцца вельмі рэдка: спадчынныя дваране падавалі ў Сенат дакументы ў асноўным толькі на сыноў. Відаць, зацвярджаць дзяўчат у дваранскім саслоўі не было неабходнасці: яны звычайна, калі выходзілі замуж, змянялі прозвішча і ўваходзілі ў род мужа.

Карані Рудзінскіх – у далёкім мінулым. Згадваючы пра гэты дваранскі род можна знайсці ў дакументах XVI – XVII стст., найчасцей звязаных з горадам Мазыром. Некалькі слоў пра тое, які быў горад у тых часы.

Краязнаўца А. Крукоўскі яскрава апісаў Мазыр 1769 г. У беспарадку раскіданыя пабудовы сярод узвышшаў і раўнін. Вялікая колькасць храмаў і манастыроў, прыхаджанамі якіх былі не толькі гарадскія жыхары, але і людзі з навакольных вёсак. Гэта было кампактнае паселішча, дзе жылі 1,5 тысячы чалавек. Іх асноўным заняткам з’яўлялася рыбная лоўля, квітнеў гандаль, у тым ліку буйной рагатай жывёлай і коньмі, а таксама дзейнічалі майстэрні па абпальванні цэглы.

Трэба ўлічыць, што заканчвалася цяжкае для Мазыра стагоддзе: частыя войны, бунты, пас-



Герб “Прус III”
роду Рудзінскіх.

той войскаў і ўціск з боку феодалаў прывялі да заняпаду гаспадаркі горада. З гэтай прычыны польскі сейм вызваліў яго жыхароў ад выплаты падатку ў каралеўскую казну. Пэўныя выгоды давала гораду і магдэбургскае права.

Вось такі час і выпаў на долю рэгента гродскага і земскага, старосты маліхоўскага Казіміра-Антонія Рудзінскага, майго продка. Выпадковых людзей на такія пасады не прызначалі, а толькі вядомых, паважаных у грамадстве і з добрай рэпутацыяй.

Пра яго дзейнасць у архіўных матэрыялах ёсць пэўныя звесткі. Казімір-Антоній – староста маліхоўскі, рэгент гродскі і земскі Мазырскага павета, што пацвярджаецца крэдэнсамі (даверчымі лістамі): 30 чэрвеня 1743 г. пісара гродскага мазырскага Яна Араноўскага; 11 студзеня 1757 г. пісара земскага мазырскага Восіпа Валбека; 1 верасня 1768 г. пісара гродскага мазырскага Станіслава Яленскага.

“Роднае слова” працягвае друкаваць часопісны варыянт выбраных раздзелаў з кнігі “Я – сын Ваіш” Анатоля Статкевіча-Чабанава, першы том якой рыхтуецца да выдання. Ужо змешчаны матэрыялы з летапісу беларускай шляхты «Некрашэвічы герба “Любіч”» (2010, № 4), «Сацкевічы-Статкевічы герба “Касцеіша”» (2010, № 5), «Карафа-Корбуты герба “Корчак”» (2010, № 6), «Татуры герба “Дамброва”» (2010, № 7), «Забэлы герба “Тапор”» (2010, № 8), «Сыцько герба “Астоля”» (2010, № 9), «Ліпскія герба “Траблі”» (2010, № 10).



Пячатка-
кустодзія
з гербам
“Пагоня”
Галоўнага
Трыбунала ВКЛ
на завяшчанні
Аляксандра
Рудзінскага
ад 8 лістапада
1737 г.

У ліку “вьяльможных паноў ураднікаў земскіх і гродскіх, рыцарства шляхты і абывацеляў Мазырскага павета”, будучы рэгентам земскім і гродскім Мазырскага павета, Казімір-Антоній Рудзінскі падпісаў крэдэнс 6 лютага 1769 г. на дэпутацыю судзейства на Трыбунал ВКЛ у Вільні ў 1769 г. і на Трыбунал у Мінску ў 1770 г.; разам з сынам Віктарам 22 сакавіка 1773 г. – крэдэнс на пасольства на экстраардынарны сейм 19 красавіка 1773 г.

Казімір-Антоній валодаў маёнткамі Несце-раўка Мазырскага павета і Кардзюкі Мінскага ваяводства, а сваю долю спадчыны грашовай сумы атрымаў яшчэ пры жыцці бацькі. Аб прода-



Свята-Міхайлаўскі сабор, былы Бернардзінскі касцёл,
дзе пахаваны Казімір-Антоній Рудзінскі. Мазыр.

жы маёнтка Кардзюкі Льву Змяеўскаму існуюць звесткі ў актавай кнізе Мазырскага гродскага суда: “Я, Казімір Рудзінскі, маючы ў вячыстым сваім валоданні маёнтак Кардзюкі, які знаходзіцца ў Мінскім ваяводстве, надумаўся добраахвотна прадаць гаспадзіну Льву Змяеўскаму за суму дваццаць пяць тысяч злотых, і такая сума мною сяго чысла атрымана”. Дваццаць пяць тысяч злотых па тых часах – гэта было вялікае багацце.

Такім чынам, “маёнтак Кардзюкі з усёй дваровай пабудовай, лясамі, гаямі... ворнымі і пустапарожнымі палямі, азімым пасевам і водамі, рэкамі і сялянамі абодвух палоў з іх абавязкамі на вечныя і незваротныя часы” перайшлі ў валоданне Льву Змяеўскаму, які ў далейшым мог “прапісаным маёнткам па сваёй волі кіраваць, распараджацца, каму хочучы оны аддаць, падараваць, запісаць або ў залог аддаць”.

Казімір-Антоній быў жанаты з Брыгідай з Яхімовічаў і меў сыноў Станіслава і Віктара. У Станіслава таксама было двое сыноў – Ігнацій і Антоній. Адносна іх Мінскі дваранскі дэпутацкі сход прыняў такое рашэнне: “Ігнація з родным братам Антоніем за радавітую і старажытную польскую шляхту прызнаць і оных у дваранскую кнігу Мінскай губерні часткі першай уключыць”. Ад Антонія і прадоўжыўся наш род.

Заслугоўваюць увагі цікавыя звесткі пра жонку Казіміра-Антонія Брыгіду і яе першага мужа – мечніка падольскага Антонія Немянтоўскага. Ён яшчэ пры жыцці паклапаціўся пра будучае іх малалетняй дачкі Элеаноры. 9 верасня 1739 г. запісаў ксяндзу Ордэна Святога Васілія Тадэвушу Янкевічу выплаціць Брыгідзе як апякунцы добраахвотную асекурацыю ў 3 тысячы злотых польскіх з арандаванага ордэнам маёнтка Бокава Вялікага, што было выканана Мазырскім гродскім судом 9 жніўня 1752 г. пасля смерці Антонія Немянтоўскага.

Казімір-Антоній Рудзінскі быў набожным чалавекам, заўсёды матэрыяльна падтрымліваў храмы і манастыры. Каталік па веравызнанні, ён паважліва ставіўся і да праваслаўных, пра што сведчыць выпіс з актавай кнігі Мазырскага земскага суда ад 26 кастрычніка 1773 г. У ёй гаворыцца, што Казімір-Антоній Рудзінскі загадаў пахаваць яго ў новым склепе Бернардзінскага касцёла, на што завяшчаў 100 польскіх злотых, а паніхіду прасіў загазаць у Мазырскім фарным касцёле, у касцёлах Кімбароўскім цэстарыянскім, Яснагурскім базыліянскім, а таксама ў зіновіцкай, мялешкавіцкай, слабодскай і захажанскай цэрквах.

З тастамента вынікае, што фальварак Несце-раўка з усёй рухомай і нерухомай маёмасцю

Казімір-Антоній пакінуў жонцы ў пажыццёвае валоданне, а ў вотчыннае – сынам Віктару і Станіславу, “і грунт, і сенажаць Яхаўшчызну і Маліхаўшчызну ў Мазырскім павеце”. Завяшчаў “старэйшай дачцэ Кацярыне, народжанай Рудзінскай, Пісанскай, 1 тысячу золотых польскіх і 2 тысячы золотых польскіх малодшым дочкам – Тарэзе і Людовіцы”.

Бернардзінскі касцёл, дзе знайшоў апошні спачын Казімір-Антоній, на жаль, пасля паўстання ў 1831 г. быў зачынены. Сорок гадоў туды не заходзілі прыхаджане. За гэты час касцёл гарэў, праваліўся дах, будынак пачаў разбурацца. Пасля вялікіх рэстаўрацыйных работ у ім стаў дзейнічаць праваслаўны Свята-Міхайлаўскі сабор. Помнік духоўнай культуры, дарагі кожнаму прыхаджаніну і нам, нашчадкам роду Рудзінскіх, зноў паўстаў ва ўсёй велічы.

Як і іншыя шляхецкія роды, Рудзінскія мелі свой герб.

Легенда гаворыць: у далёкім 1222 г. два браты з Прусіі прынялі веру хрысціянскую, і марнарх польскі ў знак удзячнасці прызначыў ім герб “Прус”. Станіслаў і Веліслаў былі людзьмі набожнымі, пабудавалі касцёл Святой Магдаліны, а адзін з братаў стаў біскупам кракаўскім.

Праз некаторы час гэты герб атрымалі і нашы продкі, толькі меў ён у назве рымскую лічбу “тры”. Вось як выглядае герб “Прус III”. У правай частцы – каса з адтулінай, белая ў чырвоным полі, а ў левай – палова падковы. Наверсе залаты крыж, а на шлеме – нага воіна ў латах і са шпораю, у памяць пра малодшага нашчадка вядомага роду, які страціў нагу ў адным з жорсткіх баёў.

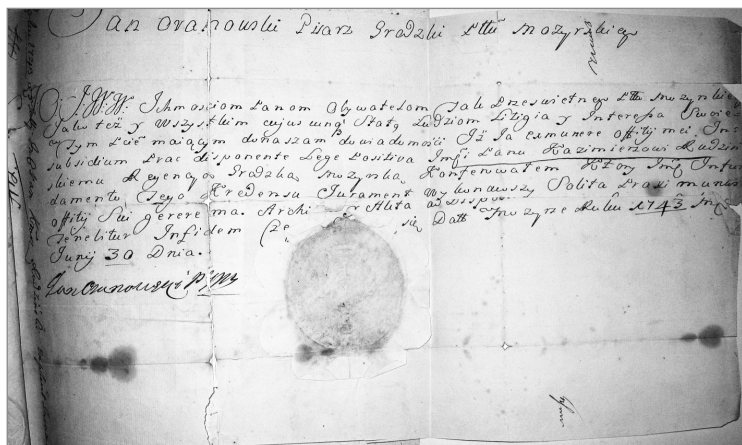
Вось што сказана ў пастанове Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу пра род Рудзінскіх: “Са старажытных часоў годнасць шляхецтва, будучы абароненай усялякімі правамі таму становішчы належнымі, карысталіся прывілеямі і перавагамі, валодалі спадчыннымі маёнткамі і

якая шляхецкая годнасць цяпер існуючых нашчадкаў, якія паўсталі ў абароне радавітасці, да гэтай пары доўжыцца”. Запіс зроблены 29 снежня 1802 г.

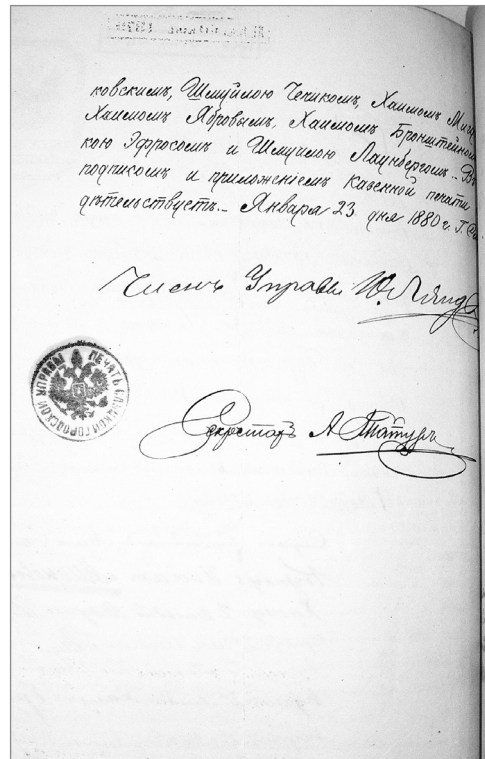
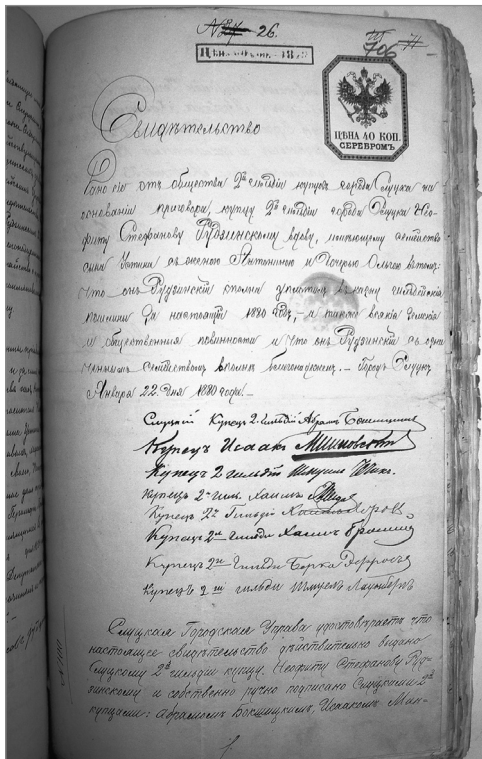
Пра знатнасць Рудзінскіх сведчаць многія архіўныя дакументы. Захавалася актавая кніга Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага з завяшчаннем Аляксандра Рудзінскага, бацькі Казіміра-Антонія, ад 29 сакавіка 1738 г. Там сказана: “На пахаванне маё завяшчаю 300 золотых польскіх. Што датычыць маёмасці маёй, якая як ад папярэднікаў маіх мне дасталася, так і мной самім набытая, а менавіта: маёнтак мой спадчынны Юцішкі ў Браслаўскім павеце з падданымі, якія да яго належаць, і ўсім іншым разам з гэтым застаўлены Лохвы названы ў Мазырскім павеце, жытам засеяны, запісваю сыну майму міламу Міхаілу-Марціну Рудзінскаму, які павінен рэшту пасагу сваім сёстрам Сафіі Шаняўскай і Караліне Высоцкай па 2 тысячы золотых польскіх. А што датычыць майго старэйшага сына Казіміра, то хоць ён грошы свае забраў наяўнымі, аднак, каб не было ніякіх нараканняў і нязгоды паміж дзецьмі маімі, прызначаю яшчэ для яго 2 тысячы золотых польскіх”.

Сын Казіміра-Антонія Станіслаў Рудзінскі завяшчаў маёнтак Юцішкі ў Браслаўскім павеце, які дастаўся ад маці, сынам Антону, прадзеду Марыі Неафітаўны, маёй прабабулі, і Якаву Рудзінскім. Фальварак Несцераўка, якім валодаў разам з братам Віктарам, Станіслаў пакінуў жонцы Анастасіі. Пра гэта мы даведаліся з запісу ад 4 сакавіка 1780 г. у актавай кнізе Браслаўскага гродскага суда.

Нам не вядома, чаму дзед Марыі Неафітаўны Сцяпан пакінуў вотчынную Несцераўку ў Мазырскім павеце. Абвянчаўшыся з дваранкай Ірынай Данілаўнай Некрашэвіч, мой няўрымслівы продак змяніў некалькі месцаў жыхарства. У 1795 г. ён жыве ў Нясвіжскім павеце, праз год – ужо ў Бабылях, з 1811 да 1816 г. ра-



Даверчы ліст ад 30 чэрвеня 1743 г. гродскага пісара Мазырскага павета Яна Араноўскага Казіміру-Антонію Рудзінскаму на пасаду гродскага мазырскага рэгента.



Пасведчанне
ад 22 студзеня 1880 г.,
выдадзенае старстам
таварыства купцоў
2-й гільдыі
горада Слуцка
Неафіту Сцяпанавічу
Рудзінскаму.

зам з родзіцамі – Карафа-Корбутамі, Некрашэвічамі – арандуе зямлю ў памешчыка Прушаноўскага ў засценку Віктарын Бабруйскага павета. У маі 1816 г. Сцяпан Рудзінскі зноў апынуўся ў Слуцкім павеце. Арандаваў зямлю князя Багуслава Радзівіла ажно ў трох засценках: Сорагі, Панічы, Вярхуціна. Нарэшце пераехаў у засценак Кутнева. Тут у яго нарадзіўся сын Неафіт, які ў адрозненне ад бацькі ўсё жыццё пражыў на адным месцы, побач з бойкім гандлёвым мястэчкам Пагост, што знаходзіцца за 20 кіламетраў ад Слуцка на шляху Любань – Глуск – Бабруйск. Там былі пабудаваны дзве царквы – Срэценская і Іаана-Прадцечанская, а на базарнай плошчы ў нядзелю праходзілі папулярныя ў мясцовага насельніцтва кірмашы. У Пагосце ў той час жыла вялікая яўрэйская абшчына. Пэўна, гандаль быў справай прыбыткавай, таму невыпадкава і Неафіт Сцяпанавіч Рудзінскі ўваходзіў у таварыства купцоў 2-й гільдыі горада Слуцка, што пацвярджаецца пасведчаннем 1880 г. Тут, у Кутневе, ён ажаніўся з дваранкай Кацярынай Іванаўнай Ждановіч-Гурыновіч. У іх нарадзіліся сын Усцін і пяць дачок. Сярод іх і Марыя, якая з’явілася на свет божы ў 1857 г. Але, як любіў паўтараць мой бацька, жыццё пражыць – не поле абсеяць. Не ўсё было гладка і ў жыцці Неафіта Рудзінскага. Ноччу з 29 на 30 сакавіка 1869 г. у Кутневе адбыўся вялікі пажар, падчас якога ў гаспадара згарэў дом. Тады ж пажар знішчыў дамы, пабудовы і скот у дваран Вікенція і Андрэя Некрашэвічаў і аднадворца Івана Муравіцкага. Як відаць з

акта паліцэйскага прыстава Слуцкага павета, прычын пажару ўстанавіць не ўдалося...

Звесткі пра Рудзінскіх у час пошукаў у архівах мне сустракаліся часта. Магчыма, апошні запіс мінулага стагоддзя – гэта пастанова ў 1909 г. Мінскага дэпутацкага сходу аб далучэнні да дваранскага роду дваюраднана брата маёй бабулі Адама Усцінава Рудзінскага. Да падзей Кастрычніцкай рэвалюцыі заставалася ўсяго во сем гадоў.

І вось надышоў новы час. Адгрымела рэвалюцыя, закончылася грамадзянская вайна. Але вайна са сваім народам, з прадстаўнікамі перадавога сялянства абвастрылася і дасягнула трагічнай кульмінацыі ў 1930-я гг. Перада мною пратакол за нумарам 65, які з’явіўся пасля пасяджэння фракцыі прэзідыума Любанскага райвыканкама ад 29 лютага 1930 г. На гэтым пасяджэнні было прынята рашэнне аб канфіскацыі маёмасці ў кулакоў і высяленні іх за межы БССР як варожых элементаў, якія “ўвесь час супраціўляюцца мерапрыемствам партыі і ўрада, разбазарваючы маёмасць”. І адным з першых падкаток бальшавіцкіх рэпрэсій трапіў “паўпамешчык, які да апошняга часу эксплуатае беднату”, Адам Рудзінскі з Засмужжа.

У гэтым жа пратаколе мы бачым прозвішчы Статкевічаў, Карафа-Корбутаў, Міхневічаў і іншых нашых родзічаў – “паўпамешчыкаў і кулакоў”...

Працяг будзе.

Пераклад з рускай мовы.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПРАФЕСІЙНАЯ МУЗЫКА НА ТЭКСТЫ “ПСАЛТЫРЫ РЫФМАТВОРНАЙ” СІМЯОНА ПОЛАЦКАГА

Адным з унікальных па змесце і сутнасці твораў беларускай і рускай культуры апошняй чвэрці XVII ст. з’яўляецца “Псалтыр рыфматворная” (1678) Сімяона Полацкага, пакладзеная на музыку Васілём Цітовым і іншымі (ананімнымі) кампазітарамі. Аднак гэты твор працягла час лічыўся здабыткам выключна рускай культуры, нягледзячы на тое, што ў ім выяўляюцца шматлікія беларускія моўныя і музычныя асаблівасці.

Аўтар тэкстаў псалмоў, беларус па паходжанні, **Сімяон Полацкі** ўвабраў беларускія нацыянальныя традыцыі полацкай зямлі, дзе пражыў большую частку свайго жыцця і сфарміраваўся як асоба і творца. Сімяон Полацкі ўвайшоў у гісторыю як вялікі асветнік-гуманіст XVII ст., беларускі і рускі грамадскі і царкоўны дзеяч, паэт, драматург, прапаведнік, настаўнік, які шмат зрабіў для рускай асветы і атрымаў еўрапейскае прызнанне пры жыцці.

“Псалтыр рыфматворная” Сімяона Полацкага – перастварэнне “Псалтыра цара Давіда” – адрозніваецца глыбінёй думак і пачуццяў, высокім філасофскім і гуманістычным пафасам, што вызначае яе велізарную выхаваўчую ролю і ў наш час. Эстэтычная каштоўнасць вершаў, маральная чысціня зместу, глыбокія філасофскія абагульненні, якімі насычаны паэтычныя тэксты псалмоў Сімяона Полацкага, робяць гэты знакаміты твор цікавым, актуальным і сугучным нашай эпосе. У гэтым яго сапраўдная вартасць.

Сімяон Полацкі рабіў паэтычныя пераклады псалмоў не для рэлігійнай службы, а для выкарыстання ў побыце. Мастацкія тэксты сталі папулярнымі сярод рускіх абывацеляў: іх чыталі, выконвалі на цудоўную музыку Васіля Цітова і іншых, невядомых нам, кампазітараў. Факт папулярнасці і паэтычных тэкстаў, і музыкі да іх пацвярджаецца пазнакамі ўладальнікаў на старонках нотных рукапісаў, а таксама знешнім выглядам рукапісных крыніц, які сведчыць, што іх перадавалі з рук у рукі.

Васіль Цітоў (дакладныя гады жыцця кампазітара невядомы) стварыў музыку да ўсіх псалмоў Сімяона Полацкага. Да асобных тэкстаў “Псалтыры рыфматворнай” пісалі мелодыі розныя ананімныя кампазітары апошняй чвэрці XVII – першай чвэрці XIX ст. В. Цітоў увайшоў у гісторыю як “государев певчий дяк”, першы рускі прафесійны кампазітар пры двары цара Пятра Першага, аўтар шэрагу шматгалосных твораў, вучань знакамітага аўтара “Мусікійскай

граматыкі” Мікалая Дылецкага, які меў цесныя сувязі з культурай беларускіх і ўкраінскіх зямель даследаванага перыяду. І менавіта ў зносінах з гэтым самым буйным рускім тэарэтыкам і таленавітым кампазітарам другой паловы XVII ст. фарміраваўся Цітоў-музыка. “Псалтыр цара Давіда” ў перакладзе Сімяона Полацкага стаў важнай прыступкай у яго станаўленні, што атрымала росквіт у наступных манументальных харавых кампазіцыях аўтара.

Услед за В. Цітовым, які стварыў псалмы* на ўсе тэксты “Псалтыра цара Давіда” Сімяона Полацкага, музыку да асобных вершаў сталі пісаць і іншыя кампазітары. Мелодыка-інтанацыйная атмасфера псалмаў, узноўленая рускімі кампазітарамі апошняй чвэрці XVII – першай чвэрці XIX ст., уяўляе вялікую цікавасць з пункту гледжання яе навуковай і творчай інтэрпрэтацыі.

Музычнае мысленне В. Цітова адрознівалася непаўторнасцю, самабытнасцю і арыгінальнасцю. У ім арганічна спалучаліся традыцыі і наватарства. У напевах псалмаў сінтэзаваны рознахарактарныя з’явы музычнай культуры XVII ст., у якіх гарманічна існуюць традыцыі рускай народнай творчасці, старажытнарускага знаменнага роспеву, а таксама асаблівасці кантавай культуры. Спецыфіка музычнага стылю В. Цітова, знойдзеная і адточаная ім у псалмах на тэксты “Псалтыры рыфматворнай”, атрымала далейшае таленавітае ажыццяўленне ў яго вакальных канцэртах і іншых шматгалосных творах. Асаблівасці кампазітарскага мыслення В. Цітова былі наватарскімі па сваёй сутнасці. Ужо ў канцы XVII ст. у напевах кантаў ён выкарыстоўваў сродкі музычнай выразнасці, якія сталі характэрнымі для рускай нацыянальнай музычнай культуры (плагальнасць, секундаватэрцавыя суадносіны акордаў, пераменная метрыка і інш.) і былі сінтэзаваны аўтарам з найноўшымі дасягненнямі прафесійнай музыкі.

Паслядоўнікі В. Цітова, якія звярнуліся ўслед за ім да тэкстаў “Псалтыра цара Давіда”, абапіраліся на яго наватарства ў сферы мелодыкі, рытму, формы, фактуры, ладу і гармоніі. У музыцы псалмаў яны развілі асноўныя прыцыпы музычнага мыслення В. Цітова: у напе-

* **Псалма** – бытавая песня духоўнага зместу, тое ж, што кант. У Беларусі вядомая з XV ст. Сюжэты псалмаў абапіраліся на Свяшчэннае Пісанне, агіяграфічную літаратуру, гістарычныя і сацыяльна-бытавыя падзеі. – *Заўвага рэд.*

вах неведомых аўтараў скарыстаны тыя ж характэрныя кантавыя рытмаформулы паваны*, chorea polonica і рытмаінтанацыя шэсця, а таксама народнапесенная ямбічная і танцавальныя анапестычная і дактылічная рытмаінтанацыі; у музыцы пануе характэрная для ўсходнеславянскай народнапесеннай лірыкі пераменная метрыка. У мелодыях кампазітараў прысутнічаюць разнавіднасці музычна-паэтычных строф, якія шырока выкарыстоўваюць у сваіх псальмах В. Цітоў. Метады меладычнага развіцця (папавачны прынецп пабудовы мелодый, вар’іраваны і варыянтны паўтор напеваў), фактурныя і ладагарманійныя асаблівасці яго кантаў захоўваюць значэнне і ў творчасці ананімных кампазітараў. Для мелодыкі іх псальмаў характэрны паступовы адыход ад традыцый знаменнага роспева, далейшае выкарыстанне характэрных кантавых папэвак і зварот да народнапесенных напеваў. Новыя песенныя мелодыі псальмаў ананімных кампазітараў больш простыя, дэмакратычныя і запамінальныя.

У “Псалтыры рыфматворнай” Сімяона Полацкага і Васіля Цітова ярка выявіліся адметнасці і непарыўная сувязь традыцый еўрапейскага і ўсходнеславянскага барока. Пра гэта сведчаць наступныя асаблівасці: яркае знешняе афармленне старадрукаваных кніг і рукапісаў даследаванага твора; апора ў паэтычных тэкстах на агульнакультурныя каштоўнасці папярэдніх эпох; алегарызм і вобразная сімволіка псальмаў; яркі эмацыйны эффект паэтычных радкоў перакладчыка, дасягнуты дзякуючы іх арнаментальнасці і дэкаратыўнасці; маляўнічая паэтычная мова з багаццем метафар, эпітэтаў, параўнанняў у вершах; манументальнасць музычна-паэтычнага цыкла, які складаецца са 151 самастойнага па змесце і закончанага па форме твора; ужыванне прамоўніцкіх і дэкламацыйных прыёмаў у напевах псальмаў; глыбокае і шматбаковае адлюстраванне разнастайных чалавечых пачуццяў і перажыванняў у музыцы В. Цітова; сродкі музычнай выразнасці, што спрыяюць адлюстраванню змештавай шматстайнасці паэтычных тэкстаў.

Параўнальны аналіз напеваў псальмаў на вершы Сімяона Полацкага, зроблены па розных рукапісных нотных і старадрукаваных крыніцах, паказаў тэндэнцыю паступовай і паслядоўнай замены мелодый В. Цітова новымі, больш даступнымі і дэмакратычнымі творамі ананімных кампазітараў. У выніку ў шырокую выканальніцкую практыку ўвайшлі толькі чатыры аўтарскія мелодыі В. Цітова, якія былі выяўлены намі без якіх-небудзь істотных змен у рукапісных нотных зборніках і рэдкіх старадруках.

У той жа час асобныя напевы псальмаў В. Цітова мелі не адну, а як мінімум дзве аўтарскія мелодыі. Гэта тлумачыцца, па-першае, творчым эксперыентам кампазітара, для якога “Псалтыр...” стала своеасаблівай лабараторыяй па ўдасканаленні ўласнага аўтарскага почырку, а, па-другое, жаданнем адпавядаць зменліваму густу і інтарэсам музыкаў-выканаўцаў тагачаснай эпохі. Новыя напевы з’яўляюцца паказчыкам эвалюцыі музыкі псальмаў В. Цітова, у выніку якой мелодыі кампазітара, што нязначна трансфармуюцца ў ранніх рукапісных зборніках, пазней атрымалі зусім іншае, новае ўвасабленне як у самога аўтара, так і ў творчасці іншых, неведомых нам, кампазітараў. Гэтыя новыя, больш свецкія і дэмакратычныя мелодыі былі прасякнуты духам і “гукавой атмасферай” побыту эпохі.

Працэс трансфармацыі музыкі кантаў В. Цітова працягнуўся і ў пазнейшых па часе напевах з рукапісных нотных зборнікаў кантаў і псальмаў, датаваных апошняй чвэрцю XVII – першай чвэрцю XIX ст. Галоўным метадам перапрацоўкі мелодый В. Цітова стала пераінтанаванне напеваў, а таксама стварэнне новых мелодый, якія адпавядалі патрабаванням музыкаў новага пакалення. Новыя мелодыі, паступова выцясяняючы больш строгія і даволі стрыманыя ў пачуццях напевы В. Цітова, атрымалі шырокае распаўсюджанне ў рускай музычнай культуры XVIII – першай чвэрці XIX ст.

Творчасць В. Цітова стала прыкладам пранікнення свецкага пачатку і традыцый заходнееўрапейскай прафесійнай музыкі (мажора-мінорная сістэма з апорай на аўтэнтныя звароты, кварта-квінтавыя суадносіны акордаў, элементы поліфаніі, неакордавыя гукі і г. д.) у рускую музычную культуру апошняй чвэрці XVII ст. Яго мелодыі псальмаў адыгралі велізарную пазітыўную ролю ў развіцці рускага канта, вызначыўшы амаль на два стагоддзі характэрныя рытмічныя, меладычныя, ладагарманійныя і фактурныя стылістычныя асаблівасці.

Месца і роля “Псалтыры рыфматворнай” Сімяона Полацкага, пакладзенай на музыку Васілём Цітовым і іншымі, ананімнымі, кампазітарамі апошняй чвэрці XVII – першай чвэрці XIX ст., вызначаюцца ўнікальнасцю і агульначалавечай каштоўнасцю зместу паэтычных тэкстаў і музыкі. Музыка-паэтычны твор, які мае ўласную амаль двухсотгадовую гісторыю, увайшоў у скарбніцу ўсходнеславянскай, еўрапейскай і сусветнай культуры і супастаўны з такім шэдэўрам XVII ст., як “Полацкі сшытак”.

Пераклад з рускай мовы.

Людміла СІДАРОВІЧ,
кандыдат мастацтвазнаўства.

* **Павана** – урачысты павольны танец італа-іспанскага паходжання, пашыраны ў XVI ст. у Еўропе. – *Заўвага рэд.*

КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЯ ІНТЭНЦЫЯ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ ЯКУБА КОЛАСА

Развіццё чалавецтва ў трэцім тысячагоддзі адбываецца ва ўмовах пераходу да новага спосабу арганізацыі грамадскага быцця. Падчас імклівых сацыяльна-эканамічных, палітычных і навукова-тэхнічных пераўтварэнняў усё больш актуальнай становіцца неабходнасць пошуку новай філасофскай, сацыялагічнай і культурнай арыентацыі. А. Швейцар асуджаў наступствы тэхнакратызму і меркаваў, што за сілле духоўна і эмацыянальна беднай думкі і нежыццяздольнасць ідэалаў культуры з'яўляецца вынікам навукова-тэхнічнага прагрэсу. Экалогію духу і сутнасць добра як ядра культуры вядомы гуманіст ХХ ст. бачыў у тым, каб захаваць жыццё, выяўляць яго як найвышэйшую каштоўнасць.

Культура беларускага народа – своеасаблівы акумулятар шматвяковага духоўнага вопыту, выразнік самабытнасці і эстэтычных ідэалаў – адлюстроўвае свет сацыяльных адносін і супярэчнасцей сучаснага прагрэсу. Цывілізацыя выклікала сярод значнай часткі беларусаў узмацненне ўнутранай дысгармоніі, разбалансаванасці адносін з наваколлем, сацыяльнай нестабільнасці, садзейнічала выбуху стрэсавых станаў, дэструктыўнасці, бездухоўнасці, страху і няўпэўненасці ў заўтрашнім дні. Зменшыць уплыў на чалавека энтрапійных з'яў магчыма ў працэсе рэвіталізацыі культурных традыцый беларускага этнасу.

У якасці рэпрэзентатара патрыятычных, маральна-этычных, эстэтычных каштоўнасцей беларускай культуры выступае творчая спадчына Якуба Коласа. Імкненне абудзіць нацыянальны дух і веру народа ў сябе з'яўляецца той рэфлексійна-пачуццёвай прасторай, вакол якой фарміруецца інтэнцыянальны масіў дыскурсу народнага паэта Беларусі. Менавіта таму выяўленне культуралагічных па сваёй сутнасці рэфлексій у творчай спадчыне Я. Коласа і іх грунтоўны аналіз становяцца адной з актуальных праблем гуманітарных навук. Тым больш што гэты пласт літаратурнай творчасці дасюль заставаўся па-за ўвагай культуралагаў.

Асоба Я. Коласа фарміравалася пад уздзеяннем грамадскіх адносін, непасрэднага сацыяльнага акружэння. На сацыяльныя якасці, веды і ўменні, засваенне нормаў, паводзіны пісьменніка значны ўплыў аказала беларуская вёска, якая з'яўлялася носьбітам традыцыйнай куль-

туры. У сваіх творах Я. Колас адлюстроўваў духоўнае і матэрыяльнае жыццё беларусаў, іх культуру, сцвярджаў, што ў нас захаваліся старадаўнія вераванні, уяўленні, светаўспрыманне, якія сталі вытокамі амаль для ўсіх відаў мастацтва. Аналіз шэрагу твораў Я. Коласа сведчыць: народны паэт апрацоўваў казкі, паданні, песні, гісторыі і ўключаў іх у свае паэмы, апавяданні, раманы. Ужо ў ранніх тэкстах для адлюстравання шырокай панарамы жыцця беларусаў і ўвасаблення нацыянальнага каларыту пісьменнік удала скарыстоўвае багацце беларускай народнай песні. Героі яго твораў спяваюць падчас сенакосы, жніва, рэлігійных і сямейных свят. Беларуская народная песня дапамагала паэту захаваць і данесці да чытача адметнасць светапогляду беларусаў, асабліва сці іх побыту.

Якуб Колас выкарыстоўваў матывы вусна-паэтычных твораў, спрабуючы адшукаць у легендах, паданнях, прыказках нейкае рацыянальнае зерне, дзякуючы якому яны захаваліся на працягу стагоддзяў. У трылогіі “На ростанях” пісьменнік па-свойму пераказвае біблейскую легенду пра стварэнне сусвету. Расказваецца таксама легенда пра з'яўленне на Палессі дзяўчат-прыгажунь. Прысутнічаюць у згаданым творы і гістарычныя легенды. Напрыклад, па-майстэрску перададзены апаведы пра Яшукову гару і Шведскае Паленне. Гістарычныя паданні знайшлі адлюстраванне ў паэме “Сымон-музыка”. Я. Колас увёў у паэму вобраз Старца, які запазычаны з шырокавядомай на Віцебшчыне легенды пра курган-магілу Галубец.

Пісьменнік надаваў выключнае значэнне фальклору, успрымаў яго як важную і неад'емную частку духоўнай культуры народа. У вуснай народнай творчасці адлюстроўваюцца гісторыя і працоўны вопыт, грамадска-палітычныя і эстэтычныя ідэалы, мары і спадзяванні простага люду. Шырокае выкарыстанне фальклорных сюжэтаў Я. Колас тлумачыў тым, што далучэнне да культуры адбываецца перш за ўсё праз фальклор – адзін са сродкаў выяўлення ўнутранага свету народа. Магчыма, таму ў шэрагу мастацкіх твораў пісьменніка адлюстравваюцца міфалагічная мадэль свету і асноўныя прынцыпы міфалагічнага мыслення беларусаў. Рускі філосаф А. Лосеў адзначаў, што кожнае слова – “энергія выяўленага разумова-сімвалічнага і магічнага стыхія міфа” [7, с. 136].

Міф усё ў свеце імкнецца растлумачыць, перадаць менш вядомае праз больш вядомае і зразумелае. У адпаведнасці з гэтым прынцыпам пабудаваны метафары ў мове, фальклоры і літаратуры. Менавіта таму міфалагічная свядомасць з'яўляецца асновай мастацкай свядомасці. Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што міфалагізм у мастацкай творчасці праяўляецца як свядома (праз сістэму міфалагем, вобразаў, выбар сюжэтаў), так і несвядома. К. Юнг лічыў, што таленавіты мастак заўсёды гаворыць больш, чым сам усведамляе, за словамі ў паэтаў нібы ўзнікае *праслова*. А яго вытокі неабходна шукаць “не ў свядомай аўтарскай асобе, а ў той сферы несвядомай міфалогіі, вобразы якой з'яўляюцца ўсеагульным скарбам чалавецтва” [9, с. 97]. Юнг назваў гэтую сферу калектыўным несвядомым, што праяўляецца толькі ў творча аформленым матэрыяле ў якасці рэгулявальнага прынцыпу яго фарміравання.

Даследаванне творчай спадчыны Я. Коласа дае нам падставу сцвярджаць, што яго мысленне было міфапаэтычным, заснаваным на глыбокім разуменні міфалогіі беларусаў. Сведчаннем гэтага з'яўляецца кніга алегарычных апавяданняў “Казкі жыцця”, паэмы “Новая зямля”, “Сымон-музыка”, трылогія “На ростанях” і інш. Вобразная сістэма азначаных твораў уключана ў адпаведнае семантычнае поле прасторы, для якога характэрна адзінства зямлі і неба, узаемасувязь усіх кампанентаў, з'яў прыроды і аднасць іх з космасам. У Я. Коласа беларускім космасам з'яўляецца ландшафт: лес, луг, балота, курган, пагорак, поле, рэчка, крыніца. Паэт шукаў унутраную аднасць свету і звяртаўся да міфалагічных структур. У шэрагу коласаўскіх мастацкіх твораў пануе культ вады. Менавіта каля рэчкі, ручайка кіпіць у беларускім космасе жыццё. Вада ў паэзіі і прозе Я. Коласа – сімвал вечнага руху наперад.

У міфалогіі беларусаў ушаноўваліся святло, неба і сонца. Паэт добра адчуваў гэтую асаблівасць беларускага светаўспрымання, таму вобраз сонца прысутнічае амаль у кожным яго творы. Па меркаванні аўтара, сапраўднае прызначэнне сонца – саграваць зямлю, дарыць ёй жыццё. Ён верыць, што кожная істота бярэ энергію ад двух вытокаў – усмешкі сонца і дыхання зямлі: “*Тым часам сонца выйшла ўгору / І з безгранічнага прастору / Шырокай плынню агнявою / На зямлю шчодрою рукою / Ле блеск гарачы і яскравы...*” [6, с. 242].

Якуб Колас з мэтай мастацкага ўзбагачэння твораў актыўна ўводзіў этнаграфічна-бытавы кантэкст. Выкарыстанне этнаграфічнага фону залежала ад абранай тэмы і жанру, тлумачыла-

ся таксама і імкненнем пісьменніка расказаць пра гістарычны час і паказаць самабытны характар беларуса. Этнаграфічныя інтарэсы народнага паэта выявіліся не толькі ў яго мастацкай творчасці. Я. Колас збіраў і апрацоўваў этнаграфічны матэрыял падчас навучання ў Нясвіжскай настаўніцкай семінары. Так, ужо ў 1900 г. ім была напісана і выдадзена літаратурна-этнаграфічная праца “Наша сяло, людзі і што робіцца ў сяле”. Пра сур'ёзную зацікаўленасць маладога паэта матэрыяльнай культурай беларусаў сведчыць этнаграфічнае даследаванне “Аб сялянскіх пабудовах (вёскі Люсіна, Мінскай губерні, Пінскага павета, Хатыніцкай воласці)” [3]. Многія са змешчаных там этнаграфічных матэрыялаў Я. Колас уключыць пазней у аповесці “У палескай глушы”, “У глыбі Палесся”.

У творах “Другога чытання для дзяцей беларусаў” таксама шмат дэталей этнаграфічнага характару, што, на наш погляд, абумоўлена імкненнем аўтара пазнаёміць маладое пакаленне беларусаў з жыццём народа, абудзіць у ім любоў да сваёй краіны, роднай мовы. Асноўную ўвагу Я. Колас звяртае на такія важныя складнікі народнай культуры, як працоўная дзейнасць, вытворчы і матэрыяльны побыт сялян. У творах для дзяцей знайшлі адлюстраванне таксама народныя звычаі і абрады беларусаў.

Этнаграфічны характар маюць шматлікія артыкулы і карэспандэнцыя Я. Коласа, надрукаваныя “Нашай Нівай” у 1906 – 1907 гг. Цікавы матэрыял змяшчаюць допісы маладога літаратара ў “Сялянскую думку”. Знаёмства з творамі Я. Коласа дакастрычніцкага перыяду сведчыць, што яго цікавасць да матэрыяльнай культуры беларусаў з гадамі павялічвалася, а прафесійны ўзровень навуковых прац павышаўся.

Неаднаразова закранаў пісьменнік у артыкулах і пытанні матэрыяльнага жыцця савецкай вёскі (“За паўтара дзясятка гадоў”, «У калгасе “Новы шлях”», “Трыццаць савецкіх год”, “Паездка на Асінбуд”, “Вялікія грандыёзныя задачы” і інш.). Даследаванні, напісаныя з выкарыстаннем статыстычных звестак, і ў наш час з'яўляюцца каштоўнай крыніцай вывучэння матэрыяльнай культуры беларускай савецкай вёскі 30 – 40-х гг. XX ст.

Такім чынам, аналіз этнаграфічных прац, артыкулаў, шэрагу мастацкіх твораў Я. Коласа дазваляе гаварыць пра сур'ёзную зацікаўленасць матэрыяльнай культурай беларусаў. На наш погляд, гэта адыграла немалаважную ролю ў фарміраванні светапогляду пісьменніка, станаўленні яго літаратурнага таленту. У кола-

саўскіх мастацкіх творах даволі часта можна сустрэць падрабязныя, дэталёвыя апісанні народных касцюмаў, ежы, жылля, прылад працы, якія мяжуюць з навукова-этнаграфічнымі. Гэта неаднаразова адзначалася ў крытычнай літаратуры. Так, А. Адамовіч падкрэсліваў: «Трэба адзначыць, што карціны сялянскага побыту, партрэты “палешукоў” у пачатку “Палескіх апавесцей” маюць выразна этнаграфічную афарбоўку» [1, с. 103].

Культуралагічны аналіз коласаўскай мастацкай спадчыны дае падставу сцвярджаць, што ў ёй утрымліваецца шырокі сегмент сацыяльных субкультур. Іх носбітамі ў Беларусі ў перыяд, калі распачыналася творчая дзейнасць пісьменніка, з’яўляліся сяляне, мяшчане, рабочыя, служачыя, інтэлігенцыя, дзяржаўныя і палітычныя дзеячы, этнічныя, рэлігійныя і іншыя супольнасці. Кожная з названых супольнасцей стварала сваю субкультуру, цэласнае ўтварэнне ўнутры агульнай беларускай культуры, якое адрознівалася ўласнымі каштоўнасцямі, звычаямі, нормама і карцінай свету. У спадчыне беларускага песняра найбольш грунтоўна ўвасоблена народная, або этнаграфічная, субкультура, творцамі якой з’яўляліся сяляне, што выступалі ў ролі ахоўнікаў сівай старажытнасці. У многіх творах Я. Колас паказаў этнічную адметнасць маралі і этыкі, жыццёвых уяўленняў і побытавага ладу беларусаў.

Карціна свету – універсальны арыбут суб’екта культуры. Э. Фром слухна сцвярджаў, што без “пэўным чынам арганізаванай і ўнутрана звязанай карціны свету і нашага месца ў ім – людзі проста разгубіліся б і не маглі мэтанакіравана і паслядоўна дзейнічаць...” [8, с. 317]. Можна сказаць, што карціна свету – гэта своеасаблівая кантурная схема прасторы і часу, адносін паміж аб’ектамі, парадку, які кіруецца правіламі. Яна аб’ядноўвае вядомыя чалавеку вобразы і паняцці ў адзіны глабальны вобраз, у якім утрымліваецца ўсё, з чым ён сутыкаецца ў жыцці.

Своеасаблівая карціна свету беларускіх сялян знайшла адлюстраванне ў пейзажнай лірыцы Я. Коласа (“Усход сонца”, “Першы гром”, “Ручэй”, “Адлёт жураўлёў”, “Лес”, “Зіма” і інш.). Паэт паказаў, што светаўспрыманне вясковых жыхароў захоўвала язычніцкую першааснову. Беларус насяляў свет дзівоснымі істотамі, якія жылі не толькі на небе, але і ў розных кутках зямлі: лесе, рэчцы, хаце і нават калодзежы. Рэлігійны, а пазней паэтычны вобраз бога-сонца ствараўся фантазіяй народа ў адпаведнасці з велізарнасцю, магутнасцю з’явы, якую коласаўскі герой не мог сабе растлумачыць.

У “Казках жыцця” Я. Колас сцвярджае, што асэнсавана, духоўна жыве не толькі чалавек, але і дрэва, птушка, ручай. Прырода тут становіцца падставай для філасофскіх аналогій, паралелей, асацыяцый з чалавечым быццём. Яна для селяніна, з аднаго боку, асобнае і аўтаномнае ўлонне, крыніца таямніц і загадак, а з іншага – маці і настаўніца, якая вучыць, падказвае, як жыць, уладкоўваць асабісты і грамадскі свет.

Таксама ў творах паэта гучыць ідэя пра злучнасць “быцця і небыцця”, здольнасць усяго існага, што ёсць у бязмежным свеце, адчуваць, жыць адметна, быць часцінкай гарманічнай суладнасці. Асабліва яскрава глыбінна-адухоўленая сувязь вясковага жыхара з сусветам, космасам паказана ў паэмах “Сымон-музыка”, “Новая зямля”, трылогіі “На ростанях”. Так, Сымон-музыка падаецца Я. Коласам як дзіця сусвету, якое апякуюць касмічныя сілы: яму “зоркі... спагадаюць”, а “сонца – радасць, сонца – казка, што зганяе з сэрца дым”.

Вясковая субкультура – з’ява шматгранная, яна раскрывае сялянскі лад быцця, заснаваны на пэўных **каштоўнасцях**. Коласаўскія героі існуюць у асяроддзі, дзе праца – жыццёвая неабходнасць. Так, дзядзька Антось “*быў рыбак выдатны*” [6, с. 117], у “*дзеле тым пчаліным вёў першы рэй*” [6, с. 133], “*меў ахвоту і да дзічы*” [6, с. 188]. Праца для селяніна з’яўляецца найвышэйшай каштоўнасцю. У большасці паэтычных і праявічных твораў Я. Коласа яна падаецца як нешта натхнёнае, радаснае. Так, малюнкі сялянскай працы ў паэме “Новая зямля” маюць мажорную танальнасць. У літаратурнай спадчыне народнага паэта сялянскія будні паўстаюць у каляндарным цыкле – ад вясны да зімы. Ворыва, сяўба, касавіца, жніво, малацьба – усё гэта стала прачулымі, узнёслымі, задушэўнымі паэтычнымі карцінамі. У адрозненне ад іншых пісьменнікаў, якія акцэнтавалі ўвагу на момантах знясілення, стомленасці, г. зн. пакутлівых адчуваннях селяніна, які працуе, Я. Колас паказвае працу як паэтычную стыхію, што прыносіць чалавеку радасць і задавальненне.

Сярод найважнейшых каштоўнасцей сялянскай субкультуры вылучаецца **свабода**. Свабода ў творах Я. Коласа – катэгорыя ўніверсальная. Гэта і свабода нацыянальная, і свабода індывідуальная. Аўтар падкрэслівае, што паднявольнае становішча, неабходнасць здымаць шапку перад панамі прыносіць сялянам штодзённую душэўную пакуту. Жыхары вёскі намалюваны паэтам разумнымі, дасціпнымі, сумленнымі, з пачуццём уласнай годнасці. Яны не хочуць мірыцца з сацыяльнай несправядлівасцю, імкнуцца вырвацца з панскіх пут: “*Няўжо ўвесь век жыць з*

панскай ласкі / I перад ім чуць абавязкі? / I служаць яму, старацца, / I ў тры пагібелі згінацца?” [6, с. 124]. Не толькі ў паэмах, але і ў апавяданнях (“Дзяліцьба”, “Кірмаш”, “Кажух старога Анісіма”, “Бунт”, “Нёманаў дар” і інш.) Я. Колас паказвае абуджэнне беларускай вёскі да новага жыцця, павольны, але няўхільны пратэст сялянства, мару пра лепшую будучыню. Зямля і свабода для сялян – паняцці-сімвалы: “Даўно ўжо бацька жыў думою / Разжыцца ўласнаю зямлёю / I не належаць ні да кога, / Не знаць начальства ніякога...” [6, с. 125].

Сялянская субкультура ўтрымлівае шматвяковую мараль, этыку, якімі кіруюцца вяскоўцы ў паўсядзённым жыцці. Я. Колас імкнуўся засяродзіць увагу чытача на душэўных якасцях народа, пачуцці справядлівасці. Дабрыня – вызначальная рыса большасці персанажаў паэтычных і праязічных коласаўскіх твораў. Яго героям уласцівы любоў да ўсяго жывога, вера ў дабро і ў людзей, уменне лёгка пераносіць жыццёвыя нягоды, душэўная непасрэднасць, праўдзівасць.

Моўны вопыт беларусаў па-мастацку апрацаваны Я. Коласам і шырока ўведзены ў яго творы. У культуралогіі мова разглядаецца як універсальная форма, у якую арганізуюцца ўсе ўяўленні, успрымання, паняцці, вобразы і іншыя сэнсавыя канструкцыі. Мова сінтэзуе сацыяльныя, культурна-гістарычныя, псіхалагічныя, эстэтычныя аспекты жыцця чалавека. Для таго каб падзея культуры стала з’явай, яна павінна быць пераведзена ў тэкст. У творчасці Я. Коласа багацце і сіла мовы раскрыліся ва ўсёй велічы і глыбіні. Аснова яго літаратурнай моўнай манеры мае народна-гутарковы характар. У працэсе літаратурна-навуковай дзейнасці пісьменнік выявіў патэнцыял роднай мовы з незвычайнай чуйнасцю і мастацкай інтуіцыяй. Эмацыянальная ўражлівасць носьбітаў вясковай субкультуры праяўляецца найперш у багацці сінонімаў і фразеалагізмаў. Гэтыя моўныя з’явы акумулююць векавую народную практыку, нясуць у сабе мастацкае бачанне свету. Многія старонкі паэтычных і праязічных твораў Я. Коласа насычаны фразеалагічнымі выразамі, вобразамі, узятымі з фальклору або створанымі ў адпаведнасці з традыцыяй народнай моватворчасці.

Параўнальны аналіз мовы шматлікіх коласаўскіх тэкстаў сведчыць: народны паэт у літаратурнай творчасці не толькі шырока выкарыстоўваў жывую вусную мову народа, але і ўводзіў у свае творы новыя словы. Гэтым ён спрыяў фарміраванню асноў беларускай літаратурнай мовы як ядра сістэмы нацыянальнай культуры.

Неад’емнай каштоўнасцю сялянскай субкультуры з’яўляецца **талерантнасць**, тая спрадвечная цяроплівасць, што абумовіла гістарычны народны аптымізм, жыццесцвярджальнае светабачанне. Так, Міхал з “Новай зямлі” прагна шукае вызвалення з-пад панскай улады. Усё ў ім падпарадкавана імкненню набыць зямлю, гэтая ідэя-мара робіцца сэнсам яго жыцця, дзеля чаго ён гатовы цяропець часовае прыніжэнне, зносіць насмешкі, кпіны: “Цярпі! Чаму? Дакуль цяропенне? / Калі канец яму, рушэнне?” [6, с. 124].

Не абыходзіць Я. Колас увагай і субкультуру гараджан. У паэме “Новая зямля”, трылогіі “На ростанях” мы знойдзем цікавыя эпізоды разнастайнага жыцця беларускага горада. Пісьменнік стварыў дзясяткі вобразаў настаўнікаў, служачых дзяржаўных устаноў, святароў, журналістаў, палітыкаў.

Наіўная, чыстая, як крынічная вада, карціна свету дзяцей раскрываецца Я. Коласам у вершы “Зіма”, апавяданнях “Вясна”, “Савось-распуснік”, паэмах “Міхасёвы прыгоды”, “Сымон-музыка”, “Новая зямля”, вершаванай казцы “Рак-вусач” і іншых творах.

Такім чынам, літаратурная спадчына Якуба Коласа характарызуецца незвычайна вялікім ахопам жыццёвых з’яў, а перад чытачом паўстае шырокая панарама вобразаў з розных сацыяльных слаёў Беларусі.

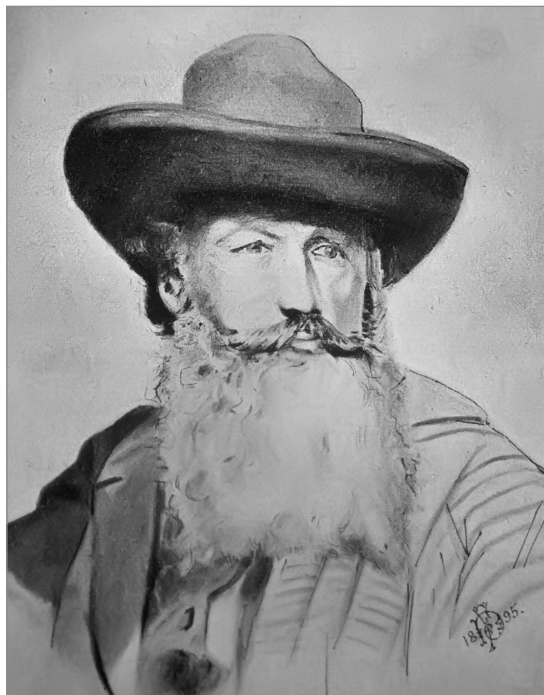
Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А. М.** Культура творчасці / А. М. Адамовіч. – Мінск : Маст. літ., 1959. – 237 с.
2. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1972.
3. **Колас, Я.** Аб сялянскіх пабудовах (вёскі Люсіна, Мінскай губерні, Пінскага павета, Хатыніцкай воласці) / Я. Колас // Рукпісны фонд Літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа, сшытак “Из белорусской жизни”. – С. 105 – 114.
4. **Колас, Я.** Сымон-музыка / Я. Колас. – Мінск : Юнацтва, 1991. – 270 с.
5. **Колас, Я.** На ростанях : трылогія / Я. Колас. – Дзярж. вучэб.-пед. выдавецтва Мін-ва асветы БССР, 1958. – 697 с.
6. **Колас, Я.** Новая зямля : паэма / Я. Колас; агул. рэд., паслясл. Я. Янушкевіча; уклад. У. Гілеп, Я. Янушкевіч. – Мінск : БФК, 2002. – 904 с.
7. **Лосев, А. Ф.** Из ранних произведений / А. Ф. Лосев. – М., 1990. – 136 с.
8. **Фромм, Э.** Революция надежды / Э. Фромм; пер. с нем. Т. В. Панфиловой // Психонализ и этика / Э. Фромм. – М. : Республика, 1993. – С. 218 – 343.
9. **Юнг, К.** Архетип и символ / К. Юнг. – М. : Renaissans, 1993. – 286 с.

Вольга ВЯРЫЦКАЯ,
аспірантка Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

ПРАШЫТЫ ШАСЦЮ КУЛЯМІ...

ДА 200-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПАЎСТАНЦА-СКУЛЬПТАРА ГЕНРЫКА ДМАХОЎСКАГА



Як сумна і тужліва гучаць беларускія вое-
сеньскія песні:

*Чаму ты, лосенька, чаму, сівенькі,
Да зямліцы прыпадаеш,
Ці ты, лосенька, ці ты, сівенькі,
Ды ліхую зіму чуеш...*

А як спявалі ў паўстанцкія гады пазамінула-
га стагоддзя нашы мужчыны? Калі падмосткамі
для іх была мохавая ігліца ў нетрах, а слухача-
мі – адвечныя баравыя дубы і хвоі. Яны рабіліся
яшчэ больш задуменымі, калі дзясяткі муж-
чынскіх басоў, сапрана і юначых альтоў выносілі
скаргу да зор. Пра тое, што ў адказную часіну не
ўсе паўсталі на абарону сваёй зямлі, веры, волі:

*Гэй жа хлопцы, досыць спаць!
Пара косы прыбіраць!
Косы, косы і сякеры
Бараніці сваёй веры.
Пара!*

У гэтых песнях гучала смяротная стома не на-
вучаных баявым дзеяннем і вайсковым камандам
цывільных людзей, куды больш звыклых да цэпа
і сахі, малатарні і бараны, канцылярскага пярэ і
атраманту, чым да штуцараў і казацкіх пік...

*Вы за печкаю на полу,
Мы ў лесе зямлю голу
Прытулілі б, як пярэнку,*

*Каб заснуці хоць гадзінку.
Пара!*

Але колькі трываць паняверку і няволю, ад-
крытыя здэкі заваёўнікаў, што, быццам тая са-
ранча, зляцеліся з усіх канцоў імперыі на нова-
далучаныя абшары:

*Ірад нашы дзеткі б'е,
А кроў нашу, як вуж, п'е.
Лепей быці мучанікам,
Чымся царскім нявольнікам.
Пара!*

Адным з такіх светлых пакутнікаў, хто са
зброяй у руках загінуў за лепшую будучыню
Радзімы, быў Генрык Дмахоўскі. Найбольш
поўныя архіўныя звесткі пра яго сабраў аўтар
грунтоўнага нарыса “Адысея паўстанца-скульп-
тара” – наш незабыўны даследчык-архівіст Ге-
надзь Кісялёў. “З гэтым прозвішчам я сустрэўся,
калі вывучаў у архівах матэрыялы народнага
паўстання 1863 года пад кіраўніцтвам Кастуся
Каліноўскага. <...> Дакументы расказвалі пра
дзеінасць Дзісенскай рэвалюцыйнай арганіза-
цыі і лёс мясцовага паўстанца атрада. Узна-
чальваў дзісенскіх паўстанцаў нейкі Генрых Дма-
хоўскі, як яго апісвалі дакументы – высокі, маж-
ны стары з доўгай сівой барадой...” [1].

Усе ранейшыя даведачныя выданні месцам
нараджэння скульптара называлі маёнтка Заба-
лацце, што на Міёршчыне, які спадчынна нале-
жаў Дмахоўскім. Аднак адшуканая Г. Кісялёвым
метрыка сведчыць пра іншае: 14 кастрычніка
1810 г. у гаспадара вышэйназванага маёнтка на-
радзіўся сын Генрык. І адбылася гэтая падзея
ў былой сталіцы, Вільні, дзе бацька прыраб-
ляў “пісарам” (сакратаром) у так званай Аду-
кацыйнай камісіі, якая загадвала “фундушамі”
(сродкамі) Віленскай навучальнай акругі, і быў
сябрам асветніцкіх таварыстваў. Маці Генрыка,
Ганна з Дэвуляў, памерла ў 1812 г., пакінуўшы
немаўля на бацьку. Юнак атрымаў належнае
патрыятычнае выхаванне і палічыў сыноўнім
абавязкам перад маці-радзімай далучыцца да
тых студэнтаў Віленскага ўніверсітэта, дзе ён
вывучаў юрыспрудэнцыю, якія ўвесну 1832 г.
пайшлі ў паўстанцы. Тады згінуў адзін з баць-
кавых братоў, а сам Генрык на доўгія 27 гадоў
асудзіў сябе на эмігранцкае бадзянне.

Любліншчына, Валынь, Палессе, Львоў-
шчына і Аўстрыя, дзе ў замку-крэпасці Куфш-
тайн, на стромкай скале над ракой Ін у Тыролі

яму давялося адседзець сем гадоў (1834 – 1841). Экс-паўстанца аўстрыйскі ўрад асудзіў за спробы ўзняць новы партызанскі рух у 1833 г. пад кіраўніцтвам эмісара Заліўскага. Менавіта ў турэмнай няволі Дмахоўскі, каб забіць смяротную тугу, ляпіў з хлебнага мякішу партрэты і цэлыя кампазіцыі. Пасля выхаду на волю працягнуў мастацкую адукацыю ў спецыяльнай школе, наведваючы адначасова майстэрні славетных скульптараў. Тады і з’явіліся вядомыя барэльефы Тадэвуша Касцюшкі і Якуба Ясінскага, рэльеф Заліўскага, а таксама высокая ацэнены паэтам Цыпрыянам Норвідам праект помніка паўстанцам 1848 г. у Познані.

У 1852 г. Генрык Дмахоўскі пераязджае ў Злучаныя Штаты Амерыкі, дзе аб’яўляецца як скульптар пад імем *Генры Д. Сандэрс*. (Псеўданім, магчыма, паходзіць ад імя англічаніна Д. Сандэрс, прафесара графікі, які ў 1810 – 1819 гг. выкладаў у Віленскім універсітэце.) Сучаснікаў здзіўляў узровень выкананых ім бюстаў Джорджа Вашынгтона, Бенджаміна Франкліна, Тадэвуша Касцюшкі, Казіміра Пуласкага, Томаса Джэферсана для будынка кангрэса ў Вашынгтоне і іншых прац. Творчая радасць азмрочылася сямейнай трагедыяй: на далёкай амерыканскай зямлі спачылі жонка і сыны Дмахоўскага.

Калі ў другой палове 1850-х гг. новы цар Аляксандр II аб’явіў амністыю, Дмахоўскі вярнуўся на радзіму. Каб у вырашальную часіну далучыцца да паўстанцаў Кастуся Каліноўскага. Паказальна, што калі Дмахоўскі яшчэ толькі ступіў на родную зямлю, дзе не быў чвэрць стагоддзя, віленскі паліцмайстар насупраць яго прозвішча пазначыў коратка: “Нядобранадзейны”.

Калі 14 мая 1863 г. батальён карнікаў разбіў атрад паўстанцаў у в. Парэчча, першым стрэлам быў скошаны яго камандзір. У адным з данясенняў увогуле гаварылася, што Дмахоўскі быў прашыты шасцю кулямі і не меў аніякіх шансаў на жыццё.

Магіла яго – невядомая. І не знайшлося пакуль ніводнага сучаснага творцы, каб выбіць яго барэльеф – ад удзячных нашчадкаў, якія памятаюць сваіх герояў, што не толькі змагаліся за волю Радзімы прамом, пэндзлем ці паэтычным радком, але і плацілі найдаражэйшым – уласным жыццём.

Спіс літаратуры

1. Кісялёў, Г. Адысея паўстанца-скульптара / Г. Кісялёў // Героі і музы : гісторыка-літаратурныя нарысы / Г. Кісялёў. – Мінск, 1982. – С. 62 – 69.
2. Hedemann, O. Historia powiatu Brzawskiego / O. Hedemann. – Wil., 1930.
3. Dmochowski, H. // Polski słownik biograficzny.

Язэп ЯНУШКЕВІЧ.

Драматургія і жыццё

СУЧАСНАЕ СЦЭНІЧНАЕ ЎВАСАБЛЕННЕ ТВОРАЎ АНДРЭЯ МАКАЁНКА

Матэрыялаў, прысвечаных праблемам сучаснай беларускай літаратуры і драматургіі, за апошнія гады з’явілася дастаткова ў беларускай перыёдыцы. У нашым артыкуле размова пойдзе пра класічныя камедыйныя творы і іх інтэрпрэтацыю на сучаснай сцэне.

П’есы Андрэя Макаёнка сёння даволі рэдка ставяцца. Прычын таму шмат. Па-першае, час дзеяння – гады савецкай улады з яе асаблівай ідэалогіяй, накіраванай не на асабістае жыццё кожнага індывідуума, а на агульныя грамадскія патрабаванні, – страціў актуальнасць і стаў настальгічным для глядачоў сярэдняга ўзросту, вядомым, але маларазумелым для маладога пакалення. Так, камедыі “Лявоніха на арбіце”, “Выбачайце, калі ласка!” за апошнія васьмнаццаць гадоў ні разу не ставіліся ў айчынных тэатрах. Магчыма, што праз стагоддзе пасля распаду СССР п’есы савецкага перыяду стануць папулярнымі, а іх жанравыя рамкі будуць акрэслены азначэннем “гістарычныя”, але пакуль гэты

час яшчэ не настаў, таму пастаноўкі п’ес А. Макаёнка патрабуюць новых падыходаў. Па-другое, нават калі праблематыка твораў і тычыцца сучаснасці, то шляхі вырашэння заяўленых сітуацый змяніліся. Разглядаць гэты драматургічны матэрыял больш карысна, узяўшы за аснову характар аднаго з персанажаў ці адну з праблем, узятых у п’есе, якая абавязкова павінна перакрываюцца з нашымі рэаліямі.

“Аб’яднаць сур’эзнае, высокае, гераічнае, трагедыйнае са смешным, вясёлым, камедыйным, аб’яднаць жанр трагікамедыі з народным лубком, з дапамогай якога з даўніх часоў выражалася лоўкасць, кемлівасць і прыродная дасціпнасць сялянна”, – так вызначае М. Шаўлоўская звышзадачу трагікамедыі “Трыбунал”. Гэта адна з п’ес А. Макаёнка, якая і сёння цікавіць рэжысёраў прафесійных тэатраў. Адзіны драматургічны твор А. Макаёнка, прысвечаны Вялікай Айчыннай вайне, быў пастаўлены на сцэне Рэспубліканскага тэатра беларускай драматургіі ў красавіку 2005 г. да

60-годдзя Вялікай Перамогі (пастаноўка В. Анісенкі, рэжысёр В. Растржэнкаў, сцэнаграфія І. Анісенкі, касцюмы А. Ігрушы, музычнае афармленне Ц. Каліноўскага і Т. Мархель). На Міжнародным тэатральным фестывалі “Этот День Победы...”, які праходзіў у Маскве ў маі 2005 г., прыз за найлепшую жаночую ролю атрымала артыстка Т. Мархель, за найлепшую мужчынскую ролю – артыст В. Ласоўскі. На III Міжнародным тэатральным форуме “Залаты Віцязь” пастаноўка “Трыбунала” была адзначана спецыяльным дыпломам “За творчую садружнасць тэатраў Беларусі і Расіі”, а артыстка Л. Стрыжова атрымала залаты дыплом за найлепшую ролю. Аднак, нягледзячы на ўзнагароды, сцэнічнае жыццё спектакля не было працяглым.

Найбольш папулярная п’еса А. Макаёнка на сёння – трагікамедыя “Зацюканы апостал”, напісаная ў 1969 г. З-за сваёй сацыяльнай вастрывы, звароту да праблем грамадства капіталістычных краін яна была забаронена да пастаноўкі на тэрыторыі БССР. Прэм’ера адбылася ў снежні 1970 г. у Маскоўскім тэатры сатыры. Рэжысёр Я. Радамысленскі ажыццявіў пастаноўку “Зацюканага апостала”, не адыходзячы ад зместу трагікамедыі і ўлічваючы пажаданні драматурга. Гэтая п’еса А. Макаёнка ставілася больш за 200 разоў на тэрыторыі былога СССР. За апошнія гады да драматургічнага матэрыялу звярталіся Новы драматычны тэатр г. Мінска (рэжысёр Д. Нупрэйчык), Народны студэнцкі драматычны тэатр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (рэжысёр С. Турбан). У маі 2009 г. па матывах “Зацюканага апостала” ў Магілёўскім драматычным тэатры імя В. Дуніна-Марцінкевіча рэжысёр А. Кудрэвіч паставіў дыпломны спектакль “Хачу быць Цэзарам”.

Малады рэжысёр Д. Нупрэйчык паспрабаваў паглядзець з сучасных пазіцый на акрэсленыя ў п’есе “Зацюканы апостал” маральна-этычныя праблемы. Аўтарскі тэкст гучыць са сцэны практычна без змен, рэжысёр канцэнтруе ўвагу на псіхалогіі ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей-падлеткаў у момант распаду знешне шчаслівай сям’і. Рашэнне пра развод бацькоў вымушае дзяцей шукаць асабісты ўнутраны свет, дзе можна было б перакачаць навальніцу ці ісці напрамом і дыктаваць свае ўмовы жорсткаму свету пад назвай “сям’я”. Адказнасць бацькоў за будучыню дзяцей і маральны стан грамадства ў цэлым – галоўная ідэя спектакля Д. Нупрэйчыка.

Рэжысёр літаральна прачытаў пазіцыю драматурга. Атрымалася, што глядачам з добра развітым уяўленнем можна на гэты спектакль і не хадзіць, а пачытаць п’есу дома. Мабыць, карысць ад такога тэатра можа быць толькі для школьнікаў, якія не любяць чытаць: сцэнічная візуалізацыя тэксту знаёміць іх з творами. Распаўсюджаная памылка рэжысёраў-пачаткоўцаў – абіраць для

пастаноўкі класічны твор, знаёмы глядачам яшчэ са школьных часоў, і, не паказваючы свае адносіны да матэрыялу, слепа пагаджацца з тэкстам, не заўважаючы яго напоўненасці парадаксальнымі думкамі. Галоўны “герой знешне сур’ёзна прэтэндуе на пасаду, якую ён, па сутнасці, не прызнае, якую ўнутрана ігнаруе, цалкам адмаўляе, як адмаўляе і ўвесь лад жыцця, заснаваны на хлусні, гвалце, прыгнечанасці чалавека чалавекам” [6, с. 189]. Аўтар шырока выкарыстоўвае прыём падмены, пераўвасаблення, своеасаблівага “пераапраанання” героя. У Д. Нупрэйчыка ўсе дзейныя асобы п’есы – галоўныя; нягледзячы на тое, што Малыш (Ю. Шаланкоў) на працягу п’есы ўвесь час цягне коўдру на сябе, глядацкая ўвага расейваецца на іншых персанажах.

Аналіз спектакля “Хачу быць Цэзарам” рэжысёра А. Кудрэвіча змешчаны на сайце www.mycity.by без пазначэння аўтара. Ніжэй прывядзем некаторыя вытрымкі з названага артыкула і паспрабуем пракаментыраваць асобныя спрэчныя моманты.

«Скетч “Хачу быць Цэзарам” – толькі цень ад трагікамедыі “Зацюканы апостал”... А. Кудрэвіч і В. Куржалаў абшчыпалі Макаёнка так, як добры повар абшчыпвае курыцу, перад тым як пакласці яе ў суп. Уласна ад Макаёнка ў пастаноўцы нічога не засталася...» [7]. На нашу думку – і не павінна было. На сцэне паказана прыкладна дванаццаць старонак тэксту, абраных рэжысёрам у адпаведнасці з яго поглядам на драматургічны матэрыял. Менавіта гэтыя рэплікі былі патрэбны А. Кудрэвічу для рэалізацыі асабістай ідэі спектакля. У аўтарскім кодэксе прапісаны правілы інтэрпрэтацыі тэксту драматурга, і яны ў дадзеным выпадку не парушаюцца.

Названы спектакль разлічаны на падрыхтаваных глядачоў, якія ведаюць тэкст і прыйшлі ў рэжысёрскі тэатр, аснова якога – дзеянне. У інтэрв’ю рэжысёр гаворыць пра тое, што ад завязкі п’есы да яе фіналу можна правесці лінію развіцця Малыша, убачыць, як ён прыходзіць да рашэння стаць Цэзарам. Пастановачны стэрэатып пра маральны рост героя непасрэдна на сцэне пакінулі за кулісамі тэатра мінулага. У спектаклі “Хачу быць Цэзарам” на гэта не губляюць час.

Рэжысёр А. Кудрэвіч такім чынам расставіў акцэнт, што ў цэнтр увагі заўсёды трапляе галоўны герой – самы неадназначны вобраз у п’есе – Малыш. Усе астатнія персанажы – Маці (заслужаная артыстка Беларусі З. Бурцава), Бацька (К. Печнікаў), Дачка (А. Кондалева) толькі дапамагаюць раскрыццю знешняга і ўнутранага канфліктаў як асновы спектакля. Таму персанажы паказаны скрозь прызму пэўнага занятку, які з’яўляецца рэалізацыяй асаблівага ўнутранага свету, дзе яны хаваюцца ад непрыемных думак і праблем. Напрыклад, Маці апраанае сукенку сапраўднай меламакі, зробленую

з CD-дыскаў, што вельмі эфектна выглядае дзякуючы ўдала расстаўленаму асвятленню. Месца дзеяння пры гэтым адразу змяняецца – сцэнічная кватэра пераўтвараецца ў эстрадныя падмосткі (мастак А. Рыбакоў). Мара спяваць і ўсім падабацца – вось схованка, якую пабудавала сабе Маці. Бацька пайшоў іншым шляхам: ён лепіць вобраз жанчыны-мары, таксама хаваючы яго ад іншых. Сястра – бяспхатная дзяўчынка, якая перажывае разлад бацькоў, церпіць здэкі старэйшага брата. Яна яшчэ не мае ўласнага погляду на рэчы і хавае сваё прастадушша ў тыповых паводзінах слабой асобы: пакорліва займаецца хатнімі справамі, дагаджае ўсім.

Палітычны каментатар у дадзенай пастаноўцы саступіў месца на карысьць асобы Малыша, які і без таго адчувае сябе звышразумным Цэзарам. Малыш па-свойму перажывае разлад у сям’і: рэжысёр зрабіў яго асобу псіхалогічнай, што можа ўспрымацца варыянтам інтэрпрэтацыі вобраза, прапанаванага драматургам. Так, Малыш жорстка абыходзіцца з сястрой, пры гэтым адчувае задаволенасць сваёй асобай, манію велічы, так уласціваю названаму псіхатыпу. Раскрыццё вобраза галоўнага героя з дапамогай дакладна пабудаванага характару мы лічым ключавым момантам удалага і апраўданага сцэнічнага рашэння.

Аўтары пастаноўкі выбралі з тэксту некалькі фундаментальных фраз, якія з дапамогай рэфрэна закальцоўваюць усю структуру спектакля. Напрыклад, Малыш гаворыць Маці, што ёй неабавязкова падабацца ўсім: “...пастарайся падабацца нашаму тату”. З аднаго боку, гэта стварае эфект значнасці фразы, акцэнтнае на ёй увагу, з іншага боку, акрэслівае абсурднасць рэплікі. Такі прыём не з’яўляецца наватарскім у беларускім тэатры, ім ужо карысталіся рэжысёры В. Баркоўскі, М. Пінігін, Д. Лебедзева.

“Дэкарацыі – калоны, аблепленыя далярамі. Спачатку прыцягвалі ўвагу – затым проста ўспрымаліся як частка інтэр’ера” [7]. На нашу думку, дэкарацыі – гэта толькі спроба стварыць атмасферу вакол дзеяння, што метафарычна ўказвае на спосаб рашэння рэжысёрам асноўнага канфлікту, які знаходзіцца ў межах пытанняў: хто ёсць хто ў свеце? якія нашы магчымасці?

Пра асноўную тэму спектакля рэжысёр сказаў у інтэрв’ю: “...тэма, да якой імкнуліся і Макаёнак, і мы, – тэма сямейных узаемаадносін. У спектаклі галоўнае – грошы, імкненне да ўлады ў хлопчыка. Я думаю, грошы – лакмусавая паперка, пры дапамозе якой мы можам раскрыць тэму ўзаемаадносін” [7]. «П’еса “Зацюканы апостал” якраз і выяўляе гэтую сілу грошай. Хлусня – гэта грошы, грошы – гэта сіла, моц, улада. Улада ў сваю чаргу – гэта грошы» [6, с. 187].

Пастаноўку А. Кудрэвіча нельга назваць статычнай – дзеянне перапаўняе сцэну і нават вы-

ходзіць за яе межы. Але амаль усе персанажы за яго хаваюцца, блытаюцца пад нагамі адзін у аднаго. Адзінае, што, на нашу думку, выглядае лішнім, – неапраўданы перанос рэчаў з аднаго боку сцэны ў другі: такім чынам абыгрываецца пераезд, прыбіранне і г. д., такія сцэны выглядаюць дзейсна, але нецікава.

Хочацца засяродзіць увагу на кульмінацыйным уздыме спектакля – ім з’яўляецца прыезд у гасці дзядулі. Калі сям’я толькі рыхтуецца да сустрэчы і, карыстаючыся момантам, як і на працягу ўсяго спектакля, пачынае на фоне гэтай падзеі ўладжваць свае меркантильныя інтарэсы, не заўважаючы сваяка, які даўно прыехаў, робіцца зразумела, што чарговая драматычная перыпетыя павінна падвесці дзеянне да фіналу. Дзядуля правакуе чарговую сямейную сварку, у выніку якой малага Цэзара “выхоўваюць” папругамі. Сцэна ўражае натуралізмам гвалту, яна не можа пакінуць глядача абыякавым, бо кульмінацыя абыгрываецца без дапамогі сцэнічных умоўнасцей. Праўда, такі смелы і эфектны прыём будзе працаваць на відовішчнасць спектакля толькі да той пары, пакуль сам рэжысёр выконвае ў ім галоўную ролю, бо наўрад ці знойдзецца актёр, які згодзіцца цяпець сапраўдныя моцныя ўдары.

Спектакль “Хачу быць Цэзарам” вельмі канцэптальны, кожная дэталю, жэст, словы ў ім працуюць на асноўную ідэю пастаноўкі. Вельмі важна, што пры гэтым у глядача застаецца адчуванне недаказанасці, дваістасці фіналу – як і ў п’есе А. Макаёнка.

Такім чынам, праблема сучаснага падыходу да класічных беларускіх камедый характарызуецца адсутнасцю кампрамісу паміж тэкстам і рэальнасцю, які можа быць вырашаны толькі з дапамогай рэжысёрскага прачытання першапачатковай драматычнай крыніцы. На нашу думку, сучасныя спектаклі, якія спрабуюць літаральна перадаць класічны матэрыял, не могуць разлічваць на поспех у маладога пакалення глядачоў.

Спіс літаратуры

1. **Борев, Ю.** Комическое / Ю. Борев. – М., 1970.
2. **Борев, Ю.** О трагическом / Ю. Борев. – М., 1961.
3. **Вишневская, И. Л.** Трудные будни в свете лампы / И. Л. Вишневская. – М., 1982.
4. **Горбунова, Е. Г.** Вопросы теории реалистической драмы / Е. Г. Горбунова. – М., 1963.
5. **Сабалеўскі, А. В.** Беларуская савецкая драма : у 2 кн. / А. В. Сабалеўскі. – Мінск, 1969 – 1972.
6. **Усікаў, Я. К.** Беларуская камедыя / Я. К. Усікаў. – Мінск, 1973.
7. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : www.mycity.by.

Дзяна ЦІХАЯ,

настаўніца беларускай мовы і літаратуры
ДУА “Негарэльская сярэдняя
агульнаадукацыйная школа № 1”.

ДВА НЕВЯДОМЫЯ АЎТОГРАФЫ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА, АБО ЯК ПІСЬМЕННІК ГАСЦЕЙ ЗАПРАШАЎ

Кола сяброў і прыяцеляў У. Караткевіча было вельмі шырокім. Ён быў частым і жаданым госцем многіх гарадоў і вёсак не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі. Багатыя жыццялюбныя шляхі яго вандраванняў адбіліся ў многіх творах з іх бязмежнай усёпаглынальнай любоўю да Беларусі, мовы, культуры, гісторыі яе народа, шырынёй душы іх аўтара і такімі чыстымі паэтычнымі радкамі, пазбаўленымі ўсялякай ідэалагізаванай няшчырасці і бюссэнсіцы.

Яны пазнаёміліся на адпачынку ў Таграх у 1972 г. Як успамінала Гелена Крыжанавы-Брындзава (славацкая пісьменніца, перакладала творы У. Караткевіча), зусім выпадкова: *“Неяк мы з жонкай чэшскага пісьменніка Іржы Кржэнка гайдаліся на бялёсых марскіх хвалях і размаўлялі даволі гучна, каб можна было перакрычаць шум мора. Тут да нас падплыла жанчына ў акуларах і светлай купальнай шапачцы.*

– Прабачце, – кажа, – на якой вы мове гаворыце? Ведаю, што на славянскай, бо разумю кожнае слова, але не здагадваюся, на якой канкрэтна.

– Я гавару па-славацку, а пані па-чэшску, – адказваю.

– Ах, дык гэта славацкая і чэшская мовы! – усклікнула жанчына і адразу паклікала высокага светлавалосага чалавека, які шпацыраваў на пляжы: – Валодзя, Валодзя, гэта сябры з Чэхаславакіі.

Мы выйшлі з мора, пазнаёміліся, паклікалі і астатніх – Іржы Кржэнку, пісьменніцу Веру Адлаву з мужам (пісьменнік, мастак. – Г. З.). І з таго часу былі мы з Караткевічамі проста неразлучнымі” [2, с. 333].

Уладзімір Караткевіч ствараў вакол сябе незвычайную атмасферу даверу і весялосці, прыцягваў людзей добрай неўтаймоўнай энергіяй, і, як успамінала пані Гелена, “ведаў вельмі многа анекдотаў і расказваў іх так, што мы не раз аж душыліся ад смеху”. Даведаўшыся, што Караткевічы ніколі не былі ў Чэхаславакіі, сябры спыталі, ці хацелі б прыехаць да іх. *“Вядома, хацеў бы, але не ўсё так проста. Ехаць у складзе афіцыйнай дэлегацыі я не хачу*. Ведаецца, як яно бывае з дэлегацыямі. Завядуць вас да аднаго важнага дзядзькі, потым да другога... Сядзіш там з гальштукам на шыі, слухаеш. Нудота, памерці*

можна! А я б хацеў пахадзіць сярод людзей, паглядзець, як жывуць, як п’юць піва, а, можа, і як б’юць адзін аднаго па носе. Але ж для гэтага патрэбна запрашэнне, а ў мяне няма такіх сяброў, якія б нас маглі запрасіць прыватна” [2, с. 334]. Гаворачы гэта, У. Караткевіч крыху хітраваў, бо ўжо праз некалькі дзён сустрэчы быў упэўнены ў шчырасці новых знаёмых і ведаў, што сяброўства і прыватныя сустрэчы будуць працягвацца. Пасля жартаўлівых “выясненняў адносін” Уладзімір Караткевіч атрымаў цвёрдае абяцанне запрашэння. “У наступным годзе Валодзя прыехаў у Чэхаславакію з жонкай Валянцінай. Напачатку ў Прагу, дзе якраз выдалі ягоную кнігу, потым – у Браціславу”, – успамінала пані Гелена Крыжанавы-Брындзава. Яшчэ праз год У. Караткевіч пачаў рабіць захады аформіць афіцыйнае запрашэнне на прыезд славацкіх сяброў у Мінск. Прыватнае запрашэнне яны, зразумела, атрымалі на год раней. Па бюракратычнай устаноўцы таго часу прыезд любога госця з замежжа, нават з краін сацыялістычнага лагера, дакладна рэгламентаваўся. Абазначаўся тэрмін, адрас пражывання, маршруты руху, суправаджальныя асобы і яшчэ многае, што патрабавала дазволу і ўзгадненняў. Вось, да прыкладу, праграма знаходжання дэлегацыі пісьменнікаў ФРГ Лізалет Раўнер, Вілі Фермана, Герберта Платэ ў Мінску 8 – 10 ліпеня таго ж 1974 года, падпісаная адказным сакратаром праўлення СП БССР А. Кулакоўскім:

*8 ліпеня, панядзелак***

0.11 – 1.00 – Сустрэча гасцей і размяшчэнне ў гасцініцы “Юбілейная”. Сустрадаюць А. Зарыцкі, А. Рыбак, А. Гардзіцкі.

11.00 – 12.00 – Экскурсія па музею І з’езда РСДРП. Суправаджаюць А. Зарыцкі і А. Гардзіцкі.

12.00 – 13.00 – Наведванне Літаратурнага Музея Янкі Купалы. Суправаджаюць А. Зарыцкі і А. Гардзіцкі.

16.00 – 17.00 – Наведванне Літаратурнага музея Якуба Коласа. Суправаджаюць А. Зарыцкі і А. Гардзіцкі.

9 ліпеня, аўторак

10.00 – 12.00 – Экскурсія ў Музей Айчыннай вайны. Суправаджае дырэктар Бюро прапаганды мастацкай літаратуры М. Татур.

* Як заўважыў А. Мальдзіс, «у афіцыйныя дэлегацыі яго не ўключалі па “крамольнасці»».

** Тэкст падаецца ў адпаведнасці з аўтарскім правапісам. – Заўвага рэд.

16.00 – 18.00 – Гутарка ў Саюзе пісьменнікаў Беларусі. Прысутнічаюць: М. Танк, А. Кулакоўскі, А. Марціновіч, А. Зарыцкі, Я. Семяжон, К. Кірэнка, М. Калачынскі, Г. Бураўкін, Х. Жычка, А. Вяцінскі, М. Гамолка, М. Татур, А. Рыбак, А. Гардзіцкі.

10 ліпеня, серада

10.00 – 13.00 – Паездка ў Хатынь і на Курган Славы. Суправаджае А. Гардзіцкі.

14.00 – 18.00 – Наведванне аднаго з калгасаў Мінскай вобласці (па ўзгадненню з абкамам партыі). Суправаджаюць прадстаўнік абкама партыі, А. Зарыцкі, А. Гардзіцкі.

22.22 – Ад’езд гасцей у Маскву. Праводзяць А. Зарыцкі, А. Рыбак, А. Гардзіцкі [1, с. 110].

Падобная праграма магла быць прапанавана і запрошаным У. Караткевічам сябрам з Чэхаславакіі, тым больш што адзін з іх быў літаратарам, а трое – ужо дэлегацыя. Але запрашаючы сяброў, пісьменнік хацеў паказаць ім не толькі Мінск і правезці даўно ўстаноўленымі афіцыйнымі маршрутамі, ён хацеў паказаць ім Беларусь, яе азёры, краявіды, гістарычныя мясціны. Без адпаведнага дазволу гэта было немагчыма ажыццявіць. І тады Уладзімір Сямёнавіч звяртаецца да старшыні Саюза пісьменнікаў БССР Максіма Танка з лістом, аўтограф якога захаваўся ў фондзе СП БССР Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, як і некаторыя іншыя дакументы, звязаныя з тым запрашэннем. Упэўніваючы старшыню СП у вартасці і творчай абгрунтаванасці такой вандроўкі, У. Караткевіч абмалёўвае яе маршрут. Зразумела, што не абмінуў Нарач, Мір, Навагрудак, Свіцязь, Нясвіж, улюбёны з часоў дзяцінства Рагачоў. І “хоць да апошняга шэлегу – мой клопат”, як пісаў у лісце, на тое, каб паказаць гасцям Беларусь, якую любіў сам, мясціны, дзе жыў, і маршруты, якімі быў шчасліва стомлены не адной вандроўкай, пісьменнік не шкадаваў часу і сіл. Тэкст ліста, выяўленага ў архіўным фондзе Саюза пісьменнікаў, красамоўна пра гэты сведчыць:

Старшыні Саюза Пісьменнікаў
Максіму Танку ад пісьменніка
Караткевіча Уладзіміра

Мне дазволілі з 1 жніўня 1974 года запрасіць да сябе на месяц вядомую славацкую пісьменніцу Гелену Крїжанову-Брїндзову, (вядомага перакладчыка беларускіх вершаў на славацкую мову), яе мужа Іозэфа Брїндзу і іхняга зяця, Ота Кораба.

Акрамя звычайнай паездкі мы, за гэты час, зрабілі-б падрадкоўнікі “Анталогіі беларускай паэзіі”, запланаванай выдавецтвам у Браціславе.

Хацелася-б адвезці сяброў па некалькіх маршрутах

1. Нарач (някепска было-б каб Саюз дапамог нам здабыць там на пяць дзён нейкую турыстычную хатку).

2. Мір – Навагрудак – Свіцязь – Нясвіж (начлег там ёсць, спраўная, з садам, хата дзядзькі).

3. Рагачоў – Азярышча. Хаты, хоць на матацыкле ганяй, вялікія сады, рыба. Усё дагледжана, сорамна не будзе.

4. Белавежа (?). Калі хопіць часу.

Зразумела, што ўсё гэта – да апошняга шэлегу – мой клопат. Хацелася-б, аднак, аднаго.

Каб Саюз пагаварыў у адпаведных органах, і мне дазволілі гэтыя паездкі з нашымі сябрамі.

Каб Саюз дабіўся (калі паездкі дазваляць) невялічкі “РАФ”, які будзе аплочаны, вядома ж, мною.

Каб дабіліся на 5 дзён турыстычнай хаткі на 5 чалавек на Нарачы.

Абяцаю, што за гэты час зробім падрадкоўнік “Анталогіі беларускай паэзіі” для славацкага чытача.

17 чэрвеня 1974 г.

Уладзімір Караткевіч
[1, с. 112 – 113].

Ішоў час. Але, відаць, у Саюзе пісьменнікаў не спышаліся з адказам. Уладзімір Сямёнавіч моцна хваляваўся, да прыезду гасцей заставаўся нейкія два тыдні. 15 ліпеня 1974 г. ён звярнуўся да М. Танка з напамінам пра ліст, напісаны яшчэ 17 чэрвеня. Магчыма, што ў той дзень У. Караткевіч меў асабістую сустрэчу з М. Танкам або з некім з сакратароў СП БССР, які відавочна яму і патлумачыў “бяспройгрышныя” ў просьбах да ЦК КПБ маршруты і нават падказваў як схітрыць, напісаўшы, што “Гелена Брїндзова хоча напісаць серыю нарысаў аб Беларусі і, у прыватнасці, аб Янку Купалу, Якубе Коласе, Адаму Міцкевічу”. У гэты ж дзень Уладзімір Сямёнавіч напісаў другі ліст-просьбу, на гэты раз кароткі, не выключана – пад дыктоўку некага з адказных супрацоўнікаў апарату Саюза пісьменнікаў. Маршрут, за выключэннем Міра – Навагрудка – Свіцязі і Нарачы, “бо нічога падобнага ў Чэхаславакіі няма”, быў аўтарам ліста “перагледжаны”.

Старшыні Саюза пісьменнікаў
БССР Максіму Танку
ад пісьменніка

Караткевіча Уладзіміра

2 жніўня па маім запрашэнні прыежджае ў Мінск вядомая славацкая пісьменніца, перакладчык Савецкай паэзіі і, у прыватнасці, “Анталогіі беларускай паэзіі” Гелена Брїндзова разам з мужам, Іозефам Брїндзам (пенсіянер), і зяцем, Ота Корабам (выкладчык тэхналагічнага інстытута ў Браціславе).

У сувязі з тым, што Гелена Брїндзова хоча напісаць серыю нарысаў аб Беларусі і, у прыватнасці, аб Янку Купалу, Якубе Коласе, Адаму

Міцкевічу – просім Вас падтрымаць маю просьбу ў аддзеле віз (АвіР) аб дазvole паказаць гасцям Вязынку (радзіма Янкі Купалы), Мікалаеўшчыну (радзіма Якуба Коласа), і Мір – Навагрудак – Свіцязь (мясціны, звязаныя з творчасцю Міцкевіча).

Для знаёмства з прыродай Беларусі вельмі хацелася-б паказаць гасцям возера Нарач, таму што нічога падобнага ў Чэхаславакіі няма.

15 ліпеня 1974 г. Уладзімір Караткевіч [1, с. 115].

У той жа дзень у ЦК КПБ быў адпраўлены ліст за подпісам старшыні праўлення СП БССР Максіма Танка. Для параўнання з тэкстам другога ліста У. Караткевіча прыводзім яго цалкам.

15.VII.74

Цэнтральнаму камітэту КПБ

У Праўленне Саюза пісьменнікаў БССР звярнуўся пісьменнік Уладзімір Караткевіч з наступнай просьбай:

2 жніўня г. г. па яго запрашэнню прыежджае ў Мінск вядомая славацкая пісьменніца, перакладчык савецкай паэзіі і, у прыватнасці, “Анталогіі беларускай паэзіі”, Гелена Бріндзова разам з мужам Іозефам Бріндзам /пенсіянер/, і зяцем Ота Корабам /выкладчык тэхналагічнага інстытута ў Браціславе/. Гелена Бріндзова мае намер напісаць нарысы пра Беларусь, пра нашых слаўтых пісьменнікаў Янку Купалу, Якуба Коласа, Адама Міцкевіча.

Просім дазволіць наведаць гасцям у суправаджэнні пісьменніка Караткевіча Уладзіміра Сямёнавіча Вязынку, Мікалаеўшчыну, Мір, Навагрудак, Свіцязь, возера Нарач.

Старшыня Праўлення

СП БССР /М. Танк/ [1, с. 114].

Гасцей Караткевічы сустракалі ў прызначаны дзень. У гэты ж час Адам Мальдзіс, пераадолеўшы ўсе бюракратычныя перашкоды ў арганізацыі запрашэння, прымаў гасцей з Польшчы (дакументы пра гэта таксама захаваліся ў фондзе Саюза пісьменнікаў). У сваіх успамінах ён згадаў яшчэ адну старонку з гісторыі таго далёкага візіту гасцей з Чэхаславакіі: «Паколькі да мяне якраз з Польшчы прыехаў аўтар манаграфіі пра Сыракомлю Фелікс Фарнальчык з жонкай, мы аб’ядналіся і, наняўшы “рафік” ды атрымаўшы неабходны дазвол (у той час гэта было нялёгка), павезлі іх у Нясвіж, Мір і Навагрудак з дзвюма начоўкамі па дарозе. У Нясвіжы Валодзя выпрасіў у ксяндза Каласоўскага, каб той паказаў нам падземеллі фарнага касцёла, дзе пахаваны (муміфікаваны) Радзівілы, расказваў ледзь не пра кожнага з іх жахлівыя і пацешныя гісторыі. У Міры абвёў нас вакол сцен замка і смуціўся, што ў Беларусі помнікі архітэктуры не так дагледжаны, як у Славакіі ці Польшчы. У Навагруд-

ку паказваў руіны замка, курган Міцкевіча, яго музей. Над Свіцяззю ўрачыста абвясціў, што гэта самае чыстае і самае паэтычна-легендарнае возера ў свеце.

Праз тыдзень Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч павёз нас усіх, а таксама Барадуліных, Івана Бурсава і яшчэ некалькіх пісьменнікаў, на радзіму Якуба Коласа, у Акінчыцы, Альбуць, Лас-ток, Смольню, Мікалаеўшчыну, дзе значавалі. Назаўтра хадзілі ў лес па грыбы. Па дарозе Валодзя паказваў гасцям розныя расліны, прыводзіў іх беларускія і лацінскія назвы, пытаў, як яно будзе па-славацку і па-польску, і цешыўся, калі знаходзіў нейкую сугучнасць. Тады ж выказаў думку, што ўсе мы, літаратары, недацэньваем ролю народнага самародка дзядзькі Антося ў станаўленні творчай індывідуальнасці Якуба Коласа (“ён жа адкрываў яму, мяркуючы па “Новай зямлі”, вочы на хараство”») [2, с. 348]. Уладзімір Караткевіч вельмі хваляваўся і, па словах п. Гелены, шматкроць паўтараў: “Чым вас здзівіць, сябры, чым вас у нас здзівіць?” Пасля ў сваіх успамінах яна запісала: «Мы прыехалі на Белую Русь і знайшлі многае, што нас здзівіла. Прыгожы, сучасны горад Мінск, поўны сонца і зеляніны, утульны, гасцінны дом нашых сяброў – шчырых і сардэчных людзей, цудоўныя лясы і шматлікія азёры з чыстай празрыстай вадой. На возера Нарач (а яно такое вялікае, што другі бераг бачны ледзь-ледзь) мы прыляцелі “кукурузнікам”, маленькім самалётам. Ён ляцеў так нізка, што чайкі заглядвалі да нас у вокны» [2, с. 336].

Сяброўства Гелены Крыжанавай-Брындзавай і Караткевічаў працягвалася да апошніх гадоў жыцця пісьменніка. Уладзіміру і Валянціне Караткевічам пашчасціла яшчэ адзін раз пабываць у Чэхаславакіі, наведаць Велеград, Нізкія Татры, добшынскую лядовую пячору, гатычны горад Левачу. Сустракаліся сябры яшчэ некалькі разоў у Мінску, Браціславе, на адпачынку ў Гаграх. Пасля смерці У. Караткевіча Г. Крыжанавы-Брындзава напісала ўспаміны, публікацыя якіх адбылася ў газеце “Літаратура і мастацтва” пад назвай “Наш дарагі сябра” (ЛіМ. 25.09.1987).

Спіс літаратуры

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 78. – Воп. 1. – Адз. зах. 343.
2. Караткевіч, У. Быў, ёсць, буду : успаміны, інтэрв’ю, эсэ / У. Караткевіч; уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск, 2005.

Ганна ЗАПАРТЫКА,

дырэктар
Беларускага дзяржаўнага архіва-музея
літаратуры і мастацтва.

АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ І ТРАНСФАРМАЦЫІ НАРОДНАГА КАСЦЮМА НЕГЛЮБСКАГА СТРОЮ Ў XIX – XX СТ.СТ.

Неглюбскі строй у сістэме беларускага касцюма займае адметнае месца. Гэта адна з нешматлікіх мастацкіх традыцый, якая захавалася ў жывым бытаванні практычна да сярэдзіны XX ст. Складаны, надзвычай дасканалы касцюм неглюбскага строю валодае вялікай сілай мастацкай выразнасці, яго характэрнымі рысамі з'яўляюцца наяўнасць такіх архаічных элементаў адзення, як панёва, запіна, намітка.

Упершыню жаночы касцюм неглюбскай традыцыі (касцюм в. Неглюбка Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці) быў апісаны ў 1955 г. падчас экспедыцыйных даследаванняў, якія праводзіліся Інстытутам мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР сумесна з акадэміямі навук Украінскай і Малдаўскай ССР пры падрыхтоўцы рэгіянальнага гісторыка-этнаграфічнага атласа. У манаграфіі “Беларускае народнае адзенне” адзначалася, што гэта адзіны на тэрыторыі Беларусі касцюм, які захаваў панёву, вельмі блізкую да ўкраінскай плахты [2, с. 19].

Тэрмін *неглюбскі строй* быў уведзены ў навуковы зварот М. Раманюком у 1980-я гг. Даследчык апісаў тры зафіксаваныя ім комплексы



Жанчына ў хустцы, павязанай спосабам “малодкай”. 2010 г.

жаночага і дзявочага адзення: кашуля, панёва (плахта), фартух, гарсэт-камізэлька, павойнік з даматканай хусткай; кашуля, спадніца-саян (зрэдку андарак), фартух, запіна (часам гарсэт), фабрычнай вытворчасці хустка, выкладзеная спераду на “рог” (выступ-каркас); кашуля, калышка, фартух, кубак (насілі дзяўчаты). У той жа час М. Раманюк лічыў, што для неглюбскага строю характэрны разнастайнасць формаў і прадметаў адзення, якія ўзніклі ў розных гістарычных перыяды [12, с. 366 – 367].

Даследаванне неглюбскага строю праводзілася аўтарам артыкула ў ліку супрацоўнікаў Веткаўскага музея народнай творчасці ў рамках галіновай навукова-тэхнічнай праграмы “Захаванне і развіццё культуры Рэспублікі Беларусь на перыяд 2006 – 2010 гг.”; падчас удзелу ў навуковым праекце “Сучасны стан традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў” (навуковы кіраўнік Т. Варфаламеева, БелПК; ІМЭФ НАН Беларусі). Работа праводзілася метадам комплекснага сістэмнага даследавання [4], падчас якога былі падрабязна вывучаны прыродны ландшафт, гісторыя засялення, сацыяльнае і эканамічнае становішча, сацыяльна-сямейныя і канфесійныя традыцыі, духоўная культура (у тым ліку фальклор) гомельска-бранскага памежжа. Аналізаваліся мастацка-функцыянальныя асаблівасці неглюбскага строю, умовы яго ўзнікнення, мясцовая тэрміналогія, звязаная з вопраткай і ткацтвам, і г. д. Гэта дазволіла зрабіць высновы пра існаванне адметнай лакальнай культурнай традыцыі, якую можна вызначыць як неглюбскую – па назве найбольш вялікага і багатага на традыцыі населенага пункта.

Нягледзячы на досыць падрабязнае вывучэнне беларускага касцюма, сёння практычна не даследаваным застаецца пытанне пра яго існаванне і развіццё, асаблівасці трансфармацый у лакальных традыцыях. У народным касцюме пад уплывам гістарычных, эканамічных і сацыяльных фактараў у XIX – XX ст.ст. адбыліся досыць сур'ёзныя змены: з'явіліся новыя тканіны, віды крою, тэхналагічныя прыёмы ткацтва і вышыўкі. Немалаважнае значэнне мела ўздзеянне на народны касцюм модных тэндэнцый і ўзнікненне своеасаблівай “моды” ў сялянскім адзенні.

Па меркаванні С. Аруцюнава, пры ўваходжанні інавацыі ў культуру яна праходзіць чатыры

стадыі: селекцыю, узнаўленне, мадыфікацыю і структурную інтэграцыю. Селекцыя заключаецца ў адборы інавацый для наступнага засваення ці перапрацоўкі. На стадыі капіравання новае нібы эксперыментальна прымаецца цалкам, без якіх-небудзь сур'ёзных змен. Калі інавацыя прынята, пачынаецца працэс яе мадыфікацыі ў адпаведнасці з традыцыйнымі культурнымі формамі. Гэты працэс двухбаковы: у ім змяняецца не толькі сама інавацыя, але і традыцыйныя элементы этнічнай культуры, якія ўступалі з ёй у кантакт. На этапе структурнай інтэграцыі інавацыя ператвараецца ў частку этнічнай традыцыі, робіцца адмысловай прыкметай, значым вобразам дадзенай культуры [1, с. 174]. Неглюбская лакальная традыцыя вельмі жыццяздольная, умённе прымаць і асвойваць інавацыі дало ёй магчымасць развівацца нават у другой палове ХХ ст. Гэты артыкул прысвечаны даследаванню названых этапаў у дачыненні да касцюма неглюбскай лакальнай культуры.

Паколькі для неглюбскага строю характэрна вялікая разнастайнасць прадметаў адзення, намі была праведзена іх тыпалагізацыя, якая складалася, апроч выяўлення тыпаў, у вызначэнні канструктыўна-мастацкіх асаблівасцей, тэхнік вырабу, вывучэнні багатага арнаментальнага фонду. Гэта дазволіла выявіць элементы адзення, якія ўзніклі ў розныя гістарычныя перыяды, а таксама спосабы іх адаптацыі ў дадзенай культурнай традыцыі.

Паясное адзенне прадстаўлена *панёвай-плахтой, калышкай, андараком, саянам*. Узорныя, складана вытканыя панёвы могуць быць “краснымі” і “чорнымі” (з чырвонымі ніткамі ці без іх). Калышка – фартух, пашыты з адной полкі льянога ці клятчастага панёўнага палатна, які насілі ззаду, завязваючы чырвоным поясам. Андаракі і саяны рабілі з аднатонных тканін прамысловай вытворчасці, знізу ўпрыгожвалі каляровымі стужкамі. Сярод аднаполкавых фартухоў сустракаюцца суконныя чорныя, стракатыя паўсуконныя, сінія з фабрычнага тонкага сукна, паркалёвыя з фальбонай і нашытымі стужкамі.

Плечавое адзенне неглюбскага строю: архаічная *запіна (нагрудны фартух), камізэлькі-гарсэты* двух відаў крою. Характэрны шырокі чырвоны пояс плялі “на сцяне” з ваўняных нітак.

Галаўныя ўборы маюць строгі падзел на дзявоцкія (*кубак*) і жаночыя – *намітка, павойнік, тканая хустка*, разнастайныя па памеры і якасці *хусткі фабрычнай вытворчасці*.

Кожны тып адзення меў некалькі варыянтаў, якія адрозніваліся па матэрыяле, кроі, кампазіцыі размяшчэння арнаменту і самой арнаментальнасці, тэхніцы выканання і афармленні гатова-



Дзяўчаты ў святочных строях 1940 – 1950-х гг.
Вёска Неглюбка. 2004 г.
Рэканструкцыя І. Смірновай.

га вырабу, колеравай гаме. Прадметы адзення спалучаліся ў касцюмных комплексах адпаведна ўзросту і сацыяльнаму статусу жанчыны. У той жа час касцюм плаўна змяняўся пад уплывам вонкавых і ўнутраных фактараў, асвойваў інавацыі згодна з эстэтычнымі і функцыянальнымі патрабаваннямі традыцыі.

У беларусаў існавала своеасаблівае правіла складання рознаўзроставых комплексаў адзення: “назапашванне” прадметаў адбывалася паступова, ад мінімальнай колькасці ў дзяцей (кашуля з паяском) да максімальнай – у касцюме дзяўчаты нявест і маладых жанчын. Адрозненні ўзроставых комплексаў прасочваюцца як у колькасным наборе элементаў адзення, так і ў колеравай гаме і спосабах іх дэкаратыўнага афармлення. Перавага чырвонага колеру ў вопратцы дзяўчыны азначала яе гатоўнасць працягваць род. Ускладненне дэкору і насычэнне чырвоным колерам, які сімвалізаваў росквіт жыцця, прадуктыўны перыяд, дасягалі найвышэйшай ступені ў касцюме маладых жанчын [7, с. 3 – 35].

Правядзенне тыпалагізацыі і супастаўленне яе з дадзенымі палявых даследаванняў дапамагло выявіць і апісаць даволі складаную мастацка-функцыянальную сістэму ўзроставых і рытуальных комплексаў адзення неглюбскага строю, якая складалася і ўстойліва існавала ў канцы ХІХ – пачатку ХХ стст. Традыцыя вылучае 10 рознаўзроставых комплексаў жаночага адзення:

– дзеці да 4 – 6 гадоў (кашуля з поясам, адсутнасць ці мінімальна колькасць вышыўкі);

– дзяўчаткі ад 4 – 6 да 9 – 11 гадоў (кашуля з мінімальнай колькасцю ўпрыгожанняў, калышка палатняная, тонкі чырвоны пояс);

– падлеткі ад 9 – 11 да 12 – 13 гадоў, якія не дасягнулі полавай сталасці [кашуля з арнаментаванымі бардзюрамі на паліку і рукаве, калышка з клятчастага панёўнага палатна (ззаду)];

– дзяўчаты 12 – 13 гадоў, якія не дасягнулі полавай сталасці, але былі прынятыя ў групу старэйшых дзяўчат [кашуля з арнаментаванымі бардзюрамі на паліку і рукаве, калышка з клятчастага панёўнага палатна (ззаду), чорны (сіні) фартух (спераду), плечены чырвоны ваўняны пояс, кубак, упрыгожанні];

– дзяўчаты ад 14 – 16 да 18 – 20 гадоў, якія дасягнулі полавай сталасці [кашуля з “краснымі” рукавамі, панёва, фартух чорны (ці “галубовік”), пояс, кубак, упрыгожанні];

– маладыя бяздзетныя жанчыны першага года (трох гадоў) пасля вяселля [кашуля з “краснымі” рукавамі, панёва з чырвонымі ніткамі ў палатне, фартух суконны (ці “галубовік”), пояс, намітка, хустка светлая, завязаная спосабам “малодкай”, упрыгожанні];

– маладыя жанчыны ў перыяд цяжарнасці (кашуля з мінімальнай колькасцю арнаменту і чырвонага колеру, панёва цёмнага колеру, пояс, запіна, намітка, тканая хустка, не насычаныя чырвоным колерам, упрыгожанні);

– маладыя жанчыны прадуктыўнага перыяду [кашуля з “краснымі” рукавамі, панёва з чырвонымі ніткамі ў палатне, чорны суконны фартух, запіна (ці камізэлька), намітка, тканая “красная” хустка, поўны комплекс упрыгожанняў];

– жанчыны сталага веку [кашуля з арнаментаванымі бардзюрамі на паліках і рукавах, панёва, пояс, намітка, хустка з невялікай колькасцю чырвоных арнаменту, запіна (ці гарсэт), упрыгожанні];

– старыя жанчыны [кашуля-“паклінёўка”, панёва без чырвоных нітак у палатне (не падтыкалі “коўш”), пояс, запіна, намітка, хустка белая].

Сярод абрадавых комплексаў вылучаюцца вясельны і пахавальны касцюмы. Адзенне нявесты мела адрозненні ў першы і другі дні вяселля: вянчальная кашуля была абавязкова “белявая”, складана і багата вышываная белай лікавай гладдзю, на другі дзень вяселля маладая апранала кашулю, багата ўпрыгожаную арнаментамі чырвонага колеру і такую ж яркую хустку. Атрыманая ад нявесткі на вяселлі “белявая” кашуля ўваходзіла ў пахавальны касцюм свякрухі.

Асэнсаванню неглюбскага строю як дынамічнай сістэмы дапамагло выяўленне ў касцюме архаічнага галаўнога ўбору – наміткі. Мэтанакіраваныя пошукі дазволілі зафіксаваць спосабы яе павязвання і нашэння, вызначыць час існавання, семантыку ў касцюме і абрадах. Гэты комплекс жаночага адзення з’яўляецца найбольш архаічным у параўнанні з іншымі варыянтамі строю, служыць своеасаблівым зыходным пунктам для наступнай трансфармацыі. Жаночы касцюм з наміткай складаецца з суцэльнай кашулі з перавагай белага колеру, упрыгожанай мярэжкамі на рукавах і падале, панёвы, чорнага суконнага фартуха, запіны, пояса, павойніка, наміткі. Спосаб яе завязвання даволі просты: канцы накінутай на галаву наміткі па чарзе абводзілі вакол шыі і вольна пускалі па грудзях. Касцюм з наміткай ствараў надзвычай завершаны і ўзнёслы вобраз, адрозніваўся манументальнасцю і стрыманасцю фарбаў. Белыя колеры верхняй часткі (кашуля, намітка, запіна) кантраставалі з цёмнымі колерамі панёвы і фартуха. Апраўлены бялюткім тонкім палатном, твар жанчыны атрымліваў дадатковую выразнасць [14, с. 121 – 125].

У XIX ст. сялянскае адзенне адчула моцны ўплыў звонку, пры якім традыцыйныя галаўныя ўборы даволі хутка змяняліся на хусткі прамысловай вытворчасці. Але ў неглюбскую традыцыю такія хусткі прыйшлі толькі ў пачатку XX ст. Гэтаму папярэднічала замена наміткі тканай хусткай, што прывяло да кардынальных мастацка-вобразных змен у касцюме неглюбскай традыцыі. У дадзеным выпадку можна казаць пра эвалюцыю наміткі да тканай хусткі. Пацвярдзэннем гэтаму могуць служыць вынікі супастаўлення іх памераў, тэхнік вырабу, арнаментальнасці і афармлення. Шырыня палатна намітак і тканых хустак аднолькавая (80 – 85 см). Хустка і намітка з’яўляюцца галаўнымі ўборамі ручніковага тыпу, г. зн. маюць прамавугольную форму, арнаменты, часам ідэнтычныя, месцяцца па краях. Канцы ручнікоў і намітак афармляліся кароткімі пяцельнымі махрамі з чырвоных, чорных і белых нітак. Сярод тканых хустак вылучаецца асобная група: практычна белыя, вытканыя з тонкіх ільняных нітак, з вузкімі палоскамі па краях (“нямёткі”). Падобныя і спосабы ўкладання валасоў пад намітку і хустку: з адмыслова скручаных пасмаў спераду ўтвараўся высокі выступ (“сук”, “рог”, “кукса”).

Цікавыя сведчанні пра час пераходу ад наміткі да тканай хусткі даюць архіўныя матэрыялы. У беларусаў і сёння шырока распаўсюджана ахвяраванне розных тканых вырабаў у царкву, на крыжы каля крыніц і скрыжаванняў. У якас-

ці аброчнага заўсёды выступаў прадмет з найбольшай знакаваасцю ў культуры. У царкоўных дакументах зафіксаваны масавыя ахвяраванні ў неглюбскую Свята-Мікалаеўскую царкву не толькі палотнаў, але і намітак (да 50 такіх выпадкаў за год) [9]. У другой палове XIX ст. адбылася замена аброчнага прадмета: замест намітак неглюбчанкі сталі прыносіць у храм хусткі [10]. Такім чынам, відавочна, што хустка стала больш каштоўнай для ахвяравання ў параўнанні з наміткай і, адпаведна, заняла такую ж пазіцыю ў касцюме.

Канчаткова наміткі ў неглюбскім строі выйшлі з ужытку да сярэдзіны XX ст. У 1920 – 1930-я гг. яны лічыліся галаўным уборам толькі самых старых жанчын. Ёсць згадванні пра тое, што ў святочныя дні паверх наміткі завязвалі вялікую каляровую хустку прамысловай вытворчасці. У далейшым, страціўшы функцыю галаўнога ўбору, наміткі існавалі ў якасці пахавальнага пакрывала.

У неглюбскай традыцыі працэс замены наміткі тканай хусткай ішоў паралельна з заменай кашуль палікавага крою на кашулі з вузкай тканай устаўкай у рукаў. Тут існавалі кашулі двух відаў крою: з палікамі, прышытымі па кутку, і без палікаў, з тканай узорнай устаўкай ад каўняра. Неглюбскі тып такой кашулі ўнікальны і не мае аналагаў у іншых традыцыях. Кашулі з суцэльным рукавом, прышытым ад каўняра, у Беларусі вядомыя ў некаторых раёнах Падняпроўя, у Расіі – у Смаленскай, Бранскай, Тульскай, Калужскай, Варонежскай і іншых паўднёвых абласцях, дзе яны прыйшлі на змену кашулям з палікамі, бо ўсе віды крою і спосабаў ушывання такога рукава імітуюць наяўнасць паліка.

З вялікай доляй верагоднасці можна гаварыць, што пераломным момантам на этапе замены наміткі і палікавай кашулі стала сярэдзіна XIX ст. Сярод новых кашуль вылучаюцца вырабы з арнаментаваным бардзюрам на плечавой частцы і з суцэльным запаўненнем устаўкі гарызантальнымі палосамі. Характэрным для такіх кашуль з’яўляецца злучэнне рукава і станіны шчыльным краявым пяцельным швом і размяшчэнне вышыўкі ўздоўж швоў. Хусткі ж, у сваю чаргу, атрымалі ўласную сістэму дэкаратыўнага афармлення, дзе насычанасць чырвоным колерам адпавядала ўзросту жанчыны. Пасля праходжання этапу мадыфікацыі тканя хусткі і кашулі новага крою сталі неад’емнай часткай традыцыі. Гэта паспрыяла не толькі ўскладненню кампазіцыі, павелічэнню арнаментальнага фонду, але і насычэнню колерам, найперш чырвоным. Традыцыяй былі знойдзены ідэальныя прапорцыі касцюма, ураўнаважана-



Жанчына ў намітцы. Вёска Неглюбка. 1997 г.

га па колеры і масе. З’явіўся зусім новы мастацкі вобраз з акцэнтам на выяву птушкі. Гэта пацвярджае і тэрміналогія адзення: часткі завязаных хусткі і панёвы насілі назвы “коўш”, “крыле”, “хвост”, “дзюбка”, шыйнае бісернае ўпрыгожанне называлі “гарлячкай” і г. д.

Магчыма, пры вывучэнні дадзенай традыцыі мы маем справу з яшчэ двума ўзаемазлучанымі працэсамі: заменай наміткі хусткай у жанчын і з’яўленне ў святочным дзявоцкім касцюме такога галаўнога ўбору, як кубак. Верагодна, яму папярэднічаў вясельны галаўны ўбор на высокім цвёрдым каркасе, на якім мацавалася нешта падобнае да павязкі накшталт неглюбскай шырынкі – шыйнай хусцінкі ручніковага тыпу з багатай арнаментацияй па краях. У сярэдзіне XX ст. яна, падораная дзяўчынай, была часткай касцюма жаніха. Аналагічны галаўны ўбор можна бачыць у дзявоцым касцюме цэнтральнай Кіеўшчыны на гравюры дэ ла Фліза (1840). Улічваючы, што на працягу XIX ст. у рэгіёне актыўна практыкавалася адыходніцтва ў паўднёвую частку Украіны, можна меркаваць, што кубак быў у свой час запазычаны і ўспрыняты мясцовай традыцыяй. Тым больш што ён быў характэрны толькі для жыхароў Неглюбкі. Безумоўна адно – кубак, які стаў неад’емнай часткай дзявочага касцюма неглюбскага строю, склаўся ў выніку засваення традыцый галаўнога ўбору, што існаваў у сярэднім Падняпроўі, і змены яго семантычнага значэння (вясельны вянок набыў функцыі святочнага дзявочага галаўнога ўбору).

XIX – XX стагоддзі прынеслі мноства змен у традыцыйны народны касцюм. На думку В. Лабачэўскай, існавалі два асноўныя этапы транс-

фармацыі традыцыйнага касцюма: першы абу-моўлены «прынцыповай зменаў у тэхніцы арнаменталізацыі – заменаў ткацтва на вышыўку і распаўсюджванні ў сялянскім асяроддзі... друкаваных узораў (“броккаровскіх узораў”); другі – заменаў дамацканых тканін на тканіны прамысловай вытворчасці», што пацягнула за сабой змену крою і з’яўленне новых формаў адзення [6, с. 16 – 18].

У Неглюбцы працэсы засваення новага праходзілі марудна, праявіліся не так ярка, як у іншых рэгіёнах Беларусі. Прычынай маглі служыць геаграфічная ізаляванасць, беднасць мясцовага сялянства, аднак галоўную ролю адыграла ўстойлівасць мастацкай традыцыі.

Безумоўна, шматлікія арнаменты “броккаровскіх” узораў былі ўспрыняты, творча асэнсаваны, уведзены ў кантэкст касцюма. Але яны не змаглі цалкам выцесніць геаметрычныя арнаменты з традыцыйнага тэкстылю. Гэта звязана са зменаў ў касцюме, што адбыліся перад гэтым, і ўсталяваннем новай, больш складанай структуры ўзроставага комплексу адзення. У параўнанні з тканымі арнаментамі неглюбскай традыцыі новыя ўзоры не маглі цалкам задаволіць эстэтычныя і функцыянальныя патрэбы: яны былі недастаткова насычаны чырвоным колерам, не стваралі патрэбную шчыльнасць запаўнення тканіны. Дэкаратыўнае афармленне кашуль у неглюбскім строі падпарадкавана не крою і тэхнікам выканання тканых і вышытых арнаментаў, а ступені насычанасці чырвоным колерам, гэта значыць месцу прадмета ў сістэме ўзроставага комплексу. Вышытыя новымі ўзорамі кашулі сталі адпавядаць тым традыцыйным, што былі слаба насычаны чырвоным колерам, часцей – кашулям з арнаментам на паліку і верхняй частцы рукава. Святочным кашулям маладых жанчын і вясельным (“красныя”, “хрысты”) адпавядалі так званыя паўсемістыя – вышытыя па ўсім паліку і рукаве шчыльным геаметрызаваным і раслінным арнаментам. Такім чынам, у шэрагу кашуль з’явіліся функцыянальныя “сінонімы”, якія захоўвалі традыцыйную кампазіцыю, але адрозніваліся тэхнікай выканання.

Пранікненне тканін прамысловай вытворчасці ў неглюбскую традыцыю адбылося даволі позна: нават у 1960 – 1970-я гг. кашулі, пашытыя з фабрычных тканін, кроілі традыцыйна: з палікамі і тканай устаўкай ад каўняра.

Інавацыямі ў неглюбскім строі канца XIX – пачатку XX ст. сталі суконныя фартухі, зробленыя з тканін прамысловай вытворчасці светласіняга і зялёнага колераў (“галубовік”, “шчэмет”), і гарсэты-камізэлькі. Новыя формы ў традыцыйным сялянскім адзенні заўсёды асвойваліся

праз маладое пакаленне. Напрыклад, фартухі сіняга колера былі прыналежнасцю дзяўчат і маладых бяздзетных жанчын першых гадоў замужжа.

Камізэльцы ў неглюбскім строі папярэднічаў даўні тып практычна белага нагруднага фартуха (запіна). У адрозненне ад падобных паўднёварускіх “запонов” у неглюбскім строі гэты тып адзення быў значна карацейшы, упрыгожваўся толькі вузкімі палоскамі арнаменту і махрамі па ніжнім краі. Запіна паступова выцягнулася камізэлькамі, але некаторы час яны спалучаліся ў касцюме як пераходная форма касцюма Вядомыя два віды камізэлек: больш ранняя, суконная з суцэльнакроенай спінкай, і добра вядомыя сацінавыя неглюбскія гарсэты з адраснай спінкай і дэкаратыўным хлясцікам па лініі таліі. З’яўленне камізэлькі змяніла сілуэт і прапорцыі касцюма: калі запіна хавала лінію таліі, то камізэлька падкрэслівала яе. Змяніліся і колеравыя суадносіны: камізэлькі цёмных колераў пакідалі адкрытымі рукавы кашуль, белы колер заставаўся толькі на рукавах і хустцы. Магчыма, таму гарманічным стала спалучэнне ў касцюме панёвы, камізэлькі і светлага паркалёвага фартуха, што з’явіўся пазней. Але паркалёвы фартух з фальбонай па скругленым краі стаў найбольш актуальным на этапе замены панёвы андараком. Неглюбская традыцыя – адна з нешматлікіх, якая выпрацавала свой падыход да яго афармлення. Калі на большай частцы Беларусі быў распаўсюджаны белы паркалёвы фартух з вышыўкай, то ў неглюбскім строі існавалі фартухі з белай у дробныя кветкі (ці гарошак) тканіны, якія і аздаблялі цёмнымі стужкамі чырвоных, сініх, зялёных колераў.

Яшчэ адным вельмі важным этапам трансфармацыі неглюбскага строю была замена панёвы-плахты андараком (ці саянам). Гэты працэс, пачаўшыся на мяжы XIX і XX стст., пазней праходзіў пад магутным уплывам звонку: у савецкі час калгаснымі актывістамі вёўся наступ на традыцыйны касцюм, які захоўваў традыцыйную стылявую і функцыянальную цэласнасць. Вось што пісала ў 1935 г. газета “Звязда” пра неглюбскі касцюм: “Ад недарэчнага жыцця і вопратка ўстанавілася недарэчная. Верхняй сукенкі не насілі, адну толькі даўтую кашулю. Вакол бёдраў навешваўся кавалак халста – полка. У святы надзяваўся яшчэ яркі пояс. Вось і ўвесь нарад. Вопратка сімвалізавала назначэнне жанчыны, адлюстроўвала погляды на жыццё, яе становішча ў грамадстве. Хтосьці павінен быў абавязкова ведаць – дзяўчына гэта або ўжо замужняя жанчына. І каб пра гэта было не трудна даведацца, дзяўчына абавязана была насіць адну полку, да-

рослая замужняя жанчына начапляла іх некалькі... Многія жанчыны яшчэ і да гэтага часу носяць тую вопратку. Прыгожая вышыўная работа, майстэрскае рукадзелле траціцца на ўпрыгожванні нязграбнай, негігіенічнай адзежы, якая нясе прастуду і інфекцыю... Перадавыя актывісткі-калгасніцы першымі апранулі верхнюю сукенку. Іх цяпер ужо даволі многа..." [11, с. 2].

Гады Вялікай Айчыннай вайны замарудзілі працэс трансфармацыі і мадэрнізацыі неглюбскага касцюма, канчатковая замена панёвы андарак завяршылася ў пачатку 1950-х гг. На той час склаўся наступны комплекс жаночага святочнага адзення: кашуля, сацінавы андарак (спадніца) бардовага (сіняга, зялёнага) колеру з нашытымі па ніжнім краі стужкамі, паркалёвы фартух са светлай пярэстай тканіны са скругленым ніжнім краем і фальбонай, камізэлька, лёгкая белая хустка, завязаная "малодкай", традыцыйны комплекс упрыгожанняў, высокія белыя шкарпэткі і цёмныя чаравікі. Касцюм стаў больш дынамічным, лёгкім, змяніліся колеравыя акцэнтны і сам вобраз жаночага святочнага адзення.

Неглюбскі строй выйшаў са штодзённага ўжытку, але семантычная значнасць прадметаў адзення захоўвалася яшчэ доўгі час. Найбольш важныя моманты ў жыцці жанчыны – вяселле, нараджэнне дзіцяці, пахаванне – патрабавалі іх выкарыстання. Намітку дарылі бабцы-павітусе, на ёй хрысцілі немаўлят, ёй пакрывалі памерлых. Панёва, тканая хустка, пояс і фартух былі неад'емнымі кампанентамі вясельнага касцюма маладой і найбліжэйшых сваякоў на вяселлі. Сёння адзіным, мабыць, прадметам-маркёрам прыналежнасці да неглюбскай традыцыі служаць даўнейшыя бурштынавыя завушніцы і бісерная плячэнка "гарлячка", якія носяць жанчыны сталага веку. Сучасны святочны касцюм дарослых жанчын уяўляе даволі яркі, нават стракаты гарнітур, дзе спалучаюцца амаль прамая цёмная спадніца, яркія сінія, зялёныя, бардовыя кофты з доўгімі рукавамі і вельмі яркія хусткі з кветкавым арнамантам, сярод якіх пераважаюць жоўтыя, фіялетаваыя, зялёныя колеры.

Такім чынам, касцюм неглюбскай традыцыі зведаў шэраг змен у XIX – XX стст., асноўнымі з якіх трэба лічыць: замену наміткі тканай узорнай хусткай і з'яўленне бяспалікавых кашуль з тканымі ўстаўкамі ад каўняра (XIX ст.); замену панёвы андарак (саянам) (сярэдня XX ст.). Працэсы гэтыя займалі даволі працяглы час і адбываліся паступова. У выніку змяняліся не толькі сілуэт, прапорцыі, колеравае вырашэнне касцюма, але і ўвесь мастацкі вобраз строю.

Механізм засваення інавацый у касцюме неглюбскай мастацкай традыцыі меў шэраг асаб-

лівасцей, не характэрных для іншых рэгіёнаў Беларусі: новае не прыводзіла да выцяснення старых формаў; ішло паступовае назапашванне прадметаў адзення, пры якім узніклі семантычна раўназначныя (узаемазамяняльныя, сінанімічныя) элементы, у выніку гэтага ўскладнялася функцыянальна-вобразная структура строю.

Спіс літаратуры

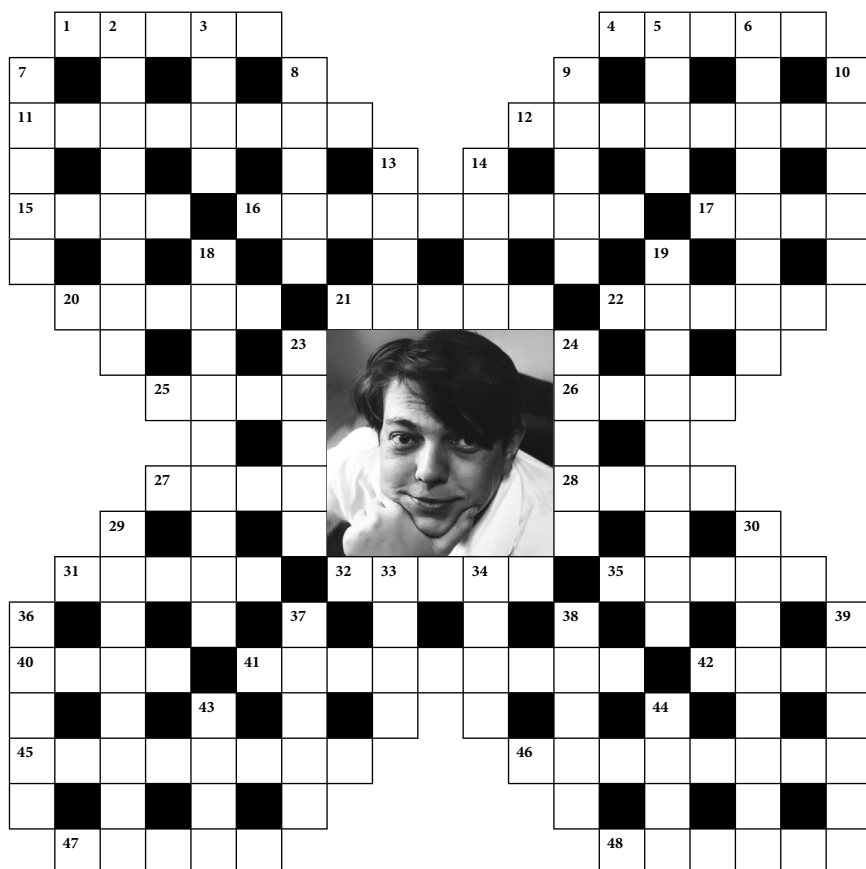
1. Арутюнов, С. А. Народы и культуры : развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М., 1989.
2. Малчанова, Л. А. Беларускае народнае адзенне / Л. А. Малчанова, Г. М. Курьловіч, В. М. Бялявіна [і інш.]; рэд. В. К. Бандарчык; АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975.
3. Богатырев, П. Г. Вопросы теории народного искусства / П. Г. Богатырев. – М., 1971.
4. Даследаванне лакальных культур Беларусі. Праграмы па зборы фальклорна-этнографічных матэрыялаў / навук. кіраўн. праект, агул. рэдагаванне : Т. Б. Варфаламеева. – Мінск : БДУ культуры і мастацтваў, 2008. – 406 с.
5. Зеленин, Д. К. Обрядовое празднество совершенлетия девицы у русских / Д. К. Зеленин // Избранные труды. Статьи по духовной культуре. 1901 – 1913 / Д. К. Зеленин. – М., 1994. – С. 179 – 192.
6. Лобачевская, О. А. Трансформация белорусского народного костюма как выражение моды (вторая половина XIX – первая половина XX в.) / О. А. Лобачевская // Мастацкая адукацыя і культура : навук.-метад. часопіс. – 2007. – № 4.
7. Лысенко, О. Половозрастная дифференциация одежды и семантическая структура костюма (восточнославянская этнокультурная традиция XIX – XX вв.) / О. Лысенко // Нацыянальны касцюм у сучаснай сацыякультурнай прасторы : зб. артыкулаў / уклад. Н. С. Стрыбульская. – Мінск : БДУ культуры і мастацтваў, 2008.
8. Лявонцьева, С. І. Алфавіты арнаментальных элементаў на ткацкіх вырабах. Мясцовыя назвы Неглюбскай традыцыі. Кашуля, платок, абрус / С. І. Лявонцьева // Навуковыя запіскі Веткаўскага музея народнай творчасці. – Гомель, 2004. – С. 139 – 150.
9. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь (НГАРБ). – Ф. 2962. – Воп. 1. – Спр. 14. – Арк. 63 адв.
10. НГАРБ. – Ф. 2962. – Воп. 1. – Спр. 21. – Арк. 7 адв.
11. Папоў, Б. Неглюбка [нарцы аб старой вёсцы і сучасным калгасе] / Б. Папоў // Звязда. – 1935. – № 224. – С. 2.
12. Раманюк, М. Ф. Неглюбскі строй / М. Ф. Раманюк // Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя. – Мінск : БелСЭ, 1989.
13. Смирнова, И. Ю. Конструктивные и художественные особенности женских сорочек Неглюбского строя / И. Ю. Смирнова // Матэрыялы Міжнароднага навукова-практычнага канф. "Актуальныя праблемы сучаснай культуры", Мінск, 18 кастрычніка 2006 г. // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. – Вып. 2. – Мінск : ВТАА "Права і эканоміка", 2007.
14. Смирнова, И. Ю. Женские головные уборы Неглюбского строя / И. Ю. Смирнова // Этнаграфія беларускага Падняпроўя : матэрыялы навуковай канф. – Магілёў, 1999.

Ірына СМІРНОВА,
суіскальнік Беларускай
дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул рэкамендаваны да друку кандыдатам мастацтвазнаўства Б. Лазукам.

ЛЕТАПІСЕЦ РОДНАГА КРАЮ – УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

КРЫЖАВАНКА



наведаная У. Караткевічам. **28.** Партыя Ірыны, выкананая ў оперы “Сівая легенда” народнай артысткай Беларусі І. Шыкуновой. **31.** Башкірскі пісьменнік, п’есу якога “У ноч зацьмення месяца” ў перакладзе У. Караткевіча паставіў Беларускі тэатр імя Янкі Купалы. **32.** Калектыў артыстаў тэатра. **35.** Усталяваны парадак, побыт пісьменніка. **40.** Адзін з асноўных прынцыпаў вершаскладання. **41.** Вызначальная тэма мастацкага твора. **42.** Беларускі спявак, выканаўца адной з партый у оперы “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Солтана. **45.** Рукапісны школьны часопіс, дзе змяшчаў першыя вершы У. Караткевіч. **46.** Геранія апавядання “Багун-трава” У. Караткевіча. **47.** Баявое фарміраванне крычаўскіх паўстанцаў, пра выступленне якіх у 1743 – 1744 гг. мастак расказаў у легендзе “Маці Ветру”. **48.** Верш У. Караткевіча, змешчаны ў зборніку “Быў. Ёсць. Буду”.

Па вертыкалі: **2.** Персанаж апавесці “Дзікае паляванне караля Стаха”. **3.** Геранія трагедыі “Маці ўрагану”. **5.** Горны камень, апеты паэтам у вершы “Карадаг”. **6.** Аўтарскі рукапіс. **7.** Цвёрдае перакананне, асновы светапогляду аўтара. **8.** Аўтар прадмовы да Збору твораў У. Караткевіча, выдадзенага ў 1987 г. **9.** Краіна, супраць самадзяржаўна-прыгонніцкага ладу (60-я гг. XIX ст.) якой накіравана сатыра апавесці “Зброя”. **10.** Беларускі пісьменнік, з ім У. Караткевіча звязвалі шчырыя сяброўскія адносіны.

Па гарызанталі: **1.** Высакародная мэта, за якую змагаюцца галоўныя героі рамана “Каласы пад сярпом тваім” У. Караткевіча. **4.** Ідэйна-эмацыянальнае асэнсаванне, строй пачуццяў у мастацкім творы. **11.** Кінарэжысёр, пастаноўшчык фільма “Дзікае паляванне караля Стаха”. **12.** Мастацкі вобраз, надзелены тыповымі, абагульняльнымі рысамі. **15.** Докладны календарны час напісання твора. **16.** Пасланец з горада на Заходняй Дзвіне ў п’есе “Званы Віцебска” У. Караткевіча. **17.** Нелегальная рэвалюцыйная арганізацыя ў рамана “Каласы пад сярпом тваім”. **20.** Стваральнік. **21.** Зборнік фальклорных твораў, выдадзены ў перапрацоўцы У. Караткевіча ў 1975 г. **22.** Старажытнае збудаванне ў Альшанах, вакол якога разгортваецца інтрыга ў рамана У. Караткевіча. **25.** Від мастацтва, што даў другое жыццё творам пісьменніка. **26.** Прыродны аб’ект, які стаў дарогай падарожжа У. Караткевіча. **27.** Купалаўская мясціна ў Ляўках,

партычнае сказанне. **14.** Народны паэт Беларусі, які аказаў адметны ўплыў на творчае станаўленне У. Караткевіча. **18.** Парадкавая нумарацыя старонак кнігі, рукапісу. **19.** Паўстанец, якому пісьменнік прысвяціў адну з балад. **23.** Мінскі тэатр-студыя, у 1988 г. паставіў п’есу “Маці ўрагану”. **24.** Горад, які Караткевіч наведаў падчас падарожжа па Палессі. **29.** Рэзкая процілегласць у абмалёўцы персанажаў. **30.** Літаратурны дыспут. **33.** Паручык з апавядання “Паляшук” У. Караткевіча. **34.** Накід, эскіз твора. **36.** Сказ, выраз. **37.** Сімвал паэтычнага натхнення. **38.** Колькасць экзэмпляраў друкаванага выдання. **39.** Чэшскі пісьменнік, яго творамі зачытваўся ў студэнцкія гады У. Караткевіч. **43.** Сродак выражэння думак, пачуццяў. **44.** Французскі жывапісец, да вобраза якога звяртаецца ў творчасці У. Караткевіч.

Адказы

39. Іахім. **43.** Мова. **44.** Манан. **Па вертыкалі:** **2.** Дубагоўк. **3.** Агня. **5.** Агня. **6.** Аўтарскі. **7.** Кража. **8.** Бякаў. **9.** Рэсія. **10.** Брыль. **13.** Сата. **14.** Танк. **18.** Паэзія. **19.** Ваўкава. **23.** “Золак”. **24.** Брэст. **29.** Кантраст. **30.** Паламіка. **33.** Ратч. **34.** План. **36.** Фраза. **37.** Пета. **38.** Тыраж. **Па гарызанталі:** **1.** Ідэя. **4.** Пафас. **11.** Ідэя. **15.** Дзвіна. **16.** Палачанін. **17.** “Агня”. **20.** Аўтар. **21.** “Кааі”. **22.** Замка. **25.** Кіно. **26.** Рака. **27.** Дзя. **28.** Сота. **31.** Карым. **32.** Трупа. **35.** Уклад. **40.** Рым. **41.** Лейтматыў. **42.** Кеда. **45.** “Званок”. **46.** Каваліха. **47.** Агня. **48.** “Дэман”.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара і загадчыка прыёмнай (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40. E-mail: rodnaje_slova@tut.by www.rs.unibel.by

Пап. да друку 05.11.2010. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 11,02. Ум.-фарб. адбіт. 12,07. Ул.-выд. арк. 13,2. Тыраж 3519 экз. Зак. 2877.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© “Роднае слова”, 2010